

סוקולי

במאבק לחיים

ס פ ר ז כ ר ו ז

*

ל ק ד ו ש י ס ו ק ו ל י

סוקולי במאבק לחיים

תרגום ועריכה
שמואל קלישר

הוצאת ארגון יוצאי סוקולי בישראל

נדפס בדפוס „אורלוי“, טל. 32062
תל-אביב, 1975

Printed in Israel 1975

Sokoly

1975

ה ת ו כ ן

7— 8	. . . . .	הקדמה . . . . .
9— 10	. . . . .	דבר העורך . . . . .
11	. . . . .	סוקולי ידיעות כלליות . . . . .
13	. . . . .	קטע על סוקולי מתוך מדריך . . . . .
14	. . . . .	ראובן לב ז"ל / יד ושם לקדושי סוקולי (שיר) . . . . .

חלק ראשון: במאבק לחיים

מפי שארית הפליטה:

17—141	. . . . .	מיכאל מאיק / חורבן סוקולי . . . . .
142—157	. . . . .	אברהם קליפוביץ / קורות חיי . . . . .
158—187	. . . . .	חיים גולדברג / בגוב הרקבון . . . . .
188—200	. . . . .	ליבה גולדברג / במאבק לחיים . . . . .
201—207	. . . . .	צפורה בורשטיין / ידוּקָה הרועה . . . . .
208—213	. . . . .	איפר וונדלוביץ / בין הפטיש הגרמני . . . . .
214—216	. . . . .	משה פורסקי / נתיבי היסורים שלי . . . . .
217—220	. . . . .	רחל קלישר / כובצה שפרן . . . . .
221—223	. . . . .	זלמן סוקמן / בכפר פולקבה . . . . .
224—228	. . . . .	הרב יוסף רוזנבלום / זכרונות וקורות חיי . . . . .

חלק שני: עיירתנו

מפוסים, דמויות, מנהגים, מאורעות

231—236	. . . . .	הרב אהרן ראובן צירני / גם לעיירה גוף ונשמה . . . . .
237—239	. . . . .	הרב יצחק מאיר בן מנחם / משפחתי . . . . .
240—243	. . . . .	משה דבורקין / צרור זכרונות . . . . .
244—246	. . . . .	ד"ר ברנרד קאהען / תנועות נוער בסוקולי . . . . .

247—248	. . . . .	ד"ר מנחם לוין / השרפה הגדולה .
249—251	. . . . .	ד"ר פיליפ גולדשטיין / ילדותי .
252—256	. . . . .	נתן זהבי / חלוצי סוקולי בארץ ישראל, איש סוקולי בהגנת תל חי .
257—260	. . . . .	ישראל לייב עלגרוד / משכילים ואברכי ישיבה .
261—262	. . . . .	א. ופרמן / זכרונות של מורה .
263—264	. . . . .	ל. שמלצינגר / הייתי מורה בסוקולי .
265—267	. . . . .	צפורה זטורסקי / הדואר .
268—270	. . . . .	ליבה לנגלייב / האוניברסיטאות שלנו .
271—272	. . . . .	מאשה קפלנסקי / יענקל חיים ומירקה שואבי מים .
273—274	. . . . .	ליאון לורינסקי / שנות ילדותי .
275—277	. . . . .	אידה שויצר / אבי ר' יוסף צרבונץ .
278—280	. . . . .	משה גולדברג / תיאטרון בסוקולי .
281—282	. . . . .	יהושע פורביץ / הייתי סולטים בסוקולי .
283	. . . . .	אלתר שניידר / הגס .
284—285	. . . . .	צפורה בריינסקי / לדמותו של אבי ועליג סורסקי .
286	. . . . .	בלה וסלובסקי / טל ילדותי .
287	. . . . .	ברכה ברזין / הרהורים .
288	. . . . .	בתיה מצנר / זכרונות מסוקולי .
289	. . . . .	יהודה אילן / משפחתי בסוקולי .
290—299	. . . . .	אהרון זמיר / לדמותם של דודי ודודתי .
300—316	. . . . .	חיים אולשה / אנשי רוח וכלי קודש .
317—389	. . . . .	מיכאל מאיק / תורה, מסחר, מלאכה בסוקולי .
391	. . . . .	יזכור .
392	. . . . .	עמוד דום .
393—405	. . . . .	רשימת קדושים .
406—414	. . . . .	הספדים ליוצאי סוקולי בישראל .
415—433	. . . . .	סוקולי בתמונות .
435—438	. . . . .	כתובות בני סוקולי בישראל .

ה ק ד מ ה

בשנת 1962 הצלחנו להוציא לאור בידיש את הספר „זכור בוך — סוקולי“, בעריכת הסופר משה גרוסמן ז"ל, שעוד הספיק לערוך את החומר, אך למרבה הצער לא זכה לחוות בהופעתו. קשה ורבה היתה העבודה והמשימה נמשכה מספר שנים. לא אחת פקדונו רגעי יאוש ואכזבה מתקוות וצפיות שלא באו מהר על ספוקן.

עיירתנו-סוקולי היהודית נמחקה והושמדה. המותר לנו, הבנים והנכדים של אותם היהודים להסכים לכך, שקורות עיירתנו תרד לעינינו לתהום הנשיה והשכחה? חלילה לנו, העדים החיים עדיין בצל העבר, לשכוח.

נעשה לפחות, אנחנו המעטים, מה שבאפשרותנו — אמרנו לעצמנו. ננציח צורות זכרונות מן היישוב היהודי בפולין, אשר היה, נחרב ואיננו עוד.

נמצאו „משוגעים“, שנרתמו לדבר במלוא המרץ והספר הושלם כמעט 20 שנה לאחר החורבן וכ־10 שנים, לאחר שקומץ מנצולי השואה, יוצאי סוקולי השתרשו בארץ.

תחילה חששנו שלא נשיג מספיק חומר דוקומנטרי, כי מעטים מעירנו שרדו ולא כל אחד שעבר את כור היסורים מסוגל להתבטא ולהעלות על הניר, את אשר בלבו והיוקד בקרבו. למרבה הפלא הגיע לידינו חומר למכביר, הן דוקומנטרי והן בצורת זכרונות אישיים. לא נתברכנו באמצעים כספיים למטרת ממוש ההוצאה. לעזרת הענין באה חברתנו לאה מאיק, שיצאה לבקור בארה"ב. לאה הצליחה לגייס שם מספר חברים פעילים, שאספו סכום כסף נכבד מבין חברי הארגון וגם תרמו ביד רחבה, משל עצמם.

כך הגענו ס"ס לחוף המקווה. לאחר 10 שנות הכנה מאומצת. בתקופה זאת גילו מספר מבני עירנו רצון טוב. עם הזמן נתדלדלו שורות העוזרים ונשארו במערכה אך שני חברים בודדים, אשר העמיסו את העול על שכמם. הם החברים אברהם יצחק לב ומשה מאיק. את משה מאיק אפשר לכנות כמהנדס בנין הספר. אין לבטא במלים כמה זמן וטרחה הקדיש האיש להצלחת המשימה.

אנו מודים לכל בני עיירתנו — בניו־יורק, בואנוס־אירס, מונטבידיאו, מלבורן, לונדון ולארגון יוצאי סוקולי בישראל על העזרה שהגישו לנו.

רב הכאב והצער שכמה מיצאי עירנו, שנצלו מהשואה וחיו בארץ ובפזורה לא זכו לראות בהופעתו של ספר הזכור.

יזכרו לטובה מספר מועט של נוצרים ברי לב, מסביבת סוקולי, אשר בעולם של רשע, שנאה תהומית ואכזריות, גילו יחס אנושי ורחמנות ליהודים נרדפים. האחד מהם הוא הכומר מכפר יבלוניע, שסיכן את חייו ורכושו והסתיר בביתו מספר נשים יהודיות הרות, אשר ילדו שם. תודה לקומץ של פולנים, אשר לא אבדו את צלם אלוקים ועזרו למספר יהודים להמלט מהתופת.

כל אלה נזכרים בספר ונמנים בכבוד בין חסידי אומות העולם.

כיום, לאחר 12 שנים להופעת הספר בידיש, שמטרתו להקים מצבה לקדושי עירנו, לא תארנו לעצמנו, שתולדות עיירה קטנה כסוקולי יעוררו הדים נרחבים ובקורת חיובית בהרבה ארצות העולם. בטוי לכך היו כתבות ומאמרים בעתונים רבים בחו"ל, הנשמרים והגנוזים

בארכיון ארגונו, מספר מומחים וחוקרי תולדות השואה קבעו, שספר סוקולי מכיל חומר הסטורי ודוקומנטרי רב ערך, המשקף תקופה שלמה של חיי יהודים, בעיירות הקטנות, שבפולין. הגיע לידניו יומנו של מיכאל מאיק, שנכתב על ידו ביערות ובבונקר. היומן מכיל חומר כרונולוגי על מאורעות הימים.

היתה תקופה לאחר המלחמה שאנשים משרידי השואה התאמצו לשכוח את זועות העבר. הם לא רצו שילדיהם יודעו, חלילה, מספוריהם על הגיהנום שעבר עליהם. מאוחר יותר הגיעו אלה למסקנה ששגו בתפיסתם וחשוב דוקא, שידעו צאצאיהם על חיי אבותיהם ומאבקם המר. חשוב שילמדו את לקח התקופה, יזכרו ולא ישכחו. פילוסוף ממוצא ספרדי ג'ורג' סנטאנה אמר פעם: „אם מסרבים אתם לזכור את העבר, יגור עליכם לשוב ולחיות את העבר“.

אברהם יצחק לב ומשה מאיק

מתוך אספקט זה ולמען ידעו צעירינו והדורות הבאים את הקורות, החלטנו לתרגם ולהוציא מהדורה חדשה של הספר בשפה העברית. ושוב דלים היו המקורות הפינגסיים שברשותנו. אתרע מולנו והופיע בפנינו מלאך גואל — בדמותו של שמואל קלישר, יליד לודז'. אחרי שקרא את הספר בידיש היה נרגש במידה רבה ומיד לקח על עצמו לתרגם את הספר לעברית ולערוך אותו, בהתנדבות. כן גם כל העבודה הטכנית נעשתה בהתנדבות. לבסוף נבקש את סליחת הקוראים, שיגלו פגמים ספרותיים בספר. רצוננו להדגיש שוב ושוב, כי בספר הנ"ל שמנו את הדגש על התוכן, בו הנצולים מספרים בשפתם הם.

ארגון יוצאי סוקולי בישראל
ועדת הספר

דבר העורך

שמאל קלישר

מעולם לא דרכו רגלי על אדמת העיירה סוקולי. לא ראיתיה בעיני ובכל זאת בקי נעשיתי בנבכי חייה, מכיר את היהודי שחי בה, ומתמצא בסמטאותיה ובקיני מגוריה, שעמדו פעם על תלם, מכיר אני את אנשיה שחיו שם ונעלמו ממנה בטרגיות.

אדמת העיירה, כאדמות שכנותיה רוויה דם יהודי הוועק מתוכה. עצי היערות והחורשות, המקיפים אותה, שותקים ונושאים בחובם עדות הסטורית אלמת ואיומה.

התודעותי ובקיאותי בצביון חיי העיירה ובמאבקה לחיים באה לי, לאחר שקראתי, שננתי וספגתי לתוכי את תוכן הספר „זכור בוך — סוקולי“. הוא יצא לאור בשפת יידיש, בשנת 1962 בישראל, ביוזמת ועד ארגון יוצאי סוקולי ובפעילותם הבלתי נלאית של שני חבריה שרידי השואה, משה מאיק ואברהם יצחק לב.

רבות דובר ונכתב אצלנו על תדמיתם השלילית של יהודי הגולה. תחת כותרת „איך הוליכו אותנו שולל“ כותב הסופר משה שמיר יליד הארץ באחד ממאמריו בעתון ערב, בעקבות התרשמותו העמוקה מקריאת שני ספרים על השמדת העיירות ינובה וקולבושובה:

”במשך שנים ציירו לנו צורה מעוותת, מוכשפת בכוונה, מושחרת ביודעין של העיירה היהודית. דחסו למוחינו ועצבו בתודעתנו את הסמל האחד והיחיד של היהודי הגלותי — הקבצן, הלא יצלה, הטפיל, המעוקם, המתפתל. אחרי כל אלה — מה לנו כי נלין על צעירינו — שאינם רוצים עוד לשמוע על העיירה“.

רצוי, שהנזער שלנו ידע לפחות מספר מצומצם של עובדות, המפריכות את התדמית

השלילית הזו. חשוב שיתבוננו בנעלה וביפה שבעיירת הוריהם וזקניהם ויאוינו להר כח יצירתם וחדוות חייהם ואף גבורתם. שמא יתרחב האופק והשקפת העולם של צעירינו, בהכרה שהיתה בעיירה תרבות גבוהה ורוממות רוח. חנוך יפה, שמירת הערכים הנצחיים של עמנו ומסורת אבות.

בתנאים קשים ונואשים, בין אויבים גלויים וסמויים, בין "ידידים" לשעבר שהפכו במהרה את עורם, נאבקו ולחמו היהודים וביניהם יהודי סוקולי על חייהם וכבודם. חלקם הצליחו להגיע ליערות. במקרים הטובים חפרו להם מחילות, בנו בונקרים, שנעשו מהר מחניקים ומעופשים. לא אחת, ומתוך המחתרת הוכיחו את גבורתם ותושייתם והפתיעו את אויביהם.

לא כלם הלכו כצאן לטבח. לא רבים מיהודי סוקולי שרדו מהשואה. חלקם הגיעו ארצה, מחוז חפצם ומשאת נפשם. אחרים התפורו בארצות המערב ומעבר לאוקינוסים.

משה מאיק, מגבורי סוקולי וצדיק בהלכותיו זכה לבנות ביתו והקים משפחה בישראל. הוא ואביו ר' מיכאל, ז"ל, לקטו בעקשנות ובמסירות חומר דוקומנטרי על עיירתם והסביבה בשנים האפלות, למען "והגדת לבנך" ולמען יקריהם שאינם עוד ושפתותיהם הגוועות מלמלו "נקום ואל תשכח".

הקורות שבספר, רשמו אנשים, עדים חיים שעברו וחוו על בשרם את בלהות הגיהנום הנאצי.

אל יתור הקורא בדפי הספר אחרי ערכים ספרותיים. השורות נכתבו בפשטות, בשפת, "עמך", בסערת לב וברעידת העט בין האצבעות הרושמות. יתכן, שלא אחד מהמספרים קורות חייו יהסס להאמין לעצמו, שאי פעם השתלב במסגרת תאוריו ובתמונת ספורו, כל עוד פצעיו לא הגלדו.

אין ספק שיחוש הקורא את קצב המאורעות כשישקע בנבכי הדפים ויצמד אליהם בשקיקה. עת יעשה חלק מרקמת הוויותיו. מכל מקום, כך חשתי אנוכי את עצמי בעיירה ובין יהודיה וכאילו הייתי אחד מהם וחייתי בתוכם.

ראיתי לפני חובה צנועה להושיט ידי בהוצאת הספר בשפה העברית. אם הצלחתי במעט בתרגום מידיש ובעריכה והדי הדברים יגיעו לקורא עברית צעיר ומבוגר, בארץ ובתפוצה. יהיה זה שכרי.

שמואל קלישר, מכמורת

סוקול

ידיעות כלליות — קצרות

העיירה הפולנית סוקולי נמצאת בגליל ביאליסטוק, מחוז ויסקי-מזובייצק, במסלול הרכבת בין ביאליסטוק — לומזה.

בעת מלחמת העולם השנייה מנתה סוקולי 2500 נפשות. היתה לה תחבורה מסודרת, תחנת רכבת וכבישים נמשכו ממנה לכוון ביאליסטוק וורשה.

מהשוק המרובע שבמרכז העיירה יצאו 4 רחובות ארוכים יותר: רחוב טיקטין, רחוב גונסובקי, רחוב ההר ורחוב המרחץ. באחת מפנותיו של השוק היה מגרש של הכנסיה, שמאחוריה רחוב מיושב אוכלוסייה נוצרית (תפלה גאס).

מהצד האחר של השוק יצאה סמטת בית הכנסת ובה בית כנסת ישן בנוי לבנים, 2 בתי מדרש גדולים מעץ (הישן והחדש) ובית מדרש קטן של החייטים, שמאחוריו השתרע בית העלמין הישן. מצבותיו היו כבר שקועות בקרקע מרוב שנים והאותיות שחוקות.

בתי חרושת לא היו בנמצא בסוקולי. רוב התושבים עסקו במסחר זעיר ובמלאכה ומעטים מצבות חדישות עשויות שיש ומסגרות הקברים בנויות אבן ומלט.

אחת המצבות עמדה בפתח של בנין. היה זה קברו של הרב הצדיק ר' יונה גוטמן, שרק ישישי העיירה ידעו לספר עליו.

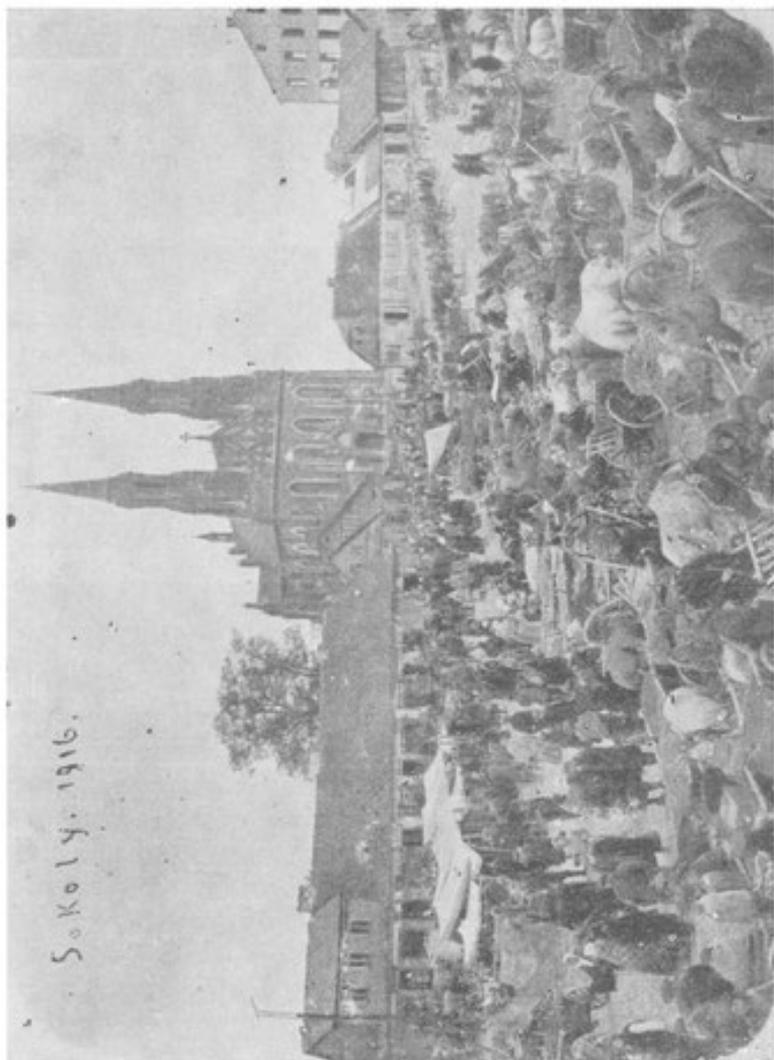
בתי חרושת לא היו בנמצא בסוקולי. רוב התושבים עסקו במסחר זעיר ובמלאכה ומעטים נהלו עסקים רציניים יותר.

בסוקולי התקיימו 8—10 ירידים בשנה ובימי ה' בשבוע — יום השוק. לירידים של חדשי הקיץ הגיעו סוחרים מכל הסביבה ומרחוק. הירידים: אנטאקי ומלגוז'טי נמשכו יומיים, ימי ב' ו-ג' בשבוע. היתה זאת עונה של מסחר בבדים. כמעט כל העגלות של האכרים היו עמוסות בתוצרת עצמית של בדים. גם בעלי מקצוע, חנונים והולכי בטל ספקו בדים לסוחרים. בעונה זו פרח ממכר של צמר, פשתן, זיפי חזיר, תבואות ועורות, שהיו למקור פרנסה ליהודים.

מרחק של 40 ק"מ מפריד בין סוקולי וביאליסטוק. הגהר „גארב" היה בעבר במחציתו לגבול טבעי בין רוסיה הלבנה לבין פולין ודרך זרימתו בין 2 הישובים.

סוקולי היתה עיירה פולנית טפוסית. בקרבתה השתרעו יערות „מאזוריי" המפורסמים. עם זאת התגוררו בסביבת ביאליסטוק ביילורוסים רבים ובכפרים מסוימים נשמעה אך ורק שפתם.

עיירות שכנות לסוקולי היו: ויסקי-מזובייצק, זמברוב, צ'יז'ב, בריינסק, לאפי וטיקטין.

יריד בסוקולי

קטע על סוקולי מתוך הספר:

„מדריך לווייבודסטבו (גליל) ביאליסטוק“

(הוצא בשנת 1937, ע"י ד"ר מ. אורלוביץ' בשפה הפולנית)

העיירה סוקולי שוכנת בנפת ביאליסטוק, על רמה במרחק 1 ק"מ. מכביש מזובייצק — ביאליסטוק.

סוקולי הועלתה לדרגה של עיירה בשנת 1827, אולם בשנת 1866 הורדה ע"י הרוסים ליישוב במסגרת קהלה כפרית (גמינה), שנשאה אותו השם. רק בשנת 1915 הוחזר לסוקולי מעמד של עיירה, ע"י הגרמנים.

עם הרס המקום במלחמת העולם ולאחר שריפה גדולה שפרצה שם נבנתה העיירה מחדש, אולם לא היתה צורה נאה ביותר. הקימו מספר רב של בתי עץ קטנים וחלק מסויים של בניני לבנים.

בנוף הכללי של העיירה מודקרים לגובה 2 מגדלי הכנסיה, בנויה בסגנון ניאור-גוטי והם נראים למרחוק בכל הסביבה. הכנסיה נבנתה בשנת 1912 כאחת הגדולות בכל האזור.

אחד המבנים החדשים בסוקולי הוא בית הספר, שהוקם בשנת 1933; לפי הפרוייקט של מהנדס הנפה מיכאל אייזנברג ובמחיר 50 אלפים זלוטי.

הקהיליה (פאראפיה) שייכת כמעט כולה לאצולה הפולנית (שלאכטה) ושמות מקומות הסביבה הם: זאשצ'אנקיי-שלאכצקה, טרוסקולאסי, אידז'קי, רושקי, פרקי, סטיפולקי, ימולקי, קרושבה, סוקולי ואחרים...

שמות הנוצרים הם ברובם כשמות הכפרים כגון: אידז'יקובסקי, רושקובסקי, פרקובסקי, סוקולובסקי...

קילומטרים אחדים מסוקולי בקרבת הכפר ימולקי עוברת הרכבת על פני נחל לא גדול בשם שלינה (יובל הנארב), שהוא גבול מערבי של פודלאשה ומזובשה, לשעבר. האוכלוסיה של סוקולי מונה 2100 נפשות, מהם 1400 יהודים ו-700 נוצרים.

מסעדות של יהודים: קריינדל צ'רנייצקי, רח' קרוטקה 7, פרל גרינברג, רח' קרוטקה 8, דינה מאיק, רח' טיקוצ'ינסקה 7, — (עם מקומות לינה 1 זלוטי ליממה).

2 מסעדות של נוצרים: טדאוש ולסטובסקי — רינק 24, ויווז מייזנר — רח' מיצקביצ'ה 10. תחנת הרכבת במסילת הברזל לומז'ה — ביאליסטוק, שוכנת במרחק 1 ק"מ. צפונית לסוקולי. גם אוטובוס עובר כאן לביאליסטוק (39 ק"מ).

המרחק לויסוקיי-מזובייצק 16 ק"מ.

ימי השוק מתקיימים בסוקולי כל יום ה' בשבוע ו-8 ירידים מתקיימים במשך השנה.

ראובן לב ז"ל

יד ושם לקדושי סוקולי

קולמוס טבלנו בתוך עמק בכא,
לקדושי סוקולי לרשום הנצחה
כל דף בספר מגילת חרדה
על יקירינו, שנכרתו בחרב חדה.
בקהילה חיינו, ביחד בלינו
חדוה ותרעלה מאותה כוס שתינו
שרשרת סבו — הנכד פרזל
המשך הדורות של עם ישראל.
ספסל למודים משותף חבשנו
באותו ה"חדר" תורה דרשנו
אותו בית מדרש לנו, חוקים וסדרים
אותו בית עלמין ואותם הקברים.
בכבישים ורחובות טיילנו בצוותא
ריבה ועלם, סבא וסבתא
צליל נגון יהודי של שמחה ועצב
מתחת לחופות שמענו, עם קצב.
לאותן טרבלינקות הובלנו בהמון
לקרונות בקר נדחסנו כצאן
הועדנו לטבח, הפכנו לאפר
מגילת אישנו רשומים פה בספר.
היכן את סוקולי, שהיית לנו ערש
נשקת כעפר ונופצת כחרס,
אי יהודיך, תינוקות ואבות,
ישישים, חתנים וכלות נאוות !
אי דוכני הגמרא, סביבם בקע הדרש
של אברך מתפלפל בסוגי המדרש
תפילות ותקוות נשואות לאל עליון
נחנקו, נדומו עם עשן הכליון.

נדפס באשור גב' עטית לב אשת ר' ראובן לב ז"ל

חלק ראשון

במאבק לחיים

מפי
שארית הפליטה

מיכאל מאיק, ז"ל

מיכאל מאיק

חורבן סוקולי

מתוך יומן, שנכתב במקום מחבוא
(מסוה) מתחת האדמה בשנים
1942–1944.

ביום 11 לחודש ספטמבר 1939 פלשו גיסות גרמניה לפולין והתחילה השואה העולמית. איש לא האמין קודם, שהסכנה קרובה כל כך ושתגיע לממדי זועה כאלה. 10 ימים אחרי שפרצה המלחמה פרצו קלגסים גרמנים צמאידם כנמרים, לעירנו, ומיד החלו להשתולל. מודרכים ע"י פולנים, צעירים, עברו בבתי יהודים וחטפו במיוחד את נכדי הקהילה, הרב והשוחטים. התעללו בעצורים ועינו אותם באכזריות. לרב תלשו שערות וקנו ופאותיו ועור פניו היה זב דם. הפשיטוהו מבגדיו ובהיותו כמעט ערום ויחף, כפו עליו לקפוץ ולרקוד תחת מבול של מכות צליפות מגלב, על גוו המעורטל. בסוף אלצו אותו לרחוץ כלי רכבם. את המון היהודים המבוהלים דחסו לבית הכנסת הישן ובצריחות ושאות איימו לשרפו על כל הנוכחים. כך החזיקו אותם בפחד מות, משך שעות ארוכות. את העיר המחוזית הסמוכה, ויסוקי-מוביצק שרפו הגרמנים ביום הראשון לכניסתם שמה ולא השאירו אף יהודי אחד. נשרפו מוזובייצק באו לסוקולי לחפש קורת גג לראשם. אבל גם בסוקולי שרפו הגרמנים למחרת בואם שני רחובות גדולים של בתי יהודים: רחוב הטיקטיני והגונסובקי. בזמן, שעלו להבות אש למרומים התרוצצו הקלגסים ברחובות העיר כצידי כלבים וחטפו יהודים על הפציהם, שהצילו מתוך בתיהם הבורים. שוב אספו מאות יהודים ומלאו בהם את הכנסיה הנוצרית וכן בית, שעדיין היה בתהליך בניה, ע"י כביש ביאליסטוק. בתוך ההמון היו גם נוצרים אחדים ואף כומר צעיר. הגרמנים איימו לנקום בעדת הנעצרים, כגמול על הריגת שלשה חילים מחבריהם, ע"י פולנים בכפר לאכי (3 קילומטרים מסוקולי). הם שרפו בגלל זה את הכפר לאכי ורצחו אכרים אחדים, אך בלי תוספת יהודים נקמתם לא נראתה להם שלמה. ככה שכבו כ-500 יהודים כלואים כל הלילה בפחד מות. כל אימת, שנפתחה דלת, רעדו האנשים והלבבות הלמו בקצב מוגבר, שמא הגיע קצם. נשמע בכי ויללות של צער, על שלא יזכי עוד לראות בניהם, נשותיהם ויקרייהם ולהפרד מהם לפני עלותם על מוקד. בשבע בבוקר נפתחה הדלת ונכנסו גרמנים אחדים. הם פקדו לכלואים לקום ולהסתדר בשורות לפי גילים. שורות מגיל 30 ומעלה, אחריהם מגיל 20 ומעלה ולבסוף צעירים עד גיל

עשרים. לכתחילה חשבו כלם, כי ימיתו אותם ביריות לפי סדר השורות. בשברון לב נפרדו הורים מבניהם. אחים מאחיהם. להפתעתם הבלתי צפויה שחררו את כל השורות. מטרת הגרמנים היתה להטיל אימה ופחד על האנשים. בשמחה, בל תתואר רצו כלם לקרוביהם כדי לבשר, כי תהלה לאל נצלו ממות.

אלתר סלודקי

בהתרחקם אך צעדים אחדים הושבתה השמחה. באמצע הרחוב, ע"י הבית הדו־קומתי היה מוטל אלתר סלודקי, מתבוסס בדמו.

לדמותו של אלתר סלודקי: איש ער, מעורה ופעיל בצבור. בלט בפקחותו ותמיד התאים לשיחה משל, הלצה, בדיחה ופתגם. זקנו השחור, שעטר פניו היה תמיד מסודר ומסורק. אלתר היה סוחר מוכשר וספק לחנונים ולאופים קמה, מלח, סוכר ושמן — בסטונות. גם חנות מכולת היתה לו ובה, כלי בית, דברי קשוח וניירות מכל המינים. בחצר נמצא סוס ועגלה לצורך העסקים. שלשת בניו היו עסוקים בהבאת סחורות מביאליסטוק וכן סובבו בחצרות הפריצים, ועל יד טחנות קמח כפריות.

בימים הנוראים, היה נוהג אלתר לעבור לפני התבה כבעל מוסף, בבית המדרש הגדול, ללא כל תמורה. קולו היה ערב וסלסל בנעימות את הפיוטים. עכשו אין עוד אלתר סלודקי. גופתו מוטלת ברחוב, שסועה ומגואלת בדמו.

פעלצוק הדיג

במרחק צעדים אחדים ממנו מוטל היה פצוע קשה בבטנו הרוקן הוקן חיים פעלצוק, הדיג. זהו פעלצוק, שהיה מספק לתושבי סוקולי היהודיים דגים חיים לשבתות ולחגים. נקדיש שורות אחדות לדמותו:

בערבי שבתות וחגים, בשעות המוקדמות של הבוקר היה מוביל לשוק עירתנו עגלה עמוסה דגים והיה מכריז בקול: „נשים, — דגים חיים ומפרפרים!“ עשרות נשים עם קערות בידיהן מהרו מכל העברים ונדחפו לקנות את הדגים החיים והמפרפרים. היו נשים, שישבו וחנו מחצות הלילה בשוק הדגים, מחשש פן תאחרנה הם וחלילה להשיג דגים חיים לכבוד שבת קודש. הרעש וההמולה בין הנשים היה לאין שעור. הן היו מקיפות את עגלת פעלצוק כדבורים. אבל חיים ידע כיצד לעמוד בפני כלן. במבט אחד הקיף את כל המון הנשים. הוא הכיר היטב את כל לקוחותיו, ידע את חולשותיהן וטעמיהן. ידע מי משלם במוזמנים ומי לוקח בהקפה.

הוא מיהר לשקול ולרשום בפנקסו, תוך כדי ספור בדיחות והלצות בלשונו השנונה. הוא פייס את הנשים הבלתי מרוצות, מחליף להן דג אחד בשני ומשביע רצון כלן. עכשיו מוטל חיים פעלצוק על אם הדרך, מתפתל ביסורים, פצוע אנוש ונאבק עם מלאך המות. אחותו עומדת על ידו ומתחננת בדמעות ליהודים המתקרבים, שיכניסוהו לבית. אלונקה לא נמצאה. שמונה יהודים נשאו את חיים פעלצוק על זרועותיהם. הקרבן זעק מרה:

„יהודים, רחמו עלי, הניחו לי למות מהר, לא אוכל לשאת את היסורים“. השכיבוהו במיטה. מזעזע היה לשמוע את צעקותיו, מיסוריו הנוראים.

אלתר נובק

כעבור רגעים אחדים נודע על קרבנות נוספים מאותו הלילה. אלתר נובק, יהודי בגיל ששים, למדן, בחור ישיבת טעלו לשעבר, עליו תמיד ובמצב רוח מרומם, בבית המדרש היה מתפלפל עם בחורי הישיבה ועם אברכי המשי בדברי תורה. בעת התפילות לא הרשה למתפללים לשוחח. היה נוהג לבדוק אצל ילדים אם הציציות של הטלית הקטנה שלהם כשרות. על הנערים בגיל בר מצוה השגיח והקפיד שיניחו תפילין לפי הלכת, „שלחן ערוך“. נהג למתוח בקורת חריפה על רבנים וברי סמכא מפורסמים ופוסל דעתם. תכופות היה אלתר מחזר בכפרים, כדי לקנות „מציאות“ והיה לו מנהג להתלוצץ עם האכרים, את פרתו היחידה בעלת קרן אחת הוליך לרעות במקומות נטושים ועזובים. כי לא היה באפשרותו למסרה לרועה. בזמן ששמר על הפרה היה נוהג לעיין בספר או בעתון, שהשיג משכניו. את שעות הערב היה מבלה בבית המדרש. כעת הכל נגמר. אלתר נובק איננו עוד!

הרבי החדש, רבי קלמן יענקל

במרחק מה היתה מוטלת גופתו החרוכה של הרבי החדש של חברת משניות, רבי קלמן יענקל. היה יהודי שקט ותמים. התגורר בדירה עם בת הזקונים שלו הנשואה, התנו ונכדו. המשפחה מנתה חמש נפשות, שהתקיימה מתמיכה קבועה של בניהם באמריקה. בהיותו חפשי מדאגות הפרנסה וכאיש המסתפק במועט, היה כל תחביבו להכין פרק המשניות בשביל תלמידיו ובשביל מגין המתפללים. בערבים היה ר' קלמן קורא בפני תלמידיו והמנין את פרקי המשניות ומסביר סתומות בצורה קלה ומובנת לכל. הוא אהב לספר לתלמידיו מעשיות מרתקות על צדיקים ובעלי מופת. החברה היו „מלקקים אצבעותיהם“ מהרבי החדש שלהם. חוג תלמידיו הלך וגדל. נתוספו יהודים, שהיו ידועים מקודם כיהודי תהלים פשוטים, ועד כה לא העיזו להציץ לתוך ספר המשניות. הרבי הוסיף להם אומץ ואמונה והם הפכו לתלמידים חרוצים והמסוגלים בכוחות עצמם ללמוד ולשנן את הפרקים. אוי לצרת! מרבי קלמן יענקל נותרו אך עצמותיו החרוכות ותל של אפר.

ר' אברהם יוסל

הקרנן הבא היה ר' אברהם יוסל, (חתנו של משה יוסל) שהיה מוטל על אבני הרחוב פצוע קשה, הוא היה אברך משי, עטור זקן פטריארכלי, צדיק גמור וירא שמים, אחד מל"ו צדיקים, שלא פסק פומא מגירסא יומם ולילה.

מעלות השחר ועד שעה מאוחרת בלילה היה יושב בבית המדרש החדש, במושב חותנו בפנית הכותל, לצד מזרח ומשנן את דפי הגמרא. בקולו הערב היה מסביר לעצמו את כל הסוגיות הקשות, סעיפים ב"יורה דעה", ב"חושן משפט" וברמב"ם, כאילו היה מלמד אחרים. את למודיו היה מפסיק אך לצורך תפילה בצבור. נמנע מלשוחח עם מישהו מילי דעלמא, שהרי זה בטול תורה. הוא לא התערב ולא התעניין בשיחות שנהלו בקרבנו בנושאים של מלחמה, עניני מדינה, או מאורעות נסערים ועניני דיומא. עבורו היה קיים רק עולם של למוד תורה ועבודה.

כדי לפרנס את עצמו ואת אשתו למד אך עם מספר מצומצם של תלמידים, במשך שעות ספורות ביום. עם זוגתו הצנועה, כמוהו, היו מסתפקים במועט, בלחם צר ומים לחץ ולא היו חלילה מקנאים בזולת. בימי שוק נהג ר' אברהם יוסל להפסיק במקצת ממשנתו ולצאת לקניות כגון: רבע שק תפוחי אדמה, שיספקו לשבת וליתר ימות השבוע וכעשרה צרורות עצים להסקת הבית בימי קור ולבשול.

כצדיק גמור, קיבל באהבה את יסורי הגסיסה שלו, שהרי לא טוב הוא מעשרת הרוגי מלכות, מר' עקיבא ומחנניא בן תרדיון.

זמן רב היה ר' אברהם יוסל מפרפר בין חיים ומות, עד שנענה הקב"ה לתחנוניו והמות פדהו מיסוריו.

חייצ'ה עלנברג, אברהם יצחק ומנדל לב

עוד קרבן של ההתעללות הגרמנית היתה צעירה כבת עשרים, חייצ'ה בת ברוך, שמש בית המדרש החדש. היתה בת ישראל תמימה וכשרה.

בין הנפגעים באותו לילה היו הרבה יהודים פצועים, שסבלו לאחר מכן חדשים ארוכים עד שנרפאו ממכאוביהם. בין הפצועים קשה היו אברהם יצחק לב ואחיו מנדל, בני שמואל השו"ב.

הגיהנום הכפול

אחרי ליל הגיהנום הנורא שהוזכר לעיל, נהר לסוקולי זרם של פליטי יהודים מויסקו-מוזובייצק השרופה, כדי לקבל מחסה וגג לראשם. גם רבים מבתי סוקולי עלו בימים אלה באש מצוקת הדיור גברה ובכל זאת נקלטו בתוכנו כל הפליטים ואף אלה, שהמשיכו לזרום מעיירות הגבול הגרמני: גראייבו, קולנו, סטביסק, ידבבנה, מישניץ ועוד. בעיקר התישבו הבאים בחלקה הלא שרוף שבסוקולי. נאלצנו לחיות בצפיפות, כ-3—4 משפחות בדירה קטנה. מטה אחת שמשה נפשות אחדות ורבים שכבו על הרצפה.

בתחילה שרר איכשהו שלום בית, אולם לאט החלו הדיירים לריב ביניהם ולהתקוטט ואפילו אחים ואחיות וקרובי משפחה. ביחוד היה קשה להם להתפשר בגלל המטבח המשותף. משפחה אחת נאלצה לחכות ולגלות סבלנות, עד שהקודמת לה גמרה לבשל. רכישת חמרי דלק ומזון, עלתה במאמצים רבים וגבלה בסכנת נפשות. אין ספק שבעלת

הבית האמתית הרגישה עצמה תקיפה יותר וזכאית לגרש מביתה את שכניה וידידיה הטובים, או קרוביה החביבים עליה.
היה זה גהינום כפול — מבית ומחוץ...

ח פ ו ש י ם

למחרת ליל הזוועות החלה סדרת הפושעים. כנופיות גרמנים היו פוקדים בתי יהודים ועברו מבית לבית, כדי לחפש זהב, תכשיטים, עורות, סחורות מנופקטורה, בגדים, כלי מיטה וחפצים אחרים יקרי ערך, שהיו על פי רוב במחבואים.
בסיוע מלשינים פולנים מידידיו הקודמים של „המושקים“ הנאמנים, שהכירו את המסתרים של יהודים „ידידיהם“, גלו הגרמנים מרתפים נסתרים, קירות מוסווים, תקרות גג כפולות, שהכילו בהלליהן סחורות ותכשיטים.

בין היתר מצאו אצל איצילה בן ישראל חיים, עושה החגורות מלאי לא מבוטל של עורות נעליים וסחורות. אפילו בבתי יהודים מדלת העם מצאו הגרמנים מה לגזול ולשדוד. בערב הובילו השקצים הפולנים את הגרמנים לבחורות יהודיות. אחדות מהן נאנסו. קמה בהלה גדולה ומרה. הבחורות התחבאו ברפתות, בעליות גג ובמרתפים. אחדות הצליחו להמלט לכפרים, לאכרים מכירים. בלילה לא שכבו היהודים לישון וישבו על מטלטיהם הארוזים, שלא הספיקו עדיין להתירם לאחר ליל השריפה. כלם חיו בפחד תמידי, פן יבואו הנאצים וישרפו את הבתים ששרדו מהשריפה הראשונה. צעירים היו מתחבאים ומציצים דרך סדקים, אם אין רואים במרחק גרמני. הגרמנים היו חוטפים יהודים צעירים לעבודות פרך ולהתעללות סדיסטית.

ברחובות המרכז ובשוק, במקומות שהסתובבו תמיד הגרמנים לא היתה נראית אף רגל של יהודי. אפילו בסמטאות השקטות היו היהודים זחלים על ארבע ומתחככים בקירות והיו מסתכלים מכל העברים, אם לא נראים בסביבה מלאכי החבלה.

בלילות רעשו ושרקו כלי רכב צבאיים של הגרמנים והפיצו בהלה ופחד מות. נראה היה שנפתחו כל שערי שבעת מדורי הגהינום ומלאכי החבלה יצאו במחולות שדים מסביב היהודים האומללים, הנשכחים מאלוהים. ככה נמשך המצב המתוח 12 יום, מלפני ראש השנה ועד יום הכפורים, עד תפילת הנעילה.

ביום הכפורים התקהלו היהודים במנינים סודיים ובקולות חנוקים קורעי לב כמו האנוסים בספרד, ערכו את התפילות בהציצם מבעד החלונות לרחוב, לראות אם לא נראים חלילה הרוצחים.

הבשורה הטובה אחרי „ונתנה תוקף“

בשעת תפילת „ונתנה תוקף“, כשהנשים בעזרת נשים התיפחו בקולות, היו הגברים נאלצים להפסיק את התפילה כדי להשקיטן. פתאום הגיעו למנין הרב בריצה 2 צעירים ובשורה בניהם: „הגרמנים עזבו את סוקולי“! הם פרקו כבר את טלפון השדה שלהם... מצפים לכניסת הסובייטים לסוקולי...

כל המון המתפללים הביטו בתמהון על הבחורים מבשרי הבשורה וקשה היה להם להאמין למשמע אזניהם, הרי אלה מעשה נסים...

הבחורים ספרו כי שמעו על הסכם בין הגרמנים והסובייטים לפנות לרוסים חלק משטחי הכבושים בפולניה. הידיעה כי הגרמנים הסתלקו, הפיחה רוח חיים. כולם הרימו את ראשיהם. השמים והארץ צהלו ושמחו. ברגע אחד הפך העולם כולו מאפלה לאורה ומיגון לשמחה. במנין נסבה השיחה על יחס הסובייטים ליהודים. תפילת הנעילה במנין של הרב נערכה כתקנה וכבשנים הקודמות, תוך הרגשת הנסים והנפלאות שעשה לנו הקב"ה. יום הכפורים נגמר בשמחה ובהרגשה נפלאה, שאין לבטאה במלים. היהודים האדוקים האמינו, שעמדה להם זכותו של הצדיק הוקן, הרב הגאון ר' אברהם אפשטיין, שעדיין היה בחיים וכן האמינו כי שמע הקב"ה את תפילת הצדיק ותחנוניו.

הרב לקה בשתוק בהגיעו לגיל שבעים ולא היה מסוגל להתהלך. התקינו לו כסא גלגלים, שיוכל לנוע ממקום למקום. בישבו בכסא היה הרב מקבל בכל יום כשעתיים את מבקריו ומרבה עמם בשיחות ידידותיות. בחדר בית הדין היה גם מנין קבוע של מתפללים 3 פעמים בכל יום. הרב הוקן נפטר בשנת 1940.

המצילים האדומים הגיעו

למחרת היום נכנסו חיילי הצבא האדום לעיר. אנשי סוקולי למגדול ועד קטון, מצעיר ועד זקן, גברים נשים וטף, כלם יצאו לרחובות לראות את החיילים המשחררים. היהודים קבלו את "האדומים" בתרועות שמחה וגיל ובהתלהבות. לעומתם, עמדו הפולנים מאוכזבים. בין החיילים היו יהודים. הם שוחחו עם אזרחי העיר וספרו על החיים בברית המועצות. על יד הבתים עמדו קבוצות יהודים, ביניהם חנונים, בעלי מלאכה וסוחרים ושאלו על הסכויים לאנשי שלומנו במשטר הסובייטי. פסימיסטים טענו שלאנשים מבוגרים שומרי מסורת קשה תהיה ההסתגלות למשטר החדש.

מסחר פרטי ברוסיה נחשב לספרות (ספקולציה), הצפריה לעונש. מקצוע ומלאכה קשה ללמוד לעת זקנה. לעבודה שחורה אין הקשישים מסוגלים כלל. דין הוא אצלם, שמי שאינו עובד אינו אוכל... לעומתם טענו האופטימיסטים: אל דאגה: השד אינו נורא כל כך, כפי שמתארים אותו... יהודי יתרגל, יסתגל ויתאים את עצמו לכל מצב שבעולם. לא נמות חלילה ברעב ואין לנו מה להפסיד. מה טוב שהתפטרנו מהגרמנים הארורים וחלילה לנו להתנגע לצורת החיים שלפני המלחמה תחת שלטון הפולנים.

חיי היהודים בסוקולי בשנים האחרונות, שלפני המלחמה העולמית השניה היו מרים. סכנה ארבה ליהודי בעברו ברחוב ועל אחת כמה וכמה בכפרים, או מחוץ לעיר. השקצים העולנים ידו אבנים ביהודים. על יד תנויות היהודים עמדו כנופיות פולנים "פיקטינקעס" מקלות ואלות בידיהם ולא הרשו לנוצרים להכנס לתנויות של יהודים לשם קניות, או אצל בעל מלאכה יהודי, להזמין עבודות.

תכופות נהגו הפורעים לנפץ שמשות בבתי יהודים בימי השוק והיריד. הם הרסו קיוסקים של יהודים, השמידו או שדדו סחורותיהם ושלחו יד בנפש. כך קרה לר' אלתר, "הדברן" מבית המדרש הישן, אחרי תפילת שחרית. יהודי ישר ותמים, שלא רב מעולם עם אדם, התפרנס

מיגיע כפיו וקצת מתמיכת קרוביו באמריקה. שעות היה מבלה מדי יום ביומו בבית המדרש בתפילות, באמירת תהלים ובדברי תורה. וכך חזר ר' אלתר ביום בהיר אחד מבית המדרש ורצהוהו.

החוליגנים נעלמו. לית דין ולית דין. רוכלים, סוחרים סמרטוטים שהיו מחזרים בכפרים והיו מספקים לאכרים מצרכי בית, היו מסכנים בכל יום את חייהם. לא פעם חזרו יהודים מהכפרים מוכים ופצועים, מהתעללות זדונית.

עשרים חדשים תחת שלטון סובייטי בסוקולי

לאחר שהתבסס הצבא האדום בעירנו הגיעו המארגנים הפוליטרוקים, הקומיסרים למיניהם, הממשל האזרחי החדש, ומארגני מועצות העיר והכפר. כפקידים בכל המוסדות היו מקבלים יהודים ופולנים ללא הפליה. על פי רוב הועסקו צעירות יהודיות. כמזכירות.

לאחר זמן נקראו חנונים ובעלי מקצוע להתיצב ולהוציא רשיונות לעסקיהם, תמורת תשלומים נמוכים. כן צוו לפתוח את בתי המסחר שלהם ולמכור הכל לפי מחירים שמלפני המלחמה. ערך הולוטי הפולני נהיה שוה לרובל הסובייטי.

הוראות אלה לא מצאו חן בעיני החנונים, שהשכילו לעקוף איתן ולנהל עסקיהם לטובתם. פרח המסחר עם האכרים. בעלי מלאכה היו מחליפים את תוצרתם במזון.

הסיטונאים, אלתר רצ'קובסקי ויעקב גינצבורג לא יכלו להסתיר את כל הסחורות שברשותם בחנות ובמחסנים, כי קונים לא הגיעו אליהם. בסחר החליפין היו מוכרים בסטונות את הסחורות הפגומות והישנות, בהודמן להם שעת כושר להפטר מהן.

זמן קצר לאחר מכן, נפתחו חנויות ממשלתיות ואפשר היה לקנות מצרכים זולים, אך בהקצבה ובמנות לצורך עצמי וחלילה לקנות בשביל אחרים. נוצרו תורים ארוכים לאורך הרחוב ואנשים רבים נוספו לתור במידה, שהמצרכים שמכרו היו חשובים יותר, כגון: בגדים ומזון. התורים התחילו שוב להודגב, מעלות השחר ואף משעות חצות הלילה, מבלי להרתע מסערה, סופה וקור עז. לא אחת פרצו מריבות וקטטות בתורים והגיע למכות בגלל ברנש חצוף, שהתפרץ לעמדה קרובה יותר. במקרים כאלה היה צורך בהתערבות המשטרה להחזיר את הסדר על כנו. על פי רוב זכו בתורים משפחות ענפות, שהציבו מספר נפשות בבת אחת ואפילו שלחו את בניהם לביאליסטוק לעמוד שם בתורים ולהשיג מצרכים למיניהם. בתקופה הזאת לא היתה סכנה בהברחת סחורות מביאליסטוק לסוקולי וקל היה לשחד את אנשי המשטרה השומרת בתחנת מסילת הברזל ובצומת הדרכים. אחרי כמה חדשים פחתו סכויי ההברחה ועמה סכויי סחר החלופין. אט, אט נכנסו החיים למסלולם התקין. החלו למכור סחורות תמורת מטבע פולני ורוסי וכמעט כל אנשי סוקולי מצאו פרנסתם.

לחם – בהקצבה

בסוקולי היו שתי טחנות קמח, המופעלות בקיטור. טחנה אחת היתה שייכת לשבת'ל אסתרוביץ' ברחוב הטיקטיני והשניה לפולני קרינסקי ברחוב גונסובקי, שע"י בית הקברות

החדש. קרינסקי קנה את המגרש מאת אליעזר רוזנוביץ', והקים עליו טחנת קמח ופתחת כח לחשמל.

את שתיקון הלאימו הסובייטים ואת בעליהן השאירו ארעית כמנהלי המפעלים, לאחר שהוסיפו להם עוזרים, מזכירים, גזברים ופועלים.

גם בתחנת הרכבת, הדואר והטלפון הושיבו הסובייטים פקידים חדשים בהנהלה והשאירו אחד, או שניים מהפקידים הקודמים כמנהלי עבודה.

בחלוקת הלחם הקציבו מחצית הק"ג לנפש, תמורת כרטיסים, במחיר רשמי 85 קופ. לק"ג. בסוקולי עבדו בזמן ההוא 5 אופים: אלטר רדוילובסקי (מויסקי), דינה בורשטיין, הרשל אולשה, יחיאל סומוביץ' וישראל הרשמן (המלמד). חמשתם עבדו במשותף. קמת, עצים ושמרים ספקו להם במחיר ממשלתי.

הלאמת בתים

הסובייטים החלו להסדיר את בעית הדיור לפי שיטה שלהם. ראשית, הלאימו את הבתים הגדולים של יהודים ונוצרים כאחד והשאירו לבעליהם חדר אחד, או שניים לכל היותר, לפי מספר הנפשות שבמשפחותיהם. בהמשך, הלאימו את בתי ה"ענדעקים", שבעליהם ברחו מפני הסובייטים ואת בניני הצבור כגון: בניני העירייה, המועצה הכפרית, מכבי אש, אולם הכנסיה הנוצרית, בית המשפט, בתי ספר, בית המרחץ וכו'...

הם בצעו במבנים אלה בדיק בית בקצב מהיר ולפי תכנית מהנדסים. מהמועצה היהודית הדתית דרשו להעמיד לרשותם בנין בית מדרש אחד ובית הכנסת. לפי בקשת הרב יוסף רוזנבלום השאירו הסובייטים ליהודים את בית המדרש הגדול. היהודים האדוקים גילו ספוק מהדבר, כי חשבו קודם ונשמעו גם דעות, שהסובייטים רודפים את היהודים בעניני דת. כעת נוכחו לדעת, שאפשר להתפשר בנידון ולסבול איכשהו את המצב. בתים הבינוניים שלמו הדיירים שכר דירה לפקיד ממשלתי וגובה השכר היה תלוי במעמדו ובמצבו של הדייר. סוחרים ופועלים עצמאיים שלמו יותר מפועלים ופקידים. הערכת השומה נעשתה על יסוד אשורים מהעירייה וממקום העבודה.

לאחר תקונים ושפוצים בבניני הצבור, נפתחו חנויות חדשות, הופעלו קופת חילים ובתי מרקחת. בעקבות אלה נפתחו: תיאטרון, קולנוע, ספריות, אולמי קריאה, בתי ספר ומועדונים. הצוות הרפואי קבל משכורת ממשלתית ושרת את הקהל ללא תשלומים. בתי מרקחת מכרו תרופות בתעריף זול.

נפתחו מחסנים לאסוף תבואות מאת האכרים והמשקים, שחויבו להפריש לממשלה במחיר זול. מועצות הכפרים ניהלו כרטיסיה, שכללה פרטים על מדות השדות והפרדסים, הבקר, הצאן והלולים. נפתחו עוד מחסנים לאסוף עורות בעלי חיים, חלב, חמאה, גבינה, ביצים ואפילו צמר כבשים ופשתן.

כשרים – מבחינה פוליטית

פקידי המשרות העירוניות היו עפ"ר יהודים. המשכורות נעו בין 150–600 רובלים לחודש. כדי להתקבל למשרה ממשלתית צריך היה להיות כשר מבחינה פוליטית, בעיני הפוליטרוקים המקומיים. זכות מיוחדת עמדה למשפחת לפצ'ינסקי. בני משפחתה לטשו עיניים למשרות החשובות, בהתפארם ביחוסו של אחיהם חיים, שנמק בכלא כ־4 שנים בעד פעילותו הקומוניסטית, בהיותו תלמיד הסמינר למורים בביאליסטוק.

עם זאת, בשעת מחסור ודחק בפקידים הגיע גם בורגני, או קפיטליסט לשעבר למשרה.

פרנסה ללא חנויות

בשנה השניה לכבוש הסובייטים נסגרו כל החנויות הפרטיות בסוקולי, כמו בכל הסביבה. לכך גרם לא חלילה משבר כלכלי, כי אם הטלת מסים כבדים מטעם האוצר. החנונים נאלצו להחזיר למשרד האוצר את רשיונותיהם ולהצהיר רשמית על חסול עסקיהם. איך שלא נראה הדבר, מפתיע, כי בימי הכבוש הסובייטי היה המצב הכלכלי של הסוחרים הבינוניים והזעירים טוב יותר מאשר בימי השלטון הפולני, שלפני המלחמה. באופן רשמי, אמנם, הכריזו הסובייטים מלחמה על הספרים, אך במציאות לא התערבו בעסקי האזרחים; לא ערכו חפזים ולא הרעו לסוחרים.

החיללים הסובייטים היו להוטים אחרי כל הסחורות והיו אסירי תודה כשמכרו להם. כך שגשג המסחר הלא רשמי והפרנסה היתה מצויה בשפע.

צל התקופה

עם הכל שסופר לעיל, ריחף צל מעל ראשי האוכלוסייה. החלו מעצרים ומאסרים, גרוש והגלות בודדים ומשפחות שלמות למקומות רחוקים ברוסיה. — בעקבות מסירות. מספיק היה חשד כלשהו, או הלשנת בודד וכבר נאסר האיש.

כך קרה למשל, עם ראש הקהילה לשעבר פאלק גולדשטיין. האשימו אותו, שכביכול הטיל מסים כבדים על פועלים וכי במלואה ממשלתי שהוטל על האזרחים בשנה האחרונה שלפני המלחמה. סחט פאלק מהאוכלוסים, בסיוע המשטרה ובאמצעי לחץ, סכומים גדולים. פאלק הושם בבית הכלא בביאליסטוק ומשם נשלח לרוסיה.

כן אסרו והגלו את יונה זילברשטיין, בזמנו ראש הקן של „ביתר“ בסוקולי, שהיתה בעיניהם מפלגה פאשיסטית. בעקבות מאסר זה נשלחו לרוסיה 4 נפשות של משפחת לייבל זילברשטיין, סוחר רציני מלפני המלחמה. הוא היה שולח לוורשה קרונית עם עופות וביצים וכן לערים אחרות. היה עוסק בפטום אווזים. לרשימת הנשלחים לרוסיה נוספו: המורה אברהם וסרמן ומשפחת גדליה סלודקי המונה חמש נפשות. גדליהו סלודקי היה בעל חנות לברזל, בסוקולי. כל אשמתו, שאחד מבניו, מיכאל, ברח לחוץ לארץ דרך ליטא.

בתור לגרוש נעמד מנדל פליער, סוחר בהמות וספק של בשר — בסיטונות. היה ממין בהמות לשחיטה ומעביר אותן להעברה בקרונות.

אריה (ליבל) וילברשטיין

פעם מצאו אצלו בהמה ללא תותמת של רופא הבהמות. הוא נעצר מיד והוגלה לרוסיה. המאסרים וההגלות השפיעו מרה על יהודי המקום. מאוחר יותר, תחת שלטון הרשע הנאצי היו כל היהודים מקנאים ביהודים האסורים, שנשלחו לברית המועצות...

ובכל זאת המצב טוב יותר

הרבנים והשוחטים חששו פן לא תהיה להם פרנסה כי לנהל את המוסדות הדתיים באורח חוקי לא היה להם רשות והקצבים שלחו בחזרה את רשיונותיהם וסגרו את אטליוניהם בגלל המיסים הכבדים שהטיל עליהם השלטון. למרות הכל נראו תוצאות הפוכות. לרבנים, לשוחטים, וגם לקצבים היו בימי כבד הסובייטים רווחים גדולים יותר מאשר בתקופה שלפני המלחמה. הרבנים והשוחטים מצאו את הכנסותיהם משחיטת עופות שהיתה חפשית, וגם משחיטת גסות ודקות, שהיתה ליגלית למחצה, בשחיטת בעלי חיים היו הרבנים והשוחטים שותפים שווים והקצבים שלא היו להם רשיונות למסחר עשו יד אחת עם האכרים שהיתה להם זכות לשחוט את בהמותיהם ולמכור את הבשר לצרכנים בלי רשיון. הם היו זקוקים לחותמת מרופא בהמות (ווטרינר) על הבשר וכן לאישור מהמועצה הכפרית, שהבהמה לא גנובה. רק אז היה זכאי לשחוט את הבהמה כרצונו ולמכור את הבשר ליהודים. הקצבים ניצלו את ההזדמנות וקנו מהאכר את הבהמות ששחטו בבית המטבחיים לכשר, ובנוכחות האכרים היו הקצבים מוכרים את הבשר, חלק ממנו בסוקולי והשאר היו מובילים

לביאליסטוק למכירה בשוק הבשר, או לקצב יהודי. סחר כזה היה חוקי. והאכר לקח כעוזר מומחה יהודי.

בימי השלטון הפולני שלפני המלחמה היו החנוגים ובעל המלאכה היהודים נרדפים, צפויים למשפטים, לעונשים עבור עברות נגד חוקי המסחר. לעומת המסחר שבימי הענדקים, היו הסוחרים היהודים, תחת כבוש הסיביריים מרגישים יותר חופשיים, למרות שלהלכה היו צפויים לעונשים כבדים.

היו לומדים בהתמדה ומתפללים בכוונה

כשהיו נכנסים לבית המדרש הגדול בסוקולי בבקר ובערב לא היו מרגישים שנמצאים במשטר סובייטי, שהיו קודם מפחדים ממנו כל כך. בית המדרש היה מלא תמיד מתפללים בצבור, מגן אחר מגן, כבשנים הקודמות. בערב היו כל השלחנות הפוסים ע"י לומדי ש"ס. ע"י שולחן אחד היה יושב הרב ומרביץ את שעוריו בדף יומי לפני חברה ש"ס. ע"י שולחן שני היה מלמד רבי פרק משניות לפני תלמידיו מחברה משניות. לפני שולחן שלישי היה למדן מפורסם אחד מוויסווקי מווביצק מלמד דף גמרא לפני תלמידיו מחברה ש"ס אחרת. מאחורי התנורים ובין הספסלים היו יושבים יהודים פשוטים ותמימים והיו משוחחים ביניהם על ענינים שונים העומדים על סדר היום ולפעמים היו מספרים ספורים משנים עברו. אולם בחורים צעירים מבני הנוער, כמעט שלא נראו בבית המדרש, מלבד צעירים המפגרים בשכלם. צעירים הולכי בטל, ריקים ופוחזים כמו לפני מלחמת העולם השנייה. כמעט שלא נראו עכשיו. מי שהיה מוכשר יכול היה בנקל לקבל עבודה במשרד, בחנויות, בבית חרושת או במוסדות שונים, או שהיו עוסקים בהברחת סחורות באופן פרטי. חניכי הישיבות הקבועים שהיו בסוקולי, אלה שבשנים שלפני מלחמת העולם היו ממלאים את בתי המדרש והיו עוסקים יומם ולילה בתורה ועבודה, עכשיו היו רואים אותם בבית המדרש רק לעיתים רחוקות, עפ"י רק בשבתות, כי בכל ימות השבוע היו יושבים בבתיהם והיו משננים בשקידה רבה את הדקדוק הרוסי וספרי למוד רוסיים שונים. כמו כן היו לומדים בעזרת מורים הנהלת חשבונות ופנקסאות והיו שואפים לקבל משרה במקומות כאלה שיוכלו להחליף את יום השבת ליום ראשון. קדושת השבת היתה עוד מורגשת בכל הפינות כמו בשנים הקודמות. כך נמשכה התקופה עד יום ה'22 לחדש יוני 1941.

היום האחרון

במוצאי שבת קודש, ביום ה'21 ביוני 1941, בילו בני הנוער משני המינים בסוקולי בנשף רקודים באולם מכבי האש. מפקדי הצבא והקצינים הרוסיים בילו בנעימים עד שעה מאוחרת בלילה. לאחר חצות שכבו בני הנוער לישון מבלי לדעת שזהו הבידור האחרון שלהם. ביום א' בבקר העירו השכנים זה את זה. כדי למסור ידיעה, כי בלילה הפציצו הגרמנים את הגשר ע"י מלקין והרעישו במטחי יריות את הכביש הביאליסטוקאי וכן ישנם הרבה פצועים, ביניהם גם יהודים

במשך רגעים מועטים קמה בהלה גדולה. הלבבות החלו לדפוק בחוקה, האם החלה מלחמה בין רוסיה לגרמניה ? ! חשבנו כי כבר נפטרנו מהגרמנים לעולם ועד ? !

הרבה תושבים באו אל מאיק לשמוע חדשות. בעת ההיא היו בתוך אוכלוסי היהודים שבסוקולי רק 2 מקלטי רדיו אצל מגדל פליער ואצל אלתר גינבורג, אבל הגרמנים החרימו אצלם את המקלטים בעת כניסתם הראשונה לסוקולי.

משה מאיק פתח את הרדיו, וגשמע הגאום של היטלר לצבא הגרמני ואת הגאום של מולוטוב לעם הרוסי. באמצעות הרדיו נודע כי הגרמנים כבשו כבר שטח גדול של הטריטוריה הפולנית-רוסית, וכי הצבא הרוסי התפזר ומויבס ונופל בשבי הגרמנים לאלפים ולרבבות. המילים האחרונות של מולוטוב, כי היטלר ינחל ברוסיה את המפלה של נפוליון נחמו את המאוינים רק מעט מזעיר. מעכשיו מתחיל החורבן.

אומר חיים סומוביץ (בנו של יחיאל סומוביץ האופה), אנחנו כבר אבודים ואין לנו עוד לסמוך על מעשה ניסים. כפי שקרה בפעם הראשונה... " אז לא היה לנו מושג על האכזריות והברבריות של הגרמנים. מתוך הנסיונות שהיו לנו בעת כניסתם של הקלגסים הברברים בפעם הראשונה, כששהו אצלנו רק 12 יום מספיק היה להטיל עלינו מהומה, בהלה ופחד מות.

„האופטימיסטים“ עוד התנחמו בתקוה, כי הסכנה היא עדין רחוקה. הם למדו קל וחומר, שאם מדינה קטנה כמו פולין יכלה להחזיק מעמד כשבועיים בטרם שנכבשה ע"י הגרמנים, היתכן שיכבשו את רוסיה הלבנה ואוקריינה במהירות גדולה יותר ? ! אבל מיד באו רבים וספרו כי הגרמנים הפציצו את שדה התעופה של הרוסים בוויסוקי מזוביצק ושרפו את כל המטוסים שהיו שם. הרבה טייסים רוסים פצועים הביאו לסוקולי וכאלפיים החיילים הרוסים שהיו בסוקולי נמלטו. נשארו רק חיילים אחדים בכדי לשרוף ולהרוס את כל המחסנים.

הם ספרו גם על מחוזות נוראים, קורעי לב, על פרידתם האחרונה של הקצינים הבכירים הרוסים ממשפחותיהם, על בכיות ויללות של נשים וילדיהם של הקצינים הרוסים שרצו לקחת אתם חפצים, דברים שברוסיה לא יכלו להשיג מעולם ועכשיו אין להן מקום לקחת מהאוצר היקר שלהם. בכלי הרכב לא היה מקום להושיב בהם אפילו את ילדיהם שהיו צפופים ודחוסים כמליחים בחבית. הם התקוטטו ורבו זה עם זה על מקום נוח יותר ברכב.

לקומיסאר העיר, המנהלים והפקידים הבכירים שבכל המוסדות שבסוקולי היו מובטחים מקומות הסעה נוחים. בכל זאת שכרו להם עגלות נוספות להעברת הרכוש, לכל הפחות עד ביאליסטוק.

פולנים „ישרי לב“ פרצו חנויות ומחסנים לא פחות מבריונים ושדדו מלאי סחורות וחפצים, שנתקלו בדרכם. הטעינו על עגלות שקים עם סוכר, מנופקטורה, נעליים וחפצים יקרי ערך. היו גם יהודים, שסחבו שיריים מבתי הקצינים הריקים. לפנות ערב של אותו יום התחילו היהודים לארוז את הפציהם ולהסתיר חלקם בבורות, מתחת לרצפות ובמקומות סתר. בלילה פשטו שמועות, שהגרמנים כבר הגיעו לוויסוקי מזוביצק ויש לשער שבכל שעה יגיעו לסוקולי.

הגרמנים נכנסו לעירנו

למחרת, עם שחר חדרו טנקים גרמניים לסוקולי. ברחוב בית המרחץ עמדה עגלה טעונה רכוש של ניסל לפצ'נסקי, מי שהיה מנהל ראשי של קואופרטיבים וחנויות בשלטון הסובייטים. ניסל נמלט עם בני משפחתו לביאליסטוק מפחד הגרמנים.

למחרת. בצהרי היום נראה עוד ברחובות העיר קצין סוביטי בכיר בשם — קפוסטה. איש זה התפרסם לאחר מכן כגנרל קפוסטה, מנהיג פרטיזנים ביערות ברנוביץ. באותו יום הגיע קפוסטה ברכב, במטרה להסיע את חיליו, שהשאיר במקום עד הרגע האחרון. בדעתו היה אף לקחת מחפציו שבדירתו בבית שלמה לייבל איצ'קובסקי, אולם אחר את המועד, כי המקום היה כבר פרוץ ונשדד. אתו נמלטה מסוקולי ציפה סרניביץ' בת אלתר סרניביץ', המסגרת.

שבוע ראשון לכניסה חוזרת של הגרמנים

עם פלישתם החוזרת של הגרמנים לסוקולי קמה מהומה ומבוכה. בשבוע הראשון לא היה עדיין שלטון אזרחי. רכב צבאי רב, טנקים ותותחים מלאו את הרחובות ונהרו ללא הפסק. הם שהו בעיר שעות מועטות, אך זה הספיק להם להראות את פרצופם ונפשם השטנית בהתעללות ביהודים ובסדיום. בסיוע כנופיות צעירים פולניים הוציאו מבתיהם יהודים, מחשובי העיר ואלצום תחת מטר של מכות וצליפות שוט לרחוץ רכב צבאי. ככה נגזר גם על הרב שלנו ר' יוסף רוזנבלום להיות בין המעונים. הברברים הפשיטו את בגדי קרבנותיהם ודשו אותם במגלבי גומי. כן תלשו זקניהם עם עור הבשר וכפו עליהם לרקוד ולשיר. גיהנום זה נמשך כשעתיים.

בלילה, הובילו כנופיות צעירים פולניים את הנאצים לבתים, בהם היו בחורות יהודיות, היו מקרים של אונס.

בטרם שהגיע לסוקולי „אמטסקומיסר“ גרמני, ארגן עורך דין פולני — מוניקובסקי ועד עיר ארעי ומיליציה. הם דרשו גם מהיהודים לצרף שרות למיליציה, אך לא נמצאו מתנדבים לדבר. בענייני האדמיניסטרציה הכלכלית שתפו היהודים פעולה עם מוניקובסקי ונתנו חלקם בארגון האספקה ובעיקר באפית לחם לאוכלוסיה היהודית, שהותה כשני שלישים בעיר.

היהודים בחרו ועד, שהכין רשימה מדויקת שביניהם, לפי סדר הרחובות והקציבו חצי לחם (1 ק"ג) ליום, לנפש, במחיר הלחם לא חל שינוי לעומת המחיר שמלפני המלחמה. אפיה וחלוקת הלחם היו בשלשה מקומות. בהתחלה הודגבו תורים ארוכים ובמרוצת הימים היתה החלוקה סדירה והספיקה לכל.

מושב זקנים

לסוקולי הגיעו כעשרים זקנים, אשר הסוביטים העבירו מקודם ממושב זקנים בביאליסטוק לכפר מזורי, בארמון פריץ. שם סדרו לזקנים פנסיון. כעת, גרשו הפולנים את הזקנים מהארמון, בטרם הספיקו הגרמנים להתמקם. הזקנים הגיעו לסוקולי, ביניהם נכים ובעלי מום. יהודי סוקולי אכסנו אותם במועדון „ביתר“ ובבתי מדרש ותפילה. מכל בית היו מספקים להם מזון, מלבד מנות הלחם שנקצבו לכל נפש מתושבי העיר.

בני הגוער היו עפ"ר מסתתרים מפחד הטיפה לעבודות כפיה, והבחורות פחדו מאונס. יהודים בעלי זקן פחדו מתלישת זקניהם ביחד עם הבשר.

ניסל לפצינסקי

מביאליסטוק נתקבלה ידיעה כי ניסל לפצינסקי התאבד בתליה. בסוקולי חשבו זאת לשגעון. כלם התפלאו איך צעיר פיקח כניסל יכול להרשות לעצמו להשאיר את אשתו הצעירה ואת ילדם בן השש. אשתו עמדה ללדת בימים הקרובים. אמנם צפויות לגו תמיד סכנות חיים, אבל לאדם חי יש תקוה לעבור את כל הזמנים הרעים. מאוחר יותר החלו יהודי סוקולי לראות בצעדו של ניסל מעשה גבורה וחכמה. בדרך זו הוא מנע מעצמו את הסבל והוועות, שפקדו, אחר כך, את יהודי העירה. הוא לא ראה בעיניו כיצד תינקות נחטפים מזרועות אמותיהם ומנופצים בקירות הבתים. הוא לא עבר את דרך היסורים עד לתאי הגזים, אך מעטים היו מסוגלים למעשה ניסל.

ידיעות מביאליסטוק

נדע כי בביאליסטוק חטפו הגרמנים, ביום הראשון לפלישתם, בעזרת צעירים פולנים כ-2500 יהודים. כלאו אותם בבית הכנסת הגדול והציתוהו. בזמן שבת הכנסת עלה באש התרוצצו כנופיות גרמנים ביחד עם פורעים פולנים, חטפו יהודים מהרחובות הסמוכים לבית הכנסת והשליכו את החטופים לתוך הלהבות מהעירה טרסטינה הגיעה שמועה כי הגרמנים הקהילו למעלה מאלף יהודים בגיל צעיר המסוגלים לעבודה והמיתו אותם ביריות. אחרי יומיים הגיעה שמועה מביאליסטוק, כי עצרו יותר מ-5000 יהודים ושלחו אותם כנראה להשמדה. בין חמשת אלפים המגורשים להשמדה היו יצחק מורשקביץ, בעל חנות ברזל גדולה בביאליסטוק ברחוב סורזי. אשתו שירקה (בת משה הרשל סינס, הצבע) הגיעה עם בניה אחר גירוש בעלה להוריה בסוקולי. משפחות המגורשים בביאליסטוק שלמו אלפי דולרים וזהב כדי להודע לאיזה מקום נשלחו המגורשים, אבל מאמציהם עלו בתוהו. ראשי הגסטפו בביאליסטוק דרשו מהיודנראט (המועצה היהודית המקומית) לספק 5 ק"ג זהב, חליפות בגדים ומגפים. עקב כך החלו לאסוף מהנשים טבעות ושרשרות זהב בכדי לעמוד בקונטריבוציה הנדרשת. מיד דרש הקומנדנט להוסיף לו במשך 3 ימים מספר כפול של זהב (10 ק"ג) אחרת יגרשו את כל היהודים מביאליסטוק. מכל השמועות הללו קמה בסוקולי בהלה גדולה.

ארגון „היודנראט“

8 ימים אחרי הכנסת של הגרמנים לסוקולי הגיע קומנדנט גרמני וז'נדרמים מתלזים. הקומנדנט קרא מיד לנציגי היהודים להופיע בפניו. הופיעה לפניו משלחת יהודים ובראשם אלתר גינזבורג. הקומנדנט מסר לאלתר גינזבורג את התפקיד לארגן בסוקולי מועצה יהודית מקומית „יודנראט“, אשר מתפקידו יהיה למלא בקפדנות אחרי הפקודות של הגרמנים. היודנראט ישא באחריות לפעולות היהודים ויהיה לו שלטון מלא על האוכלוסיה היהודית שבעיר. גוסף דרש

הקומנדנט להמציא רשימה של הסחורות הנמצאות ברשות היהודים. זהב כסף ותכשיטים ויש למסור לקומנדנטורה. הקומנדנט הזהיר כי יערכו חפושים וכל מי שימצאו אצלו זהב וכסף, תכשיטים יקרי ערך וסחורות לא מוצהרות, צפוי לעונש מות. כן פקד הקומנדנט ליהודים כלונצרים למסור נשק, חלקי רדיו ומיני חפצים שנשארו מהסובייטים. בעד פגור במלוי הפקודות צפוי עונש מות. לשמע הפקודות, נאחזו כלם רעדה ופחד מות. כמעט בכל בית נמצאו חפצים שהיו חייבים להמציאם לקומנדנט תיכף ומיד. ומה לעשות? להמציאם? לא יהיה ממה להתפרנס. לא להמציאם? יש בכך סכנת מות. איש לא ידע מה להחליט. החיים בסכנה גדולה בכל המקרים ואיש אינו מעז להצהיר על הדברים הנמצאים ברשותו ולהמציאם לקומנדנטורה, בפרט שתכשיטים וחפצי ערך היו מוסתרים. בקושי רב עלה ליהודים להרכיב יודנראט. איש לא רצה לקבל על עצמו אחריות מסוכנת. לאט הצליחו עסקני העיר בראש הרב יוסף רוזנבלום להרכיב יודנראט מ־10 החברים: אלתר גינזבורג, חיים יהושע אולשא, אהרקי זשולטי, אליעזר רוזנבוץ, זידל רצקובסקי, יחזקאל צ'רבוניץ, ישראל מאיק, יונה גינזבורג, לייבל אוקון והרב.

החיפושים

אחרי ימים אחדים החלו החיפושים. את החיפושים הראשונים ערכו ז'נדרמים בעזרת התורגמן „בעל זקנקן“. זה היה נוצרי פולני עם זקן חד קטנטן ולכן כנו אותו „הזקנקן“. רק מתי מספר מתושבי סוקולי ידעו כי „הזקנקן“ גר קודם בבקתה קטנה (בית חמר) ביער על יד כפר סמוך לסוקולי והיה עושה למכירה נעלי בית מסמרטוטים. אשתו וילדיו היו מלקטים אוכמניות או פטריות והיו נוסעים העירה למכרם. בחדש ספטמבר שנת 1939 כשפרצה המלחמה בין גרמניה ופולניה ולאחרי פלישת הגרמנים בפעם הראשונה לסוקולי היה „הזקנקן“ מלווה את קציני חיל הכבוש הגרמני, כתרגמן. הוא היה מדבר גרמנית רהוטה. בעת ההיא הביא „הזקנקן“ מקלט רדיו קטן לתיקון אצל משה מאיק. בהודמנות זו, ספר „הזקנקן“ למשה, כי לפני כמה שנים היה קצין בצבא אוסטריה. הוא הציע למשה מאיק לפנות אליו במקרה שיהיה זקוק למשהו, כי יש לו פרוטקציה גדולה אצל הגרמנים. אבל אז לא היה משהו זקוק לו. אחרי זמן קצר נכנסו הסובייטים ו„הזקנקן“ לא נראה עוד בסוקולי. שוב פעם הופיע „הזקנקן“ כתורגמן אצל הגרמנים ונלווה לז'נדרמים בכל החיפושים שערכו. הם היו מחזירים אצל היהודים מבית לבית וכל מה שמצאו חן בעיניהם נטלו ושמו בכליהם.

מה שקרה למיכאל מאיק

בחיפושים הללו קרה למיכאל מאיק נס גדול, שניצל ממות הודות לפרוטקציה של הזקנקן, כהכרת תודה בשעתו למשה מאיק על שתיקן לו מקלט רדיו חינם. ומעשה שהיה כך היה. לפני מלחמת העולם השנייה חדשו האחים ישראל ומיכאל מאיק את ביתם הישן, שירשו מאביהם. כשנגמר בדיק ביתם החדש פרצה מלחמת העולם. כשנכנסו הסובייטים לסוקולי הפכו את בית האחים מאיק לבית חולים. עם עזיבת סוקולי תלה מיכאל מאיק על דלת הבית מנעול. מחשש שיתפוש מישהו את הבית. הרי נכסי היהודים, היו הפקר. כשנגשו הגרמנים לערוך חפושים בבית מאיק הסגור גילו להם כי מפתח הבית הזה נמצא אצל מיכאל מאיק. קראו למיכאל

ופקדו לפתוח את הבית. כשערכו הגרמנים את החיפושים מצאו שם תמונה של סטלין ומסמכים שונים בשפה הרוסית. החלו הגרמנים לחשוד כי בעל הבית מיכאל מאיק הוא סוכן רוסי. אחד הוונדרמים היה מוכן לירות במכאל. אז התערב „הזקנקן“ לטובת מיכאל. בטענו כי הוא מכיר היטב כאיש ישר והגון. הגרמנים שחררו את מיכאל מאיק. כשנגמרו החיפושים הראשונים הרבו היהודים לספר על הניסים והנפלאות שקרו להם בעת החיפושים. הם הצטערו, על שנטלו מהם דברים יקרי ערך וחפצים שעברו אליהם בירושה מזה דורות. מלבד החיפושים השגרתיים ערכו חיפושים מלשינים פולנים, שונאיישראל. בעזרתם מצאו הגרמנים סחורות מוסתרות. בד בבד עם החיפושים היו פריצות וגניבות, שבצעו עבריינים מהעולם התחתון. מלבד כל אלה היו מאסרים בעקבות הלשנות. מספיק היה להלשין לפני הגרמנים כי יהודי פלוני אלמוני היה קומוניסט, או שהיה פעיל במפעל סוביטי, והגרמנים אסרו את האיש. כן אסרו עשרות בחורים ובחורות, שהיו צפויים לעונש מות בריות. כך קרה בכל העירות שבסביבה. קרובי האסורים היו מבכים יקיריהם שנגזר עליהם המות. כשהוציאו מעלית הגג ברחוב בית המרחץ מביתו של מאיק את הצבע שמואלקי וינשטיין התיפחה אשתו רחל ביללות ספומטיות קורעות לב עד שנכמרו רחמם של הגרמנים השומרים למטה והם נחמו אותה שבקרוב ישחררו את בעלה. אם לעשרות יהודים שנעצרו לא עשו הגרמנים כל רע יש להודות „לזקנקן“, שנחשב כאישיות אצל הגרמנים. מבקתה קטנה ביער, עבר „הזקנקן“ בזמן הכבוש הגרמני לגור בדירת לוקסוס עם רהיטים מפוארים כמובן, מרכוש היהודים. ל„זקנקן“ היו קוראים גם בשם „מרשלק“. למרות שיהודי סוקולי ראו בזקנקן סוכן גרמני, לכאורה לא היה הוא אנטישמי, אך היה אוהב לקבל שוחד. לעומתו, עורך הדין מוניקובסקי שהיה ראש העיר בסוקולי ובעת שלטון הפולני שלפני המלחמה, ראו בו אוהב ישראל, הסתבר, בזמן הכבוש הגרמני, שהוא אנטישמי מובהק. הוא גרש הרבה יהודים מדירותיהם והושיב במקומותיהם דיירים נוצרים. איים להכין גיטו בשבילם בזמן הקרוב. זמן קצר אחר כך נעשה „הזקנקן“, או „מרשלק“ לראש העיר במקום מוניקובסקי. „הזקנקן“ הרגיע את היהודים בסוקולי. כל היהודים האסורים, שישבו כמה שבועות קודם בבית הסוהר וכבר חשבו אותם לאבודים שוחררו עכשיו הודות ל„זקנקן“, ראש העיר החדש. מאיר צ'רני (בן זוסלי החיט) שהיה בסכנת מות, שוחרר לבסוף ממאסרו.

כשיצאה פקודה, שהתושבים חיבים להרשם במשרד העיריה ולהוציא תעודת זהות אחרת יאבדו זכות לגור בסוקולי, חזרו כל היהודים, שהיו קודם מסתתרים בכפרים אצל ידידיהם לכניסת הגרמנים. היו דוגמאות הבין רשימה של יהודים המסוגלים לעבוד ובכל יום היו שולחים לעבודה פולנים, שהיו בוחרים ביהודים צעירים. חלשים, או בעלי זכויות מטעם היו דוגמאות היו שולחים לעבודות שונות כפי הנדרש. בראשונה היו שולחים פועלים לתקן כבישים. לעבודות כפיה לא חטפו עכשיו יהודים כמו בשבועות הראשונים אלא מעסקים בעבודות קלות בעיירה ורק לשעות מעטות בלבד.

נחום „טרוצקי“!

יום אחד נשלחה קבוצת פועלים לכביש וויסקי, במכונית משא. כשחזרו הפועלים מעבודתם לפנות ערב התהפכה המכונית במדרון הכביש על יד הכפר מזורה. יהודים נפצעו קל ואחד מהם נחום „טרוצקי“ נהרג. נחום „טרוצקי“ היה יתום בלי אב ובלי אם מילדותו. היה

מחור על הפתחים בערבי שבת ביחד עם אחותו החורגת המכונה בשם "פקה". היא היתה נערה שמנה הסובלת ממחלת הנפילה-אפילפסיה. בשבת היו שניהם מתוורים על הבתים כדי לקבץ מזון. עם הזמן נפרד האח מאחותו וכל אחד מהם היה מחור על הפתחים בנפרד. נחום "טרוצקי" היה משתכר מאמירת תהלים אצל בר-מנן. מנשיאת המטה והמכסה ומהבאת הכר בחזרה מבית הקברות. בערבי שבתות וחגים היה רץ ברחובות ומכריו בקול: "בעלי בתים לבית המרחץ! בהלוית המת היה רץ וקורא: "מת מצווה"! בעיקר בחודש אלול ובעשרת ימי תשובה. כשלבית הקברות בסוקולי היו מגיעים בכל יום (מלבד שבתות וחגים) יהודים מהכפרים ומעירות סמוכות להזכרת נשמות מתיהם. גם אנשי לאפי היו מובילים את מתיהם לבית הקברות בסוקולי. הזוג "טרוצקי" ו"פקה" ישבו כל היום באוהל בית הקברות כדי לקבל מאת המבקרים נדבות. כשנתבגר טרוצקי וצבר לו קצת כסף התחתן עם בת אוסטרוו מווביצק. שם הוא עסק בהובלת חלב למכירה. "טרוצקי" לא הסתגל בעסקו. הוא חזר לסוקולי כעבור שנתיים. לא היתה הצגת תיאטרון, שהוא יותר עליה.

קרתה תאונת דרכים במאזורה וחסרו ברשימת הפועלים 30 עובדים. הגרמנים דרשו מהיודנראט מספר גדול של עובדים בחקלאות, לחצרות הפריצים שהלאימו כגון: מזורה, רוש, סטוקוביסק, קרייובה ועוד. בתחנת הרכבת עסקו יהודים בטעינה ופריקה של פחמי אבן, כלי-ידיה ותחמשת, הרחיבו את מסילת הברזל, כרתו עצים ביערות ועבדו בעיר. כל העבודות הנ"ל דרשו המון פועלים והיודנראט מוכרח היה להגדיל את הרשימה של מספר הפועלים המסוגלים לעבוד. עד עכשיו היו רשומים ברשימות הפועלים אנשים עד גיל ארבעים. כעת היודנראט הוכרח לרשום עובדים עד גיל 60 וכמעט כל הזקנים והישישים באו להרשם. הגיעו שמועות מעירות שבסביבה, כי הגרמנים מחסלים אנשים זקנים, חלשים וחולים. ביודנראט קם רעש בגלל חלוקת עבודה בלתי צודקת. הטענות היו, שהיודנראט נוהג איפה ואיפה באנשים. יש ושולחים לעבודה פרך ויש לעבודות קלות קבוצת פועלים אחת מקבלת פקודה לצאת כל יום לעבודה וקבוצה אחת רק פעמים בשבוע. יש גם בעלי זכויות פטורים מלהופיע לעבודת הכפיה. במצב זה קרא הרב לאסיפת פועלים. המסוגלים לעבודה והזכיר לנאספים שהמצב קשה והצלת החיים שלנו תלויה בעבודה. בעיירות אחרות הרגו הגרמנים את רוב היהודים ובמקרה הטוב גרשו חלקם לגטו. לכן חובה היא לכל אדם כשיר לעבודה, להתנדב. יש לזכור כי תמורת עבודה איש מציל את עצמו ואת בני משפחתו ממות ובמידה שהעבודה תרבה, טובים הסיכויים להשאר בחיים. מי שמתחמק מעבודת כפיה, יש להטיל עליו עונש כספי. המקבל הודעה מהיודנראט צריך להופיע מיד. היודנראט יסוג פועלים לדרגות, בהתאם לגיל ומצב הבריאות ויקח בחשבון את המפרנסים היחידים. הכרחי לדאוג לפרנסת המשפחות. בתחילה היו כל הפועלים המוזמנים ע"י היודנראט לעבודה מתאספים ע"י בית יושב הראש, אלתר גנובורג. שם היו קוראים מתוך רשימות את שמות הפועלים המוזמנים לעבודה. את הפועלים החסרים לפי הרשימה שלא הופיעו לעבודה היה המזכיר רושם והיודנראט ערך אח"כ חקירה על סיבת ההעדרות ומי שלא היתה לו סיבה מוצדקת הטילו עליו קנס כספי. אחרי הקראת שמות הפועלים מתוך הרשימות היו מסדרים את הפועלים בקבוצות. קודם כל הסתדרו הקבוצות לעבודות הקשות ולמקומות עבודה המרוחקים. עזרו בזה מנהלי עבודה הנוצרים.

אזורובסקי, פקיד מסילות הברזל לשעבר עם 2 בניו ועוד מנהלי עבודה אחרים היו מחכים לפועלים היהודים ובכל מי שבחרו לעבודה היו חיבים להשמע וללכת. היו שולחים קבוצות

פועלים לחצרות הפריצים שהלאימו, על פי רוב פועלים קבועים. מהם היו לנים במקומות עבודה שלהם. כי קשה היה לחזור מדי ערב הביתה ולשוב למחרת עם שחר. את הפועלים הקשישים והחלשים שלחו לעבודות קלות יחסית, בתוך סוקולי. כ־200 פועלים מבני סוקולי היו נוסעים לעיר לאפי, לעבודה במפעלי הרכבת „דפו“. 200 פועלים היו קמים בכל יום לפני עלות השחר וצועדים בשעה חמש וחצי לתחנת הרכבת — קרושבה. משם היתה רכבת מיוחדת מעבירה אותם למקומות עבודה בדפו לאפי. בשעה 7 לפנות ערב היו הפועלים חוזרים הביתה באותה הרכבת לסוקולי. פעם בעת קריאת שמות הפועלים לפני בית יושב הראש אלתר גינבורג הגיע בריצה גרמני ובמגלב גומי התחיל להכות את קבוצות הפועלים על הראש ועל הפנים. כל הפועלים נמלטו בפחד ובבהלה לכל עבר. יושב הראש גינבורג פנה אל הגרמני המצליף בהכנעה והטביר לו כי לפי פקודת האמטסקומיסר, עליו לסדר את הפועלים ולחלקם לקבוצות לפי המקצועות ולשלחם למקומות העבודה בהתאם להזמנות. הגרמני מצא אמתלא שהשעה מאוחרת והפועלים צריכים להתחיל בשעה 7. ועליהם להיות במקומות העבודה. היושב ראש ענה לו כי לפי הוראת האמטסקומיסר הפועלים צריכים להתחיל בשעה 7. לגרמני המצליף לא היה קשר לעבודת הכפיה של הפועלים היהודים, אלא כרוצח צמא דם לא יכול לראות יהודים חיים. כשהסתלק הגרמני החוליגן, שבו הפועלים לגינבורג ומשלוח הפועלים העובדים לעבודתם בוצע בסדר. מהיום והוא והלאה החלו להקהיל את הפועלים לסדור העבודה באולם היודנראט. אח״כ מצאו 2 דירות של פראדל גולצ׳י ויושה סרברולוב.

בימים אלה יצאו גזירות נוספות נגד יהודים וביניהם:

- 1) אות הקלון (2) גירוש היהודים מדירותיהם (3) הזרמת רהיטים וכלי בית (4) הגדלת מסים וגביות מיוחדות.

בשורות איוב החרידו כל לב יהודי.

אותות קלון

מתחילה צוו הגרמנים ליהודים משני המינים מגיל 12 ומעלה לענוד על זרועות ידיהם הימניות סרטים לבנים. כשהכינו כלם את הסרטים הלבנים, השתמשו בהם אך זמן קצר. לאחר מכן הוציאו הגרמנים פקודה להחליף את אותות הקלון. במקום סרטים לבנים עגולים, היה לשאת 2 מגן דוד ובמרכזו לצייר בדיו שחורה ובאותיות דפוס את המלה „יודה“. כל יהודי שלא ענד את אות הקלון ונתקל בגרמני, הוכה באכזריות ושלם 10 מרק קנס. הזכות לגרש יהודי מדירתו היתה לא רק לגרמני כי אם גם למליציה הפולנית, ששרתה את הגרמנים וגם למועצה המקומית ואפילו לכל נוצרי סתם. הסנדלר הנוצרי קונופקה בסוקולי איש שקט ותמים לכאורה, עשה חשבון לעצמו שבמקום לשבת תמיד על שרפרף הסנדלר ולעמול בזיעת האף למען חיי עוני, יבחור חיי נסיון, משלל יהודי. ומה עשה קונופקה הסנדלר? עזב את שרפרף הסנדלר ונהיה שוטר מליציה. הדירה היפה והנוחה של יחיאל בלושטיין והרהיטים המפוארים מצאו חן בעיניו, הוציא קונופקה מהאמטסקומיסר מסמך, שיש לו זכות להחרים את הדירה ואת הרהיטים של יחיאל בלושטיין ולתפסם לעצמו. יחיאל נאלץ היה לבקש לו קורת גג ומחסה אצל יהודי אחר. כן עשה גם הנגר הפולני דבורקובסקי. נמאסה לו עבודת הנגרות וחמד לו את דירת הלוקוסוס של סחר התבואות מרדכי סורסקי (בנו של משה איויק הנפח). חיקה דבורקובסקי את מעשה קונופקה. נעשה

לשוטר מליציה והוציא מסמך מהאמטסקומיסר להחרים לטובת עצמו את הדירה המפוארת והרחבה של מרדכי סורסקי עם רהיטי הלוקסוס, על כל כליו ואפילו עצים להסקה. כן שדד דבורקובסקי ממרדכי סורסקי הכל. דבורקובסקי הנגר הגדיל לעשות מקודמו, קונופקה. הוא ניצל את זכויותיו המיוחדות לשלול מהיהודים נכסי הפקר. ביקש רשות מהאמטסקומיסר לחזר על בתי היהודים ולערך חיפושים, כדי לגזול מה שמצא חן בעיניו.

אצל רוכל סמרטוטים, שהיה מקבל לפני המלחמה חבילות מקרוביו באמריקה מצא דבורקובסקי בעת החיפושים בקופסה, בפנה מתחת לארון, מאות דולרים שחשך כדי לרכוש לו דירה.

ביתו הקודם נשרף ע"י הגרמנים בעת פלישתם הקודמת, בספטמבר 1939. הרוכל היה לבוש קרועים וחי על לחם צר. כל הונגו ורכושו נפלו לידי דבורקובסקי ושותפיו. שוטרי מליציה פולנים החלו לגרש יהודים מדירותיהם. גם חנוונים ובעלי מלאכה לא פגרו אחריהם. אכרים פלשו בכח לחנויות היהודים, לבתים, למסעדות ובתי קפה ולאחר, שגרשו משם את בעליהם, שדדו את הציוד והרכוש.

חייטים, סנדלרים נגרים ומסגרים פולנים גרשו יהודים מבתי מלאכה וגזלו מהם פרנסותיהם. כפרי, שעבד בנעוריו כמתלמד אצל כובען יהודי, אך מעולם לא עסק במקצועו, גרש ללא הסוס את מלמדו, יצחק קוסצ'בסקי ונטל לעצמו מכונות, כלי עבודה וכל הציוד והחמרים. קושצ'בסקי נסה להתפרש עם הגולן ותמורת סכום כסף ניכר הסכים הכפרי לותר על הענין. גודע, שפולני זה נטל לכובען יהודי בעירה אחרת במטרה לבצע באשור הגרמנים טרנוקציה דומה לקודמת. ושוב ספור על ספר כפרי, שהתחשק לו לפתוח מספרה בסוקולי ושם עין על דירתו של יו"ר היודנראט, אלתר גינזבורג. בתחבולה השיג החוליגן מהגרמנים מסמך ורשות ליטול 2 חדרים גדולים וחנות עם כל הציוד בביתו של אלתר. ציוד למספרה, כגון מראות, כסאות וכיוצא, גול מהספר מאיר גוזבונדה.

כך הושיבו פולנים בבתי היהודים כובסות, מנקי ארובות, קלפנים, גנבים, מחוסרי פרנסה וסתם פוחזים וריקים. כאלה עברו לבתי יהודים נוחים ומרווחים, בעוד המגורשים עם משפחותיהם מרובות הילדים, הצטופפו בחדר אחד, או אפילו באורווה, 3-2 משפחות.

הגרמנים והמשטרה הפולנית נהגו לערוך בקורים בבתי יהודים אמידים. הם בחרו רהיטים וכלי בית יפים והחרימום לעצמם. מאוחר יותר הטילו על היודנראט להחרים חפצי בית, ולמסרם לרשותם, ביום קבוע ובשעה מדויקת.

במקרה, של סרוב או אחור, איימו הגרמנים לשלוח את כל האוכלוסיה היהודית להשמדה. לארבעת הגרמנים, שתפסו את הבית הגדול של סוחר העצים העשיר, אהרקי דולטי, סיפק היודנראט רהיטים נאים ביותר, שנמצאו בעיר וכן כלי מטה, וילונות יקרים, מצעי וכלי מטה יפים, כלי מטבח וחפצים מכל המינים. כדאי להוסיף, שלפני המלחמה התגוררו באותו בית משפחות, מחוץ לבעל הבית ומשפחתו. בתקופת הכבוש הסובייטי גרו בבית זה קצינים בכירים, ורופא צבאי עם המשפחות שלהם.

הגרמנים הרחיבו את הבית ע"י הריסת בתים מסביב לבית אהרקי. כך נהרסו בתיהם של ציצ'לה רוזמן בן ישראל, עושה החגורות, של טוביה גולדברג הנפח והנפחיה שלו, בית יחזקאל מורשקביץ, בעל חנות ברזל, רפתות ומחסנים, שבחצרות סביב בית אהרקי. בעבודות ההריסה עסקו עשרות יהודים. אחרי גמר ההריסה חייבו הגרמנים את היודנראט לבנות אורווה לסוסיהם ומחסנים גדולים לכלי רכבם וכן להקיף את כל השטח, על מבניו החדשים, בגדר. את הבית היה

צריך לטייה. על הג הקימו מגדל תצפית גבוה, עד שבית אהרקי נהפך לארמון. בסך הכל, גרו בבית 4 ד'נדרמים רווקים.

לא היה סגן בכך, כי גם לאמטסקומיסר, מוכירו ומתורגמנו, שבבית אליעזר רונוביץ', ל-3 פקידי הרכבת, לראש העיר המרשלק, "הוקנקן", למנהל המחלבה ולפקידי הרכבת הציבורית היה צריך לספק מה שעלה על לבם ובמה שחשקו. תכופות נשמעו איומים על מות, ביריה.

פקיד מסויים של רכבת קרושבה בולץ, לא היה מספיק מרוצה מכלי הבית וממערכת צלחות יקרות עם פרחים מוזהבים, שקבל מהיודנראט. בולץ התרתח וצעק נוראות, שמא משוים אותו ליהודי רוסי, או פולני כיצד זאת מעזים להגיש לו טגופת? יו"ר היודנראט אלתר גינבורג נבהל מאיזמיו של בולץ, עד חשש, פן יירה הגרמני המטורף, בו. הקפריזות של הגרמנים היו שגעוניות. הם דרשו למשל, פרוות קרקול, פרוות שועל ופרוות כלבי ים (פוקה), מצלמות, וכל העולה על דעתם. היודנראט ניסה להשיג בגיטו ביאליסטוק חפצים, שאין להשיגם בסוקולי.

לא הספיקו האמצעים הכספיים כדי לכסות את ההוצאות הפנטסטיות ולכן נאלץ היודנראט לגייס ממון בכל האמצעים הדרסטיים. עד כדי חפושים בבתים, שם היתה סברה, מסתירים מטבע זר. דרשו כסף מרצון, או להצהיר בשבועה, שאין מסתירים מטבע זר.

כאמור, שעל כל יהודי היה מוטל עול של מסים, לפי הרשימה המדויקת שנערכה ע"י השומה, תחת פקוח חמור, ובכך, שלמו אחינו בני ישראל למעלה מהיכולת ובהכרה, שבכספו הוא פודה את עצמו ובני משפחתו מגרוש וממות.

מלבד המסים הרגילים דרש היודנראט לשלם לו מדי חודש בחדשו, מס גלגלת וממס דירה, בין אם הוא בעל דירה, או רק דייר משנה. הכרחי היה לשאת תעודת זהות וכרטיס עבודה. גם בעד אלה נדרש לשלם סכום מסוים. באופן כזה רכש היודנראט קרן, כדי שיוכל למלא אחרי דרישותיו התדירות של נוגשיו והוצאות נהול עצמיות.

לכל חבר ביודנראט היה תפקיד מוגדר וכלם עבדו במרץ ובמסירות, בהכרת אחריותם על המצב הקשה, שהומן גרמו.

יהושע אולשה עסק בארגון בעלי מקצוע ופועלים לעבודות בנין ואספקת חמרים ומכשירים לעבודה. הוא ידע להסתדר עם הדרישות של הגרמנים ולהשביע רצונם. יחזקאל צ'רבוניץ ויעקב ינוביץ' טפלו בעניני פועלים לעבודות שחורות. יחזקאל היה לפנים סוחר בדים מפולפל, בעל מרץ וראש חריף. יעקב, (חתנו של אברהם בורוביץ') היה בעל חנות נעליים ובקי באותיות התורה.

יונה גינבורג ואליעזר רונוביץ' ספקו לגרמנים סחורות שונות מביאליסטוק. אלעזר היה ניכר בשפמו המגודל ובהליכה זקופה, כעין פריץ פולני. בבעלותו, כ-30 מורגים, שדות ובתים גדולים. הוא היה ידידו ויועצו של עו"ד. מוניקובסקי, ראש העיר לשעבר. שניהם נהלו עסקים בממדים רחבים. רונוביץ' ספק כמו כן קמח ועצים לאופים, בעגלתו ולפי אשור רשמי.

ישראל מאיק ויעקל הסנדלר ספקו עורות ומגפים לשלטון. ישראל מאיק היה שען וצורף ואשתו דינה ניהלה לפני המלחמה בית מלון ומסעדה. ישראל היה פיקח וגאה ומיודד עם פקידי ממשלה ובעקר, עם שופט בית המשפט המקומי, ירוולסקי. היה נוהג לעזור לידידיו ומכריו בגמילות חסדים ובשתדלנות. בעיר ובסביבה כבדו ואהדו אותו יהודים ונוצרים כאחד. יעקל הסנדלר (בעלה השני של יוספה קנצ'כה) היה בעל מקצוע טוב ואיש אמיד.

היו"ר אלתר גינבורג היה בעל חנות לדברי עור וכלי סנדלרות. אשתו היתה רופאת שניים. אלתר היה איש משכיל נעים הליכות.

שאר חברי הוועד היו: שלמה רסיכצקי (חתנו של מאיר הלפרן), בעל חנות סדקית, איש פקח, עליו ובעל הוטור. היה מרבה לספר בדיחות והלצות. לייבל אוקון, בעל חנות אריגיט.

הרב הגאון, ר' יוסף רוזנבלום היה חבר כבוד של היודנראט. אהרקי ז'ולטי, סוחר עצים ומקורב לשופט ירוזלסקי. בילדותם, היו שניהם אהרקי וירוזלסקי חברים נאמנים והיו מבלים תמיד ביחד. לאהרקי כאמור, היה בית גדול ויפה בסוקולי. את רשימת הוועד סוגרים: ד"ר מקובסקי (בן אחיו של אלתרקי הקטן). זיידל רצ'קובסקי נואם טוב. יענקל סורסקי הנפת, איש נבון ומעורה בעניני צבור. משה ליפא שולמייסטר (חתנו של דוד בורוביץ'), הניך ישיבת וולוז'ין, בעל חנות מכלת, שאהב מאד להתפלמס בעניני פוליטיקה.

השמועות מעיירות הסמוכות

שמועות נוגות ומעציבות הטרידו את מנוחתם ושלותם של בני עירנו. מערים ועיירות הסמוכות לסוקולי. עיירות. בהן השמידו את כל אוכלוסית היהודים בחדשים הראשונים לכניסת הגרמנים. בלומז'ה וזמברוב גרשו קבוצת יהודים ולא נודע לאן נעלמו עקבותיהם.

הרושם המזעזע והמדכא ביותר על בני עירנו היה חורבן טיקטין. (כ־20 ק"מ. מסוקולי). בתחילה שבחו יהודי טיקטין את הגרמנים, "שלהם", על יחסם אליהם. לפתע, ביום ב' אלול (1941) פקדו הגרמנים על יהודי טיקטין להתאסף בככר העיר ולהסתדר שורות, שורות. עדת היהודים כ־3000 נפש עם הרב דמתא והשוטט שמואל בראש מלאו את הככר. לפני צאתם הורשו לכל לקחת אתם מטען עד 25 ק"ג. במקום הרכוז הודיעו להם, כי מעבירים אותם כביכול, לגיטו ביאליסטוק. מככר העיר הובילו את אנשי טיקטין לכפר זאודי הסמוך. מקום שם התגוררו או 8 משפחות יהודים. הגרמנים צרפו את יהודי הכפר אל יהודי טיקטין והובילו אותם חזרה לטיקטין, עד חצר בית הכנסת. שם חלקו אותם לקבוצות והטעינום על רכב. כוון הנסיעה היה מול יערות לופוכובה.

במקום הכינו הליסטים עוד מקודם, בורות עמוקים ורחבים. פולנים מהסביבה ידעו לספר, שהבורות מיועדים למצבורי נפט. לבורות לופוכובה השליכו הגרמנים, "הטובים" שבטיקטין את קרבנותיהם. חלקם הומתו ביריות רובם נקברו חיים.

חורבן טיקטין זעזע את כלנו בסוקולי עד עמקי הנפש, לאחר שהססנו להאמין קודם לשמועות גרידא. על רציחות יהודים המוניות. בסביבה מרוחקת יותר.

הנה מתיפחת דובקה גולדברג על אחותה ומשפחתה הנרצחים בטיקטין. הרשל הדייג, יהודי נכבד בטיקטין עבר לפני המלחמה עם משפחתו לגור בביאליסטוק. שם רכש לו הון ועמדה. בניו ובנותיו רכשו השכלה תיכונית.

בשמונה ימים לפני החורבן חזר הרשל עם משפחתו לטיקטין. שתי בנותיו הנאות הביאו אתן חתנים מביאליסטוק. ביום ההרג יצאו הבנות שלובי זרוע, כאילו למחול עם בחוריהן והוסיפו נדבך טרגי לגיא הרייגה.

יהודי סוקולי נוכחו ללא ספק, שאין עוד לסמוך על הבטחות של הגרמנים, "הטובים" והאדיבים. אחרי חורבן טיקטין, שוב הגיעו שמועות מבשרי רעות — לסוקולי. שמועה אחת גרועה מחברתה. פליטי ידבבנה ורדז'ילובו, שבמקרה נצלו ממות ובמו עיניהם ראו ובשריהם חשו את הגיהנום. בסיוע אכרים מקומיים הקהילו הגרמנים את יהודי המקומות האלה, עם הרב ונכבדי הקהל בראש, בככר השוק.

תחילה התעללו בהם באכזריות ואלצום להתעטף בטליתות, לקפוץ ולרקוד בלווי שירה. הכל נעשה תחת מבול בלתי פוסק של צליפות מגלבי גומי ואלות. לבסוף דחסו במכות ובבעיטות את כולם לגורן ארוך והציתו אותו על אנשיו. כזה היה קצו של ידבבנה ורדז'יבילובו.

דאגה עמוקה ומחרידה לגורל יהודי עירנו, הגיעה את נציגי הקהילה לפנות אל האמטסקוויטר ולבטא לפניו את החשש והפחד האופף אותם לקראת העתיד הקרוב. הגרמני, שהיודנראט השביע תמיד את רצונו, הבטיח בחיך ערמומי, שכל עוד הוא ימצא בסוקולי, לא יאונה ליהודיה כל רע. הוא לא ירשה לגסטפו לנגוע בהם לרעה. הבטחותיו הרגיעו במקצת את הרוחות, מול מלאך המות המשתולל והמתפרע. ושוב שמועות, הפעם מרגיעות: «הרצח ההמוני יפסק בכל המחוזות ביום 12 באפריל». גרינג כאלו אמר שיש לנצל עד כמה שאפשר את כח העבודה של היהודים.

הואיל ותאריך זה היה כבר מאחורנו, השתעשענו בתקוה, שעוד יקרה לנו נס והשם ירחם על צאן מרעייתו וישלח לנו את הגאולה — ולשונאינו מפלה.

בס"ה. נצלו כ־120 נפש, מתושבי טיקטין. הם הצליחו לברוח ליערות ולמחבואים. שכניהם הפולנים נצלו את המצב ושדדו מהבורחים את כל חפציהם. אחרי תקופה מסוימת, כשפסקו חפשי הגרמנים אחרי פליטי טיקטין מצאו אחדים מהם מקלט ארעי בסוקולי.

בעירה רוטקה קוסוקי השמידו הגרמנים כ־1500 יהודים ונצלו אך 130. 60 מהם עבדו במחצבות יז'בו והיתר, במקצועות שונים, עליהם המליצו פולנים ברוטקה. מספר נצולים הגיעו לסוקולי.

בויסוקי מזוביצק, שהגרמנים העלוה באש עוד ב־1939 והסובייטים שקמו אותה בחלקה, נסגרו היהודים ברובע הגיטו. הם האמינו, שזה יהיה לטובתם ולא יהיו עוד הפקר לכל מתנכל בהם ומענין שאף תמכו בכסף להקמתו.

המצב הכלכלי לא היה בכי רע בגיטו וויסוקי ממזוביצק. אחינו למדו להבריה דברי אוכל מהכפרים, ובעלי המקצוע היו עמוסים עבודות, שהומינו אצלם הפולנים. דברי מכלת היו זולים יותר מאשר בסוקולי.

בעירנו נמצאו אנשים, ותושבי וויסוקי לשעבר. הם היו בקיאים והלכו יום יום, לויסוקי, מרחק של 14 ק"מ. הלוך וחוזר והבריהו משם בשר, שמן ומצרכי מזון שונים, אשר מחיריהם היו שם נמוכים בהרבה.

בין המבריחים היה ירחמיאל וינקרנץ (בנו של בריש השוחט) הוא, 4 בניו ובתוכם המבוגרים. אט, אט נחלש פחד הגרוש בסוקולי ובוויסוקי. עוד חלפו שבועות בלי גרושים בקנה מדה ניכר. היו מקרי רצח יהודים פה ושם. בלאפי ירו הגרמנים ב־13 נכבדי הקהילה היהודית. חפים מכל פשע, רחוקים מפוליטיקה, או מרעיון הקומוניזם, או אפילו שמץ של אהדה אליו. כך נורו: פישל רכלסקי, נבון ונכבד בקהל (בן שמואל מרציבור) אשתו החננית, שתי בנותיו הנאות ובנו הנחמד והמשכיל.

הקרוב הנוסף פרנקל, מחסנאי בתקופת הסובייטים וממונה על אקספורט מוצרי הקואופרטיבים אשר בלאפי, וכפרי הסביבה. לפני המלחמה היה פרנקל בעל עסקים. נהג להקביל את הבריות בסבר פנים יפות, נאה מראהו וזקנו ירד על פי מדותיו.

עוד ירו הגרמנים במשכיל טנגבוים, גובה שכר דירה אצל הסובייטים בלאפי. אחרונים בקבוצת מומתים זאת: חנוני עשיר, שמצאו בביתו סחורות מוסתרות. יעקב סרברולוב, בחור ישר ותמים. ויינברג, בעל תחנת קטור בלאפי ושני בניו. השלים רשימת הקרבנות ביום זה, בעל חנות נעליים שבביתו מצאו מטפחת אדומה.

את קרבנותיהם השליכו הברברים לתוך ביצות טין עמוקות. עם הזמן עלה בידי משפחות הרוגים להוציא גופות יקיריהם מהביצות ולהביאם לקבר ישראל בסוקולי. (בלאפי לא היה קיים בית קברות והיו נוהגים להוביל מתייהם לסוקולי) עבור פעולת ההעברה של הגויות שלמו קרוביהם הון תועפות.

אחרי המאורע הלא רחוק בטיקטין, שעדיין דם קרבנותיו לא נספג, זלזע רצח לאפי כל נפש יהודי בסוקולי. כלם הכירו את הרוגי לאפי שנכרתו כה לפתע וללא כל סבה.

שוב חלפו שבועות מועטים ויצאה גזירה חדשה. הגרמנים בסוקולי צוו ליהודים לכרות בור עמוק ורב ממדים בבית הקברות. פלצות ומהומות מות פקדה את יהודינו. מי חכם לנחש את העומדים הפעם בתור לכליון ?

אמנם חששנו שבמוקדם, או במאוחר יתנכלו הגרמנים בישישים ממושב הזקנים שהגיעו לסוקולי מחצר מזורי והתגוללו בבתי תפלה. מישהו שם לב לעובדה, שלפני זמן מה צולמו הזקנים ושמשו "מתבשל" כאן. גם התפלאו על צורך בשוחה, של עשרות מטרים. מכאן החשש, שאנו עומדים בפני הרג המוני.

בשבת שובה הודיעו הפורעים שהגיע המועד לחסול הזקנים. במיוחד קוננו בסוקולי על גורלו המר של אחד מתוך 25 הנדונים למות, דוד, נכה רגליים שמוצאו ממשפחה מכובדת מאד בביאליסטוק ועל אחר בשם יענקל, שנודע עוד בצעירותו כעלוי ובעל מח הריף, בקי בש"ס ובפוסקים, ידען בספרות העולמית וכעין אנציקלופדיה חיה. בקהל למדנים דרש דברי תורה ושור משפטים במאמרי חז"ל.

בפני הנוער "ירה" בציטטות מאחד העם, סוקולוב, מקס נורדאו ואחרים. היה מספר ספורים ומעשיות. במקומות קבועים היה רגיל להכנס בשעות מסוימות, כדי לסעוד לבו בצלחת מרק, כתמורה, הודה ברוב ברכות.

היודגראט לא העיז להזהיר את הזקנים שימלטו ממקום הסכנה, מחמת פחד מנקמתם של הגרמנים. בכל זאת הגיעו ידיעות על העומד להתרחש למספר מועט של צעירים נכים וביניהם ליענקל. הרב הצביע לו אפילו על מחבוא לשעות מספר, כדי שאפשר יהיה עם חלוף הסכנה להעבירו בעגלה לביאליסטוק.

יענקל רץ לעזרת נשים של בית המדרש, כדי לקחת משם חפציו האישיים, קומקומו, וחבילת -כתונת פסים" שקבל במתנה ממישהו. על החבילה שמר כעל אוצר יקר (תכריכים). אך הגיע לקרבת בית המדרש ומיד נפל קרבן לידי הונדרמים, הטילוהו לאחת העגלות, שעמדו במרחק מה מהמקום. הגרמנים, "הרגיעו" את האומללים בערמה, שכביכול נוסעים לביאליסטוק, אך יענקל הבין את המצב והתייפח: "תורה, תורה, היכן הגנתך ? תורת חיים היא למחזיקים בה. שש פעמים עברתי על הש"ס, סדרי משנה ותקוני חצות. זו תורה וזאת שכרה ? מה פשעי ומה חטאתי שאפול בידי רוצחים ? כך ילל ובכה יענקל. בבית הקברות ירו בו שש פעמים לפני שהתגלגל לבור. הפולנים שחזו בנעשה, אף הוזילו דמעה והודעו מהקריאות קוראי הלב. הנוצריה קרינסקי, אשת החשמלאי התעלפה.

היהודים שעסקו בסתימת הגולל לא יכלו לעצום עיניים במשך לילות רבים ולשכוח לרגע את הרצח הנורא.

אט, אט נרגעו הרוחות ועברנו לסדר היום הרגיל, אליו הסתגלנו מזה חדשים רבים. השלמנו עם הגורל, שנשפטנו לאבדון. הגרמנים נצלו אותנו וכוחותינו לעבודה ואנו סבלנו את הרפתנו וחיי עבדות גדושי השפלות. להשמיד את שארית ישראל יכולים הם להספיק דקות לפני שעת

ה'12. לפני סוף המלחמה, או כפי שהתבטא היטלר י"ש באחד הנאומים שלו: קץ המלחמה יבוא עם קץ היהודים באירופה כלה ושוב לא יחוגו נס פורים.

הגרמנים בטוחים שבמאומה לא מסתכנים בהשמדת היהודים. מדינות רבות בודאי ישמחו להפטר מהם ומבעיתם הנצחית. אומות העולם לא ילחמו את מלחמות היהודים ולא יתבעו לדון את הגרמנים על מעשיהם. עובדה היא, שברייטניה חסמה את הדרך בפני עליית יהודים לא"י ואף ארה"ב לא נחפזת לפתוח שעריה בפניהם.

דעות מסוג זה אפיינו את נאומיו של היטלר. גבלס, שטרייכר ואחרים. ליהודים נשאר אך נצוץ של תקווה, שיתחולל נס ויזכו לראות במפלתו של היטלר, בטרם יספיק להשלים את תכניתו השטנית.

במחשבות כאלה התנחמו יהודים וראו בעבודות הכפיה, כעין קרש הצלה זמנית וסבה יחידה שאין עדיין הגרמנים משלימים את הפתרון הסופי אתם. בלב קננה האמונה, שה"י. משקיף עלינו ועל צרותינו. הוא ירחם על צאן מרעיתו וישלח את מלאכו הטוב להושיענו.

בינתיים, דרשו מהיודנראט להגיש רשימה של 250 פועלים בשביל בתי המלאכה של רכבת לאפי. היתה זאת גזירה קשה מאד עבורנו. ראשית, היה לעמוד שם תחת פקוח נוקשה וקפדני, הגובל באכזריות מצד הגרמנים והפולנים כאחד. המרחק הרב מהבית עלול לגרום לאחורים, שיסכנו חיי אדם. צריך לעבוד שם 8 שעות ושעות רבות להתרוצץ בדרכים הלוך וחזור. מספיק רק לאחר את צאת הרכבת וכבר אנו אבודים. לא ישאר זמן למנוחה אפילו קצרה ולרגיעה, כי בטרם תגיע הביתה, עליך להתכונן עם שחר להתמסר שוב לצפרני הכפיה וההשפלה. ברור, שגם בשבתות לא תהיה לנו עוד מנוחה. בעבודות, באמצעות היודנראט היה בכל זאת קל הרבה. אפשר היה מדי פעם לערום קצת עצי הסקה ולצורך בשול, לדאוג במקצת לסדרי הבית ולהצטייד איכשהו במזון. כעת המצב יחמיר עד כדי כך, שלא נזכה לתפריט חם ובפרט מנת הלחם רחוק מלהשביע רעבוננו. בעיה חמורה מאד, היא בעית הלבוש וההנעלה. כיצד נחזיק מעמד בתנאים כה קשים והבגדים קרועים ומטולאים. המגפיים במצב ירוד ביותר והרי הדרך ארוכה וקשה ומובילה בתוך ביצות וטין. והעונה — סתו ויורדים גשמים.

בהתחשב בתנאים שהזכרתי ועוד רבים, רבים אחרים קשה היה להרכיב את הרשימה של היהודים, המיועדים לעבוד בלאפי. הוחלט על כן לבחור נציגים מכל שכבות האוכלוסייה, על מנת שישתתפו בהרכבת הרשימה ולמנוע בכך וכוחים סוערים והתמרמרות אין קץ. מובן, שנערמו טענות מכל הסוגים. פלוני מפרנס יחיד של המשפחה המסועפת, במשפחה אחרת יוצאים כבר לעבודה הצעירים. ועוד קובלנות, פחות או יותר מוצדקות. היכן הצדק והיושר? רעדו סיפי היודנראט ובכל פנה הדהדה — „ויצעקו". פעמים מספר היה צריך לשנות את הרשימה לאחר שכבר הורכבה כדבעי. בסוף הצליחו להתגבר על המהומה והרשימה הורכבה בהסכם הנציגים. זעקות השבר נחנקו ודממו לאטם. עקרונית נכללו לעבודה בלאפי אנשים עד גיל 42.

באותם ימים התחשק לשלטונות סוקולי להקים אורוות, רפתות, סוכות לעגלות ומחסנים למיניהם וכן לבנות מגדל הצפית גבוה בחצר בית אהרקי ז'ולטי. ראש מגדל התצפית חייב להיות מוקף מעקה וישמש להשקפה על הסביבה ברדיוס של מספר קילומטרים. למטרה זאת צוו להרוס בתים ובנינים מ"2 הצרות מסביב לבית מגוריהם, לישר את השטח ולרצפו. נערמו עבודות רבות גם בנקודות אחרות, כגון: להרוס בניני צבא ומועדון גדול, שהקימו הסובייטים בזמנו. בעבודות שזכרו, עבדו כ"30 נגרים פועלים במשך כ"4 חדשים.

עבור האמטסטלייטר נדרשנו לבנות גרף, מרתף למיכלי דלק ומחסן לעצים ופחמים לצורך הסקה בחורף. נוספו עוד עבודות הריסת מבנים רעועים ושלא היה בהם צורך ובסוף, עבודות טעינה ופריקה בתחנת הרכבת, בעיקר נשק, תחמושת ופחמים. חפרנו בכלי עבודה פרימיטיביים ולפנינו הרים וגבעות ליישר, ביעור עצי יער וחורשה, חציבת אבנים וסלילת כבישי גישה. בעבודות אלה הועסקו כ-300 פועלים, אותם היה צריך לספק מטעם היודנראט יום, יום ובשעות מדויקות. עד גיל 42 עבדו הפועלים במשך כל ימות השבוע ומעל לגיל זה רק פעמים בשבוע ולפעמים עד 4 ימים.

בעלי מקצוע טובים היו בעלי זכויות מיוחדות ועבדו נדיר יותר בעבודות הכפיה. היו גם יהודים מיוחסים, שאותם העדיפו הגרמנים כמשרתיים האישיים וכאלה, שהיו דרושים להם במיוחד כגון: מכונאים, שענים, טכנאי רדיו וחשמל, נפחים, רצענים, חיטים וסנדלרים. על אלה לא היתה שליטה ליודנראט ולא היה ביכולתם לכלול אותם ברשימת יוצאים לעבודה שחורה. בין כאלה אפשר למנות את איצ'לה רוזמן (בן ישראל חיים עושה החגורות) שהיה משרת קבוע בז'נדרמריה, חנא אוקון (משלס) ובנו, שהועסקו כעגלונים. חנא היה עגלון לפני המלחמה בהסעת אנשים ליוסקי מזוביצק ולתחנת הרכבת.

בתקופה זאת נכנסו החיים לנורמליזציה, לא הורגש כל רعب. מחוץ לעבודה למען הגרמנים עבדו בעלי המקצוע לפי הזמנות אצל אחרים ואנשים פרטיים. לרבים מבעלי המקצוע היו לקוחות קבועים פולנים ובעד נצוץ הזמנות קבלו דברי מזון בשפע. אמנם, זקוקים היו הפולנים לאשורים רשמיים להזמין עבודות אצל יהודים, אך לא עשו כן. עקב קשיים והגבלות מסוימות שהכבידו עליהם, פנו הם ישירות ליהודים.

לחנונים גדולים כקטנים היו פה ושם סחורות מוסתרות «מהימים ההם». כעת מכרו מצרכים שונים ורבים הלקוחות, שאפשר לסמוך עליהם. יהודים סתם, סחרו בחפציהם, שהיו ברשותם ובעיקר מהמלחמה האישית, או מהחבילות שנשלחו להם מאמריקה ע"י קרוביהם. כל סמרטוט עלוב נחשב כסחורה, שתמורתה מזון.

צעירים, שצורתם לא עוררה חשד מידי שהם יהודים פשטו לכפרים עם עלות השחר ועשו שם «ביונס» עם המוכרים להם. כן היו עוסקים בתוכים למיניהם. בתקופה היא לא היו גרושים, פרט למקרי עקירת אנשים מדירותיהם המרווחות יותר לדירות דחוקות וצפופות. על רקע זה פרצו מריבות רבות בין הנשים.

מטעם היודנראט התחילו לערוך חיפושים בדירות ולעקל רכוש פרטי. האנשים רגזו על כך, על אף שידעו שהחפושים נערכים לפי הוראות מפורשות מצד הגרמנים והחפצים מיועדים אך להם, לגרמנים, שאימו במוות על אי בצוץ קפדני של דרישותיהם. מאידך, הבינו היהודים, שגרוע יקרה אם הגרמנים בכבודם ובעצמם יחפשו ואז יגזלו מהם מחוט ועד שרוך נעל.

בכל זאת היה היודנראט שנוא על הכל. כל אחד סבר שרק אותו לוחצים וגוזלים ממנו יותר מאשר אצל אחרים. עלי לציון שאנשי היודנראט עבדו די ביושר ובודאי לא גרוע מחבריהם בעירות אחרות.

אחד הקרבנות שסבלו בעת ההיא באופן ישיר מהגרמנים, היה חיים איצ'ה פליער (בנו של לייבל הקצב), יהודי עשיר ובעל נכסים. באחד הימים מצא חיים איצ'ה בשדהו אשה פולנית אוספת תפוחי אדמה בסלה. שכח חיים איצ'ה את הזמנים והרים ידו על האשה. הדבר גודע לאמטסטלייטר וחיים נקרא להתייצב בפניו. במקום כבדו אותו בהלקאות שוט על גופו הערום ותזניקוהו במשך שבועות אחדים בבית הכלא וכן נקנס לשלם אלפיים מרקים.

אחרי זמן לא רב, נתחשק לבנו של חיים איצ'ה לקחת 2 קורות עץ ישנים, מערימה שעל יד הזנדרמריה. הוקיפים הבחינו בכך מבעד לחלון, תפסוהו, הכוהו באכזריות וקנסו את אביו ב־500 מרקים.

בפעם השלישית שלם חיים איצ'ה קנס בגלל ינינה פלקובסקה, אנדקית פעילה ומפורסמת בסוקולי. היא עשתה ליהודים צרות צרורות וכדאי לתאר דמותה, בה ישתקף פרק עגום של חיי היהודים בסוקולי מתקופה שמלפני המלחמה ועד 2 בנובמבר 1942, בו נשלחו יהודי סוקולי להשמדה טוטלית.

ינינה פלקובסקה התיידדה בנעוריה עם בנות ישראל והיתה מבאי ביתיהן. היתה נכנסת ויוצאת לעתים תכופות לא כאורחת, אלא ממש כבת בית. ינינה הכירה את כל העירה מקטון ועד גדול. דברה אידיש עסיסית כיהודיה מלידה וגם ידעה את כל המנהגים שלהם. דברה בלשון חלקה. באדיבות, בנעימות ובמתק שפתיים, תוך חנופה נכרת. עם זאת לא הבחינו בה שמץ של אנטישמיות. ההפר, כלם ראו בה ידידת ישראל מובהקת. היא רחשה ידידות נאמנה ותברותיה היו מסורות לה בלב ויפשי. אנשים לא נזהרו לדבר בנוכחות ינינה על כל נושא ואף נכנסה לסוד שיח על ענינים אישיים ודיסקרטיים.

אולם, דבר אחד ידוע היה לכל; כי ינינה קנאה בחיי היהודים העשירים. במיוחד קנאה בבעל חנות גדולה לאריגים — יעקב ספלנסקי.

ינינה נהגה להכנס לחנות לעתים קרובות, כדי לקנות משהו, או סתם לשוחח עם מאשה ספלנסקי. שראתה עצמה כידידה שלה. אז היא תרה בשבע עיניים אחרי הפדיונות הנכרים של החנות הנ"ל, עוקבת אחרי אספקת בדים המסודרת והעשירה מדי שבוע, מוורשה ומביאליסטוק. שייח יועטות לפני מלחמת העולם השנייה גברה במיוחד תנועת האנטישמיות ובראשה האנדקיה (ו. ד.). הרם, פרעות ורדיפות נגד יהודים היו מעשה של יום, יום. במצב זה החליטה ינינה לנצל שעת הכשרה. היא רכשה מחסן רב ממדים ומלאה אותו באריגים מכל הסוגים ואף יותר מאשר בחנות ספלנסקי. למטרה זו, מכרה אחד מ־2 המשקים שלה, שהיה שייך לפני כן לבעלה וצברה לרשותה הון תועפות, ממנו יכלה לקנות מחסן גדול, חנות ומלאי הסחורות. היא ידעה לנצל לטובתה מתווכים, פקידי משלוח ועגלונים יהודיים, שבעזרתם נודעו לה מקורות האריגים בורשה וביאליסטוק. ינינה הצליחה לקנות אריגים כמחירים זולים יותר מהסוחרים היהודים, כי שלמה במומנים ולא בשטרות. לאחר שגמרה את הרכישה והסדורים עסקה בפרסומת.

הזמינה להדפיס רבבות עלוני פרסומת בתוספת כרוז אנטישמי לנוצרים בכותרת: „סבוי דו סבוי“ (לר לשלד), בה נאמר: אסור לקנות אצל זידים, שהם רמאים ושונאי הגויים. נוצרים נזרית חייבים לקנות אך ורק בפירמה נוצרית חדשה, שנוצרה זה עכשו בסוקולי. תמצאו שם מבחר גדול של אריגים מכל המינים ושרות מופתי ודיקני. לא עוד ירמו אתכם, כבהנויות היהודים!... ודיררויח האנטישמיים הפיץ בעלה של פלקובסקי ינינה, ברוכבו על אפניים בכל הכפרים שבסביבת סוקולי. תיכף החל אצלה יריד אמיתי: הרחובות לכוון חנותה של פלקובסקה היו מלאות עגלות אכרים מכל הכפרים שבסביבה, שבאו לקנות סחורה בפירמה הנוצרית החדשה של פלקובסקה. בכל יום ויום היו עומדים עשרות איכרים בתורים ארוכים לפני פתח חנותה והכו בסבלנות עד שהגיע תורם לרכוש את הסחורה הדרושה. ובכל זאת חששה ינינה פן יוכחו האכרים סוף כל סוף כי בחנויות היהודים מוכרים אותה סחורה זול מאשר אצלה. למטרה זו קרבה ינינה לביתה חבורת ריקים ופחזים, קלפנים, גנבים ופורצים ואנשי עולם תחתון וארגנה מהם כנופיה „פיקטניקים“, שמטרתם היתה להסתובב במקלות ובאלות לפני החנויות של היהודים לבלי תת

לקונה נוצרי להכנס לחנות וכך נמשך הדבר זמן ממושך. חלק גדול של אכרים פחד מפני „הפיקטניקים“ להכנס לחנותו של יהודי. אמנם נמצאו גוועים, שלא פחדו מפני הפיקטניקים בטענתם כי אין לאיש זכות לכפות עליהם לקנות סחורה במחיר יקר, בעת שאותה הסחורה אפשר לרכוש במחיר זול יותר ובהקפה. הפיקטניקים לא רצו לשמוע טענות ומענות. הקימו שעורריות, היו מכים במקלות ובאלות את האכרים המורדים, והיו קורעים ורומסים ברגליהם את הסחורה הנקנית אצל היהודים. האכרים הנפגעים היו פוינים למשטרה להתערב, אך גם המשטרה היתה משוחדת ע"י החנוונים הענדיקים והתחשבה במפלגת הענדציה, בידעה כי ממשלת פולניה תומכת ברדיפות ופרעות נגד יהודים. הפיקטניקים היו מקבלים י"ש ומשכרת קבועה מהחנוונים הענדיקים. בעת כבוש הסובייטים חששה יגינה פלקובסקה, פן ילשיגו היהודים עליה ותשלח רחוק לרוסיה. לכן כשנכנסו הסובייטים ראשונה לסוקולי, ארזה יגינה פלקובסקה את כל הסחורה שלה ואת כל הרהיטים וכלי הבית ואת כל החפצים והעבירה הכל אל הכפרים אל קרוביה וידידיה הטובים. הסתירה הכל במקומות בטוחים. פלקובסקה, בעלה עם 2 בניה נסו לוורשה, שם למדה קצת גרמנית. בשביל ילדיה שכרה מורים גרמנים מיוחדים, עד שהם שלטו בשפה הגרמנית דיו. כשחזרו הגרמנים לסוקולי בפעם השנייה, שבה יגינה פלקובסקה עם כל בני משפחתה לביתה ואו מצאה הודמנות טובה להתעשר מחורבנם של היהודים בעזרת הגרמנים הנאצים. קודם כל התקרבה אל הז'נדרמיה הגרמנית בפתיון משקאות חריפים, עוגות מעדנים. היא הציגה לפנייהם את בתה. האוהבת להתגנדר ומדברת גרמנית רהוטה. חיילי הז'נדרמיה בקרו בביתה מדי ערב ובלו עד חצות בהוללות ושכרות במחולות וריקודים. קצין אחד אף התאהב בבתה של יגינה. הכניס לחדרה פסנתר, שנטלו מארמון של פריץ. פלקובסקה רצתה לפאר ולקשט ביתה ואו שלחו הז'נדרמים נגרים, וצבעים יהודים לעשות את כל התקונים והשיפורים, עד שביתה הפך ארמון מפואר. הכל חינם, ללא פרוטה אחת. אחרי כן החלה פרשה, כיצד לסחוט מהיהודים ממון שהיה נחוץ לה כדי להגדיל את עסקיה? למטרה זו השתמשה בערמה וספרה, כי בעת שברחה מן הסובייטים השאירה בבית מרתף תפוחי אדמה והיהודים הקומוניסטים שדדו את המרתף ובעד זה היא דורשת 1000 מרק. הז'נדרמט נאלץ היה להטיל על כל יהודי פחות או יותר אמיד מ'20-10 ולהמציא במשך היום את אלף המרק לפלקובסקה. אחרי כן בחרה פלקובסקה יהודים אחדים מאלה, שהיא שמרה להם טינה משנים שעברו. ראשית כל החליטה להתנקם בשלמה יסקולקה, אתו היה לה סכסוך. היא העלילה עליו כי בעת העדרה מסוקולי בימי הכבוש הסובייטי השחית את עצי הפירות שלה. הגובל עם גנו של שלמה יסקולקה. כפצוי היא דרשה 300 מרק. מהז'נדרמיה קראו לשלמה הכוהו באכזריות עשרות מלקות ומוכרח היה לשלם ליגינה את ה-300 מרק. אחרי הדברים האלה דרשה פלקובסקה באמצעות הז'נדרמים מחיים איטשה פליער ומשני נפחים יהודים סך של 500 מרק על שהם לפי עדותו של שכן נוצרי, הרסו בעת כבוש הסובייטי את גדר הקרשים שלה. הללו נאלצו להמציא לה באותו יום 500 מרק. מלבד זאח שלחה פלקובסקה לערוך חיפושים אצל יהודים אחדים ולהכותם מכות רצח. ככה הוכו באכזריות. שלמה יסקולקה, חיים סומוביץ (הבן של יחיאלקה האופה) והנפח פסח טבק. „המושקים“ של יגינה פלקובסקה.

למרות האנטישמיות של פלקובסקה היו לה יהודים אחדים שהיתה אתם „בידידות רבה“, על מנת לנצל אותם לטובת עניניה האנכיים. כשהיה נוצרי זקוק להכנס בעת ההיא לבית יהודי היה מוכרח כרגיל להתגנב דרך הדלת האחורית ולהסתכל מסביבו בל יבחינו בו, בהכנסו. אולם פלקובסקה היתה מרגישה את עצמה חפשיית להכנס לבית יהודי שראתה אותם כביכול

כידידיה הטובים. ככה היתה נכנסת בראש גלוי בפרהסיא לבית דינה מאיק, חברת נעוריה נאמנה ומסורה בכל לב ונפש. בתוכה של דינה רכשה לה פלקובסקה בעת ההיא סוגי חפצים יקרי ערך. לדינה מאיק היה מגעים עם כל הסוחרים והמתווכים הסוקולאים. היא גם הכירה את כל הקהילה הנוצרית שבסביבת סוקולי וידעה למי יש לתת אמוץ מלא. דינה היתה בטוחה כי בעתות צרה תגן עליה פלקובסקה מכל צרה ומצוקה... גם בנה (הבן) של פלקובסקה לא בחל להכנס לעיתים תכופות לבית יהודים כשהיה יכול לנצל אותם לטובתו. ככה היה נכנס ויוצא לביתו של מיכאל מאיק בכדי להתלמד בעבודות צלום. הוא התידד עם משה מאיק והומינו לעיתים לביתו. בכלל ראו אז זכות מיוחדת כשפלקובסקה או משהו מבני משפחתה היו נכנסים לבית יהודי, בהנחה, שזה יעמוד להם בעת צרה. אבל פלקובסקה ובני משפחתה ידעו רק לנצל את שעת הכושר להתעשר מחורבנם של היהודים. ככה הוציאה פלקובסקה את הפרנסה הטובה מידי שכנה היהודי משה צבי, שהיה איתה עד כה בידידות. למשה היו מכונות לטוית חוטי צמר. פלקובסקה חשקה בבית החרושת ממשה צבי היהודי. הונדרמיה מלאה תיכף את בקשתה, והיות והיא בעצמה לא ידעה איך לטפל במכונות, העסיקה את בעל המכונות משה צבי כטכנאי בשכר עבודה של פועל לעבודת כפיה, 1 מרק ליום. בכדי לרכוש ידיעות ונסיונות לנהול בית החרושת שכרה בסוד את בנו של משה צבי, יענקל סיינס והבטיחה לתת לו מלבד משכרתו הרשמית אחוז מסוים מהכנסות המסחר במצרכי מזון, ובמומנים, כדי שמשה צבי ובני משפחתו ירגישו את עצמם כשותפים לבית החרושת עד שתרכוש נסיונות ומה שנחוץ לנהול בית החרושת והמסחר. אחרי שבועות אחדים, דחקה פלקובסקה את רגליו של משה צבי מבית הבד שלו (מכבש להוציא שמן). היא תפסה ג"כ באמצעות הונדרמיה את שאר שלשת בתי הבד שהיו אז בסוקולי והיו שייכים: לנפתלי פלוט, אלתר גולדין ושלמה יסקולקה. פלקובסקה לא הסתפקה והלשינה על הנגול המסכן משה צבי כי ניהל לפני המלחמה בית מסחר לבדי אכרים. וכי הסתיר בדים. אז החלו לערוך חיפושים בכל רחוב בית המרחץ, שם גר משה צבי. החיפושים התקומו במקרה בשבת. בבית הרב התפללו בעת החיפושים תפילת שחרית והיו שם כשני מנינים מתפללים בבית הרב שהיה מול בית המרחץ הצבורי. היה נבנה לפני מלחמת העולם הראשונה על ידי יהודי עשיר מנידני-נובוגרוד, יליד סוקולי, שלפני מותו בא לגור לעיר מולדתו סוקולי ונדב הרבה כסף לבנין בית הרב ולגדר לבנים מסביב לבית הקברות החדש עם אוהל ולשקם את בית המרחץ לפי תכנית מודרנית. בבית הרב גר בתחילה הרב אברהם אפשטיין ז"ל. בימי הכבוש הסובייטי נכנס לגור לבית הרב, ר' יוסף רחנבלום ז"ל עם הרבנית האלמנה. בימי הכבוש הגרמני היה הרב החדש מתפלל בבית הרב. כשבת הפטלית, הבחינו המתפללים מבעד לחלונות, כי הגרמנים מתכוננים להכנס לבית. רוב המתפללים ביחד עם הרב נסו דרך הדלת האחרות. זנדרמר אחד בשם צ'סקין נכנס לבית הרב דרך החזית ומצא כמה יהודים שלא הספיקו לברוח וספר תורה היה פתוח על השלחן ומסביב לו הרבה טליתות. הונדרם השתומם והיהודים הסבירו לו כי עורכים תפילה. הגרמני כבד את היהודים הזקנים בצליפות מגלב על ראשיהם. גרמני שני ניגש דרך הדלת האחורית ונתקל במשה נובק, בן אברהם דב, שגר עם אחותו דבושה בבית הרב. משה נובק רץ עם 2 חבילות בידיו, מחשש פן יגזלו ממנו הגרמנים את החבילות. בתוך מנוסה ובהלה שמט משה חבילת כלי אכל מכסף. הגרמני קרא בקול רם: "עצור!" משה נעצר ונעמד דום. הגרמני שאלו מה הוא נושא? משה הראה לו החבילה השניה, מחברות רשומות. הגרמני נטל ממנו את חבילת המחברות ואת חבילת כלי הכסף שאבד בדרך. וכבדוהו במהלומות אחדות על ראשו. אחרי כן נכנס הגרמני לבית הרב ושני

הגרמנים החלו לחפש בחדרים. הם הכו את הרבנית הזקנה על שלא נשאה על שמלתה אות קלון. לשוא הצטדקה והראתה כי יש לה אות קלון על מעילה על הסוודר ועל כל המלבושים העליונים שהיא לובשת כשהיא יוצאת החוצה, אך לא ידעה שגם צריך על שמלת הבית לשאת אות קלון. גוסף למכות שקבלה דרשו קנס 15 מרק. אחרי כן פתחו הגרמנים את הארון ומצאו בו כסויים למטות מקטיפה וציפיות לשמיכות ומפות שלחן שהכינה הרבנית כמתנת כלולות לבן אחותה. הגרמנים נטלו הכל מה שמצאו בארון ושמו את הרבנית בבית-כלא. אחרי כן חזרו לבית הרב, מצאו את הרב ואסרו גם אותו. הרב נפל כבר פעם בידי הברברים הגרמנים בעת שחטפוהו לעבודה לנקות כלי רכב ואז תלשו חצי זקנו ביחד עם עור הבשר והכוהו באכזריות. הרב חש כאילו מוליכים אותו לתליה על קידוש השם. הגרמנים הכניסו את הרב למשרד ודרשו ממנו שיגיד להם איפה החביא משה צבי את הבדים שלו? הרב הבטיח להם בהן צדקו כי לא החביאו אצלו בדים ולא סחורה אחרת, ובקשם לחפש אצלו בכל הבית. את הרב שחררו תיכף, אך את הרבנית הזקנה עוד החזיקו שעות אחדות. כששחררו אותה, נאלצה לשכב מספר שבועות חולה מהמכות והפחד. אחרי החיפושים בבית הרב חיפשו בבית המרחץ, ובסדקים בעליות הגג ובמרתפים, פתחו את הרפתות והמחסנים שבסביבות בית המרחץ ותפסו כל דבר פחות או יותר חשוב. הרב האמין כי בימי הנוכה תבוא הגאולה לפי גימטריות, שרמזו על גאולה קרובה... הפועלים, שהיו נוסעים ללאפי לעבודה ספרו מה שמעו מנוצרים ופועלים ביאליסטוקאים, על שידורי רדיו ועל מפלות גדולות של הגרמנים בכל החזיתות. כמו כן שמעו ידיעות מנוצרים שהיו להם מקלטים במקומות מוסתרים, ידיעות מנחמות ומעודדות. אחד ממפיצי הידיעות המעודדות היה חנא פינקלשטיין, בן דניאל. על פי רוב היו אלה בדויות וידיעות מוגזמות על מפלות הגרמנים בחזיתות. פשוט רצו למצוא נחמה פורתא בצרה ובמצוקה וציפו לנס מן השמים.

המקלט המוסתר

בנו של מייכאל מאיק, משה, שהיה טכנאי רדיו במקצוע, היה הולך מפעם לפעם לבקור לאכר נוצרי בשם סטניסלב קלינובסקי, שגר במושבה ע"י כפר ברושבה. שם התקין לו משה במקום נסתר בבונקר מקלט רדיו. אפשר היה לשמוע במחבוא שדורי רדיו מלונדון ומוסקבה. אמנם ידיעות משמחות לא שמעו אז, לא מלונדון ולא ממוסקבה. הרב ומשה ליפא שולמיסטר שידעו על הרדיו היו שואלים בכל יום את משה מאיק ואת אביו, אם שמעו משהו מעודד. באין חדשות מיוחדות חשבו כי משפחת מאיק מפחדת לגלות מהשידורים, פן יודעו לאכרים וילשינו עליהם... משה ליפא שולמיסטר היה בקי בש"ס, הניח ישיבת וולוז'שין לשעבר. לפני המלחמה היה חנוני עשיר, היה בקי בפוליטיקה מדווח על כל דבר, ממש טלפון חי, לחדשות למתרחש בעיר. הוא ידע על התנועה ברית, ענינים אינטימיים, על סכסוך שפרץ, וקטטה. בכל היה הוא הראשון לחדשות והתעניין בכל פרט שהעביר למכיריו וידידיו הטובים. בשיחה ידע להתאים משל. הוא היה מחונן בזכרון נפלא לזכור שמות אנשים, משה ליפא היה גבאי בבית המדרש הגדול. בשבתות ובחגים היה קורא לעלית התורה. הוא לא היה יליד סוקולי, אך התישב בסוקולי כחתן אצל דוד בורוביץ ובכל זאת ידע וזכר את כל השמות של אנשי העיר מקטן ועד גדול. ידע להתאים כנויי חיבה לכל אחד ואחד. לבריות שהיו קוראים להם כרגיל „אלתר“ „זיידל“ היה קורא להם בשמות עבריים בעלותם לתורה למשל: במקום זיידל, — ראובן, אלתר — שלמה, היו כאלה שהיו קוראים להם לעלית התורה

בשני שמות, כפי שקראו להם ביום ברית המילה. למשל, במקום משה קוראים לעליה "משה יצחק". במקום שלמה, קוראים לעלות לשלמה זלמן. משה ליפא זכר בעל פה את כל השמות של מאות יהודים ממכריו לא היה זקוק לשאול לשם פרטי, או לשם אבא.

משה ליפא שולמייסטר ז"ל

השלטון הגרמני המקומי בסוקולי

בחורף הוא הוחלף השלטון המקומי בסוקולי. השלטון של הצבא המקומי שהיה עד עכשיו הוחלף להנהלה אורחית אדמיניסטרטיבית. בראש השלטון המקומי עמד אמטסקומיסר וגנר מוינה והיה יחסית גרמני טוב. אולם חיש מהר הוחלף לקומיסר אחר בשם ועסל. גרמני זקן צנום גיינגי איש קשה וקפדן בעיניו הוועפות עטורי משקפים גדולים ובשפמו הצהוב עשה רושם כמלאך המות. מתחילה איים כי יקים בסוקולי "גטר". מיד קמה בהלה אח"כ נשתחק הענין. וכך היה חוזר, "החד-גדיא" כמה פעמים עד שההמון בסוקולי חדל לפחד מהשמועות על החלטתו של האמטסקומיסר וקבל את איומיו של האשמדאי הצהוב כאמצעי כדי לסחוט מהיודנראט יותר מתנות ויותר שוחד...

לפני חג הפסח נהג הקומיסר טוב ביהודים. הרשה לטחנות הקיטור לטחון קמח דגן למצות ויהודי סוקולי רכשו מצות שחורות לפסח ביודנראט. בימים הראשונים של פסח הרגישו היהודים לא רע וכשהגיעו בעת הסדרים לתפילת "לשנה הבאה בירושלים" התפלל כל אחד בכוונה מיוחדת שיתן ד' להפטר מהגיהנום ההיטלרי ולזכות לראות בבנין מדינת ישראל.

אך בחול המועד שוב פשטה ידיעה מדאיגה. היודנראט שלח הודעה לכל בית יהודי, שעל הגברים היהודים בעלי כושר עבודה, ללא הבדל גיל להתאסף בשעה 11 בבקר ברחוב לפני בנין היודנראט. קמה בהלה ומהומה, היה מובן לכל, שפקודת אמטסקומיסר מעין אלה בכל הערים

והעירות נגמרו עפ"ר בשחיטה המונית. נמצאו בינינו אוסטימיסטים שניחמו והזכירו את העיר וויסקי מזוביצק, שגם שם הקהיל האמטסקומיסר את כל היהודים ברחוב ונשא לפנייהם נאום איומים ולמרות הכל פחדם היה לשוא. כהוכחה לצדקת השערתם הסתמכו על הנחה, כי אלו היה בדעתו של האמטסקומיסר להשמיד, או לגרש את היהודים הסוקולאים היה מצווה שגם טף ונשים יתאספו ברחוב. כנראה ישנה סברה אחרת לדבר. לפני השעה ה־11 נקבצו לפני רחבת היודנראט מאות אחדות של יהודים, אך ניכר היה שבאו כמחצית מיהודי העיר. בשעה 11 בדיוק הופיע, האשמדאי הצהוב בליוית פקיד גרמני מהרכבת במדי הנאצים וצלב קרס על זרועו. יושב ראש היודנראט אלתר גינבורג ניגש אל הקומיסר, קד קידה והסיר כובעו לברכת שלום. האמטסקומיסר שאל את היושב ראש מדוע הופיעו מעט גברים וסטר לאלתר גינבורג על פניו, הציץ על שעונו והכריז: "במשך 30 דקות על כל היהודים שבעיר להיות במקום, אחרת יומת כל היודנראט ביריות". הכריו והלך. ביודנראט קמה בהלה. כל 12 חברי היודנראט על שליחתם החלו לרוץ לכל בתי היהודים. עברו מבית לבית וגרשו כלם לרחוב באזהרות. שכל מי שיתחמק ולא יופיע לאסיפה הציבורית יענש קשה. וכי חיי אנשי היודנראט תלויים מנגד בגלל יחידים שיחסרו ועלולים לירות בכל אנשי היודנראט. לאחר 15 דקות המה הרחוב לפני היודנראט. גברים יהודים סדרו כלם ב־3 שורות ארוכות. בדיוק אחרי חצי שעה להכרזתו הופיע האמטסקומיסר בליוית פקיד הרכבת ופקד שכל 12 חברי היודנראט יעמדו בשורה בראש שורות הנאספים. 12 חברי היודנראט עמדו ממול לפני האמטסקומיסר, שבתן את השורות הארוכות. מנה וספר את כל הגברים. לאלתר גינבורג ציוה להביא שרפרף. האמטסקומיסר בלוית הפקיד הלכו יחד עם היושב ראש לראות איזה שרפרף בדיוק מתאים לפקודתו. כזה היה נמצא בחנות הקואופרטיבית הפולנית. אחרי דקות אחדות שבו כלם והיושב ראש נשא שרפרף עגול עם רשת ששימשה לגרד ולנקות את הנעלים. האמטסקומיסר ציוה ראשונה ליושב ראש אלתר גינבורג להתכופף על השרפרף ולחשוף את אחוריו. מיד הוציא, פקיד הרכבת מגלב גומי עבה והצליף על אחוריו וראשו של היושב ראש בכל כוחו 15 מלקות. החבר הבא של היודנראט היה יונה גינבורג שקבל אף הוא 15 מלקות על אחוריו ועל ראשו, השלישי למלקות היה השען ישראל מאיק שקבל ג"כ אותה המנה של המלקות אחרי כן הלכו לפי התור: יעקב יגוביץ, יחזקאל ציריוניץ וזיידל רצ'קובסקי. כל אלה קבלו אך 12 מלקות כי המצליף כבר היה עייף ומזוע. אחריהם הלך יוקיל הסנדלר שהתחנן אצל המצליף. הסנדלר נאלץ היה לשכב ולקבל מלקות והוא צעק בלי הרף "די די!" המצליף הפחית במספר המלקות לעומת שאר חברי היודנראט. ויתכן שכבר היה עייף מהמכות. אהרקי ז'ולטי לייבל אוקון אליעזר רוזנוביץ וחיים יהושע אולשה לא קיבלו מלקות. ד"ר מקובסקי קיבל נזיפה חמורה על שהוא מחלק לפועלי בתי החרשת, של הרכבת בלאפי מספר גדול מדי של אישורי מחלה. כדי לשחררם מעבודה ליום או יומיים. בסוף סטר האשמדאי הצהוב לד"ר מקובסקי על פניו עד שנשמט ממנו כובעו ונדרש לעזוב את סוקולי וסביבתה תוך 3 ימים. לפני הלקאת היודנראט נשא האמטסקומיסר נאום קצר: היהודים אינם ממלאים את פקודותיו כראוי. א) נמצאו הרבה סחורות חבויות. למרות האזהרות בעליהן לא הודיעו עליהן לממשלה ב) חסרים פועלים לעבודה בלאפי לפי הרישומה. ג) כשאורחי היהודים נדרשים להתאסף ברחוב לפני היודנראט מתחמקים רבים מהם והיודנראט אחראי לכל אלה ובכל מה שהמלחמה תמשך יותר החוקים יהיו יותר חמורים. ליודנראט נשקף בעד סבוטו עונש מות, אך היות וזהו הפעם הראשונה, יוקל העונש: מלקות תחת מות. בפעם הבאה של אי ציות לפקודות (סבוטו) לא יזהיר יותר, כי אם יטיל תיכף ומיד עונש מות. אחרי הלקאת היודנראט ציוה. האמטסקומיסר על שבעת חברי היודנראט הנלקים ביחד

עם לייבל אוקון לעמוד בשורה וזוגות הולכים לבית-הכלא. בעיר קמה מהומה ויללה. לא די שהעליבו וולולו בצורה מגונה בנציגי היהודים. הלכו אותם באמצע השוק לעיני השונאים הגויים, אסרו את 8 חברי היודנראט והשם יודע מה מתכה להם עוד! בתחילה קיוו שיחזיקו את האסורים יממה בבית הכלא וישחררו אותם. אולם, כשהלפה היממה הראשונה ולא שוחררו, החלו משפחות האסירים לחשוש לגורלם. פקיד הרכבת המצליף נכנס למחרת לבית הכלא והלקה שוב האסירים. הפעם גם את לייבל שהאמטסקומיסר המל עליו בפעם הראשונה בגלל מראהו המסכן. גם עליו לא רחם המצליף. ארבעת חברי היודנראט החפשיים פחדו ללכת להשתדל אצל האמטסקומיסר לטובת חבריהם, פן ירגיוו אותו בעידנא דריתחא ויאסרו גם אותם. הראשונה שהחלה להשתדל לטובת האסורים היתה צלינה, אשת חבר היודנראט יונה גינזבורג, מורה לשעבר של בית הספר הפולני העממי. היו לה זכויות מיוחדות אצל הגרמנים מהמועצה המקומית בגלל אחותה הצעירה לוטקא, שהיתה מדברת גרמנית על בוריה במבטא גרמני טהור. הכירה אישית את כל הגרמנים המקומיים. היא הלכה אל פקיד הרכבת המצליף, הביאה לו במתנה שעון יד זהב יקר ובקשה אותו לשחרר את גיסה יונה גינזבורג וחבריו. הוא הבטיח לשחרר את יונה ובנוגע לשאר חברי היודנראט התעלם. אכן שוחרר יונה גינזבורג למחרת. המשפחות של שאר חברי היודנראט האמידים הכינו מתנות וביום השלישי שוחררו כלם. על ד"ר מקובסקי המליצו שהוא רופא משובח ואהוב על התושבים המקומיים כיהודים כנוצרים. האמטסקומיסר הרשה לו להשאר בסוקולי, בתנאי שלא יוסיף לתת אישורים רפואיים לפועלים ולשחררם מעבודתם. האמטסקומיסר דרש להגדיל את רשימת פועלי הרכבת של לאפי מ-200 ל-250 חוץ מזה דרש עוד 50 פועלים ביוזבה ומספר פועלים לעבודות (כבול) בבוזשיסק ולכרות עצים ולסדרם בערמות. שוב היתה מהומה ביוודנראט. קשה היה להכין את הרשימה של 200 פועלי הרכבת בלאפי וכיצד זה יעלה בידם להוסיף עוד 50 פועלים ללאפי ופועלים למחצבי אבנים, לכריתת עצים ביערות ולחפור כבול? אבל אין ברירה. נאלצים להמציא את כל הדרישות ויהי מה. וכך גברים בעלי זכויות, שעד עכשיו עבדו בסוקולי התנדבו להרשם לעבודות הרכבת בלאפי מחשש, פן ישלחם היודנראט ליוזבה לחצוב אבנים. שם העבודה קשה יותר וקשה לחזור מדי ערב הביתה ללון. עד גיל 40 היו כל הפועלים המוכשרים תפוסים. מגיל גבוה מזה, או מפרנסים יחידים במשפחה לא רצו בשום אופן להרשם לעבודה בהתנדבות. האמידים הציעו שהיודנראט ישכור פועלים עניים על חשבונם. היודנראט קרא לכל בעלי המלאכה בעלי הזכויות. גם גברים בגיל גבוה נתבקשו להרשם לעבודה 3 פעמים בשבוע וכי בנפשם הדבר. אחרי מאמצים ועמל רב הצליח היודנראט לשלוח לעבודות הרכבת בלאפי רק עד 220 פועלים ועדין חסרו כ-30 פועלים להשלמת הרשימה. מיכאל מאיק התנדב להרשם לעבודות הרכבת בקביעות לכל יום. ניצל זאת היודנראט להצביע עליו כדוגמא למופת. מיכאל מאיק בן 54, שלא עסק מעולם בעבודה פיסית מוכן היה לנסוע מרצונו הטוב בכל יום לעבודות הרכבת בלאפי. דוגמת מיכאל מאיק דרשו ביוודנראט שכל הגברים מבני 40 עד 50 ירשמו לעבודות בלי יוצא מן הכלל. לבעלי המלאכה הסכים היודנראט להרשם רק ל-3 פעמים בשבוע וגם שותפות שני פועלים על כרטיס אחד. כך הושלמה הרשימה במשך 2 שעות. לעבודה במחצבי אבנים ביוזבה הצליחו להכין את הרשימה בלי קשיים מיוחדים. שם העבודה לא היתה קבועה. שם לא היו צריכים ללון. בכל בקר היה אוטו מיוחד מוביל את הפועלים לעבודה ולפנות ערב היה מחזיר אותם הביתה. בכל יום היו מתחלפים הפועלים.

העבודה בלאפי

הפועלים שעבדו בלאפי היו צריכים להשכים בשעה 4 לפני עלות השחר. בשביל הצעירים היתה התשכמה המוקדמת לענויים. אמהות לא היו יכולות לישון בלילות מחשש פן יאחרו בניהן חס וחלילה לעבודה ויקבלו מכות. בדרך לתחנת הרכבת היו פוגשים כרגיל קבוצת פועלים שהיתה צועדת לעבודה כחילים עם ילקוטיהם על שיכמיהם ומימיות בדיהם. ירושה מהחיילים הסובייטים.

על יד תחנת הרכבת היו הפועלים מתחלקים לקבוצות. לפי סוגי העבודה של כל קבוצה וקבוצה. בינתיים היו משוחחים ביניהם בענינים שונים; על עבודה, יודגראט, הברחה, מנהלי עבודה רעים וטובים וע"ד אכילה כנגד כלם. כשהגיעה הרכבת לתחנה היו כל הפועלים ממהרים לתפוס מקום נוח בקרוונת הרכבת אע"פ שתמיד היו מקומות ישיבה למדי.

בקרוונת היו כל הפועלים מורידים ילקוטיהם מעל שכמיהם ומוציאים מתוכם את מונום המכיל עפ"ר לחם וגבינה רכה ובקבוק, או ממיית מים מתוקים בסכרין. הפועלים בעלי היכולת היו אוכלים לחם בחמאה וביצים, שותים חלב או תה ממותק בסוכר. אחרים היו אוכלים לחם בריבה ושותים תה מתוק או מרק סלק, או ירקות. אחרי האכילה היו הפועלים מעשנים סיגריה מגולגלת מעתוננים. היו פועלים אדוקים שהיו לוקחים בילקוטיהם תפילין וסדור והיו מתפללים בכל יום לפני אכלם ארוחת בקר. בבואו ללאפי היה כל פועל מגיש את כרטיס העבודה שלו לגרמני העומד על משמרתו על יד תחנת הרכבת בלאפי. מי ששכח לקחת את כרטיס העבודה היה צריך לשלם בעד כרטיס נסיעה וגם קנס. בהגיעם לבית החרשה בשעה 7 בדיוק נשמעה צפירה והפועלים היו ממהרים כל אחד למשרד, אליו היה שייך. היו מקומות עבודה מסוימים קבועים, שלא היה צריך ללכת קודם למשרד, אלא להיפקד על ידי פחיות ממוספרות. אחד ממשרדי העבודה נקרא אוורובסקי. בהגיע הפועלים למשרד יצאו שני פולנים אחד זקן, גבוה בעל עינים זועפות כשל גזלן, אוורובסקי והפועלים כנוהו בשם „הסבא“. הפולני השני היה צעיר, שמו היה ווישנווסקי. את הפועלים היו מעמידים בשתי שורות. ווישנווסקי קרא מתוך רשימה את שמות הפועלים. הפועל הנוכח, כשקראו את שמו ענה „נוכח“. מי שנעדר סמן ווישנווסקי את שמו ברשימה. אחרי קריאת השמות היה סבא מחלק את הפועלים לקבוצות; קבוצה של 12 איש היה שולח לנגרות, קבוצה של 8 אנשים היה שולח למחלקת התחבורה, וקבוצה שלישית של 10 אנשים היה שולח לתחנת הרכבת לתקון מסילת הברזל וכל שאר הפועלים מ-3 הקבוצות הראשונות היה מחלק הסבא בין 3 מנהלי עבודה פולנים; בטעינת פחמים בפריקת קרוונת משא, לרצוף מגרשים ולסלילת דרכים. כל מנהל היה נוטל את קבוצת הפועלים שלו לפי בחירתו והיה מובילם לתוך צריף עם מכשירי עבודה שונים. כל פועל היה לוקח מכשיר. העמידו את הפועלים שוב בשורות זוגות וזוגות. ככה צעדו אחרי מנהליהם עד שהגיעו למקומות עבודתם.

מנהלי עבודה

מנהל העבודה סוזין היה לפני מלחמת העולם השנייה פקיד בבית משפט השלום, בתפקיד לגביית קנסות להוציא הוצאה לפעול דיר מדירתו לפי פסק-דין. עכשיו הפך למבקש גרבות מהפועלים שבקבוצתו. למשל: לחם בחמאה, בדבש, בגבינה ובחביתה. כל אלה היו מספקים

הפועלים לסוויץ. כתמורה לא היה מזרו אותם בעבודה. הרשה להם לנוח עד כמה שירצו ואפילו לעזוב את העבודה וללכת כשירצו. היו פועלים שבאו בבקר להרשם אצלו לעבודה ואח"כ היו הולכים לכל היום לסחור עם פועלים ביאליסטיקאים שהיו עובדים בלאפי. הסוקולאים היו מחליפים אצל הביאליסטיקאים מזון, הלבשה, נעלים, בדים ועורות המוברחים מגיטו ביאליסטוק. מברייחים היו מרויחים ביום עשרות ומאות מרקים ממסחר. הרוב הגדול של הפועלים מקבוצת סוויץ לא עבדו הרבה. כל אחד החזיק את האת או את המעדר בידו כמסוה, כאלו עובד. כשהיה חולף "קרוק" (זשנדרם גרמני) היו מתחילים לעבוד במרץ. סוויץ בעצמו היה משגיח שלא להתקל במפקחים גרמנים. כשראה מרחוק גרמני או את "הסבא" שהיה בא מומן לזמן להשגיח על העבודה מיד היה סוויץ קורא בקול רם בשפה הפולנית; "כלופצי, וודא" (נערים, מים!) או כל אחד הבין שעכשיו צריכים לעבוד רגעים אחדים בשקידה. מי שהיה רוצה לעשן היה נכנס לבית השמוש כי בעת העבודה אסור היה לעשן. לקבוצה שנפלה בידי טשיקלסקי לא היו אותן הקלות כמו לקבוצה של סוויץ. טשיקלסקי היה לפני המלחמה קופאי במשרד המסים. כעת היה מזרו את הפועלים לעבודה והאיץ בהם, אבל החברה כבר התרגלה ל"גו", "גו" שלו... והיו מזולזלים בדרישותיו הנוקשות ומתחבאים בבתי השמוש, כדי לעשן ולפטר את שעות היום. גם הקבוצה של ירמולוביץ כמו הקבוצות של טשיקלסקי ושל סוויץ. ההבדל בין מנהלי העבודה ואלה היה רק בזה, שטשיקלסקי וירמולוביץ לא בקשו הטבות כסוויץ. הם לא בקשו מהפועלים לחם בחמאה אלא מכורקי לגלגול סיגריות והרגישו את עצמם כאנשי שלומנו עם כל אחד מהפועלים. מלבד המשרד של הסבא היה בלאפי המשרד של גדרוביץ שהיה שולח את הפועלים היהודים לעבודות פרך קשות בהשגחת מפקחים נאצים שבתוכם היה גרמני רע ככלב... מצליף וסדיסט. הפועלים היו מכנים אותו "הפעצער". גרמני רע לב זה היה נטפל בכל יום לקבוצות פועלים של משרד גידרוביץ במקומות עבודה. היה מתחבא מתחת לגדר, משגיח מן החולות. מציץ מן התרכים לראות אם מישהו מעיז לנוח לרגע קצר מהעבודה. או מישהו מחליף מילים עם חברו ואו רץ "הפעצער" ממקום מחבואו והיה מכה את הפועלים באכזריות. היה מכה עד שפוף דם. בעבודות דחופות היה "הפעצער" עומד ליד הפועלים העובדים שעות ארוכות ואילץ להתאמץ ולעבוד מעל הכוחות ללא הפסק והרף ובלי יכולת לנשום. זעה כסתה את הגוף וה"הפעצער" היה מחיש קצב עד יציאת הנשמה ועדיין עמד והכה במגלבו. בכל שבועים היה המשרד של גידרוביץ פוסל את הפועלים החלשים ושולחם בחזרה למשרד של אוורובסקי. אוורובסקי היה שולח תחתם פועלים חזקים יותר. מיכאל מאיק נפל למשרד של גידרוביץ. במקרה נסע בשבת והיא בנו של מיכאל מאיק לעבודה במקום אבא. כבחור צעיר ובריא שלח אותו "הסבא" למשרד גידרוביץ לעבודה וממילא נשאר מכאל מאיק רשום לעבודה במשרד גידרוביץ. ביום הראשון לעבודתו נפל בחלקו של מיכאל מאיק לשאת קרשים במגרש "גביזרונה". שם עברה מסילת הברזל. בכל יום היו יוצאים ובאים עשרות קרונות עם קרשים. הפועלים היהודים היו טוענים ומפרקים את קרונות הקרשים, נושאים על שכמם ומעבירים אותם ממקום למקום ממינים אותם לפי סוגם וטיבם ולפי האורך והרוחב של הקרשים. את הקרשים הממינים היו נושאים ומעבירים למקומות מיועדים מראש. שם היו מניחים את הקרשים לפי סדר מסוים. במקרה היה "הפעצער" בחופשה. המפקח על העבודה במקומו היה גרמני שקט שדיבר בקול נמוך. ולא היה מזרו את הפועלים לעבודה אבל לעמוד בידים ריקות או להכנס לזמן ממושך לבית השמוש לעשן ולשוחח עם חברים כמו שהיו רגילים הפועלים במשרדו של אוורובסקי זאת לא הגיח גם הגרמני השקט. הפועלים היו מכנים את הגרמני השקט "מרוק" (שתקן). מנהל העבודה הפולנים היו שם קפדנים.

היו עובדים שם 9 שעות ליום עד 4½ לאחר הצהריים, וצריכים היו לשאת 2-3 קרשים שארכם 3-4 מטרים ועבים 2 אצבעות והיו נושאים אותם זוג פועלים על הכתף. כל הפועלים היו מכינים להם בבתים כריות לכתפיהם שלא תכאבנה מלשאת כל היום את הקרשים הכבדים. על מיכאל מאיק חס המנהל כעל איש זקן והעמידו לעבוד על יד „השטבל“ לקבל את הקרשים מידי נושאי הקרשים ולהושיטם אחד אחד ליד סדר השטבל. העבודה אצל השטבל קלה בהרבה מלשאת קרשים ממרחק רב. פה אין מנהל עבודה יכול לזרוז את הפועלים העומדים כי צריכים להניח את הקרשים על השטבל בדיוק נמרץ, כאן אצל השטבל אפשר להנפש מדי פעם, כי צריך לחכות לקרש חדש, עד שמניחים את הקרש המושט לשורה. כחצי שעה לפני גמר העבודה הרגישו **שם** אמיתי של גהיגום. תפסו את כל הפועלים מנושאי הקרשים עד העומדים ליד השטבל, ואלצום להעביר קורות אלונים כבדי משקל. כאלה שכעשרה אנשים בריאים וחזקים בקושי יכולים לשאת. בזאת לא הסתמכו על „המרוק“, אלא העמידו למפקח גרמני אלים, חוק, קפדן, רשע מרושע. במקום לעשרות אנשים ציוה לשאת רק לשה אנשים את הקורות הכבדות והארוכות ואת הפחות ארוכות ל-4 אנשים. הוא זרז אותנו בצריחות: „טמפו“ „טמפו“! יהודים עודדו חבריהם במלים: „התאמצו בכל הכוחות!“ „אל תרפו!“ פן יהרגו אותנו במקום! עזרו למאיק הזקן להחזיר את המשא הכבד שעליו, אחרת ילחץ המשא עלינו ונהרג תחתיו...! נס היה שנמצאו אנשים שהספיקו להוריד את המשא הכבד שלהם ורצו לעזור למאיק הזקן. אף שהגרמני היה רשע מרושע לא הפריע לעזור למאיק הזקן. וכך נמשכה העבודה בלאפי יום יום.

מעשה בפרות

כשנוסעים לעבוד, לכל היום שוכחים את הצרות הכלליות. אבל כשחוזרים הביתה מעבודה עומדים בפני חדשות, ודאגות שלנו ושל שכנים, קרובים וידידים. שוב מצוקה בעיר. בקושי חלף יום אחד בשקט, ושוב פרשה של צרות, והפעם, בפרות: האשמדאי הצהוב ציווה להחרים מכל היהודים בסוקולי פרות שהיו עד כה ברשותם ובבעלותם. ביום בהיר הוציאו פקודה לאסוף את כל הפרות המוחרמות לשוק, להובילן לתחנת הרכבת ולהטעינן בקרונות. הפרות היו אצל היהודים מקור פרנסה וחיים. כשיש בבית קצת חלב הרי יש במה להאכיל את הילדים וגם מבוגרים נזונים ממנה. יש במה להכין תבשיל וכשמוכרים ליטרים אחדים של חלב, יש במה לקנות לחם, תפוחי אדמה ולא עוד לסבול רעב. הפרה במשפחה חביבה ושקולה כאילו היתה חברת משפחה. מעלות השחר ועד ערב טרודים אנשי המשפחה ודואגים לפרתם. בשעה 4 לפנות בקר מוליכים אותה לרעות באחו. בצהריים מובילים אותה הביתה חולבים אותה ושוב מוליכים לרעות. לפנות ערב מחזירים אותה לרפת, מגישים לה מספוא וחולבים שוב. בני המשפחה מתחלפים בכל 2-3 שעות בטפול בפרה. רועה נוצרי מסרב לטפל בימים אלה בפרות של יהודים וע"כ מוכרחים בעלי הפרות היהודים לרעותן בעצמם ולשלם לשכניהם הנוצרים עבור נצול מקום המרעה, כשהפרה ממליטה עגל, יש שמחה בבית — נולד ילד. ופתאום גזירה כזאת! לא קשה לתאר את המהומה, והצער שגרמה לעיר הגזירה בדבר החרמת תשעים הפרות של יהודי סוקולי. הילדים הקטנים רצו אחרי הפרות אל תחנת הרכבת בעינים זולגות דמעות ויללו: נוטלים מאתנו את פרתנו ולא עוד תהיה שלנו ועמנו. יהודי המוביל פרתו לגרמנים הברברים חש בלבו מצוקה

למראה הפרה המגורשת. צר לנו מאד עליך, פרתנו האהובה. עד עכשיו שמרנוך כבבת עין וכעת נאלצים אנו כמו ידינו להובילך ולמסור לידי הרוצחים... כך נגזר מן השמים... מי ידע אם לא בקרוב יגרשו גם אותנו אל השחיטה?! אחרי החרמת הפרות של היהודים בסוקולי העמידו יהודים אחדים את עצמם בסכנה בזה, שלא מסרו את פרותיהם לגרמנים וגרמו לעצמם צרות צרורות. כך קרה לפסח הגפח (חתן ישראל הגפח) בעל משפחה של שמונה נפשות ולא מסר את הפרות לגרמנים, אלא לפקדון לנוצרי, מכירו. מישהו מהנוצרים הלשין עליו ופסח ספג מכות רצח. נוסף לזאת שלם כסף קנס ולבסוף הוביל את הפרות לז'נדרמיה הגרמנית, אבל צרותיו של פסח לא תמו. יניה פלקובסקה, האנטישמית המפורסמת, שהיתה שכנתו של פסח והיתה שומרת לו טינה, מצאה עכשיו שעת כושר להלשין עליו שיש לו הרבה הפצים מוסתרים, שצבר מן הסובייטים ואע"פ שלא פעם ערכו חיפושים אצלו. לאחר פרשת הפרה שוב נטפלה אליו הז'נדרמיה. אסרו אותו ואשתו שרה'צי ובנו בן העשר, משה'לי. את פסח קשרו בידי וברגליו וכך שכב כל

שרה טאבק

היום בבית הכלא. לאשתו הריצו במגלב גומי על כל גופה שנהפך לכחול מהמכות ולא יכלה לגעת באחד מאיבריה. גם את בנם הקטן בן ה־10 משה'לה, הכו מכות רצח. הגרמנים רצו ללחוץ על האסירים בענויים שיודו איפה מוסתרים החפצים של הסובייטים. אשתו של פסח לא עמדה ביסוריה והלכה לזראות להם מחבוא. הגרמנים חפרו ומצאו שם מוודות אחדות. הם לא הסתפקו בזה. הוסיפו להכות ולענות את האסירים עד שקרובי משפחת פסח החלו להשתדל אצל הז'נדרמריה בתווכו של השתדלן חיים יהושע אולשה. תמורת שחד של 3 שמיכות, 3 סדינים 3 קסתות ועוד חפצים אחדים שהקרובים נאלצו לקנות ולמסור לז'נדרמריה הצליחו לשחרר את האסירים המעונים.

גזילת תעסוקה מידי נפחים יהודים

אחרי עקול הפרות של היהודים בסוקולי החלו הגרמנים להוציא מידי היהודים את כל ציוד הנפחיות ומכשירי העבודה, החומר והפחמים, והושיבו בהן נפחים נוצרים, שוליות, שלמדו קודם את מלאכתם מאותם הנפחים היהודים ונתנו עיניהם באדונייהם.

הם קנאו באשרם וחמדו בבית מלאכתם של בעליהם. הבעלים החדשים של הנפחיות היהודיות לא ידעו מספיק את מלאכתם מחוץ לתקונים קלים. בעבודות פחות או יותר מסובכות היו זקוקים לבעליהם הקודמים. כעת ניצלו את ההזדמנות ורכשו בקלות ובלי ידיעות מספיקות, בתי מלאכה גדולים. מכל הנפחים היהודים הרגישו את המהלומה הנוראה הנפח העשיר בסוקולי ישראל גולדברג.

ישראל גולדברג יכול היה להתחרות עם כל השאר הנפחים בסוקולי. כי היה לו כסף. הנפחים היו מוכנים לקנות עגלות, על פי רוב בהקפה וזה עלה להם ביוקר. ישראל גולדברג היה חרוץ בעבודות. משחר ילדותו עד שנות זקנתו היה עובד 14-16 שעות ביממה בחריצות ולא הרגיש עיפות בעבודה. היה קשור בה ומסור לה בכל נפשו ומאודו. היו לו מה שקוראים "ידי זהב" והיה עובד במהירות ובזריזות היה עובד יחד עם בניו שהיו חרוצים כמוהו. אשתו מתה בצעירותה.

הרב יעקב גולדברג זצ"ל

ישראל גולדברג ז"ל

כבת 40 והשאירה לו 9 ילדים. 4 בנותיו נישאו. את בניו העסיק מקטנות בעבודה כעחרים. בנו הבכור מרדכי, עבד שנים אחדות עם אביו. בנו השני אברהם מיל עזב את הנפחיה של אביו והלך לעבוד בנגרות. משך זמן קצר הצליח במקצועו, נסע לורשה ועבד שם בפירמות והצטיין בעבודתו. הבן השלישי יעקב הלך ללמוד בישיבה והתפרסם כעלוי. קבל סמיכות לרבנות ונחשב באזורנו לגדול הלמדנים. הרב יעקב, בנו של ישראל הנפח התחתן בואמברוב וקבל כתב רבנות

בעיר הקטנה הסמוכה לסלונים, בשם קוולושינה. זמן קצר אח"כ פרצה מלחמת העולם. בימי הכבוש למד הרב יעקב שחיטה ועבד בעירה יבלונקי כשוחט. הבן הרביעי של ישראל הנפח ולמן, שעבד עם אבא התגייס בזמנו לצבא הסובייטי ונפל בקרב על העיר רוסטוב, שברוסיה. ישראל גולדברג הנפח נשאר עם בנו הצעיר חיים יודל. שלמד לפני כן בישיבות ליטא והצטיין בכשרונותיו בתלמוד. ראש ישיבה אחד כתב במכתב המלצה על חיים יודל: "מובטחני שיהיה גדול בישראל". בימי המלחמה העסיק ישראל את בנו הצעיר חיים יודל, כעוזר לעבודה. בנו של ישראל, הרב יעקב לא יכול לראות בבדידותו הממושכת של אביו ומצא אשה לאביו, מבנות זמברובה. וישראל גולדברג התחתן שנית. כעת נשמט מידי הנפח מקור פרנסתו. יחד עם יתר נפחי סוקולי.

דב (ברל) קרושבסקי

עם תום פרשת הנפחים בסוקולי, נרעשה שוב העיירה. במוקד האירוע עמד ברל קרושבסקי, גבר בגיל ארבעים. בנעוריו, עסק ברל בשותפות עם 3 אחיו במסחר פרוות ובדים. שנים אחדות לפני המלחמה היה ברל קונה מסוחרים ועירי סמרטוטים וגרוטאות ברזל להתכה. את הסמרטוטים היה מוכר לבתי הרושת לטקסטיל ואת גרוטאות הברזל — לבתי יציקה. הוא הצליח לאט לאט להתחרות עם סוחרים אחרים שבמקצוע זה ובעיקר עם הירשים של פסח בריל ז"ל. ברל הקים מחסנים והעמיד בחצרו צריף גדול, שקנה מאלתרקה מקובסקי. הצריף שימש קודם לאלתרקה כאכסניה ומסעדה, לאחר שנשרף ביתו הראשון, שקנה בזמנו מליישיקי דינה, ס. עם גמר ביתו החדש, בן 3 הקומות, מכר את הצריף על ארבעת החדרים שלו, לברל קרושבסקי.

כבעל ל-3 מחסנים מרווחים, ניהל ברל את עסקיו בקנה מדה לא מבוטל, עלה ושגשג מיום ליום. במיזם הסמרטוטים העסיק נערות בשכר יומי נמוך.

בראותו, שעסקיו פורחים ומשתלמים מכניסים בהם פרוטות ומוציאים מאות ולוטי תמורתם, השקיע בעסקים את כל כספו. ולא הסתפק בכך, כי אם השיג הלוואות ברבית ונהנה מגמילות חסדים. מלאי הסמרטוטים וגרוטאות הברזל לא הותירו עוד מקום פנוי במחסניו, שהיו תפוסים עד אפס מקום.

בתדירות היה ברל שולח קרונות עם סמרטוטים ממויינים לבתי הרושת וממלא מיד את המקומות הפנויים במחסנים בסחורה חדשה. הבית החדש, בו התגורר ברל וכל המבנים שבחצרו, נבנו מכספה של חמותו ביילה רחל, שקבלה סעד מאת בניה העשירים שבארה"ב. משפחתו מנתה 6 נפשות: הוא, אשתו, חמותו ושלושת ילדיו.

ביום פרוץ המלחמה נמצאו במחסניו של ברל כעשרים קרונות סמרטוטים וגרוטאות ברזל. בימי הכיבוש הסובייטי יכול היה ברל למכרם לבתי הרושת ממשלתיים, במחירים טובים, אך מחשש שירומה, החליט להחזיקם ולהשאירם עד לאחר המלחמה, בתקווה ליהנות מהרכוש בעתיד. בינתיים קיבל מאת הסובייטים משרה, כסוכן במקצועו והרגיש עצמו כשר וישר. כך חי בשלווה עד זמן כבוש הנאצים.

באביב, שנת 1942, עבר במקרה על יד ביתו של ברל קרושבסקי האמטסקומיסר הסוקולאי, המכונה „האשמדאי הצהוב" ושמע מהחצר געגוע של אווים. הוא נכנס פנימה וציווה לפתוח את הקיטון מיד השגיח במספר אווים, נמצא! שם גם מאזניים מטפוס אנגלי ומספר פנימיות

לאפניים. בעקבות הגלוי הזה פקד לפתוח את המחסן ויתר המבנים וביניהם את פתחי הצריף הארוך. בתמהון של ספוק בלתי רגיל גילה את כל אוצרותיו של ברל קרושבסקי. את כל האזוים פקד האשמדאי להעביר מיד לביתו הוא. קרוב לכך, שלח אנשי המשטרה הפולנית עם ז'נדרם גרמני בראשם, כדי לערוך חפוש מדוקדק בביתו של ברל.

בעת החפוש מצאו במרתפו של ברל מתחת לערימת תפוחי אדמה, אריגים, נעלי חורף לגברות וערדליים. בו במקום החרימו הכל ונטלו את כל הסחורה שמצאו, לעצמם.

היודנראט נדרש לשלוח מאה פועלים ולהוציא את הסמרטוטים והגרזאות מכל הבנינים החוצה ולמיינם בהשגחת המשטרה, כדי לקבוע אם אין סחורות מוסתרות.

היודנראט גייס מיד את כל הצעירות והזקנים לעבודה, כי רוב אנשי העיירה היו רתומים לעבודות הכפיה הקבועות שלהם.

כך חלפו יומיים ושלושה עד שהוצאו הסמרטוטים והברזל מהמחסנים ומויינו בערימות. חלפו כשלושה שבועות בשקט עצור ולא נטפלו עוד לברל. איש לא בא לפגוע בו. חשב ברל, שהגרמנים לא יטלו עוד ממנו את הסמרטוטים. וכי למה להם סמרטוטים?...

כעבור שלושה שבועות לאחרי החפוש אצל ברל הגיעו לתחנת הרכבת בסוקולי שרשרת קרוגות ריקים על מנת להעביר מהמקום את הסמרטוטים. האמטסקומיסר גייס מאה עגלות אכרים כדי להוביל את המטען לרכבת. שוב חלפו שבועיים בשקט. מדי פעם הופיעו בביתו של ברל שוטרי משטרה פולניים. בדקו, אם נמצא הוא בביתו, אך הלכו להם כלעומת שבאו מבלי אומר ודברים.

באותו זמן סבב ברל בכפרים הסמוכים והמשיך לנהל עסקים עם מכריו האיכרים. מדי פעם הגיעו לביתו הזמנות שגרתיות לעבודות הכפיה מטעם היודנראט, אך אשתו ידעה לסדר את הענינים, בשלחה במקום בעלה, נער נצרך, תמורת 2 מרקים ליום. בנו של ברל היה נוסע יום יום לעבודתו הרגילה בלאפי. ברל ובני ביתו היו מודאגים מאד על שנטלו מהם את רכושם, שבעזרתו קוו להתבסס שוב אחרי המלחמה. אך מה יכלו להועיל? בימים טרופים אלה היו נותנים שבח והודיה לבורא עולם על שמניחים לפי שעה לחיות.

שבוע לפני חג מתן תורה הרעיש שוב האשמדאי הצהוב את העיירה היהודית. הוא פקד על היודנראט להקהיל פתאום את כל הפועלים בשוק ולהעמידם בשורות איש איש, לפי מקצועו: חייטים, סנדלרים, נגרים, בנאים צבעים, מסגרים, נפחים ואופים. הוא דרש לדווח לו מיד על מספר הפועלים בכל מקצוע שהופיעו בשוק ולסמן באיזה מקום הם עובדים. למשל: כמה פועלים עסוקים בבזייסק בעבודות כבול (טורף), כמה חוטבי עצים וכמה סוקלי אבנים וכד'... בסוף רצה לדעת מה מספר הפועלים העסוקים בתחנת הרכבת. הוא הזהיר שכלם חייבים להתפקד ואסור שייעדר איש מהרשימה.

היתה זאת „אסיפת קהל“ שניה, שהיודנראט התנסה בה במרירות וכאב. וככלב מוכה. חבריו הריחו את סכנת המות האורבת ליהודים בסוקולי. אין ברירה, אלא לבצע ולמלא את פקודותיו הרצחניות של האשמדאי. הוא אישית עקב אחרי כל קבוצה המסתדרת בשוק, תוך בדיקות בין השורות, קבע שברל לא נמצא בין הנוכחים.

עם שקיעת החמה חזר ברל מהכפר ובלבו מחשבות נוגות. רכושו והונו החרמו, בהם תלה תקוות ורודות. אם כך, — הרי הוא פרולטרי כשר ומוכן להתייצב לעבודות יומיות בין יתר הפועלים והעניים שבעיירה.

הרהוריו נותקו פתאום, כשנכנס לביתו יצ'נקו, מפקד המשטרה הפולנית. הוא הודיע

לברל בשם האמטסקומיסר בכבודו ובעצמו, שבא לאסור אותו. ברל חשב בלבו: מסתמא, בקשר לחקירה נוספת בדבר הסתרת סחורות, טבעי הדבר שפחד ורעדה אחזתהו בחששו מספיגת מכות ומאכזריות הגרמנים והפולנים, שיכריחוהו להודות במה שיאשימוהו. והרי החפוש הקודם היה קפדני ביותר ולקחו ממנו הכל ומה מצפים למצוא בנוסף?... הוא ניסה להתנחם בתקוה, שיחזיקו בו במאסר עד למחרת היום וישלחוהו לחופש.

למחרת השכם, בא במרוצה ליודנראט האשמדאי הצהוב ודרש לשלוח מיד פועלים ולהקים תליה עם חבל ארוך בשוק, מול בנין היודנראט. הוא הגיש תרשים, לפיו יש לבנות את עמוד התליה.

העיירה נתחלחלה מצל המות. השם יודע מי הקרבן הפעם? שמא חברי היודנראט? ושמא למען ההפחדה גרידא? בזמן האחרון לא נטפל האשמדאי הצהוב לכלשהו ולעיתים התיחס לפונים אליו, בידידות. הכל מלאו את דרישותיו לשיביעת רצונו בדיקנות מוחלטת. רבים סברו, שזה אך תעלול שגעוני מצד הרשע על מנת ללחוץ יותר ולהפחיד את האוכלוסיה למעשים נוספים בגבור תאוותיו, שלמרות הכל לא באו על ספוקם. על כך שהתליה הוכנה לברל קרושבסקי לא עלה על דעת איש ואף לא על דעתו של ברל עצמו.

ערב שבועות. לתא המאסר נכנס המפקד ינצ'קו בלווית כמה שוטרים. ברל קפץ בשמחה, בחשבו, שבאו לשחרר אותו לאחר שלא מצאו כל פשע בכפו, להפך — הרי נשדד ממנו כל רכושו ועשוהו אומלל. השוטרים הובילו החוצה את ברל באמרם, שהוא נקרא לאמטסקומיסר, הנמצא ע"י בנין היודנראט. זיק של תקוה התעורר בלבו בחשבו שלא יאונה לו כל רע ובודאי בנוכחות נציגי היהודים הוא משורין מלקבל מכות ואולי אפילו ימצא מישהו שיגן עליו.

ברחוב הסיר ברל את משקפיו מעל עיניו, ניגב את זוגיותיו והרכיבם שוב. הוא פסע בלווית השוטרים בצעד בינוני. פתאום השגיח בתליה. פלצות אחזתהו!!! מה קורה כאן? למי מיועדת התליה? שמא עבורו? הרי לא התקיים כל משפט ולא הוצא כל פסק דין?! הוא אפילו לא מבין במה מאשימים אותו?!

ברל לא הספיק להעריך את מצבו הבישי. — האשמדאי פקד לכבול ידיו של ברל לאחור. שוטר אחד נשלח לפנים היודנראט כדי לקרוא משם עוד כמה יהודים שיעזרו לתלות את ברל. היות ולא נמצא שם איש, כי כלם התפזרו בבהלה מהמקום, הובילו השוטרים את ברל לעמוד התליה, שמו על צוארו את עניבת החנק ומשכוהו לקצהו העליון של העמוד. הקרבן פרפר עוד ברגליו ונשאר תלוי באויר לאור שמש הצהריים כששמי התכלת פרושים מעל לראשו המעונה. אשתו של ברל שנכחה במקום התיפחה טראגית והתעלפה. הילדים בכו ורעדו בקראם: אבא יקר שלנו, עטרת ראשינו אבא, אבאלה, מה עוללו לך ולנו? אי לנו, אי לנו!

הרוצח הנבוה, האשמדאי הצהוב ציווה להשאיר את ברל תלוי, למשך 24 שעות על העמוד.

כל אנשי העיירה היו בהלם וצל הרצח האכזרי והנפשע לוזה כל יהודי בסוקלי ימים רבים.

ביום א' דחג השבועות הרשה האשמדאי להוריד את הגופה מעל עמוד התליה ולהביאה לקבורה בבית העלמין כדת וכדין.

הקרנן בלאפי

ביום בו תלו בסוקולי את ברל קרושבסקי נפל בלאפי קרנן אחר, מבין 250 הפועלים הסוקולאים שעבדו בבתי החרושת של הרכבת בלאפי.

הקרנן היה הצעיר מקובילין, שאך לפני ימים אחדים התישב בסוקולי ביחד עם אמו ואחותו, אחרי שהגרמנים חסלו את הישוב הקטן בקובילין.

כדי לקבל כרטיס עבודה נרשם מרצונו לעבודה בלאפי. לאסונו, שלחווה תיכף ביום הראשון למשרד העבודה של גידרוביץ. בשני הימים הראשונים נשלח לעבודה בקבוצה של 12 פועלים, שביניהם היה גם הוקן מאיק. הקבוצה עבדה בטעינה ופריקה של פסולת ברזל ממחרטות והעבודה הזאת היתה קשה במיוחד כי הגרוטאות היו צמודים ומשולבים אחד למשנהו ואכולי חלודה — ומשום כך היה צורך להפרידם במכות של גרון מיוחד ורק אז אפשר היה בעזרת מגרפה ואת לשפוך את הפסולת לתוך ארגו ולהעביר בעגלת יד לקרון הרכבת. שעמד בקרבת מקום. העבודה כאמור היתה קשה והמפקחים היו מזרוזים וממריצים למלא את הקרונות ולא הרשו לפועלים לחזור הביתה באם לא גמרו את הקרונות שהוכנו למטרה זו, בדרך כלל דרשו לסיים עבודה של יומיים ביום אחד.

הבחור מקובילין היה שקט ורציני, לא התרשל בעבודתו ולא העמיס עבודה קשה על אחרים. מעולם לא התוכח עם הפועלים, שותפיו לעבודה על טיב העבודה. כשנתנו לו להכות בגרון, הכה בלי הרף על הפסולת הקשה, וכשנתנו לו לשאת ארגזים כבדים היה גורש את הארגזים ולא היה נוהג לנוח אחרי שנשא שני ארגזים כשאר הפועלים חבריו.

ביום השלישי נשלח עם קבוצה של 6 פועלים לפריקת קרון של ארגזים עם זכוכית. לכתחילה שמחו הפועלים בהניחם שיהיה להם יום קל בלי מפקחים ובלי משגיחים. לאט לאט הם החליקו על הקרשים ארגו אחד אחרי השני. אחרי החלקת כל ארגו מעל קרש ההורדה היו יושבים ונחים עד שנשארו להוריד עוד שני ארגזים. השעה היתה 11 בבקר.

פתאום הבחינו שהקטר מתקרב כדי להרתם לקרון הזכוכית. הפועלים החלו למהר להוריד את 2 הארגזים האחרונים מהקרון. 2 פועלים עמדו למעלה בקרון ו-4 למטה משני צדי הקרון. תוך פזיזות או אי זהירות מספקת של שני הפועלים למעלה נטה ארגו אחד הצידה והחל נופל. 3 פועלים הספיקו לזוז הצידה ונצלו. אולם הבחור מקובילין, בפחדו מאחריות לארגו הזכוכית שעלול להשבר נשאר לבדו להציל את הארגו ונדרס למות. משקל הארגו היה 600 ק"ג.

להפצע בעבודה במשרדו של גידרוביץ היתה תופעה של יום יום. כך נפצע קשה בימים ההם שמואל קרושניאנסקי, חתן טוביה ברן הקצב. זה אירע שבועות אחדים לאחר שהתחתן. הוא נשלח פעם לעבודה בלאפי ונפל בחלקו לעבוד בהרמת מטענים כבדים ע"י מכונה מיוחדת. עבודה של שמואל קרושניאנסקי היתה לקשור ולהתיר שרשרות ברזל למטענים. פעם נפל עליו משא כבד ושבר לו את עמוד השדרה. וגם הריאות נלחצו והתנפחו. נפגעה בריאותו ונשלח לבית החולים בביאליסטוק. קרושניאנסקי היה כל כך שבור ורצוצן עד ששום רופא לא האמין שישאר בחיים. רק הודות ללבו החזק נשאר חי, לאחר 6 חדשים של אישפוז בבית החולים בביאליסטוק, חזר שבור ורצוצן הביתה.

עוד אברך בן 40 שנה בצלאל מלאך, חתן יעקב לייב פרלוביץ, נפצע בגלגל ברזל ונשברה רגלו.

פצועים קל היה מעשה שבשגרה. אחר חג השבועות הורעו תנאי העבודה במשרד נידרוביץ

בהרבה. "הפצר" חזר מחופשתו והמשיך כדרכו להכות את הפועלים מכות רצח. הכה באכזריות בחזר חסון ובריא יודל לרמן מאוסטרוב מזוביצק. במשך כמה חדשים היה פרצופו של יודל נפוח שבקושי נבלטו העיניים האדומות מדם. תאווה סדיסטית מיוחדת היתה לו ל"פצר" לפגוע בצעירים יפי המראה ולהכעיר את פניהם עד שאי אפשר היה להכירם. מלבד זאת היה מחלק מהלומות יבשות חזקות כאלה עד שבועות שלמים היו מרגישים את הכאב.

בין הפועלים הסוקולאים בלאפי עבד בחזר מלאפי בשם וויינר. אביו היה מספק מצרכים לממשלה הפולנית. אמו היתה בצעירותה מורה. אביו נשלח ע"י הסובייטים לסיביר ואמו נשארה בלאפי אצל הגרמנים. היא עבדה ביודנראט בתור מזכירה. בנה היחיד היה עדין ומפונק. לפני המלחמה חי במותרות. החזיקו בשבילו מטפלות מיוחדות. לפצ'ר היה תחביב לתת לבן היחיד המפונק ויינר בכל יום 20 סטירות לחי, 10 בכל לחי. וויינר מוכרח היה לעמוד ישר וזקוף. לעתים היה מוסיף לסטירות הלחי, מכות עד זוב דם. לוויינר, בחזר יפה התאר לא היה לפני מי להתאונן ולהתלונן כי היהודים היו מחוץ לחוק וחיהם הפקר. כל גרמני יכול היה לעשות ביהודים כל מה שלבו חשק.

פעם אחת נדברו הפועלים הסוקולאים של משרד גידרוביץ לנסות לשחד את "הפצר" במתנה יפה, כדי שיחדל להכות את הפועלים. 2 פועלים שידעו לדבר גרמנית קבלו על עצמם לבא בדברים עם "הפצר". אחד מהם רובינשטין בעל בית דפוס, ובית מסחר לגיר ומכשירי כתיבה בעיר אוסטרוולנקה. הפועלים הסוקולאים החליטו לנדב ל"פצר" זוג מגפים דהילוקס, שבימים האלה קשה היה למצוא דוגמתם. כל פועל התחייב לתת את חלקו בסכום מסוים. נבחרה משלחת בראש רובינשטין שפנתה ליודנראט בבקשה דחופה שיעזרו להשיג את הסחורה כי בחייהם הדבר. אין עוד לשאת את היסורים ומכות הרצח של "הפצר'ל". שני השתדלנים גששו לשחדו בדורון נאה והוא נאות לקבל ללא כל הסוס. הגולן בטא זאת במתן רשות ליטול מדות רגלו.

היודנראט המקומי ספק מיד עור מובחר בטיבו שמלפני המלחמה. סנדלר מעולה מסוקולי הכין בשביל הפצרל זוג מגפיים למופת, שמחירים מעל אלף מרקום. רובינשטין מסר בהכנעה את המגפיים לגרמני האכזר, שאגב מצאו חן בעיניו עד מאד.

הפועלים שמחו וסברו שבאה הישועה וקץ לענייהם מידי הצורר. אך טעה טעו בשקוליהם. האכזר התהדר במגפיו החדשים כטוס בנוצותיו ולא שפר במאומה את יחסו ליהודים. להיפך, נעשה גרוע יותר והכביד לבו למען ענותם בסבלותם. עד אז נוהג היה לפקח על העבודה לפרקים ומעתה עמד נוגש במשך כל שעות היום כמעט עד צאת הנשמה. אנשים נעשו לבעלי מום, תכופות התעלפו וכרעו תחת עומס העבודה המפרכת. רבים קללו את יום הולדתם והעדיפו למות, מלסבול יסורים.

אם לא די והותר היה לנו "הפצרל" במשרד גידרוביץ, הוסיף לנו הבוס דלמייצר צרה על צרה בדמותו של גרמני גבוה ושמן מקניגסברג, שאף הוא ייסר אותנו בשוטים ובעקרבים. את הצורר החדש כבדנו בכנוי "דו'ביג" (מנוף, בפולנית). הוא היה טפוס של גברתן, בעל כח פיסי רב ומסוגל להרים משאות כבדים. לוע היה לו כלכלב "בריטן" וקול של חית פרא. ה"דו'ביג" ממונה היה על מגרש הקרשים ולוחות עץ, כקודמו ה"מרוק". הוא היה מפקח על עבודות גם בסניפי עבודה אחרים, ולא הרשה לאיש לפוש לרגע. הוא הפיל את חתתו בכל מקום שדרכה כף רגלו כגון: במשרדי "הסבא", "הלה סניטרנה" של הפירמה גולץ ואחרים. פחדו ממנו כמו ממלאך המות. היה נוהג לעמוד ע"י ערימת קרשים ובידו מוט עבה וזירו בצריחות פראיות להעביר בריצה קורות ארוכות באורך כחמשה מטרים, ע"י זוג פועלים

וללא הפסקה. אחרי יום עבודה של שמונה שעות נשארו הפועלים תשושים וסחוחים ופצועים מהמהלומות שהגחית הרשע במוט שבידו על כל חלקי הגוף. מדי פעם הסתלק מהמקום לזמן קצר, כדי להציק לעובדים בפנות אחרות. רגעים אלה היו יקרים מאד ונוצלו לנשימה ארוכה ונגוב הזיעה. רק חזר ה"דו'ביג" וחודשו הנגישות. כעשר דקות לפני צאת הרכבת מלאפי לסוקולי שחרר את הפועלים, בעוד במקומות אחרים שוחררו אנשים חצי שעה קודם נסיעתם. על אף שהמרחק, למעלה מקילומטר אחד לתחנת לאפי היה גדול יותר, כמו למשל באזור גביזדובה. הדרך לתחנה הובילה מבעד גשר גבוה, שהיה צריך לעברו במהירות על פני אדנים, כדי לא לאחר חלילה את הרכבת ולהגיע הביתה. קרו מקרים, שקשישים, או חלשים הגיעו ברגעים האחרונים לרכבת, כשהם נושמים בכבודות, או תשושים לגמרי ואו התעקש פקיד הרכבת ולא נתן להם להכנס לקרונות. המסכנים אולצו או ללכת ברגל הביתה, מרחק של 16 קילומטרים עד לסוקולי. לפעמים, כשרכבת עדיין לא הגיעה לתחנה מצא הפקיד הזדמנות נאותה להשתעשע ביהודים ולהתעלל בהם, כתוספת לעבודת הפרך היומית. הוא היה מעמיד את 250 הסוקולאים ב־3 שורות ארוכות ובמרחק מדויק ביניהן ופקד לחלק סטירות לחי איש לרעהו. מי שלא סטר כראות עיניו הוסיף לו הוא מנה אחת אפיים.

אחרי המשחק של סטירות הלחי פקד עליהם לעשות התחרות בריצה ומשחקים שונים והכל בכדי ליגע ולעיף את הפועלים אחרי יום עבודת פרך. בבקר כשהפועלים חזרו והגיעו לתחנת הרכבת בלאפי, היו השדים הנאצים עומדים ואורבים לפועלים. אחד הנאצים היה מכונה "גלב" הוא בדק אם מגולחים כראוי, ומי שלא היה מגולח למשעי נטל ממנו את כרטיס העבודה והכריחו להתגלח בצהרים ולהופיע לקבל בחזרה את כרטיס העבודה. נאצי אחר היה משגיח על אותות הקלון אם הם בסדר. אם מישהו לא ענד את אות הקלון על בגדו היה מקבל מכות ומשלם קנס. גרמנים אחרים היו מחפשים בילקוטים, בכיסים, וממשישים לאורך הגוף ובמגפיים בחפשים סחורות מוברחות. מברייחים בעלי נסיון היו משחדים עוד מקודם את "הקרוקים" (הז'נדרמים הגרמנים) במתנות, כך שהז'נדרמים היו נמנעים מלחפש אצלם. לעתים היו "הקרוקים" מחפשים בקרונות אצל הפועלים בדרך מסוקולי ללאפי וחזרה...

זמן לזמן היה האמטסקומיסר הסוקולאי בא לפתע לתחנת הרכבת לפני צאת הרכבת, כדי לבדוק אם חסרים פועלים לעבודה בלאפי לפי הרשימה. למטרה זו היה מצוה להעמיד את הפועלים בשורות ולהפקד. כמובן נפל או פחד מות על כלם. בעת שהעניש את חברי היודנראט במלקות הוא איים, שבמקרה עבירה בעתיד יענשו אנשי היודנראט ביריה ללא אוזרה מוקדמת. אחד החטאים הגדולים אצלו היה אי הופעת פועלים לעבודה בלאפי לפי המספר הדרוש. פעם, בעת מסדר הפועלים כ־15 דקות לפני שהגיעה הרכבת, התחיל למנות את הפועלים. לקבוצת פועלים שאחרו לתחנה והגיעו לאחר התחלת המסדר לא נתן להכנס לקרונות. הוא רשם את שמותיהם והודיע להם כי מהיום יעבדו כעונש. שבועות אחדים במחצבת אבנים בייזשבה ושלחם תיכף ליודנראט כדי להעבירם לייזשבה. הפועלים שמחו על שטר מהם פחד המות כי מעבודה קשה כבר לא פחדו. לייזשבה היה היודנראט שולח בכל יום 50 פועלים לפנות בקר בשעה ארבע וחצי בעגלות, ובחמש אחר הצהרים היו מחזירים אותם בעגלות הביתה. העבודה לא היתה כל כך קשה, אבל ההתרוצצות בעגלות בצפיפות במשך 4 שעות ביום נוסף על העבודה היתה קשה למדי. היודנראט היה מחליף בכל יום את הפועלים בייזשבה כך, שגם לצעירים לא יצא לנסוע יותר מ־2–3 פעמים בשבוע. בזמן האחרון ברהה קבוצת פועלים מביאליסטוק מהעבודה בייזשבה, בהיותם רעבים. בייזשבה לא היה מטבח צבורי. היה צריך להביא מזון מהבית והביאליסטוקאים לא נסעו יום יום הביתה מפאת המרחק הרב, על כן סבלו

חרפת רעב ונאלצו לישון על רצפה קשה. התנאים הביאו לכך שעשרות פועלים הסתלקו ממקום העבודה. הבוס מסוקולי הטיל לכתחילה את אשמת הבריחה על היודנראט שלו, אך הללו הצטדקו בהסבירם, שאין ביכולתם לשאת באחריות על פועלים זרים, וכי הדאגה להזנת הפועלים הוא ענין של היודנראט בביאליסטוק.

לא ידוע לי כיצד הענישו את הבורחים וכיצד התייחסו לדבר בביאליסטוק אבל בסוקולי דרשו נוסף לחמשים הפועלים הרגילים, עשרים עובדים כתגבורת לקבוצת יז'בה וסדור אספקת מזון עבורם. מלבד משמרת יז'בה נדרשו 50 פועלים לחפירת כבול (טורף) בכפר בודיסק, לצורך הסקת תנורי חמום.

עוד נוספו עבודות מרובות בתחנת הרכבת קרושבה, לשם הגיעו קרונות אבנים לשחיקה וגריסה ומערבלים למטרה זו. מפאת מחסור בכח עבודה של גברים נשלחו לעבודות צעירות. חלקן עבדו בחפירת הכבול בבוויסק ויתרן בעבודות חצץ ובמטבחים לפועלים, שסודרו.

בעבודות הכבול החליפו את המשמרות אחת לשבועיים, בעוד שבעבודות חצץ צריך היה לעבוד 3 ימים בשבוע, ברור, שלמועסקים בסוקולי היה קל יותר עול השעבוד מאשר לאלה, שעבדו מחוץ למקום. אלה לא טעמו מנוחת שבת וחג והיו נתונים להתעללות מתמדת מידי עריצים, רוצחים וסדיסטים כדוגמת "הפצ'ר" וה"ד'ביג" במשרד גידרוביץ' ו"אוף" בפירמה גולץ. היו מקרים של שכירת פועלים עניים במקום בעלי יכולת תמורת תשלום של עשרה מרקים ליום עבודה. כך נוצר שוק עבודה ונרתמו נערים בגיל 13-14, שעדיין לא הופיעו ברשימת היוצאים לעבודה בגלל גילם הרך. צעירים כאלה עבדו תכופות במקום קרובי משפחה שלהם, היו ביניהם זרזוים וערים לכל שנעשה סביבם והריוחו בעסקים ובהכרחת סחורות מכל המינים. אף דרך היודנראט נשלחו פועלים עניים לעבודה במקום אחרים תמורת תשלום סביר. לעניים שולמו 2 מרקים עבור יום עבודה שלם.

שמועות על שחיטות המוניות

בקיץ האחרון הגיעו אלינו שמועות על שחיטות המוניות של יהודים ברחבי ליטה ורוסיה הלבנה. בוילנה, סלונים, ברנוביץ' מינסק השמידו הגרמנים בסיוע כנופיות ליטאים ורוסים לבנים את כל האוכלוסיה היהודית. בעירות קטנות שבסביבות וילנה ומינסק הוצאו יהודים לאלפים ולרבבות בפעם אחת להשמדה ושללו מהם את כל הונם ורכושם. היות והשמועות הללו הגיעו ממקומות רחוקים באופן יחסי ועדים חיים לא הגיעו אלינו, לא שמו אנשים תשומת לב מספקת לשמועות המזועזעות, למרות העובדה שידענו מזמן, שהרג גדול נעשה בזמנו לא רחוק ביותר מאתנו כגון: בטיקטין, רוטקה, מישיניץ וידבבנה. בסוקולי התנחמו וקוו לימים טובים יותר שיביאם הזמן והשם יתברך לא יעזוב אותנו. כאמור, השקול היה שהגרמנים זקוקים לכח עבודה למטרות המלחמה ואנו צפינו למפלתם הקרובה.

חלפו ימים והשמועות נדמו ולאט נשכחו במערבולת המאורעות והחיים הקשים. המצב הכלכלי שוב השתפר יחסית בהדשים האחרונים לפני השמדת עירנו. לא סבלו עוד רעב בסוקולי. יהודים מכרו חפצים ללא הסוס ומבלי לערוך חשבונות עמוקים. ממה נפשך... אם יתקיים העולם, אפשר יהיה לרכוש דברים חדשים ואולי יפים ויקרים יותר ואם חלילה לא, בודאי שאין לחוס עליהם ומוטב לחיות חי שעה, היינו — למכור ולאכול, כי בלאו הכי יפלו בידי רוצחינו.

יהודים התרגלו להתקיים ולחיות במחיצת הגרמנים המקומיים והוֹנְדְרִימִים. באמצעות היודנראט ספקו צרכיהם בבגוד ובהנעלה, ברהיטים, תכשיטים ובכל טוב. בהיותם שבעים מכל הפסיקו לערוך הפושים בבתים והתעלמו מעסקים, שבין יהודים ופולנים. אפילו האשמדאי הצהוב נעשה רגוע יותר ובפרט אחרי תליתו של ברל קרושבסקי. בשיחותיו עם נציגי היודנראט מצא לנכון להדגיש שהוא ורק הוא מקיים ומשתדל לקיים את גיטו סוקולי, בו בזמן חוסלו גיטאות במקומות אחרים ורק לו יש להודות על כך. במדה, שיחסו ליהודים קפדני ונוקשה יותר, מביא הדבר תועלת רבה יותר להם. היתה תקופה, שעמדו להעביר את האשמדאי מחוץ לסוקולי, ופרדוקס הוא שהרבה יהודים הצטערו על כך, בחששם שמאבדים הם את מגינם וסניגורם היחידי, ונרגעו רק כשנודע שוב שהאשמדאי ישאר בעיר.

למרות האסור המפורש לסחור בעצי הסקה ובשול, הסתדרו איכשהו היהודים ברכישת מצרך חיוני זה בכל מיני דרכים. מותר היה לצאת ליער הסמוך ולקושש עצים קיסמים וענפים יבשים, שנחשבו הפקר. אכן מכל הבתים יצאו נשים, נערים, נערות וקשישים עם שקים וחבלים כדי להצטייד בעצים. בסביבה היו יערות קרושבה, ויסוקי, יער לייבל דינהס לשעבר, יימיולקה, איצקי, ברושבה, יער ביאליסטוק ויער דבורקי.

בתקופה זו המו היערות יהודים בהמוניהם. בכל ראית נושאים חבילות, סוחבים קורות בחבלים, או מובילים עצים בעגלות. ככל שהמשפחה היתה ענפה יותר, כן הסכילה להצטייד בכמות גדולה יותר של עצים לכל החורף ואפילו לכל השנה. העובדים בבנין ובמקומות שהיתה נמצא פסולת עץ, אף משם הביאו מלאי נכבד להסקה.

בעלי מקצוע שעבדו פרטי אצל פולנים קבלו מהם עצי הסקה ואף ספקו הפולנים עצים על גבי עגלות ליהודים בשעות, שלפני עלות השחר לבל יראה הדבר לעין.

בעת ההיא הגיע לסוקולי קבוצת טכנאים מ"וורמכט" כדי לנצל מכונות שבורות וטרקטורים שנשארו מהסובייטים והתגלגלו בכל הדרכים. הם דרשו מהיודנראט פועלים יהודים לעזור להם לפרק את המכונות. בעבודה זו, היתה לפועלים שוב הזדמנות לרכוש שירי עצים. בימים האחרונים פשטו שוב שמועות מאחידות על השמדה המונית של יהודים. הפעם הגיעו השמועות מסביבות וורשה. מספרים שבמשך כל הקיץ של שנת 1942 מוציאים הגרמנים מורשה ומסביבותיה מידי יום ביומו אלפי יהודים ושולחים אותם בקרונות רכבת לטרבלינקה, במקום שנבנה ע"י הגרמנים בית מטבחים ענקי להשמדת יהודים גם בורם חשמלי ובגז מחניק. פרטים מדויקים איך משמידים שם את היהודים עדיין לא נודעו אולם זאת ידוע כי בכל יום ויום מגיעים לטרבלינקה עשרות קרונות רכבת עם יהודים. בהתחלה דוחפים אותם לצריפים מיוחדים ואח"כ מוציאים אותם, כביכול, לבית מרחץ... פוקדים עליהם להתפשט מוסרים לכל אחד חתיכת סבון ומגבת. אח"כ נפתחות דלתות של חדר ריק לשם מכניסים את הקרבנות. וכשהחדר מתמלא אנשים בצפיפות עד אפס מקום נסגרות הדלתות מאליהן ובשניות אחדות הם נחנקים. בכל 5 דקות מכניסים לשם טרנספורטים של יהודים חדשים ומיד הופכים לאפר. גם יהודים אחרים מפולניה, ליטא, אוקריינה, רוסיה הלבנה, צרפת, בלגיה, הולנד ומארצות אירופה אחרות מגיעות רכבות מלאות לטרבלינקה, שם הם נשמדים. לכתחילה רימו הגרמנים את היודנראט הוורשאי, באמרם, ששולחים את היהודים למקומות עבודה... היו יהודים שנחפזו להרשם ביודנראט לעבודה בטרבלינקה. היו כאלה, שמסרו ליודנראט סכומים מסוימים כדי להרשם בהקדם האפשרי לטרבלינקה. לאחר ימים אחדים נודע כי לטרבלינקה מובילים לא לעבודה אלא להשמדה. הידיעות מורשה דכאו לבבות לחלוטין. האכזבה והיאוש גברו. נוכחנו, שהשואה מתקרבת ובאה גם אלינו וגם מאיתנו לא ימנע הגורל הטרגי של היהדות הפולנית והכל

אירופאית. גזר הדין שלנו נחתם... וכל זאת יצר הקיום לא נתן לנו לקבל את גזר הדין בהכנעה. קשה לנו להניח שכבר עומדים אנו על סף החורבן. עדיין נמצאו אצלינו אופטימיסטים שהזינו אותנו באשליות, כגון: שהיטלר מבדיל בין יהודים של „הרייך השלישי“, לבין יהודים של „הגנרל גוברנימנט“. וכי אנחנו, השייכים כביכול אל „הרייך השלישי“, ניהנה מזכויות מיוחדות... על כל פנים התנחמו האופטימיסטים בתקוות שוא ושבינתיים אולי יקרה גם מן השמים וכל זמן שהגשמה בקרבנו אסור להתיאש. צריך לאכל, לשתות ולדאוג לבית. קרבו הימים הנוראים של ראש השנה. ויום כיפור ואח"כ החג הגדול של סוכות, שמיני עצרת ושמחת תורה. יהודים רכשו מזון לחגים, עופות ודגים. אפו חלות ועוגות כבשנים הטובות. בראש השנה של 1942 התפללו היהודים הקשישים שבסוקולי במנין הרב, כי בתי המדרש ובית הכנסת בסוקולי היו תפוסים ע"י הגרמנים מיום הראשון להכנסת העיר. בית המדרש הגדול ובית הכנסת שמשו לגרמנים כמחסנים לתבואות ולתפוחי אדמה. מבית המדרש החדש עשו הגרמנים נגריה ובית המדרש של החיטים הפך מחסן, כך שמקום יחידי ליהודים קשישים שבסוקולי לתפילת הימים הנוראים היה מנין הרב. חסידים בודדים בראש שלמקה אלשא, שהיו מתפללים לפי נוסח ספרד, יסדו להם מנין בחדר ריק מאחורי הבנינים של זלמן יחנס. כל התפילות של ראש השנה ושל יום הכיפורים התקיימו בחשאי והיו גוהרים ומציצים דרך החלונות, אם לא נראה חלילה, גרמני. ילדים עמדו בחוץ בשמירה. בערב יום הכיפורים הזהיר היודנראט את הפועלים שהיו עובדים בבתי הרושת של הרכבת בלאפי שביום הקדוש יסעו למען השם כדרכם יום ואל יהיו מישהו חלילה להתעכב מלנסוע, כי בנפשו הוא. האמטסקומיסר עלול לבדוק אם לא הופיעו פועלים לעבודה. אנשי היודנראט הוכירו כי גם בשבוע שעבר ביום ב' באו לפתע לתחנת הרכבת לראות את הפועלים לפני יציאתם לעבודה, נוכח האשמדאי שטעה בחשבונו וכי יום כפור יחול רק בעוד שבוע. למרות האזהרות נשארו ביום הכיפורים בבית עשרות פועלים מעובדי הרכבת בלאפי. לכתחילה באו כלם לתחנת הרכבת אולם ברגעים האחרונים לפני צאת הרכבת כשנוכחו שהאמטסקומיסר לא בא, שבו עשרות פועלים הביתה. יום כפור, יום קדוש לצום, להתפלל ביום הדין... האשמדאי לא בא, סימן שהכל יעבור בשקט. לכל היותר יכולים להטיל קנס של מרקים אחדים. ביום הכיפורים, בצהרי-היום הגיעו לתחנת הרכבת בקרושבה קרוגות שצריך היה להטעינם באבני הצץ. היודנראט שלח להוציא מן המנינים את הצעירים ושלחם לתחנת הרכבת לעבודת הטעינה. הרב ציוה לערוך הפסקה לחצי שעה כדי לבחור בפועלים לפי דרישת היודנראט והסביר שפיקוח נפש דוחה מצוות התורה. אחרי תג הסוכות הגיעו שמועות מהרירות כי בערים אחדות בסביבות ורשה כמו קלושין, שדלץ, וונגרוב הוציאו הגרמנים את כל היהודים, נער, זקן, טף ונשים ושלחם לטברלינקה. פליטים אחדים שברחו מהקרוגות הצליחו להגיע לסוקולי. הם ספרו שברחו לעירות בסביבות עריהם, אולם כנופיות שודדים פשטו בכל היערות התנפלו עליהם ורדפום יומם ולילה. הפליטים ספרו כי השודדים חלצו מרגליהם את המגפים והנעלים ונטלו מהם בגדים, כסף, ותכשיטים. השודדים השאירו אותם ערומים ויחפים. כך נדדו ביערות ובכפרים ובקשו מהאכרים לחם לשבור את רעבונם, לנו תחת כיפת השמים עד שהגיעו לסוקולי. הם שמעו כי באזור סוקולי עדיין קימים ישובי יהודים. הפליטים ספרו כי בערים סוקולוב וונגרוב גלו יהודים צעירים התנגדות נמרצת לגרמנים בעת חסול הגיטאות במקומותיהם ואפילו הרגו נאצים אחדים.

בסוקולי דאג היודנראט לצרכי הפליטים, שהגיעו מסביבות ורשה. לספק את מחסורם במוון, לבוש, הנעלה ולינה. יסדו מטבח, דאגו לשלב אותם בעבודות ולהסתיר את אי לגליותם בסוקולי. אפשרו להם לנסוע לעבודה בלאפי בכרטיסי עבודה אחרים.

בימים ההם הביאה אשה נוצרית מורשה ליודנראט בסוקולי ילדה יהודית בגיל שבע. היא ספרה, שהילדה ממשפחה עשירה ומיוחסת שאת הוריה רצחו הגרמנים וכי היא חמלה על המסכנה, שלפתע נשארה יתומה. הילדה מצאה חן בעיניה, דברה פולנית צחה, היתה יפה ופקחית. בדעת האשה הטובה היה למצוא לילדה הורים מאמצים נוצרים, חשוכי ילדים ולהסתיר מהבריות את מוצאה היהודי. היא מצאה משפחה עשירה שהיו מוכנים לקבלה כבת ולתת לה אוירת בית חם ולחנכה. אך הילדה סרבה להשאר אף רגע אצל נוצרים. בכתה והתחננה שיביאו אותה ליהודים. היא הבינה את מצבה ומה שקרה להוריה וליהודים אחרים בסביבתה. לאחר התייעצות מקומית וקצרה קבל היודנראט את היתומה, שנמסרה לטפול ולחנוך לאשה מתאימה לכך, תמורת תשלום נאות.

ספורי זועות שנשמעו מפי פליטים הגבירו את הפחד והדכאון מחשש ימים רעים וגורליים הממשמשים וקרבים. לא היה עוד ספק שתורנו להשמדה יגיע במוקדם, או במאוחר ושעומדים אנו על עברי פי הפחת. ההנחה היתה, שהחסול יתחיל בביאליסטוק ובהדרגה יעבור לאזורים הנמצאים ברדיוס ממנו. והנחמה היתה, שעדיין נמשך ועוד ימשך המצב, הואיל ובביאליסטוק קימים מפעלים רבים וחיוניים לגרמנים, בהם עובדים בעיקר יהודים. שם מיצרים אנפולאות (נעלי פילץ) בשביל הצבא, כדי לעמוד בהן בקור הגדול בחורף במלחמה עם הרוסים. מועסקים סנדלרים, חייטים ובעלי מקצוע רבים מכל הסוגים ומכל המינים. בתי חרושת ומפעלים עובדים במלא הקיטור. יש לשער, שאוכלוסית היהודים בביאליסטוק בשנת 1942 הגיעה לשישים אלף נפש. בכל מפעל נוצלה העבודה של היהודים וכל עוד יש צורך בהם, לא יקדימו להשמדם. במחשבות כאלה נתפשו מוחות יהודי סוקולי בידעם, שאין זו, אלא אשליה.

בשבועות האחרונים השתדלו פועלי סוקולי לבוא במגע עם יהודים מביאליסטוק במטרה לגלות מה המצב שם ולהודיע אם לא צפויים היהודים לגירושים. כמובן שהנשאלים לא יכלו לדעת כל תשובה, כי „מה אנו ומה חיינו“ ? אפילו נראו שאננים ורגועים, בהמצאם בהתעסקות תדירה ונרתמים לעול העבודה שלא פסקה כמעט.

בבוקר לא עבות אחד הודיע האמטסקומיסר לפתע ליודנראט בביאליסטוק, שיש להכין רשימה מדוקדקת של ישישים וילדים קטנים ולמסור אותה לידיו. אין לתאר במלים את הבהלה ושברון הלב שנעשה בכל בית. אנשי היודנראט התחמקו מלערוך הרשימה ואף התבטאו, שאיש לא יסכים מרצונו להפרד ולהתרחק מיקיריו.

לא ימצא יהודי שלא יעמוד על גפשו וימסור להשמדה את ילדיו או הוריו, על אף שהאמטסקומיסר „רמו“ שרק עומדים אולי להעביר את הנרשמים למקום מבטחים, ימים אחדים נמשכה הבהלה, לבסוף נשתתקה ובוטלה הגזירה. לא קשה היה להבין שהיתה זאת תחבולה שפלה מצד קבוצת גרמנים בנסיון סחיטות נוספות לטובת עצמם.

מקרה טראגי בלאפי

ביום ראשון אחד אירע בלאפי מקרה טרגי ביותר עם פועלי סוקולי. בימי א' היו בדרך כלל עובדים מחצית היום ועד שעה 1 אחה"צ. מי שגמר את תפקידו קודם היה רשאי לעזוב את המקום. מכל מקום בשעה 1 כלם היו חפשיים ללכת. הצרה, שלא היתה תחבורה לסוקולי והיה הכרח לחכות עד השעה 6 לפנות ערב לבוא הרכבת. בדרכם לתחנה נתגו להכנס לאכסנית „הדבורקים“, בה אפשר היה להזמין ארוחות מלאות

וקלות. האכסניה היתה מעין בורסה למסחר והברחה. שם בוצעו עסקי הליפין והסכמים מסחריים. ביום א' הפטלי הוא ישבו בגנה שלפני המסעדה כ-10 פועלים מסוקולי ומביאליסטוק בחברת שני צעירים מבעלי המסעדה ושוחחו ביניהם. פתאום נשמע קול אזהרה מפי אחד הפועלים. שמתקרב „בעל שש הרגליים". היה זה כנוי של אחד הדינדרמים, שהופיע תמיד בלויית כלב גדול מגזע הזאבים. בראותם את הסכנה מפגישה הבלתי צפויה והבלתי רצויה הסתלקו בחפז אל צריף מאחורי המסעדה. לרוע המזל הבחין הגרמני בבורחים, פסע בעקבותיהם ועצר את כלם. ברור היה גם לגולן הגרמני שאין במה להאשים את האנשים ולא נמצא בהם פסול. הם פשוט ברחו ממנו מפחד, הטבוע בלב כל יהודי בימים ההם ומאזלת יד להתגונן מאגרוף קשה ומאיום תמידי על חייהם מצד הגרמנים, המתעללים בהם באשר יפנו.

יהודה גריצ'ק הי"ד

מבחינת העבודה כלם היו בסדר. גמרו לעשות מה שהיה נדרש מהם ואך חכו לצאת הרכבת. בצריף גלה הגרמני שני שקים עם קמח. בעל הצריף הכחיש, שהקמח שייך לו ואף אין לו מושג כיצד הוכנסו השקים.

„בעל שש הרגליים" העביר את עשרת היהודים לעיר קנישין, למחנה עצורים וכפי שנודע הומתו שם ביריות. בין הנרצחים היו בני יחידים להוריהם ומפרנסיהם. אחד מהם היה בנו יחידו של ברל קרושבסקי, שרק לפני 4 חודשים עלה לגרדום, בערב חג השבועות. לאמו האומללה היתה זאת טרגדיה נוספת שאין נחומים לה.

יודל גריצ'ק, בנו של וולוולי נער בן 14 היה קרבן נוסף בין העשרה. סבו יעקב משה מקובילין היה חסיד גור, סוחר עשיר של עורות וצמר, יהודי פיקח וישר.

משה ברבינסקי היה הקרבן השלישי מבין הסוקולאים, שמלא את כוס התרעלה של משפחתו. משה היה חתנו של חיים ברוך גולדוסר ואשתו רשקה. בקיץ של שנת 1942 עבד יום בלאפי וחזור היה סחוט ורצוף מהעבודה המפרכת. לפנות ערב היו רצות שתי בנותיו הפעוטות בגיל

3-4 לקראתו ובעושה תמימי וילדותי ובצוחות גיל התרפקו על אביהן בנשיקות אין קץ, בספרן לו על הקורות אותן במשך כל שעות היום מלא הגעגועים. אנשים שראו פגישות אלה התרגשו עד כדי דמעות מהאושר של הפעוטות ושל אביהן. מי יכול היה לשער, שהליכת משה ברבינסקי לאכסניה הדבורקית ימיטו שואה עליו ועל בני ביתו היקרים.

הגנה עצמית

שבועות מספר לפני גירוש יהודי סוקולי החליטה קבוצה מבני הנעורים לארגן הגנה עצמית. מטרתה היתה לא להניח לגרמנים להוביל אותנו כצאן לטבח. בחשאי נועדו צעירים מספר ובחרו מתוכם 5 חברים, שהיו את ועד הפועל של מחתרת הגנתית. החברים היו: שלמה פלוט, יענקל סיינס, מרדכי משה בלושטיין, שמואלקי מאיק ומשה מאיק. באספה הראשונה עבדו תכנית כיצד לארגן את כל הנוער ולהכשירו לפעולות התנגדות לגרמנים. שמענו ממקומות אחרים, שיום לפני הגירושים (אאוסיזדלונג, בפי הגרמנים) מודיעים הרוצחים בחצי פה על כונתם הודונית – ליוזגראט. נשאר אם כן לעקוב אחרי כל תנועה ולהטות אוזן למתרחש בסביבה, במטרה להשיג כל אינפורמציה, הקשורה לגירוש היהודים. מונו חברים, שביום הגורלי יעמדו במקומות שונים ובדרכים ואם יבחינו בתנועת פלוגות המחסלים, יודיעו מיד לחברי הקשר. נקבעו מספר פעולות בצוע:

ברגע שידע על תנועת הגרמנים לעבר סוקולי יצית כל לוחם את ביתו על כל המטלטלים שבו וכך לא יפול רכוש יהודי בידי הצוררים. הנוער המאורגן, חלקו האחד יטיל רמונים על אנשי הגסטפו המתקרבים וחלקו השני יפתח עליהם ביריות מאקדחים. קל היה לשער שבקרוב זה יפלו רבים מהלוחמים ומעטים הסכויים להשאיר בחיים, אך מוטב ליפול בקרב בהכרה, שעם מותך יחוסל גם גרמני. הישיבה התקיימה בסיסמה "תמות נפשי עם פלשתים". היתה זאת תכנית של צעירים, שהחלטתם היתה נחושה למות מות גבורים. רוח הלחימה פעמה בהם ברגעים אלה של התרוממות חשבו גם על מקום מקלט למעטים, שאולי יצליחו להמלט מאש התופת. נקבעו מקומות מפגש ביערות הסביבה, כך שבשלב מאוחר יותר ימצאו קשר עם פרטיוזנים. התכנית כבר היתה משורטטת בקיום כלליים וכעת התחילו בהכנות לבצועה. הבעיה החמורה והדחופה ביותר היתה השגת נשק, לפחות כחמישים אקדחים ורמוני יד.

לצעיר משה מאיק היה ידיד פולני, אחד מראשי המחתרת א.ק. (ארמיה קריובה) הוא התגורר לא רחוק מסוקולי ובביתו היה מרתף מוסתר ובו מלאי נשק של הארגון. עם תם ישיבת הוועד הוחלט לשגר את משה מאיק אל אותו הפולני לשם משא ומתן בענין רכישת נשק. החברים חכו בכליון עיניים ובדאגה לשובו של שליחם. משה חזר ובשורה בפיו: הפולני הבטיח לספק לנו שבעה אקדחים ושנים עשר רמונים במחיר 200 מרקים לאקדח ו-100 מרקים לרמון יד. ועד הצעירים התכנס שנית ודן על דרכים להשגת כסף לרכישת הנשק. התפקיד הוטל על שלמה פלוט ומרדכי משה בלושטיין. יענקל סיינס התנדב לגשש ולמצוא מקום מתאים לבונקרים ביערות הקרובים. הוחלט גם להתקשר עם הנוער של ויסוקי מזוביצק, משם הגיעו שמועות שהיהודים שם מאורגנים וכי הצליחו לעמוד בקשר עם פרטיוזנים סובייטיים ביערות מזורי.

שלמה פלוט ומשה מאיק נטלו תפקיד להתקשר עם הנוער של ויסוקי. למטרה זו פנה משה לאמטסקומיסר בבקשה לקבל אשור לקניית חמרים, הדרושים למלוי מצברים, הבנויים מלוחות

ברול וניקל, שאפשר להשיגם רק בויסקי מזוביצק, הואיל ואפסו בבית המרקחת המקומי. האשור ניתן ושני הצעירים, משה מאיק ושלמה פלוט יצאו ברגל ללא שהות ליעודם. בפגישות עם אנשים, התברר שהיהודים בויסקי מזוביצק עדיין לא התארגנו להגנה, עם זאת הבטיחו להתקשר עם הנוער בסוקולי בכל מקרה, שיעשו צעדים לקראת פעולות אפקטיביות כלשהן בכיוון התנגדות לאוייב וקשר עם היערות.

לדאבון רב התחילו בני הנוער בסוקולי להתארגן מאוחר מדי וגם תרומות כספיות לא זרמו כפי המקווה. העובדים בלאפי, שלמעשה היו היוזמים של ארגון ההגנה, דחו תשלומיהם לארגון עד שיקבלו משכורתם מלאפי.

למרות המתרחש סברו רבים, שעד לגירוש יחלפו עוד חדשים, כי עיני יהודי סוקולי נעוצות היו בביאליסטוק, שלפי „התור“ יעמדו הם לגורלם לפני סוקולי ושם עדיין לא מתגלים סמנים בולטים והעבודה במפעלים נמשכת בקצב מלא. היו אפילו סברות, שהוגים גבוהים בצמרת הגרמנית הבטיחו ליודנראט הביאליסטוקאי לקיים את הגיטו היהודי לאורך ימים ובתנאים לא רעים. כל עוד הסכנה לא ארבה ל„מטרופוליה“ ראו את עצמם יהודי הסביבה רגועים יותר יחסית. עקב כך, התנהלה ההתארגנות להגנה בעצלתיים ובסך הכל הכילה הקופה סכום זעום של 150 מרקים.

ולפתע נודע בשבת ה־31 באוקטובר 1942, שבוויסקי מזוביצק גויסו 200 אכרים על רכבם הרתום סוסים ליום ב' 2 בנובמבר, בשעה 6 לפנות בוקר. אכרים עצמם גילו, שמטרת הגיוס היא, להוביל את יהודי ויסקי למקומות לא ידועים להם. על אף הכל נמצאו יהודים אופטימיים שלא האמינו לאכרים וסברו שהם גויסו להובלת עצים כרותים מהיערות.

ובינתיים נוספה שמועה, שגם בלאפי גויסו 150 אכרים על רכבם לאותו יום, היינו 2 בנובמבר, שעה 6 לפנות בוקר. אחד מיהודי בריאנסק סיפר, שאף שם גויסו לאותו התאריך 300 אכרים. מטעם היודנראט בסוקולי שוגר שליח לביאליסטוק לבדוק מהו המצב לאמיתו. נציגי היודנראט שם, היו בדעה שלא „יגעו“ בהם לרעה בזמן הקרוב. מחברר איפוא, שהחסול יתחיל בנגוד לכל השערות בעירות הסביבה ומחייב מעתה והירות משנה מהסכנה. מכל מקום גרמו כל השמועות המחרידות לפניקה בין יהודי סוקולי והתנחמו אך בזיק תקוה, שעדיין גיוס האכרים לא חל על סוקולי. בשבת לפנות ערב, בין תפילת מנחה ומעריב התקהלו יהודים רבים ב„שטיבל“ של החסידים בסמטה אחורית שבסוקולי, כדי לשמוע דברי עידוד והתעוררות מפי הרב המקומי.

הוא פתח בדברי נחמה והתקבל מיד הרושם שאלה הם דברי פרידה מהקהל, הוא אמר:

„אולי יפול בגורלנו למות מות קדושים ועל קדוש השם, נתכונן על כך במחשבתנו ונשמור ככל האפשר על שקט נפשי, כי הכל מאלהים, בורא העולם. לא נעשה בעולם דבר, כי אם מאת השם. „אין אדם נוקף באצבעו עד שמכרויים מן השמיים“. צריך וחייב אם כן כל יהודי לקבל הכל באהבה ולקיים את „ואהבת את ד' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך“ ואפילו נוטל את נפשך... אל לנו להרהר על מדותיו של הקב"ה. לא נשכיל הבין מעולם דרכיו של האל הנצחי. עלינו להאמין שהרכונו של עולם הוא רחום וחנון.

יש, ובגורלם של צדיקים גמורים לשאת יסורים וזה לכאורה נראה כסתירה למדותיו של הקב"ה, בכל זאת עלינו להבין שאלהים נוהג את עולמו לקראת מטרות גבוהות ונעלות שמקרבם אותנו לגאולה שלמה, לביאת המשיח ולתחית המתים“. בכלל רצה הרב להסביר הכל לפי דרכי האמונה, כי עולמנו הוא רק פרודור לעולם הבא ועלינו לקבל באהבה את הקרבן שהקב"ה דורש

מאתנו ולהחזיר תמיד מרצוננו הטוב את הנשמה שלנו לבעל הפקדון ולומר בכל לבבנו: בידך אפקיד רוחי... וכי העיקר הוא העולם הבא.

למחרת היום, 1 בנובמבר 1942 מהבוקר שרר שקט בסוקולי. עגלות אכרים עדיין לא הוזמנו, כדוגמת העירות הסמוכות: לאפי, ויסקי, זמברוב, בריינסק ואחרים.

עוד בשעות הצהריים, לאן שפנית ועם מי שנפגשת לא גלית סימני פחד, או בהלה. כולם נראים היו שלווים ושקטים ואיש לא שיער שאכן עומדים אנו על עברי פי פחת. בשעה 3 אחת"צ השתנה המצב והפך לבהלה על סמך שמועות שעברו מפה לאוזן, שאכן גויסו כבר אכרים מסביבת סוקולי למטרה הידועה והצפויה.

כששבתי מהרחוב וספרתי לאשתי ציפה, שהיתה מטבעה אופטימית על ההרגשה של הבריות, ענתה: לבי מנבא לי, כי אם ירצה השם לא יאונה לנו רעה... ובינתיים דאגתי גדולה, שאין לחם בבית. רצתי למאפיה, אך לחם לא השגתי. אמרו, שבעוד שעה יהיה לחם. רצתי שנית ושלישית ולחם לא היה. אשתי דאגה לי על שלא אכלתי עוד מהבוקר וכן שלא יהיה לחם מחר, לעבודה בלאפי. בננו משהילה עם חבריו הסתגרו בחדר שני וקיימו התייעצות סודית. בחדר הראשון ישבה אשתי וחכתה לבואי ולסיום ההתייעצות של הצעירים, שאכן נסתימה וחבריו של משה עזבו את המקום.

משה גילה לנו, כי ידוע כבר ליודגראט בסוקולי שהאשמדאי הצהוב הוזמן כ־400 עגלות אכרים. באותו זמן נודע, שבביאליסטוק עדיין שקט ומשערים, שהגירוש יתחיל בערי השדה. לי, אמר משה שעליו לרוץ מיד לאחד הכפרים בשליחות דחופה וחשובה מאת חבריו. הצעתי לו לקחת אתו את אמו ולדאוג לה בכפר למחסה, כי אני כפי הנראה אסע כרגיל לעבודה בלאפי. עוד בקשתיו, שלפני צאתו לכפר יוציא מהמקום, המוסתר בתוך הקיר את מעט הכסף והתכשיטים וכן בגדים ולבנים עד כמה שאפשר לסחוב, כל עוד שורר שקט יחסי ואיש לא יחשוד בדבר. מחר, בבהלת הריצה שעלולה להוצר יהיה מאוחר מדי לחשוב על מטלטלין. העיקר, בקשתיו שוב ושוב לקחת אתו את אמו. אבל משה היה תפוס ברמי"ח אבריו ובכל חושיו בעניני צבור ובתפקיד, שהטילו עליו חבריו. עליו היה לרוץ מהר ככל האפשר לכפר ולהביא משם 3 אקדחים ולחזור עוד הלילה כדי לחלקם לאנשים. לא נשאר כבר הרבה זמן והשמש נוטה לערוב. הדרך לכפר דורשת כשעה הליכה ואם יקח אתו את אמו החלשה והמטלטלין הרבים לא יוכל בשום אופן למלא את תפקידו הנעלה. המרחק של 5 קילומטרים עד לכפר תמשך זמן לא יסוער וכה יקר ברגע זה ומציאת מקום מחבוא לאמו יכשילו את תכניתו לחלוטין. משה אמר לי קצרות: בנוגע לדברים אלה, אין כעת מה לדבר מפאת דוחק הזמן ואין לי כל אפשרות להתעסק כרגע בענינים, פרט לאספקת הנשק. אין גם טעם לחוס על הוזהב שלנו, כשהעולם בוער. אם נשאר בחיים ויבנה העולם נרכוש זהב חדש ואם חלילה ניספה, לשם מה יש צורך בזהב?

ובנוגע לאמא — אמר משה. שיכין ראשית מקום מקלט מתאים. הוא בקש ממני לצאת יחד עם אמו ולקחת בגדים ולבני גוף ולהצטרף לקבוצת היהודים, היוצאים מחר ליער. בכל מקרה הוא ישתדל לפגוש אותנו ביער ולדאוג למחסורנו.

— מחר עלול להיות מאוחר מדי! שמה נאלץ לרוץ במהומה הכללית ואמך חלשה ומוטב שתקחנה כל עוד לא אחרנו את המועד.

אשתי בדיוק חזרה מהמאפיה, כשפניתי אליה שתחליף בגדיה ושתצטרף למשה מיד, כדי לצאת אתו לכפר ענתה לאן אלך ואנה אפנה באישון לילה בניכר. אני חולת קיבה ועלולה מיד לסבול מחושי בטן.

משה לא הגיב נגד טענתיה של אמו מחשש כאמור, שלא יספיק למלא את תפקידו וחובותיו הקדושים לארגונו. הוא יצא למטבח ופרץ בבכי. לאחר שנרגע חזר, מחה הדעה והתנשק עם אמו ואתי בהזכירו, שנחכה לו ביער איצ'קי לשם נצא יחד עם השכנים.

במקרה, שאבא יצא לעבודה בלאפי יתראה וימצא עבורה מקום מבטחים. משה סרב לקחת אתו בגדים ומגפיים ורץ מיד לכפר לרכוש את הנשק. כשיצא משה, לא התאפקתי והתאוננתי בפני אשתי, שעניני אחרים קרובים ללבו מדאגה להורים בשעת צרה ומצוקה, כשחרבו של מלאך המות מונחת על צוארנו. אדם קרוב לעצמו... והוא דואג לרכישת 2-3 אקדחים, שבלאו הכי אין לדבר ערך, לעומת מספר רב של קלגסים מזוינים בנשק מודרני ואוטומטי ובסיוע המשטרה הפולנית המזוינת אף היא. ספק גם, אם ירצה הפולני למכור את האקדחים בשעות הרות אסון ואנדרלמוסיה כללית.

אך אשתי הגנה על בנה בלהט ובאהבת אם באמרה: ראה, איך הצטמק לבו של בננו ובכה כתינוק בדמעות מרות. לא! אין לך להתאונן על בננו משהיל שיחיה ושיהיה בריא. ההורים אהובים עליו ויקרים לו מאד. הוא היה מוכן לקחתני אתו, על אף שהייתי מכבידה את דרכו ומפריעה לו במשימתו למען כבוד עם ישראל. אני עצמי סרבתי ללכת אחריו מרחק 5 קילומטרים, בהיותי חולת קיבה. משה הוא עלם למופת והתפקיד שהוטל עליו ושקבל אותו ברצון ובאהריות קדוש בעיניו מכל דבר שבעולם. ספק גם אם היה מצליח למצוא עבורי מקלט אצל הנוצרי. ידוע לך, שאף לפולנים נשקפת סכנת חיים אם ימצא יהודי בביתם. טוב, שמשה יגשש קודם את המצב בכפר ונוכל שנינו לסמוך על בננו, שלא יעזוב אותנו במצוקה. הוא טוב לב ותמים ואין דוגמת צדקתו בין רבבות.

החלטתי לארוז מיד הפצים מהנחוצים ביותר ולמחרת בשעה 4 עם עלות השחר ללוות את אשתי ואת יתר השכנים — ליער איצ'קי. לאחר שמשה ימצא אותנו, אוכל להצטרף לקבוצת הפועלים, העובדים בלאפי. פועלים אלה כמעט ולא חששו לחייהם, בהיותם סבורים, שלא יגעו בהם לרעה על היותם יעילים למנגנון המלחמתי. כך גם סברו בעלי מקצוע מעולים, שהיו בתדירות מועסקים ב'זנדרמריה ובמנהל האדמיניסטרטיבי. כך בדיוק קרה ברוטקי ובעירות אחרות, שהשאירו במקומותיהם את בעלי המקצוע ואת היהודים הדרושים להם, בעוד גירוש כלל ישראל בוצע במלא האכזריות.

לפיכך, החליטו קודם לכן פועלי לאפי לצאת לעבודתם הרגילה וגם לפי עצת הרב והיודנראט, להתאסף בשעה המדויקת בתחנת הרכבת קרושבה.

חייטים אחדים, שתפרו חליפות ל'זנדרמים ולאמטסקומיסר לא עצמו עיניהם במשך כל שעות הלילה, כדי לגמור את עבודתם עד הבוקר. בין אלה היו: זוסלה צ'רני וויידל ברלינר, שסברו שעבודתם המסורה יצילם מידי מלאך המות. היו יהודים, שסברו שלאחר שתשקוט בהלת הגירוש יעזבו רוצחי הגיסטפו את העיר ואפשר יהיה שוב להמשיך איכשהו לחיות בחסות הגרמנים המקומיים, שלא יגעו עוד בהם לרעה.

השען ישראל מאיק, אשתו, שמואלקה בנו בן ה-18, בתו טייבלה בת ה-16 וקרובתו הינדה, (שהתחנכה מילדותה בביתו של ישראל) עסוקים היו במשך 3 שעות באריות חפצי הבית שלהם, כדי להסתירם בבית שכן נוצרי, שהתגורר בבית האחרון של אותו הרחוב. זה היה חתנו של קושלבר, בעלה של אחותה החגרת של ינינה פלקובסקה. הפולני עצמו טרח להעביר לביתו את החפצים מביתו של ישראל מאיק היהודי העשיר.

מדי חמש דקות היה חוזר עם שק ריק כדי למלאו מחדש בחפצים. בהדרגה הועבר כל

הרכוש לביתו של קושלבר. הפולני התאמץ להסתיר את שמחתו, שלפתע הפך יורש של רכוש יהודי אמיד, וכפי שאומרים: ללא כאב בטן וכאב שיניים. בודאי שם ללעג את תקות היהודים ואמונתם התמימה להשאר בהיים ואין ספק שהרגיש עצמו כבר ברגע זה, כבעל כל הטוב — בידיו.

משמאל: דינה מאיק, שמואל מאיק, הינדה צ'רנצקי, דודה חיה, קריינדל צ'רנצקי, ישראל מאיק ולאה מאיק בעת ביקורה בסוקולי בשנת 1937.

את הוהב, שעוני זהב ותכשיטים למיניהם, שמשקלם הכולל הגיע לקילוגרמים, הפקיד ישראל בידי הצורת והאנטישמית הידועה לשמצה, ינינה פלקובסקה.

דינה (בת שרה) אשתו של ישראל היתה כל הימים ביחסים טובים והאינטימיים ביותר עם פלקובסקה. "יוםם ולילה" בילו יחד בחברות ובידידות שאין כמוה. לא יפלא הדבר, שברגע גורלי זה, כשהחיים נתונים על כפי המאזניים נתנה דינה מאיק את אמונתה הבלעדית לחברתה הטובה בהעביר אליה מזודה כבדה מלאה תכשיטי זהב.

דינה אף האמינה, שאצל ינינה לא יחפשו לעולם ואצלה מקום בטוח לחפצים היקרים. פלקובסקה מיודדת עם הו'נדרמים ולא יעלה על דעת מישהו לחשוד בה בהסתרת הון. דינה נדברה להשאיר בבית ינינה את בתה טייבעלה (יונה) לכל הפחות ליום אחד, עד שימצא מקום עבורה בכפר. לאחר שמשפחת מאיק סדרו את עניניהם אלה, נעלו את דלת ביתם. בו נשארו עוד רהיטים, שעוני קיר, כלי מטה, כלי מטבח ועוד... שבלתי אפשרי היה לטפל בהם מפאת צרת הזמן. המשפחה שמה פעמיה לעבר הכפר הסמוך — איצ'קי לביתו של ידיד פולני ותיק בשם וילק, אתו היה ביחסי אחות. ישראל היה בטוח, שוילק יקבל אותו בזרועות פתוחות, בידעו שישראל איש עשיר ובעל יכולת והדבר כדאי לו מכל הבחינות ושישלמו לו עבור כל שרות. הבת יונה נשארה בינתיים אצל ינינה, כפי שהוסכם. הבן שמואלקה היה צריך לנסוע לעבודה ללאפי, עם קבוצת הפועלים, שהחליטו על כך עצמם. בצורה כזאת גדמה היה לישראל מאיק שהסדור הומני הצליח איכשהו ולכל הפחות למספר ימים, עד שהגסטפו יעזוב

את העיר והגרמנים המקומיים יחזירוהו על כנו. הם זקוקים לשען וצורך כמוהו והראיה, שעד עצם היום עבד עבד היה עמוס עבודה לאין שעור. כך קיוה וחלם ישראל מאיק. השכנים קנאו בלבם, שלישאל יש המון מכרים פולנים שיהיו מוכנים להושיט לו מלא העזרה ויקבלוהו עם כל בני ביתו.

לאחר שמשפחת מאיק עזבה את המקום נכנס לביתי בנם שמואלקה ודיבר אלי ביאוש ובמרירות שיכול היה להיות מזה 4 שנים בארץ ישראל, כפי ששאף לכך בכל לבו ונפשו, אך הוריו הושפעו מעצות של קרובים ומנעו ממנו את הדבר. לבו נבא לו, שימים רעים הולכים וקרבים ואין טעם להשאר על אדמת פולין. עניתי לו, שלפני 4 שנים איש לא שיער שיקרה. מה שקרה בפולין ושיגיע לחורבן יהדותה. הסברתי לו, שהוריו וקרוביו לא ראו בעיני יפה להרשות לו לעלות ארצה בזמן מאורעות ושפיכת דמים מצד כנופיות ערבים. כל יום שמעו על רציחות וקרבות יהודים וכמובן, גם המצב הכלכלי היה קשה ומשבר שורר בימים ההם בארץ ישראל. „אתה שמואלקה, היית אז במצב מצוין וחבריך יכלו להתקנא בך, שלמדת בתקופה קצרה מקצוע האריגה ואביך קנה לך מיד גול חשמלי. כנער בן 14 היית כבר עצמאי, הוריי היו אמידים והיית חיי מותרות. לא יפלא שהבריות ראו אותך מטורף לעזוב לחם ולחפש פרורים, לעזוב חיי עושר ולסבול רעב. מכל מקום, באופק לא נראתה אז שואה עולמית ושהיטלר ישלים את תכניתו השטנית להשמיד את כל העם היהודי“

שמואלקה ספר, שבישיבה הסודית של הנוער הוחלט היום שחלק מפועלי לאפי יתרכו בגורן של יחיאלקה סומוביץ' האופה, והשאר אצל יוסף בלושטיין (מנדרייצקה) ברחוב ההר. כלם יעמדו על המשמר. במקרה שישגחו ברכב הגסטפו המתקרב לעיר, יתפורו כהרף עין וימלטו ליערות. אם עד שעה חמש לפנות בוקר יעבור הכל „בשקט“, ילכו כלם כרגיל לתחנת הרכבת, כדי לנסוע ללאפי לעבודה.

שמואלקה בקש אותי לעבור רק בדלת האחורית. כי אבא חסם את הדלת הקדמית במוט ברזל, והוסיף:

„אם דודי ישאר ללון בבית, אנא יוהר מאד, כי בחוץ סובבים פולנים, המחזורים בחצרות הבתים של היהודים, במטרה לשדוד הכל, אשר בא לידיהם.“

כשעזב שמואל, התייעצתי עם אשתי אם לא כדאי להעביר מקצת הדברים בעלי הערך, בגדים טובים ולבנים — לינינה פלקובסקה.

באותו רגע ממש, עברה ע"י חלוננו — ינינה. רצתי אליה ושאלתי, אם היא תרשה לי להפקיד מקצת המטלטלין? ינינה ענתה לי, שאם אינני רוצה להתרושש ולהשאר „דואד“ (פושט יד), מוטב שאשאר בבית ואשמור על הרכוש כי „לא יקרה שום דבר... ולשמור על שקט ושלום“.

מכל מקום, אין היא מוכנה לשמור על הפצי זרים ולשאת באחריות עבורם. בעקבות פלקובסקה נכנס אלינו ינצ'קו, מפקד המשטרה הפולנית. הוא רמו לי להכנס לחדר הסמוך ולנעול את הדלת, כאלו רוצה לגלות דבר סודי. הוא אמר, שידוע לו, שאני ובני משפחתי מתכוננים להמלט, כי ברור ליהודים מה מחכה להם מחר... הוא, ינצ'קו לא ימנע ולא יפריע לאף יהודי לברוח, כפי שהם רוצים. אך בקשה יש לו. הוא שמע, שאשתי עמדה למכור לפני כשבוע 4 מטרים אריג לשמלת נשים ובכך רוצה הוא לקנות את הבד ולשלם עבורו „משהו“, כי מחר בלאו הכי יקחו מהיהודים את הכל. אשתי השיבה לפולני, שהאריג נמכר לפני ימים מספר, כי היה לה צורך דחוף לכסף. ינצ'קו מיד עזב את הבית מבלי להוציא עוד הגה.

הגפנו את תריסי החלונות לבל יסתכלו מבחוץ מה שנעשה בפנים הבית. התחיל להחשיך.

ברחובות העיר פסקה כל תנועה והשתררה דממה. בבתים מסביב הוגפו תריסים ונגעלו דלתות, בכל שקט כבבית הקברות. מרבית האוכלוסיה היהודית הקדימה למרוח ליערות. החלטנו להעביר מקצת חפצינו לרופאה סובייטית, שנשארה במקום ונמנתה עם הידידים של בננו — משה. ארזנו בגדים וחפצים הנחוצים לנו ביותר והתחמקנו מביתנו לבל ישגוהו בנו הפולנים עם צורות על כתפינו. פסענו דרך סמטאות אפלות ונדרחות. מותר היה ללכת עד שעה 8 בערב. פה ושם סובבו כנופיות פולנים, ששדדו בתי יהודים אלה, שכבר נמלטו והשאירו בהם מרכושם.

אני ואשתי לא הספקנו להעביר לרופאה הסובייטית את כל החבילות שארזנו. מצאתי עוד לנחוץ ללכת ליודנראט. כדי לקבל בחזרה את כרטיס העבודה שלי. איתו מסרתי מדי יום ראשון בשבוע בבקר, כדי לשלוח במקומי איש אחר לעבודה תמורת תשלום, כפי שהיה מקובל. בבית היודנראט לא מצאתי אף אחד מהפקידים. הרב ויהודים אחדים ישבו שם וקראו במכתבים מיהודי ביאליסטוק, שהגיעו באמצעות פועלים שעבדו בלאפי. במכתבים אלה יעצו הקרובים ליקיריהם בסוקולי לשמור בזהירות על חייהם ולהמלט ככל האפשר מידי הרוצחים, ע"י מנוסה ליערות. שמא יצליחו מאוחר יותר להסתגל לגיטוי ביאליסטוק, שכנראה עוד ימשיך להתקיים לפי שעה. בחזרי הביתה ראיתי בכל החצרות שעברתי על ידם. כנופיות שודדים שעטו על הרכוש היהודי העזוב, כחיות פרא על טרפם.

על פי רוב נגעלו הבתים ע"י בעליהם, רק בבתים בודדים נשארו עדיין ישישים חולים, נכים וכאלה, שסמכו על חסדו של בורא העולם. להם לא היה מספיק כח פיסי ואולי גם נפשי. לרוץ בבהלה בחשכת הליל למקום לא ידוע, לאבדון. הם חששו מהחיים ביער, מרעב, מחסור, מקור ויסורים. הם יקבלו את הדין שנגזר עליהם מהשמיים ואין כל ברירה אחרת לבחור.

בעברי את מפתן בתי התפרצו בעקבותי פולנים אחדים בטענה, שהשאירו כביכול אצל אחי ישראל השען, שעונים לתקון וברצונם לקבלם חזרה. היות ודלת הכניסה בחזית חסומה ע"י מוט, מבקשים הם לעבור לשם דרך פתח המטבח שלי. הגובל עם בית אחי... נסיתי לאיים עליהם, שאפנה לז'נדרמריה בתלונה נגדם על פריצת דלת נעולה בהעדרו של בעל הבית. במאמצים רבים הצלחתי להפטר מהשודדים ומיד נעלתי את הדלת על מנעול ובריה. פחדנו לצאת מהבית, אף שהשעה היתה עדיין 7.30, רצינו להעביר עוד מעט מחפצינו לרופאה הסובייטית.

נשאר לי לבצע את החלטתי לחכות עם אשתי בבית עד שעה 4 בבוקר ולהוביל את אשתי אל היער ולחזור לאחר מכן אל היוצאים לעבודה בתחנת הרכבת — לאפי. לבשנו בגדים כפולים, מהטובים שהיו לנו וכך נשעננו על המטה כדי לחטוף תנומה קלה עד היציאה מהבית. בחדרים השארנו בגדים, נעליים, כלי מטה, לבני גוף, רהיטים, חמרי רדיו ומכשירים למיניהם, בהם עסק בננו משה. כן נשארה במקום הספרייה שלי המונה מאות ספרים בשפות שונות, ספרי קודש, ספרי הוראה ומכשירי כתיבה. נשארו גם דברי אמנות ודברים יקרים שעברו אלי בירושה מזה דורות. כל דבר, בכל פנה, שם הבטתי, כאילו התחנן בפני לא להזניחו ולקחתו אתי. „נהגת להתפאר בנו, ומה יהיה כעת גורלנו? בידי טמאים, נחשב כעפרא ראעא“...

בשעה 3 לפנות בוקר קמנו על רגלינו. הדלקתי נר ונטלנו חבילות יד. בשעה 4 עם עלות השחר עזבנו את ביתנו לאחר שנעלנו את הדלתות. בפחד צעדנו והסתכלנו בזהירות לכל הצדדים, אם חלילה לא עוקב מישהו אחרינו. אולי מישהו עומד מאחורי הבית והולך בעקבותינו. עברנו בחפזה לעבר הרחוב ונכנסנו לחצרו של יחיאל'קה האופה. שמואל'קה

מאיק רמוז כאמור, שקבוצת פועלים תתרכז בגורן אצל יחיאלקה. הצצתי פנימה, אך הגורן ריק היה מאד. פסענו לעבר החלון של הבית של יחיאלקה סומוביץ' ועמדנו ע"י התריס, כדי לשמוע מבפנים סימן של חיים. אכן שמענו רחש לחש. בקשתי מבעד התריס לפתוח לנו את הדלת. פתחו לנו במהרה ונכנסנו פנימה. מצאנו בבית את יחיאל, את בנו חיים, את חתנו, (בעלה של חיה רבקה). הבת הצעירה של יחיאלקה האופה שכבה חולה בבית אביה, לאחר שהגיעה הנה מביאליסטוק עם בעלה ושני ילדיה הפעוטים. מחוץ לבני המשפחה ישבו בבית כמה שכנות. הגברים התרוצצו מפינה לפינה במבטים מלאי דאגה. שאלתי את חיים סומוביץ', אם בדת בני ביתו לצאת ליער. חיים ענה שהוא מבולבל ואינו מסוגל להחליט, עקב חולשתה של חיה רבקה שעדיין לא החלימה כראוי וכיצד לקחתה לתנאי היער. משם עברנו לבית המשותף שלי ושל אחי. גרו בו 3 משפחות:

ויידל קובאנר (חתנו של יהודל טוביה'ס), פיניה שמוגלר ובת סוטיליכס. רצינו פשוט להצטרף אל האנשים היוצאים ליער. מפחד כנופיות שודדים שפשטו בדרכים לא רצינו ללכת לבדנו. הדירים שלנו הסתכלו עלינו בתמיהה על שלקחנו אתנו חבילות. הפולנים יתנפלו עליכם מיד וישדדו הכל מכם ואף ישאירו אתכם עירומים בלב היער. חורנו הביתה והשאירו את הצורות ומיד יצאנו שוב לרחוב. נתקלנו בקבוצת הפועלים היוצאים לעבודה בלאפי. פניתי לאשתי ואמרתי לה, שלא אספיק עוד ללוות אותה עד היער ולהגיע אחרי כן לתחנת הרכבת. בקשתיה להצטרף אל השכנים, או אל הדירים שלנו וללכת עם אלה, שיקדימו לצאת אל היער. בטוחני שמשה בננו מחכה לך וימצא אותך מיד. נפרדתי מאשתי בלב כבד והלכתי לכוון הרכבת. לאחר מחצית השעה מסר לי חתנו של יחיאל האופה 1 קילוגרם לחם, שהשיגה אשתי ושלחה את הלחם על ידו — אלי.

בתחנת הרכבת קרושבה חכינו עד השעה 6 בבוקר. היינו סבורים, שאחור הרכבת הוא שגרתי... בדיוק בשעה 6 הבחנו על פני הכביש, המצטלב עם פסי הרכבת 3 כלי רכב, הנעים לעבר סוקולי. הבינונו, שאלה הם בני השטן. הלב התחיל לפעום בחזקה. הם נעו ישר לכוון היער ולא עצרו כלל בתחנת הרכבת. המשכנו להמתין לבוא הרכבת בתפילה על לשוננו, שיראה לנו הקטר מהר ככל האפשר והנסיעה המהירה מסוקולי תציל את נפשותינו. לאחר כרבע שעה ראינו מרחוק רכב שמתקרב מסוקולי חורה, לעברנו, אל התחנה. הרגשנו אינסטינקט טיבית את הסכנה, בפניה אנו עומדים ישירות. ללא כל שהות התפורנו והתחלנו לרוץ בכונים שונים ובכל כוחותינו אל השדות, במטרה להגיע אל היער. תוך אפולוליות הבוקר ראיתי שורות עגלות כפריים, רתומות המיועדות ללא כל ספק לגירוש היהודים מהעירה.

הגיסטפו, הרוצחים, בהבחנים במנוסתנו התחילו לירות. מפאת רכב האיכרים שנע מכל העברים בעשרות ואולי במאות, אבדו היורים את אבחנת הכוון באפולולית הבוקר ולא פגעו באף אחד מאתנו. שמענו יריות מאחורנו והגברנו את קצב הריצה עד אפס הנשימה. מדי פעם השתתחנו על האדמה והמשכנו לרוץ כשפסקו שוב היריות. הגענו ליער הסמוך והמשכנו בריצה הדרמטית, במחשבה להתרחק ככל האפשר מסוקולי, למקום, שם הסכנה פחותה יחסית. לאחר שעות של ריצה הגעתי לקצה יער עבות. בדרך כשלו רגלי, ואבדתי את נשימתי כמעט. לא האמנתי, שאצליח להגיע ליער בעודני חי.

היער נמצא במרחק 6 קילומטרים מהעירה. מצאתי שם יהודים ומנתי כ-100 נפש. רבים מהם הגיעו באישון הלילה מיערות קרובים לעירה ומפחד סריקות של הגרמנים. ישבתי לנוח מתחת לעץ ומיד החל מצפוני לנקוף את לבי. למה עזבתי את אשתי בודדה ובסכנת מות?

איוו שטות עשיתי להשאיר את ציפה שלי לרחמי השכנים. שמא כלל לא היה בדעת השכנים לברוח היערה? הלא חיים סומוביץ' אמר בפירוש, שלא ילך וישאיר את אחותו החולה בביתו! אין זה, אלא נפלה אשתי קרבן לרוצחים הגרמנים. במדה שהרהרתי יותר ויותר נקרע בי לבי לגורים... היתה זאת מצדי לא רק אולת, אלא ממש פשע! בקלות דעת עזבתי את אשתי הנאמנה והמסורה לי בכל נפשה ומאודה... ומה טעם לחיי בלעדיה? בכיתי והתיפחתי על אשתי היקרה, שהיתה בודאי לקרבן בידי הרוצחים האכזריים!!!

מרגע לרגע נתרבה ההמון ביער, ששמש כעין תחנת מעבר. אנשים נחו במקצת והמשיכו בדרכם. חבורות, חבורות נעו לעומק היער, ברעידה ופחד מכל רשרוש, מקול עלה נדף ומלחש העצים. הד רחוק של תנועת רכב, שעטת רגלי סוסים, או אפילו נביחת כלבים עוררו צמרמורת בלב הבורחים. שמא, החלו סריקות מחוץ לסוקולי ויגלו אותנו במהרה ביער? ובמקרה האחר צפויה לנו התנפלות של כנופיות שודדים פולנים...

בין המון הפליטים שביער ראיתי אחדים משכני וביניהם את חתנו של יחיאל'קה האופה. מפיו נדוע לי, כי חיים סומוביץ' לא זו מביתו ונשאר שם עם אחותו החולה וילדיה. האיש מירר בבכי על שהפקיר את מטכחתו האומללה בידי הרוצחים. כעת הוא משוכנע שטוב היה לו למות יחד עם ילדיו הרכים והיקרים מכל. הוא רואה את בתו החמודה מלכה'לה בת ה-3 מושיטה אליו זרועותיה ושולחת בו מבט מעיניה היפות, כאלו התחננה, שלא יתרחק ממנה. גם אחיה בן ה-4 היה ילד יפה להפליא, כעין מלאך. אם אנשים זרים התלהבו ואהבו את הפעוטים, על אחת כמה וכמה אהב אותם בלהט אביהם. צר היה לראות את האיש באסונו הכבד ואך התפלאתי כיצד ממשיך הוא להתקיים ולשלוט על שברונו.

בחבורת פליטים אחרת ראיתי את שיע סיינס, בנם של הוהק'ע ומשה צבי. הוא לא הפסיק לדבר ולשבח ולמנות את מעלותיה של בתו רבקה'לה בת השתיים וחצי. כיצד היא דברה והכינה הכל שדברו אליה ומה גדולה היתה אהבתה לאבא. כיצד היתה חובקת אותו בשתי זרועותיה, כשרק הגיע מעבודתו בלאפי, בקראה: אבא'לה, אבא'לה היקר והטוב שלי, התגעגעי במשך כל היום לשובך אלי... שיע לא מפסיק לדבר על בתו לבו בוכה בקרבו.

כך המשיכו לזרום פליטים ליער וכל אחד עם צערו העמוק מאד על קרוביו, יקיריו שאינם אתם ועל גורלם המר.

לאט החלה לנקר במוח השאלה היסודית: מה הלאה? מה יקרה לנו ולמה נגורנו? אמנם, עלה בידינו להמלט מהאש הראשונה, אך אנה נשים פעמינו ואיה הפנה והאבן, עליה נשעין ראשינו? ... בין כך וכך אבודים אנחנו ונדונים למות. אסור לנו להראות לעיני הבריות, המחכות ואורבות לחיינו. עד כמה נוכל לעמוד בטלטולי היער?

הרוצחים לכל הדעה יערכו סריקות וחפושים אחרינו והסתו ממשמש ובא. הסתו, עם גשמים וקור ושלגים. החורף יתאכזר לנו עוד יותר בכפור העז שלו ועל הכל מרעידה משאלת הכלכלה והלבוש.

אבל, די להיות ריאליים אין השעה כשרה להרהור על העתיד. הכרחי לחשוב על היום, על חיי שעה...

במצב זה, נותקו בני המשפחות, אחד מן השני. הורים ביער אחד וילדיהם במקרה הטוב, ביער אחר. פועלי לאפי רצו ליער מתחנת הרכבת, אחרים נמלטו עוד אתמול מהעירה והתפורו לארבע רוחות, לאן שנשאו אותם רגליהם. מקצתם נמלטו היום בטרם עלה השחר. רבים נשארו בסוקולי ונפלו לידי הרוצחים.

מכל ההמון, רק למעטים, או בודדים היו נהירים שבילי היער והסביבה. עקב מצב זה התלקטו קבוצות, קבוצות שהלכו בהדרכתו של מורה דרך.

אני הצטרפתי לקבוצה בהדרכת נטע צ'רנייבסקי. בנם של לייבל שרה'קס. נטע התכוון להגיע אל בני משפחתו. שברחו אמש ליער ימולקי. יער זה גובל עם יער ברושבה. לשם פנה עוד אתמול בני משה. קייתי לכן לחפש את מקום המצאו ולהפגש אתו. בחבורתנו היו מספר אנשים מבוגרים עם נשותיהם וילדיהם. אחד מהם היה למדן ורבי בחברת הש"ס, ר' שמעון בר, שעבר לא מזמן מויסקי מזובייצק לסוקולי. היערה הוא נמלט עם אשתו, בנו ובתו. עם נטע הלכה גם הרבנית מסוקולי עם 2 ילדיה הקטנים, ילדה בת 5, חיה'לה ופעוט בן 3, יענקה'לה, ילד פלא, שידע בעל פה תפילה ופרשיות מהתומש. שלש בנותיו של הרב בגיל: 10, 12, 14 ברחו עוד אתמול עם חברותיהן ליער אחר. בנו בכורו של הרב, ברל בן ה'17, עלוי בחורה נשאר באחת מישיבות ליטא. הרב בכבודו ובעצמו לא נמלט, נשאר בסוקולי ולבטח נפל בידי חיות הטרף.

נטע צ'רנייבסקי הבחין, שהקבוצה המלווה אותו רבה מדי, בה זקנים נשים וילדים, העלולים לסכל את תכניותיו להגיע למשפחתו, ניסה להתחמק מהחברה.

עקבתי אחרי תנועותיו וראיתי, שאין הוא מרוצה מהמצב. השתדלתי ללכת במרחק ממנו, אך לא לאבד אותו מהעין, כי רק בעזרתו נשארה לי התקוה להגיע לבני. בהמשך דרכנו נתקלנו בעוד חבורות יהודים.

לפתע הגיע לאזנינו קול טרטור מכונית. אימה אחזה את כלנו. חשבנו, שהגרמנים עלו על עקבותינו בסריקה. כהרף עין התפורנו והתחבאנו מאחורי שיחים ועצים. תוך כדי פעולה זאת נמצאתי אנוכי ומתי מספר אנשים מקבוצת נטע, בין אנשים אחרים, בהדרכת קלמן יסקולקה, בנו של שלומיקה.

נטע צ'רנייבסקי נצל את הבהלה ונעלם בזריוות. בצורה זאת השתחרר מבני לויתו, הלא קרואים.

כשגודע לי, שיסקולקה נע עם חבורתו בכיוון הפוך לזה של צ'רנייבסקי, נצבט לבי בקרבי. לא היו אתי כל מזומנים, נוסף לכך הנני פחדן ורועד מכל צל, שמא גרמני, שמא שודד פולני, הנוטל ממך הכל ומשאירך עירום. הנה מספרים, שבכל הכפרים הדביקו כרוזי אזהרה לתושבים לבל יסתירו יהודים בביתם. נוצרי, שימצא יהודי בביתו יוצא להורג ביריה.

בהתקרב דמדומי הערב, גבר עלי מאד יאושי. קבוצות חדשות לא הגיעו עוד מסוקולי. הבודדים שנמלטו והגיעו בשעות אחר הצהריים ליער נפגשו עם קבוצת יסקולקה. הם ספרו, שיהודים אחדים נורו במקום ע"י הגיסטפו. הרוקח ואשתו הצעירה היו בין הראשונים. זה קרה, בעת שנמלטו מבית מרקחת בבעלותו של הנוצרי קולש, ברחוב קושצ'לנה (תיפלע גאס). הרוקח היהודי חשב, שבעברו ברובע נוצרי ובמרקחת של נוצרי, ימצא עוגן הצלה. אך גודע לו, שקלגסי הגיסטפו מחפשים יהודים גם בין הפולנים, ברח עם אשתו וילדתו הפעוטה בזרועותיו עד בית הקברות הנוצרי ומשם המשיכו עד היער של לייבל דינה'ס. מעל המגדל שע"י בית הקברות הבחין בבורחים צופה גרמני והרגם ביריה. הילדה שנפלה מזרועותיה של אמה. הישלכה לתוך עגלה של אכר, שהוביל אותה עם יהודים אחרים — להמיתם.

בתחנת הרכבת נורו 2 פועלים, שאחרו לבוא ולברוח אתנו: אברהם לפצ'ינסקי, בן לייבל הנפח והרשל שבייצ'ניק, בן טובה דבורה הכובענית, נכדו של משה'קה נייבורג הקצב. הם עוד ספרו, שאנשי הגיסטפו בסיוע המשטרה הפולנית הקהילו כמה מאות יהודים,

ביניהם הרב, שמואל לייב השוחט ויהודים, ביניהם נמצאו גם בעלי מלאכה מעולים – כגון זיידקה ברלינגר. החייט המעולה בסוקולי, אשתו ושני ילדיו. זיידל כאמור לא עצם עין במשך כל הלילה וביתר כוחותיו התאמץ להשלים תפירת חליפה בשביל האמטסקומיסר ולמסרה לבעלה בשעה 6 לפנות בוקר. זיידל היה בטוח, שבהיותו בבית ראש העיר בשעה גורלית עם החליפה בידו, יגן הגרמני עליו ועל משפחתו ולא ימסור אותם לידי הרוצחים.

כך סברו גם האחים אלתר וישראל סרנייביץ, מסגרים מכונאים, בניהם של אברהם'קה המסגר. הם עבדו וטרחו יום יום, בשביל האמטסקומיסר והו'נדרמריה, שלא יכלו לוותר עליהם ועל יעילותם הרבה בעבודה. הם האמינו, שהאמטסקומיסר יגן עליהם וישאיר אותם ואת משפחותיהם בעיר. „האשמדאי הצהוב“ אמנם קבל את כל העבודות שהזמין אצל המסגרים, לפי ההזמנות ותכף ומיד מסר את פועליו המומחים ואת משפחותיהם לידי הרוצחים.

בין הקרבנות של אותו יום ראשון בסוקולי היה שמואל'קה מאיק בן ה'18, בן אחי. בשעה 5 לפנות בוקר היה שמואל'קה בדרכו לתחנת הרכבת, כדי להצטרף לפועלים היוצאים ללאפי. בעברו ע"י בית הוריו התחשק לו להציץ פנימה, כדי לראות אם הכל שם כשורה. הוא מיד הבחין, שתריס חלון אחד פרוץ ושבור. הוא התכופף פנימה וקבע, שנגנבו מהבית כלי המטה ועוד חפצים גדולים, שבלטו בהעדרם. תוך רוגו מענין הגנבה, שכח לרגע באיזה עולם אנו נמצאים, נשאר במקום והתחיל לחקור את השכנים הנוצרים. בין כה וכה צצו אנשי גיסטפו ואסרוהו מיד.

ביום הראשון לגרוש יהודי סוקולי אספו הגרמנים בסיוע המשטרה הפולנית 500 יהודים והובילו אותם על גבי עגלות אכרים לקסרקטין של הגדוד העשירי, ע"י ביאליסטוק.

כאלה היו „דרישות השלום“ מסוקולי ביום הראשון .

חפשתי בין הפליטים העוברים על ידי, אנשים שצעדיהם מכוונים לכפר, שם נמצא בני משה. כלם ענו לי, שאין הם מכירים את הדרכים והשבילים ואין להם כוון מסוים, בו ידעו ללכת. כיצד אם כך אהין ללכת בגפי אל בני ולא מוכר לי הכוון ? איזה שדות ויערות עלי לעבור, על איזה שבילים לפסוח ואיזה לחצות, איזה זר נוצרי מותר לשאול לדרך, ומאיזה צריך להתחבא ? ! הייתי מדוכא ומיואש. סבלתי גם מהחברה הסובבת אותי על אף המצב, בו נמצאתי. הצעירים היו הצופים ובעלי לשונות ארוכות . . . ללא כל שמץ של דרך ארץ. בחבורה, בה הייתי כעת, כלם היו עניים. מתוך 25 איש, רק לשלשה היה סכום של 25 מרקים, ולאחדים 5 מרקים לנפש. בכיסי נמצאו רק 4 מרקים. לכל יתר אנשי הקבוצה לא היתה פרוטה ברשותם. ביום הראשון הסתדרו האנשים איכשהו במזון. אכלו מהמנה. שלקחו אתם צידה לדרך. בחבילתי היה הלחם במשקל 1 קילוגרם, ששלחה לי אשתי אל הרכבת, כפי שכבר ספרתי. ביום זה האנשים כמעט ולא אכלו כי הלבבות היו צבטים מכל המתרחש סביבם. הנערים שבחבורה היו צמאים במיוחד ולא היה במה לרוות צמאונם. מספר פעמים רצו הנערים אל הישוב הקרוב ושאו מים. בהתחלה שתו לרויה ומלאו בקבוקים מים, אך בדרך חזרה ליער לא עמדו בנסיון ורוקנו אותם כליל ולמקום חזרו בכלים ריקים.

בגדוד ביער בוויסק בראש קבוצתו, נתקל קלמן יסקולקה בדרכו, בבנו של יאסל מאלון. מאלון היה מוכר לתושבים של כפרי הסביבה, ושניהם החליטו להכנס לכפר סמוך לביתו של מוכר נוצרי ולשמוע מפיו על גורל משפחותיהם, כי לכל השערות ידוע לו משהו עליהם. יסקולקה ומאלון סרו הצדה והתלחשו ברזי דרוזין. אנשי החבורה הבינו, שמורי הדרך שלהם מתכננים להתחמק מאנשיהם, שלפי דעתם מהוים עבורם מוקש בדרכם . . . לב כלם התמלא יאוש . . . אנא נפנה ללא מדריך, ללא מורה דרך ? נהיה מעתה כצאן ללא רועה !

אחד הפעילים בקבוצה, צעיר מצ'י"ב בשם בוצ'קה, שהתגורר בעת האחרונה בסוקולי יצא קדימה והכריז:

חבריה! אסור לנו כרגע להרפות מקלמן יסקולקה! בלעדיו נהיה אבודים בעמקי היער, וכשיות תועות, באין אחד מאתנו מכיר את השבילים. באשר לך, גלך! ...
ללא אומר ודברים הסכימו כלם לדברי בוצ'קה. כשהתקרב שוב קלמן מההתייעצות עם חברו, הוא הודיע שברצונו לגשת לכפר על מנת לקבל ד"ש מהוריו ובני ביתו. אז פנה אליו בוצ'קה במלים:

הסכת ושמע, קלמן! אסור לך לעזוב קהילה שלמה ברגע קשה ביותר וגורלי עבור כלנו. אתה מורה הדרך היחידי! וכל עוד אין לנו מנהיג אחר, אל נא תעזבנו ואל תטשנו! על כך ענה קלמן:

הכיצד יכולים רבים להשען על יחיד ולהכביד עליו, כששואף הוא לפגוש את משפחתו, או שיש לו אפשרות למצא מכר נוצרי שיתן לו מצע ללון בביתו, או שמא יהיה מוכן להסתירו בימים הקשים האלה? החייב הוא להקדיש את חייו למען קומץ אנשים? ... ענה בוצ'קה: לא נכביד עליך ולא נפריע חלילה, אם תמצא עוגן הצלה, אולם, עד מחר אל תעזב אותנו ומקוים לנו למצא מורה דרך אחר במקומך, ולשחרר אותך מהעול המכביד עליך, כפי שאמרת.
אחרי טענות ומענות הוחלט לשגר 3 נציגים מהקבוצה, שילוו אל קלמן ומאלון אל הכפר: בוצ'קה, חיים צבי רצ'קובסקי ובנה של ביילה גיטל דז'וס, אחד משני האחים שהיו בקבוצתנו. בוצ'קה התישב בסוקולי רק בשנת 1942. את אשתו ושני ילדיו גרשו הגרמנים עם יהודי צ'י"ב. בוצ'קה עצמו נמלט אל אחותו בסוקולי. במקצועו — נפח, לא היה בוצ'קה משכיל, אך בחור פיקח ועניני ובעל כשרון לארגן. בילדותו, חי בוצ'קה בכפר והיה מעורה בחברת שקצים ובחיי האכרים. הוא דבר פולנית במבטא האכרים. נוסף לכך, היה לו הכשרון לרתק אליו על ידי שיחה כל כפרי ולעניין אותו בצורה, שנעשה מיד ידידו ואיש אמונה. חיים צבי רצ'קובסקי דבר פולנית צחה, עם בטויים ספרותיים עם זאת רחוק היה מלעניין איש כפר בשיחה. לזה היה מסוגל אך — בוצ'קה.

חמשת החברים הנ"ל עם קלמן יסקולקה בראש, נכנסו לכפר ושמו פעמיהם לבית המכר הנוצרי. ליסקולקה נודע מפי בעל הבית, שבני משפחתו אמנם עברו הבוקר בכפר ושהו קצרות בביתו, לפני שהמשיכו בדרכם. פרטים נוספים על המשפחה לא היו ידועים לו, לפי דבריו. בנוגע למצב בסוקולי, הוסיף האכר, שבידי האמטסקומיסר רשימה של כמה מאות יהודים שברחו מהעיר וכנראה יש לצפות לסריקות בכל הסביבה. בכל הכפרים הודבקו מודעות — אזהרות לתושבים, שכל מסתיר יהודי, צפוי לעונש מות. נשלחו גם חוזרים לראשי מועצות (ה"סולטיסים") הכפרים, שיחייבו כל אכר למסור פרטים ידועים להם על המצאות של יהודים ועל גלוי מקומות סתר, בהם מתחבאים יהודים. כל המוסר יהודי לשלטונות, זכאי לפרס, והמסתיר ידיעה על המצאות יהודים, יענש קשה.

האזהרות של הגרמנים הפילו אימה ופחד על האכרים ואפילו ידידים טובים ביותר שהיו מוכנים להושיט יד עזרה ליהודים, בצר להם, פחדו לסכן את חייהם וחיי משפחותיהם. לאחר שחזרה „המשלחת" שלנו מהכפר השתרעו כלם מאחורי שיחים עבותים שביער כדי לישון.

סביב השעה 4 לפנות בוקר קמו כלם על רגליהם מעל „מטות היער", כדי לנוע הלאה, לעומק, רחוק מדרכים, רחוק מאנשים. לאחר הליכה ממושכת התישבו החבריה בין סכך העצים, כדי לנוח מהדרך.

רק או התעוררה אצל כלם בעית המזון, כי מלאי הלחם שלקחו אתם צידה לדרך אול לחלוטין. במקרה, היה בסוקולי דחק בהשגת מזון ביום הראשון, הוא יום הגירוש ואנשים לא הצטיידו במנת לחם מספיקה, אלא ליום אחד בלבד. היו יהודים, שעוד אמש אול הלחם בצקלונם.

בוציקה מצייזב נעשה מעתה מנהיג קבוצת הפליטים. כלם התחשבו בו וכבדוהו. הוא היה הנציג שלנו, כשהיה צריך לפנות לאכר לשם משא ומתן בענינים, העומדים על סדר היום. הוא עשה זאת בכשרון של שתדלן מובהק וכל אכר היה בעינינו כעין שר, או פקיד בכיר... כל אחד בחברתנו נטה למשמעתו של בוציקה תוך רצון. כשנדונה בעית המזון, הציע בוציקה, שראשונים ילכו לכפר אנשים הבקאים בדרכים ושנהירים להם השבילים, כדי לא לתעות, או להכשיל את משימתם, — משימתנו.

בהתאם לכך נשלחו מיד יסקולקה ומאלאן לכפר הסמוך, במטרה לקנות לחם עד כמה שאפשר, יותר, לשניהם היו מכרים רבים שם. במקביל, נשלחו מספר צעירים לכוון אחר של היער, כדי להגשים אותה המטרה במושב הסמוך.

כעבור שעתים חזרו יסקולקה ומאלאן מצוידים ב־5 קילוגרמים לחם, במחיר 2 מרקים הק"ג, כפול מהמחיר שבסוקולי ביום, שלפני הגירוש. הקבוצה השניה לא הצליחה לקנות, אולם קבלו מאכר טוב לב 2 ק"ג לחם — חינם.

היה קשה לחלק את הלחם המועט ל־25 פיות רעבים. צעירים כמבוגרים נדחקו לקבל מנות גדולות יותר. קם רעש וחטיפה, כבעדר זאבים רעבים וחמשת ק"ג הלחם של יסקולקה ומאלאן הספיקו בקושי ל־12 איש. נשאר לחכות לשובם של הקבוצה השניה ואז חולק הלחם שלהם ליתר האנשים במנות זעירות מאד.

בוציקה פקד על הצעירים יותר, לפסוח על פתחי הכפר ולבקש לחם. הוא היה סבור, שלא יסרבו להם אנשי הכפר ואפילו האיש הגרוע ביותר יושיט ידו לנערים רעבים וחסרי בית. אחרים מהנערים התפתו לעצתו של בוציקה והתפורו לעבר המושבים. אבל, אין הגויים, רחמנים בני רחמנים" ולא יודעים טעם ילד רעב, הנמלט ממות. הנערים חזרו והביאו אתם אך כמה ראשי סלק חיים, שהחלו ללעוס אותם, כדי לגרש את מצוקת הרעב.

שוב עלתה השאלה, מה הלאה? איזו אפשרות קיום יש לנו ביער, ללא קורת גג מעל לראש, בימי סתו ובימי גשמים, שלגים, סופות וכפור של החורף, המתקרב. גם הכסף, כמעט ואול אצל כלם.

איזה סכויים נשארנו לנו בכלל, ברגע שהגרמנים מתכוננים לסריקות יסודיות וכל כפרי פוחד לתת מחסה ליהודי, או לכל הפחות להרשות ללון לילה אחד בגורנו? ... רבים מהאנשים שהלכתי אתם, חלמו לכתחילה להפגש ביערות עם פרטיונים סובייטיים וילחמו שכם אחד נגד השונא המשותף, הגרמנים. כמובן, שלא יחסר להם מאומה. כי הפרטיונים מאורגנים ויש להם בונקרים מוסתרים ובהם כל טוב ונשק רב. מיד נגזו הדמיון והחלום, כי התברר, שהחברים לנשק הסובייטיים והפולנים אינם, אלא כנופיות שודדים, שמתנפלים עם נשק ביד על יהודים עזובים וחסרי בית ורדופים על צוארם עד מות. הם מפשיטים את בגדי האומללים ומשאירים עירומים ויחפים בלב היער.

ידיעות אלה הגיעו לאזנינו מפי מכרים נוצרים, שספרו על גורלם של מספר יהודי סוקולי, שנשדדו בצורה כזאת על ידי „פרטיונים פולנים" ובתוכם גם כמה רוסים, בעלי נשק חם. הכנופיות חלצו מגפיים מרגלי קרבנותיהם. הפשיטו מהם מעילים ואפודות ושדדו כל אשר

מצאו אצלם. היו גם שודדים שזיק של מצפון נקף אותם והחזירו לנשדדים סמרטוטים במקום בגדיהם.

כשמוע דברים אלה, טקסו אנשי קבוצת בוצ'קה עצות ותחבולות כיצד לא למשוך תשומת לב השודדים לבגדיהם הפחות או יותר טובים. אחדים פרמו את תפרי בגדיהם כדי שיראו בלים ומרופטים, אחרים תפרו טלאים על גב הבגדים ועל שרווליהם. את המגפיים כסו בוץ והפשילו מכנסיהם על גבי הפנת. יתר האנשים לא היו זקוקים לפעולות כאלה, כי בלאו הכי בגדיהם היו בלים וקרועים, כך שכל הקבוצה נראתה עלובה ומעוררת רחמים.

בעוד יום, הופיעו לפני הקבוצה מספר נערים פולנים (שקצים) כנראה כדי לגשש, אם כדאי „להתעסק" בנו. הם הסתכלו על כל אחד ומדדוהו במבט מכף רגל ועד קדקוד. בוצ'קה, כמנהגו נכנס תכף ומיד בשיחה עם ה„אורחים", הבלתי קרואים. הוא דבר אתם בנחת ובידידות והגיע בשיחה לנקודה כזאת, שביקש מהם עצה ותושיה כיצד למצוא הגנה ומחסה והאם אפשרי הדבר להצטרף למחנות הפרטיזנים הפולניים. מעל למחצית השעה נמשכה שיחת הרעים בין בוצ'קה והנערים. לבסוף שאל אחד מהם האם יש למישהו סיגריות? אחד מאנשינו הצביע עלי. אני שכבתי אז מכורבל מתחת לעץ והושטתי סיגריה למבקש. הוא התאמץ לבחון אותי מכל הצדדים, אך הואיל וכל אנשינו נראו כעלויבי החיים והשקצים לא הרגישו עצמם די חזקים מול עשרות מצדנו, הם הרפו מאתנו ונפרדו באדיבות, לפני עזבם אותנו לנפשותינו. מיד התרחקנו מהמקום, בו נמצאנו והעמקנו לתוך היער מחשש, פן יופיעו שוב הנערים בלווית שודדים מווינים.

אחרי מספר קילומטרים מרחק, בכוון הכפר ויינדה, ישבנו לנוח קמעא. אחדים מנערינו רצו עם בקבוקים בידיהם לכפר הקרוב כדי לשאוב מים. הם חזרו עם כליהם מלאי מים חיים וספרו, שנתקלו בדרך ברחל לאה מוויינדה עם כל בני משפחתה ועם עוד נשים וילדים. יסקולקה ומאלון בלווית אחרים מתברתנו רצו לאלתר לפגוש את הנשים בתקוה, לשמוע מפייהן משהו על גורל המשפחות שלהם.

רחל לאה מווינדה היא ילידת הכפר בו נולדה. גדלה והתחנכה. בכפר ויינדה עמדה רחל לאה מתחת לחופתה ושם ילדה שלוש פעמים תאומים, היינו ששה בנים זכרים. שנים מועטות לפני פרוץ המלחמה עברה רחל לאה לגור עם משפחתה בסוקולי. היא נהלה עסקי סידקית עם הכפריים הרבים המוכרים לה. בתקופת הכבוש הגרמני עסקה בהברחת דברי אוכל מהכפר לעיר. היא היתה אשת חייל במסחר וידעה לחשב בעל פה חשבונות מסובכים, על אף שלא ידעה קרוא וכתוב. היא ספקה כל מיני סחורות לכפריים ומלאה כל צרכיהם. נראתה כאכרית טפוסית ודברה פולנית בניב כפרי. הדבר הזה הקל עליה להסתובב בכפרים, מבלי לעורר חשד על יהדותה... ארבעת בניה הראשונים היו נערים אמיצים וכשרוניים.

כעת, אחרי הגירוש מסוקולי נמצאה רחל לאה עם משפחתה ביער, לא רחוק מכפר הולדתה — ויינדה. בעלה, מאיר מווינדה טפל בשני התינוקות, התאומים, ששכבו מכונסים כאפרוחים בכרי נוצות ומכוסים בכסותות. הם ינקו מבקבוקים, שהכילו חלב מהול במים. אחד הבנים רעה את פרתם היחידה שהצליחו להובילה ליער ונמצאה לפני כן בין עדר הפרות, שבמושב. רחל לאה ראתה את הנולד והעבירה בעוד מועד את הפרה לכפרה, לפני שהגרמנים לקחו אותן מיהודי סוקולי.

נעריה הגדולים עזרו לאמם למכור את הסחורות, שנשארו להם מלפני הגירוש והבן הבינוני עזר לאביו לטפל בתינוקות ולשאתם לכל מקום. למאיר הוויינדי היה סדור גדול עם

תהלים ומעמדות והיה הגגה בו, כשהתינוקות נרדמו, או שכבו רגועים, או גם ברגעים שהיה חפשי מכל עול ועבודה.

לרחל לאה נלוו ביער נשים וילדים. הם אכלו מלחמה ומתבשיליה. שהכינו עבורה בכפר ידידותיה והנערים שלה הביאו את האוכל היערה. הם הלכו לשם ללא הסוס ופחד, כי גדלו עם נערי הכפר וכל פנה היתה להם כבית.

מבחינת האקלים אפשר היה איכשהו לסבול את הצינה ביומיים הראשונים לגירוש, על אף שהימים סוף חודש חשוון. גשמים עדיין לא ירדו. כשיסקולקה ובני לותו נפגשו עם מאיר מויינדה החל לרדת גשם שוטף. מאיר הדק את הכסת סביב התינוקות. הוא לא ידע לחדש לנו שום דבר, מחוץ לאלה שהיו ידועים לנו בלאו הכי.

בקשתיו ליעץ לי כיצד אוכל להגיע לכפר, בו נמצא בני. הוא הזהירני לבל אעזו לעשות את הדבר, כי בכל הכפרים בקרבת סוקולי שורצים גרמנים ומשטרה פולנית, מחוץ למרגלים! ובכן, מה היה עלי לעשות?

בעיני ראיתי הצלה רק במקרה של פגישה עם בני משה. אך כיצד אצליח לכך ובכיס סכום של 4 מרקים, שיספיקו לי בקושי רק ללחם ליומיים? ! אם אצא לדרך ארוכה בחפוש אחרי בני, לאן אפנה? עם מי אלך, אם איש לא פונה לכוון ההוא?

יסקולקה וחבורתו יצאו גם בערב השני לכפר במטרה להשיג ידיעות על גורל משפחותיהם ואולי לגשש אפשרות מציאת מקום מקלט לזמן מסוים, תמורת תשלום הוגן. אך גם הפעם חזרו ריקם. כל נוצרי פחד להסתכן מעונש מות. מכל מקום אין להעלות על הדעת כל אפשרות למציאת מחסה עבור רבים. שוב עברה על כלנו לינה ביער.

ביום ד' ה — 4 בנובמבר העריך בוצ'קה את המצב הפיננסי שלנו, בדאגה שלא נסבול רעב. הוא וחיים צבי רצ'קובסקי פנו לכל הקבוצה בדבר השתתפות כל אחד בסכום כסף, כדי להזמין מלאי לחם לכל הפחות לשבוע ימים ולשלם למכר כפרי במושב עבור הכנת פעם ביום תבשיל חם. התברר, שסכום הכסף שנתנו החברים היה דל למדי והספיק אך ליום אחד של תזונה. בוצ'קה ויסקולקה יצאו למושב בודד, כדי לגלות ולהתקשר עם איש אמון מבין התושבים, המוכן למכור מזון ולבשל. אותו הדבר עשו רצ'קובסקי ומלון, בכוננם את צעדיהם לכוון אחר.

בוצ'קה ויסקולקה השגיתו באכר אחד שעמד ע"י מתבן שלו, הם נגשו בלאט וקראו לו הצדה, לתוך חורש לשיחה. האיש דבר אתם בנחת ובידידות והם הציעו לו את עסקת הלחם והתבשילים. בוצ'קה שכנע את האיש, שהדבר יעשה בסודיות מוחלטת ורחוק מעיני רואה. הם ואותו לו והוא ישים באותו זמן את המאכלים מתחת לשיח מסוים. הם הסבירו לו, שהוא לא יסתכן כלל וירויח יום יום מטבע יפה.

חברינו הוסיפו להציע לאכר הטוב שירשה לאנשינו ללון במתבנו, עם נקיטת זהירות מיוחדת. נכנס לשם בשעות לילה מאוחרות כשכלם בסביבה ישנים ונעזוב את המתבן בעוד חושך. בשעה 4 לפנות בוקר נחזור ליער. כמובן, תמורת כל פעולה לטובתנו יעמוד האיש על שכרו. לאחר הסוס קל הסכים הכפרי, אך תשובה סופית יוכל למסור לפנות ערב. לאחר שיועץ עם אשתו. בינתיים אין לו לחם מן המוכן, אולם תבשיל אפשר להכין תוך שעה קלה. בינתיים חזרו אלינו רצ'קובסקי ומאלון והביאו אתם 5 ק"ג לחם עבור 25 פיות רעבים, שחולקו במנות דלות, אך שוות.

לאחר זמן לא רב צעדו כל אנשי קבוצתנו לכוון בית האכר ונעצרו במרחק מה. שני מנהיגינו נגשו לשיח, נטלו את הסיר ורצו לקראתנו. התישבנו על הקרקע בצפיה לטעום מן

המטעמים ולסעוד את הלב לאחר 3 ימי נדידה. התבשיל הכיל תפוחי אדמה עם פטריות והיה דליל. בראות בוצ'קה את התוכן של הסיר, הבין מיד שאין ממנו להשביע רעבון של 25 איש והקפיד על חלוקה מדוקדקת וצורקת ככל האפשר.

הכפרי היה איש לא אמיד ומשפחתו קטנה וסירי הבשול בביתו היו לפי מידת הצורך של בני ביתו. ברור, שהאכל לא השביע אותנו ואך גרם לגרוי יתר של התאבון. הורנו ליער רעבים כמקודם. לאחר ארוחת הצהריים העמקנו לתוך היער והתישבנו שוב להתיעצות ולסקירת המצב. בוצ'קה הבהיר, שאין כל ברירה, אלא להתפצל לקבוצות קטנות, כי אין כל סכוי לשכנע כל אכר להעניק מחסה ל-25 איש אפילו ללילה אחד ומה עוד, לתקופה ארוכה יותר. כל יום יש לצפות לגשמים, לשלג ולכפור ובלי גג מעל לראש קשה יהיה להחזיק מעמד. לעומת זאת קיימים סכויים טובים יותר לקומץ קטן של אנשים להדחק לאיזו פנה חמה במקרה שתתקל לתושבי כפרים עם לב אנושי פחות או יותר. בוצ'קה מציע איפוא, שנערים ומבוגרים יותר, שבני משפחותיהם נמלטו ליערות אחרים יצאו כבר למחרת בבוקר לדרך במטרה האחת — אחד משפחות. מי יודע מה צפוי להם בדרך? אך אין ברירה! אלה יצטרכו לעבור מקבוצת אנשים האחת — לשנייה שיפגשו בדרכים, ישאלו, יחקרו, שמא יקבלו סמנים והדרכה על מקום המצאם של יקיריהם.

כולם הכירו שבוצ'קה צודק בהחלט ויש להתחשב בדעתו. אבל, כיצד ללכת ללא מדריך ומורה דרך? אלה, הקימים: יסקולקה ומאלון ילכו יחד בכיוון אחד?!

לפנות ערב נגש בוצ'קה לאיש הכפר שהיה צריך להשיב לשאלת הלינה במתבנו וזאת תשובתו:

הוא מוכן להסתכן ולקבל 5 אנשים מבוגרים — (חלילה לא ילדים) ללינה במתבנו. ילדים נוהגים לפטפט ולהתרוצץ והדבר מסוכן ביותר. עם זאת, מסכים הוא להלין את כולם רק חלילה, בתנאי שיבואו אחרי השעה עשר בערב, ישכבו בשקט ויתכסו בערמות קש. חלילה להם לפטפט, להשתעל, או לנחור. בשעה 4 לפנות בוקר, אסור שתמצא נפש חיה במתבן.

בשעה 10 התגנבנו אחד אחד למתבן ובשקט מוחלט מלאנו אחרי הוראותיו של בעל המקום. נזחרנו מלהוציא כל הגה מפינו ולהמנע מרשרוש קל ביותר. בשעה 4, בעוד הושך מצרים שולט בחוץ, עזבנו את המקום והמשכנו להעמיק לתוך היער.

אחר הדברים האלה הודיע בוצ'קה שהוא לא מסוגל עוד לדאוג לכל האנשים שבקבוצה ומציע שכל אחד ידאג לעצמו, בנוגע השגת מזון ומקום לינה. כמובן, הרגישו כולם את עצמם מדוכאים ומיואשים. נוצר מצב ללא מוצא. בבוצ'קה, אבדנו חבר דואג לנו, ראש ואפטרופוס, מתכנן, מבצע ומעורר תקוה ובטחון בלב כולנו. כעת התחבר הוא לשני מורי הדרך ולשני חברים מהאמידים יותר והוו קבוצה של 5 איש. כנראה, נדברו אלה מקודם עם האכר הידוע לנו היטב, שילוגו קבוע במתבנו והיו תחת חסותו.

ביום ה', יום רביעי לנדידה ביערות, ה-5 בנובמבר 1942 נפרדו 7 אנשים נוספים מאתנו. כולם הם שכנים לשעבר, החליטו ללכת מיער ליער לכוון סוקולי, כדי לחפש את בני משפחותיהם. הם הגיעו לכפר אחד כדי להצטייד בלחם ובמקרה נתקלו ביהודים שכנים. מהם קבלו אינפורמציה שלמה ומדויקת על מקום המצאות קרוביהם. אחרים מקבוצתנו הצטרפו לרחל לאה מויינדה ופמליתה.

בצהרי יום זה נגשה אלינו הגשאים ביער, אשה נוצריה זקנה ובקשה לקחת לבייתה נער יהודי, — כרועה. היא הבטיחה לדאוג לו לכל ולטפל בו כראוי. היה בינינו ילד בן 9, בנה

של ביילה גיטל דויזיס ונכדו של מאיר גדליה הבנאי. הילד דבר יפה פולגית ומראהו כנוצרי. אתו היה בקבוצתנו גם אחיו בגיל בר מצוה. אביהם של הנערים שהה באמריקה. ושוב בוצ'קה לפני לכתו מאתנו, עשה שרות נאה. הוא דיבר עם האשה ושכנע אותה לקבל לביתה 5 נערים נוספים, היינו: את אחיו של הילד עם עוד 4 מחבריהם. האשה שאלה למוצא הוריהם של הילדים והתברר שהיא מכירה אותם היטב. אצל פיבל לב, אביו של ברנד'קה נהגה לקנות מצרכים, אצל הוריו של שמואלקה ראבינק היתה קונה דברי עור וישראל קפיטובסקי הכין עבורה נעליים. האשה הסכימה לקבל את כל ששת הנערים ללינה והם מיד הלכו אחריה. היתה זאת אשה אלמנה, שגרה בביקתה נדחת.

גם אותי לא עזב בוצ'קה לאנחות. האכר „שלו" הסכים להעביר אותי עם שקיעת החמה לכפר ברושבה, אל בני משה. נשאר עוד לדאוג ל-3 נערים בגיל 12: חיימקה גולדין, נכדו של מושלה, נער שקט, בן יחיד להוריו, יפה ומוצלח. שני הנותרים היו בני טודרס הסנדלר, מויסקי מוובייצק, שהגיע לסוקולי עם פרוץ המלחמה. בוצ'קה דבר על לב הנערים, שילכו במרחק מה בעקבות האכר המוביל אותי לברושבה. מבלי שהוא ירגיש בכך ובהיותם קרובים לשם יסתדרו איכשהו, כי מכירים הם את הסביבה. התכנית מצאה חן בעיני הנערים. חיימקה אמר, שמכיר טוב את היער בקרבת סוקולי וכי בברושבה מכירים אותו האנשים שהיו נוהגים לדרוך על מפתן בית הבד של אביו. שם גר נוצרי מצ'ייבסקי, ידיד נפש של הוריו. הוא עצמו ביקר מספר פעמים בבית מצ'ייבסקי.

בני טודרס טענו שמברושבה הם יעברו ליערות רוש ומוורי וסבורים שיפגשו שם מאנשי ויסקי מוובייצק וכן מכירים הם שם מאות תושבים נוצרים ואת השבילים. שוב ושוב הוכיר בוצ'קה לנערים ללכת במרחק ממני ולבל ירגיש בהם הכפרי. עם זאת עליהם להשיג לא לאבד אותי מעיניהם.

שאלתי את בוצ'קה למחיר ההובלה והדגשתי שאין בכיסי, אלא 2 מרקים ושתי חבילות טבק (מכורקה) שמחיר כל אחד 4 מרקים. בוצ'קה הרגיע אותי שהכל יהיה בסדר ואין צורך לדאוג. יסקולקה קבל ממני לידיו 2 חבילות הטבק.

בשעה 5 לפנות ערב הגיע האכר. לשאלת בוצ'קה על המחיר, הוא ענה שמבקש 10 מרקים עבור הטרחה. בוצ'קה שכנע אותו לקבל ממאיק הוקן רק 5 מרקים. הואיל ועני הוא ואין לו יותר מזה. האיש הסכים, כי גם 5 מרקים כדאי להרווח. עלי לציין שהאכר היה איש נפלא, טוב לב ורצה בכל נפשו להטיב עם היהודים הנרדפים. מעטים כמוהו בין הפולנים וחבל מאד. שאינני זוכר את שמו.

מטיבי בקש אותי ללכת כמאה צעדים אחריה, לבל יפול חשד עליו, כי בנפשו הדבר. בהתרחקנו מהמקום הופיעו לפתע 3 הנערים קרוב למדי אלי. התחננתי בפניהם שלא יכשילו אותי ושלא יסכנו יותר את האכר בנוכחותם ושישמרו על המרחק בינינו. הם הבטיחו לי שעל יד ברושבה יעלמו כליל מאפקי וילכו לדרכם הם. כעת כבר חושך אמרו, ואיש לא ישגיח בנו. נלך אם כן קרוב יותר אליך לבל נאבד את עקבותיכם.

עם כל הוזהירות, השגיח הנוצרי הנערים והסביר להם מה גדולה הסכנה עבורו ועבורם. הנערים התחננו בפניו, שלא יגרשם וירחם עליהם וכי עוד מעט יפגו לדרכם.

מורה הדרך שלי נעצר במקומו מדי פעם והסתכל לכל הצדדים לא בלי פחד ובעיקר הרגיוו אותו הנערים שלא היו אחראים להבטחתם והלכו יחד, בלי לשמור על מרחק ממנו. ברגעים מסוימים רצה לחזור הביתה ולצאת מכל הענין המסכן אותו ביותר. הוא דבר אל עצמו וקלל יומנו, על שהסכים להרפתקה מטורפת, המאימת עליו במות. הוא התבלבל בדרך והלך סחור

סחור... בדרך הישרה, לברושבה היה כ-5 קילומטרים. האיש העריך את זמן ההליכה לכשעתיים והנה הולכים אנו 3 שעות ועדיין המטרה רחוקה.

מרחוק נראו אורות. כשהתקרבו יותר ויותר לאורות, אמר לי האיש לחכות במקום והוא ילך לראות היכן נמצאים. היה זה הכפר יימולק. על יד הגשר בכניסה לכפר עמד משמר גרמני... הנוצרי נבהל מאד וחזר מיד על עקביו ברעדה. נס גדול, שלא השגהו בו. התרחקנו לכוון אחר ושוב הבחנו באורות. הפעם היה זה כפר פאסצי, הסמוך לברושבה. למען הבטחון היה צריך להכנס לכפר בדרך עקיפה. כדי למנוע חשד כלשהו, אמר מטיבי שהוא זקוק לרועה, שהמליצו עליו מכפר ברושבה. סוף סוף הגענו לברושבה לאחר הליכה של 5 שעות. אפילו בימי שלום לא היה נמצא בעלן, אף נצרך ביותר, שיסכים לעבור 16-15 קילומטרים בשכר 5 מרקים. ראיתי באיש מלאך, שנשלח אלי מן השמים כדי להוציא אותי מהמצוקה ולהושיעני.

בקצה הכפר שאל אותי האיש מי ישלם לו עבור הטרחה? עניתי לו, שמסרתי עבורו לדי סקולקה 2 חבילות טבק והוספתי לו מיד 10 סיגריות. האיש נפרד ממני בלבבות. ברצון היה מביא אותי ללב הכפר, אך השעה היתה עשר ולפניו דרך ארוכה — חזרה הביתה.

כאן ערכו לי הנערים, „הצגה“ עלובה מאד. הם לא הרפו ממני לרגע והדבר עלול היה להכשיל את כולנו. יעצתי להם להתפור לבתי מכיריהם, כפי שטענו קודם לכן ולבקש שירשו להם ללון במתבן ויאכילו אותם לחם. למחרת בבוקר יוכלו להמשיך לכוון יער איצ'קי, שלכל הדעות צריכים להמצא הוריהם. הוספתי, שלא יטיבו את מצבם אם יסתבו אחרי, כי אין להעלות על הדעת, שמישהו בכפר יסכים לטפל בארבעתנו ותוך מהלך הדברים ואי הזהירות עלולים להמיט עלי ועל עצמם שואה. הדברים שלי לא שכנעו אותם ובינתיים התחילו לנבוח כלבים ומרגע לרגע יותר, עד שנוצרה מקהלת נביחה. לקול הסימפוניה הכלבית יצאו מפתח ביתיהם בעלי בתים כדי לראות מי האורחים שהגיעו, שמא שודדים?

דוקא, תוך המהומה אורו הנערים אומץ לב ונכנסו לאחת הבקתות לבקש מים. האכר חשש ממניסחם לביתו והגיש להם כד עם מים בחוץ. הוא הוסיף, שגרמנים מסתובבים בכפר. ברגע זה נגשתי אנכי לאכר ושאלתי למשק של קלינובסקי. לשמחתי הרבה היה איש מאנשי סודו של הכפרי, אצלו נמצא משה בני. שניהם השתייכו לארגון המחתרת „א.ק.“

האיש הכיר אותי אישית ואני כלל לא ידעתי. התברר, שהיה הוא נוהג לקנות אצלי ספרים לבית הספר עבור ילדיו ולפעמים גם עתון פולני. בחיוך לבבי פנה אלי: פאן מאיק? דובוזה! טוב שפגשתיך. אני אביא אותך אל בנג. הו, הו, הוא ישמח מאד הסינק (הבן) שלך. על אמו שלקחו אותה, ידוע לו מכבר, ישאר לו לכל הפחות אחד התורים!

הוא תקע זרועו בורועי והובילני קדימה. אך הרגיש שהנערים פוסעים בעקבותינו לחש לי לשלוח אותם בכוון אחר. סטאשק זהיר מאד ורצוי שלא יתעורר חשד חלילה, שיהודי נמצא תחת צל קורתו. איש בכפר לא צריך להעלות על דעתו מחשבה על הסתרת יהודים, חוץ ממנו, חברו של סטאשק הנאמן לו. הוא בטוח שבגלל הנערים לא יפתח ידו את דלת ביתו גם לי. הסתרתי את סערת לבי ופניתי בשקט לנערים:

מה לכם, שגם לי לא יתנו להכנס לבית ולכם לא יביא הדבר כל תועלת. נסו להדפק על דלתות ידידי הוריקם, שם הסכויים רבים עבורכם. האיש המסתיר את בני מסכן חייו הוא זהיר ומפחד מכל רשורש. והרי רואים אתם, שלא עלה בידי בני להציל אפילו את אמו. בני טודרס לא אבו לשמוע ולהשתכנע מדברי, הם איימו עלי, שאם לא ארשה להם ללכת אחריו הם יגרמו לשערוריה כזאת שיגרשו גם את בני ודבר הסתרתו יודע לכל.

כאן התערב הנוצרי ואמר לנערים שלא יזיקו לפאן מאיק. הוא יעץ להם ללכת למקום לא רחוק, לבית אחיו של סטאשק ומבטיח להם שלא יסרבו להם שם, להלינם במתבן. הנער חיים גולדין, שהיה רגוע יותר משני חבריו פנה הפעם אליהם בתבונה, שבאמת לא תצמח להם תועלת מכל הענין ורק ישימו מכשול מתחת לרגלי מאיק הזקן. מה שלא הועילו תחנוני בפני הנערים, עזרו המלים הקצרות של חיים גולדין. מבלי להפרד פנו הצעירים לעבר המשק של קלינובסקי, אחיו של סטאשק.

מרוצה מהתסבוכת שהותרה עשה הנוצרי מחוה כלפי והציג את עצמו בשם אנטוני מצ'ושקו. תוך הליכה קצרה הגענו למשק קלינובסקי, שם הייתי צריך למצא את בני. נכנסנו שנינו לתוך הבית. על גבי המטה השתרע למנוחת לילה בעל המשק, קלינובסקי המתקרב לגיל שבעים. מצ'ושקו התישב על ידו והציגני בפני הזקן בהוסיפו מספר מלים חמות על הזמן הקשה, על צרות ונחמות. שאלתי את קלינובסקי, היכן בניו? הם יחזרו עוד מעט, ענה.

לגמתי מים. לא אכלתי מזה 36 שעות, אך לבקש פרוסת לחם לא היה לכבודי. שתיתי עוד מים מצמא, מרעב, מעייפות הדרך, מעצבנות וממתחות. ישבתי על ספסל והמתנתי. שעות ישבתי ובני קלינובסקי עדיין לא חזרו. מצ'ושקו מזמן חזר לביתו. הזקן הציע לי להשען בספסל ולכבות את עשית הנפט.

בחשכה הרהרתי על הנסים והנפלאות שנעשו לי על ידי ההשגחה העליונה ששלחה לקראתי מלאכים טובים כדי להאיר דרכי, הזרועה קוצים ודרדרים, בדמותם של שני נוצרים. האחד, שהובילני דרך קשה ומסוכנת תמורת 2 חבילות מכורקה והשני — מצ'ושקו, שיצא בשעה מאוחרת מפתח ביתו כדי להגיש מים לנערים. הוא הכיר אותי ונאות להביא אותי עד הלום. לולא הנסים — המקרים, הייתי גווע ביער חסר אונים מרעב ומצמא. מטבעי הנני פחדן ולא יוצלח ולא הייתי מסוגל לגלות יומה, כדי להגיע לבני משה.

מתיחותי גברה מרגע לרגע התרגשתי מאד לקראת הפגישה עם בני. מתי כבר יבוא? היכן הוא כעת? בשעה 4 לפנות בוקר נכנס פלק, הבן הצעיר של קלינובסקי. שאלתי, היכן סטאשק? הוא איננו בבית, יחזור מאוחר יותר. בינתיים, עליך לצאת ליער! סכנה גדולה בימים אלה, שיהודי בבית!

בקשתי את פלק להראות לי מחבוא עד בוא סטאשק. כי החורשה סמוך לבית דלילת עצים וקטנה יחסית כדי לא להתגלות. אבל פלק ענה לי ברוגז וחרון אף: לא מעניני להסתיר יהודים ולא אוכל להראות לך כל מקום במשקנו. אסור לך לשהות רגע בביתנו!

כשרק קמתי לצאת מהבית, הגיע בריצה יווף, בנו הבכור של קלינובסקי, ידידי הטוב, שהתגורר במרחק מה מהמקום. הוא הקים רעש ומהומה וספר, שלפני חצות התדפקו על דלת ביתו נערים יהודים. (בשפתו: קריאניס) בעוד בני ביתו ישנים וספרו, שהגיעו יחד עם מאיק הזקן מברושבה. ומאיק הלך לבית קלינובסקי לפגוש את בנו.

יווף הרים קולו וצעק על אביו, כיצד מרשה הוא לסטאשק להסתיר יהודי בביתם אם יודע הדבר לשכנים, ידעו על כך מיד הגרמנים שלא יהססו להשמיד אותנו ולשרוף משקנו. מהרגע שבאו אלי הנערים היהודים לא עצמתי עין! תוך רוגזה, חטף מקל והתנפל עלי להכותני.

הוא צרח עלי: העלם מכאן מהר ככל האפשר, אחרת אנפץ את גלגלתך!! כחץ ברחתי ונעלמתי מן הבית. לבי פעם בקרבי במהירות רבה. הסתתרתי מאחורי הרפת והצצתי מבעד סדקים בצפיה דרוכה לבוא סטאשק, שיוליכני למקום מחבוא של בני משה.

יוסף יצא לחצר כדי לתור אחרי ובאמת הבחין בי ונאלצתי לברוח הלאה. לאשרי, הגיע סטאשק. כנראה התחשבו בו בבית וכבדוהו והראיה, שהשתתקו ונרגעו.

סטאשק הוליכני לחורשה הקרובה והסביר לי בנחת, כי לפי שעה אין באפשרותו להפגיש אותי עם משה. הוא מוסתר בבונקר בטוח ואין לגשת לשם לאור היום. הוא הצביע לי על מקום, שהיה חפור באדמה ואמר לי לשכב שם ללא פחד עד שיחשיך. הוא הוסיף לי דברי עדוד והבטיח להביא לי מזון. אם במקרה יעבור במקום אחד הרועים, עלי להסתתר בשיחים מהצד. דרך אגב, לא יחצו הרועים באותו יום את החורשה. עשיתי בספוק את מצות סטאשק. שכבתי כל אותו יום בבור, מקופל ומכורבל ורעדתי מקול עלה נידף ומכל צל. בצהריים הביא לי סטאשק תבשיל ופרוסה גדולה של לחם.

לאחר צום של 2 יממות השיב התבשיל את נפשי וסעד את לבי. חכיתי בכליון עינים לרדת הערב ותהילה לאל שוכיתי לפגישה הנכספת עם בני. ספרנו בהתרגשות זה לזה כל הקורות אותנו בימים האחרונים, מהרגע שנפרדנו. עוד המשכנו לספר, כשסטאשק הפסיק אותנו באמרו: נו, נו, יספיק להיום כשכבר נפגשתם ודי ספרתם על הכל. כעת חייב מאיק הזקן לחזור לחבורתו ליער, משם הוא בא ועליך מושקו לחזור לבונקר שלך. לא! אמר משהלה. לא אעזוב את אבי הזקן בודד וללא משען. יהיה הוא על ידי, באשר אהיה ולאשר אפנה. אם תסרב לאבא להשאיר אתי בבונקר, תאלץ אותי לחפש מחבוא אחר. היה רגע של שתיקה. מחשבה עברה במוחי והצעתי לסטאשק שיסכים להשאיר אותי תמורת כל החפצים בעלי הערך, שהשארו אצל הרופאה הסובייטית בסוקולי.

לסטאשק קסמה כנראה ההצעה. הוא שינה את ארשת פניו והזמין את שנינו לבוא לביתו. לאחר שאכלנו על שולחנו ארוחת ערב טעימה, הוביל אותנו לבונקר אחר ביער. נמצאו שם מספר מקלטי רדיו, נשק אוטומטי ופנס כיס. המכשירים היו לפני כן בטפולו של משה. תחתית הבונקר היה מכוסה בשכבה עבה של קש.

ירדנו לבונקר העמוק וסטאשק אטם את פתחו במכסה כבד ומוסות. בלי אומר ודברים חזר לביתו... הרגשתי שנקברנו חיים וקשה מאד היה לי לנשום את האויר המחניק. לא היתה קיימת כל אפשרות לפתוח לבד את המכסה מבפנים. התפלאתי, שמשה לא שם לב לדבר שחסר אויר לנשימה... כנראה, התרגל למצב תוך נסיון ומחוסר ברירה.

פעמיים ביום בא סטאשק והביא אוכל. בשעה 10 בבוקר הביא פת שחרית ובין השעות 8—7 בערב את פת הערבית. בזמנים אלה נפתח מכסה הבונקר לכחצי שעה, זמן האכילה ויציאה החוצה — לצרכים. מיד חוזרים אנו „לשאל התחתיות“ שלנו והמכסה יורד מעל ראשינו. לנפש אחת, אולי היה מספיק האורור, פעמיים ביום, אולם לשנינו נוצר מחנק כבד מגשוא. לילה ראשון בבונקר עבר עלי איכשהו, לאחר שלא ישנתי לילות. סביב השעה 4 אחרי הצהריים הרגשתי ברע מהחנק האיום. הששתי שלא אחזיק מעמד, עד שיבוא סטאשק בשעה 8—7 ויפתח את המכסה. בלעתי את האויר באופן ספומטי, וטוב, שלא אחר סטאשק לבוא, אחרת מסופקני אם הייתי מצליח לשאת את החניקה.

הוא גילה לנו שהגיעו אליו חבריו של משה ורוצים לראותו. יצאנו מהבונקר החוצה ובלוית סטאשק ירדנו למרתף של תפוחי אדמה, כדי לראות את האורחים. לפנינו עמדו 6 האחים פלוט, (בניו של נפתלי, חתנו של אהרון אליהו הנפת), מרדכי משה בלושטיין, יעקב סיינס ושני אחים גולדברג (בניו של ישראל'קה הנפת, בני דודים שלי). הבכור שביניהם אברהמיל בן השלשים היה נגר במקצועו ובעל נסיון בעבודות נפחות.

פועל מוכשר ומהיר תנועה. ערב הגירוש הלך עם משה לב (משה ראשקס) ומשפחתו ביניהם אחותה של אשתו ביילה, אביה חיים ברוך גולדוסר וילדיהם – לכפר קריזבה. משה היה איש אמיד וברשותו סחורות ודולרים לרוב. הוא הכיר הרבה מהאכרים עוד מתקופת הכבוש הסובייטי, בהיותו מנהל המחלבות של אזור סוקולי. מתפקידו היה לעבור בכפרי הסביבה ולקבל מהאכרים את הקונטינגנט של חלב וחמאה עבור הממשל.

חיים ברוך גולדוסר אשתו רשקה ובנותיו

כבעל אמצעים ומטבע יפה היה משה לב מלא תקווה שימצא חסות אצל האכרים היידיים ויציל ממות את משפחתו. תקותו נגווה כשלא נמצא אחד מהתושבים, שניאות להושיט יד עזרה בצרה להרבה אנשים. יתכן, ואותו עצמו היו מסתירים, אך על אף הסכומים הגדולים שהיה מוכן לשלם עבור הצלת משפחתו העניפה, עלו מאמציו בתוהו.

ימים אחדים נדדה המשפחה ביערות ובכפרים. כפי שמתברר, נפלו כלם לידי הרוצחים הגרמנים, בשבוע הראשון לגירוש. משה לב עצמו הצליח להמלט חזרה ליער ולהגיע לאחר מכן למכר נוצרי, שהעניק לו מקלט. במצבים קשים ביותר ידע משה להחזיק מעמד ולא לאבד עשתונות. תמיד מצא עצה כיצד לצאת מהמצוקה. כל עוד היה עם משפחתו הגדולה ידיו היו קשורות, אך כשנשאר בודד, בודאי לא ילך לאבוד.

בן דודי אברהמיל היה ערב הגירוש עסוק בעבודה אצל האמטסקומיסר. הוא ואחיו חיים יהודיל הספיקו באותו ערב להסתיר רבים מחפצי הבית בתוך בורות, לפני שנמלטו ליערות איצ'קי. ביערות נדדו עם קבוצות פליטים ממקום למקום ומכפר לכפר. הם נתקלו בכנופיות שודדים פולנים וסובייטים, שנטלו כספם ורכושם. הם שדדו אפילו בגדיהן של הנשים והשאירו כמעט עירומות ויחפות.

בין הקרבנות שנגולו בצורה כזאת היו: חנא קשב'ץ בן ישראלקע קלדוה'ס ומאלה רבצ'ה'ס, אשת מגדל פלייר. בימי כבוש הסובייטים נשלח מגדל לסיביר ונפוצה שמועה בסוקולי, שאין הוא עוד בחיים. הנשדדים האומללים הרגישו עצמם כה מושפלים ומיואשים, עד שהגיעו לכך, שמסרו עצמם לידי הגרמנים בהעדיפם את המות, מלהיות ככלבים נרדפים.

האחים גולדברג נצלו בנס מהכנופיות. הם שערו, שמשה מאיק נמצא אצל משפחת קלינובסקי בכפר ברושבה ולשם כוונו צעדיהם. לא נשכת, שהאחים גולדברג היו חברי הארגון, ששלח את משה לרכוש נשק והוא לאֶהספיק לחזור. אותו הדבר נוגע ל־ישת אחי פלוט, כלם בחורים כארזים וחברי הארגון. שתי משפחות האחים, גולדברג ופלוט לא היו מתחילה יחד. אולם נפגשו בדרכם בסביבת דבורקי נוסקי.

משה מאיק רמו עוד קודם לסטאשק, שעלולים להגיע אליו מחברי הארגון, שמסרו לידי 150 מרקים לצורך רכישת נשק. כנראה, יגיעו החברים הנה לשם התיעצות. לאחרים, היה בודאי סטאשק מכחיש את דבר המצאו של משה מאיק, אך בידעו מפיו של משה על בואם האפשרי היה סטאשק מוכן להענות לבקשתו.

במוצאי שבת, ה־7 בנובמבר 1942, הוא יום הששי לגירוש יהודי סוקולי ישבו לשיחה חברי הארגון הבאים עם משה מאיק. הם ספרו את קורות ששת הימים. הם גם מסרו פרטים על שמואל'קה מאיק וחזרו על הספור הידוע מכבר על עברו של שמואל ע"י ביתו והשערוריה עם השכנים. הוא סבר שלא יקרה לו כל רע, בהיותו פועל רכבת לאפי. היה לו בטחון הגובל בשאננות שהשוטרים הפולנים יתמכו בו. ואפילו הגרמנים המקומיים שנהגו לשבת בביתם לעתים קרובות. מיותר להוסיף שאביו של שמואל'קה בצע עבודות רבות ואמנותיות, כשען וצורף לכל החבורה הנ"ל. לא יפלא אם כן, שבטח בכלם וגם בשכניו הפולנים, אתם חי ביחסים טובים, שלא יגעו בו לרעה. אך מיד נמצא „שכן טוב“, שלא אחר למסור ל־נדרמריה, ל„ידידים המקומיים“ שכה נצלו את אביו על התפרעות היהודי הנבזה ושמואל'קה נפל בידיהם הרצחניות שלהם.

אחד האחים פלוט ספר, שהשוטר הפולני קונופקה הסנדלר ירה במו ידו בבן היחיד והמפונק ברוך שדלינסקי, שנסה לברוח ליער. ברוך היה בנו של הנגר העשיר הרשיל שדלינסקי, ונכדו של אליה בוראק הנגר. קונופקה ירה בו, כשבסביבה לא היה כל גרמני, אלא מתוך תאוה חייתית לרצח יהודי.

בישיבה היא הוברר, שבמצב הקיים אין כל אפשרות לנהל פעילות ארגונית־מחתרתית. בעונה זו, לא ימכרו הנוצרים כל נשק ליהודים. כל הסכום שעמד לרשותנו הסתכם אך ב־250 מרקים. כל עוד ישבו היהודים בסוקולי קל יותר היה להצטייד בנשק, אולם עכשו לא ימכרו הפולנים נשק, בחששם שהכדורים עלולים לפגוע בהם עצמם. הוחלט כסכום, למצוא בונקר ארעי, שאפשר יהיה לחיות בו בשעות היום ולצאת ממנו בלילות לכפרים, כדי להצטייד במוון. יתכן, שסטאשק יסכים, תמורת סכום הוגן להרשות לבנות בונקר בחורש השייך לו. בתשובה, הוא הציע להם להסתתר בין ערימות הקש אשר בשדה שבשפת היער, אך דעתו לא נראתה להם, מחשש הקור והגשמים.

בהתחשב בעמדתם של הבחורים ובתנאי האקלים הסתויים הבטיח סטאשק להפיש למחרת ביער מקום מתאים לבונקר. בינתיים נשארנו כלם ללון במשקו של סטאשק. האחים גולדברג נכנסו למתבן ונעלמו בין ערימות השחת ואני והאחים פלוט נשארנו כל הלילה במרתף של התפרדים ואת משה מאיק הוביל סטאשק חזרה לבונקר שלו. הפלוטים קנו אצל קלינובסקי

לחם במשקל של מספר קילוגרמים, וחזרו בינתיים למקומם הישן שלהם, שם נשאו בני המשפחה שלהם. לפני צאתם הציעו להחזיק קשר עם הגולדברגים ולבנות בונקר משותף גדול לשתי המשפחות, אך אלה הססו עדיין ורצו לשקול את הענין ביסודיות יתר, לפני שיחליטו. בינתיים נשארו הם ליום אחד בחורש בקרבת ברושבה. בשיחה נוספת עם סטאשק הציע לו אברהמ'ל גולדברג שיסכים שהם יבנו לבד לעצמם בונקר ל־4 אנשים היינו, לשני המאיקים ולשני האחים גולדברג. לפי תכניתו של אברהמ'ל תהיה הכניסה לבונקר מתוך אחד המבנים של המשק כגון, הדיר, הרפת או האורווה וזאת כדי לא להשאיר עקבות רגלי אנשים בעונת השלגים. את כל העבודות הכרוכות בבונקר יבצעו במו ידיהם וללא כל טרדה לסטאשק.

כתמורה על הסכמתו הבטיחו האחים לתת לסטאשק שני מעילים יקרים, שתי חליפות בגדים מאריג יקר של בית החרושת המפורסם ביילץ, שני שעוני יד מצויינים ועגלה לשני סוסים. סטאשק קמט את מצחו ועצם עיניו בהתעמקו במחשבה. ההצעה אולי קסמה לו אולם החליט להתייעץ עם אחיו פלק ולהשיב למחרת היום.

למחרת שוב הופיעו האחים פלוט כדי לקנות לחם. במרתף התפודים אף הם הציעו לסטאשק להרשות לבנות בונקר למשפחתם. סטאשק דחה מיד את הצעתם בגלל הסכון הגדול שבדבר. הרעש של נוכחות הרבה אנשים, הכרחי שיעזור חשד אצל שכנים ובעקבותיו יוצר מצב, הרת אסון. בלית ברירה נשארו גם הלילה ללון במרתף. סטאשק מנע ממשו בני לצאת ולהפגש עם האנשים במרתף.

למחרת, ביום ב' בשעה 4 לפנות בוקר קמו הפלוטים ללכת והפצירו באברהמ'ל ללכת אתם ולתכנן במקום אחר בונקר משפחתי גדול. גולדברג סירב לדבר בידעו, שהסכנה גדולה למדי למספר רב של אנשים.

כשיצאו האחים פלוט לדרכים הוביל אותי סטאשק לבונקר בני. בדרך נסיתי לדבר אל לבו, שיקבל את האחים גולדברג, כי אחד הוא הסכון משנים, או מארבעה אנשים. אמנם אספקת המזון תהיה כפולה, אך גם התמורה בתשלום תגדל פי כמה. נכר היה מדבריו שהוא מצטער על שדחה עד כה את התשובה החיובית וחשש לאבד את כל הדברים בעלי הערך שהבטיחו למסור לו כתמורה. שמא ילכו הם למקום אחר יפסיד הוא נכס יקר.

הוא הסיר את המכסה ואני ירדתי לבונקר. לעת ערב סבלתי שוב מחוסר אויר. נשמתי בקושי וחכיתי בכליון עיניים לבוא סטאשק ולהסרת המכסה. הוא הגיע רק בשעה 9 בערב ואז הוקל לי מאד. היום ירד שלג ראשון וקיים חשש להוצרות עקבות רגל, המובילות לבונקר בשעת הבאת המזון. לאור הבאות הנושאות בחובן סכנה, יצאנו מהבונקר אל מרתף התפודים כדי ללון שם הלילה. במשך הלילה יתכנן סטאשק עבורנו מקלט חדש, שהכניסה אליו תוביל דרך דיר הכבשים. בשלב ראשון יספיק השטח לשני אנשים וכשיצטרפו האחים גולדברג אפשר יהיה להרחיבו ל־4 אנשים. את ארוחת הערב אכלנו במרתף. אני נשאיתי במקום ואת משה לקח אתו סטאשק, כדי שיעזור לו בעבודות הכנה של מקומנו החדש. בשעה 3 אחרי חצות נגמרה הפירת הבונקר בשטח 4 מטרים מרובעים ומטר 1 הגובה. עבודת הכריה היתה קשה מאד מפאת הקרקע הקשה ושל חימר שהיה מאובן. למעשה, אפשר היה כבר לשכב בשניים.

הכנסנו קש ופורנוהו לכל שטח התחתית. וביום ג', היום ה־9 לגירוש היינו בבונקר החדש. כמכסה, השתמש סטאשק בקרשים אחדים ועליהם עפר וזבל צאן מהדיר. „ביתנו“ החדש היה קטן בהרבה מהקודם, בכל זאת לא סבלתי באותה מדה מהמחנק ומחוסר אויר לנשימה,

בעל תבונת הכפיים, לא רגיל היה ולא יכול להתבטל סתם. תמיד מצא לו משהו לעשות בפנים הבונקר – לנוחיות כלנו, משהו להתקין, או משהו לשפר.

בלילות ריקים אלה, ללא עבודה החליטו האחים גולדברג לנסות לגשת לסוקולי ולהביא משם זעיר מהחפצים שהשאירו חבויים בבית ואצל מכריהם הנוצריים, כדי להתחיל בתשלומים לסטאשק, כפי שהוא ראוי לכך ומגיע לו לפי ההסכם וכן גם לצרכי מזון.

ביום 16 בנובמבר, אחרי חצות עזבו הגולדברגים את הבונקר ושמו פעמיהם לסוקולי. הם נסו לשכנע את משה בני, שילך עמהם, התנגדתי לכך ולא הסכמתי בשום פנים שבני ייטכן את חייו, שמא יתקל בפטרול גרמני, או במשמר פולני ?!

הליכתם בשני הכוונים נמשכה שלש וחצי השעה. הם הביאו אתם כר נוצות וכסת, שמיכה, קצת בגדים, נעליים ולבני גוף. הם ערבו לכך, שלא רואים בעירה אפילו כלב. אפשר לשטן למלוקאת הראש ואיש לא ירגיש בנעשה.

בלילה הבא נלוו אליהם גם משה, לא יכולתי לעכבו עוד. בשעה 3 אחרי חצות חזרו ב"ה כלם. הפעם הביאו כלי בית נחוצים ביותר. בלילה השלישי נלויתי גם אנכי אליהם, במטרה להביא את הפרוות וחפצים בעלי ערך, שהחבאתי בביתי מתחת לרצפה. היה או לילה אפל ונשבה רוח חזקה. הסתכלנו לכל הצדדים, כדי להבחין ולהקשיב, אם לא נשמעים צעדי אדם. הלכנו בדרכים עקלקלות, דרך שדות וחורשות ונמנענו מלעבור מקומות, שם מצויים כלבים. בסוף הגענו לביתי. היים יהודיל עמד על המשמר ונעץ מבטיו לכל הצדדים, אם חלילה לא עובר מישהו. אברהמיל ומשה פתחו את הרצפה והוציאו את הפרוות ושאר החפצים.

אני עליתי על שלחן והוצאתי מהור מוסתר שבארובת התנור כפות, מזלגות, סכינים וגביעים, הכל מכסף. הדברים היו מונחים בתוך שקיק של בד. בכל הבית נראו עקבות שוד, שבוצע מדוקדק. ארוגות הבגדים, המזונן ומדפי המטבח היו ריקים. על הרצפות התגלגלו מאות ספרים, תעודות ככל המינים, תמונות משפחתיות ואמנותיות, שהשודדים לא מצאו בהם חפץ. לקחתי אתי רק דברים נחוצים לי ביותר. פחדתי להדליק נר. החלונות היו שבורים והתריסים הוצאו ממסגרתם. הששתי מאיש זר שיכול להבחין, שיהודים נמצאים בפנים הבית. משה סחב אתו שק מלא בגדים שהוציא מתחת לרצפה. שק דומה שני, לקח אברהמיל ומהר עזבנו את הבית.

משדה האחו של הכומר שהשתרע מאחורי ביתי היו נראים בית המדרש החדש ובית הכנסת. מבעד החלונות ראיתי אור דולק. נודע לי מאוחר יותר, ששם היה מקום קליטת יהודים שברחו ונתפסו בסביבות סוקולי, לאחר שנתגלגלו כשבועיים ביסורים וברעב. אחדים נשדרו על ידי כנופיות פולנים ורוסים. עירומים, יחפים ורעבים, מסרו את עצמם ביאושם לידי הרגמנים. עדים נוצרים ידעו לספר, שקולות היהודים הגדונים למות, בכיותיהם ויללותיהם פלחו וקרעו לב של כל עובר. אוי לאזניים, שכך שומעות !

האחים גולדברג נכנסו אף הם לביתם שמאחורי בית המרחץ במטרה לקחת מחפציהם המוסתרים לעין. משה בני הלך אחריהם ואני נשאיתי בפניה מוסתרת מאחורי חומה עם השקים.

לפתע נראו לעיני 5 צלי אדם. פחד מות אחותני וצמרמורת עברה בגופי. לבי החל לדפוק בקצב מוגבר. החבריה שלי בבית גולדברג הבחינו אף הם ב־5 דמויות והתחבאו.

למזלנו התרחקו הדמויות ונעלמו מעינינו. כנראה היו אלה גנבים פולנים שעטו על הרכוש היהודי הנטוש. נשמתי לרוחה. חטפנו את החבילות שלנו ונמלטנו כל עוד רוח חיים בקרבנו. בדרך התחוללה סערה וטלטלה אותנו לכל הצדדים, אבל הפחד שנתקפנו בו קודם דחף אותנו לרוץ

בכל כוחותינו. בשעה 3 אחר חצות הגענו בשלום לבונקר שלנו. לאחר הפסקה של לילה נדברו בחורנו טוב הפעם ללכת לסוקולי, מבלי שידעתי אני על כך. החשבון שלהם היה, שכל עוד לא הספיקו כנופיות השודדים לרוקן את כל בתי היהודים הגטושים והעזובים, כדאי וכדאי להוציא משם מה שניתן. פתחנו את לבנו בפני סטאשק במטרה לצרף אותו ל"הרפתקאות הלילה" שלנו.

היות, ומכירים אנו הרבה מקומות של בתי יהודים, שם מוסתרים דברים שרצוי לקחתם, מן התבונה היא לא להזניח את הדבר ובהדרגה להעביר אלינו את הרכוש לבעלות שלנו המשותפת.

סטאשק הסכים להצעתם והוסיף, שמן ההגיון לשתף עוד שני חברים. כדי לבצע את התכנית על דקדוקיה. חבריו יקחו אתם 2 רובים, 2 אקדחים ורמוני יד אחדים. במקרה של התקלות בגרמנים, או במשטרה פולנית יוכלו לעמוד בפניהם בהצלחה. ביום ה' — 20 לחודש נובמבר, בשעה 11.30 בלילה קרא סטאשק לבחורים שלנו מהבונקר ללכת אתו לסוקולי. על ידו פסעו 3 בחורים מזוינים בכלי נשק.

לסוקולי הגיעו כלם ללא תקלות ומכשולים. בראשונה נכנסנו לדירת שלמה קרבצ'ביץ החיט. שני פולנים מזוינים עמדו ברחוב לפני הבית על המשמר והשאר עלו לעלית הגג. במקום מצאו חבילות ארוזות בשקים ובמזודות. החברה החלה בוריוזות ובמהירות להוריד את החבילות למטה. סטאשק לחש לנו, היהודים, שבדרך חזרה לבונקר נשמור מרחק ממנו ומשני חבריו ושנשאיר חלק מהשלל במקום, עליו הצביע, כדי שיוכל הוא לאספם מאוחר יותר, מבלי הצורך להפריש חלקם לשני חבריו.

בחורינו היו מסורים לסטאשק בלב ונפש והשתדלו למלא את כל משאלותיו. עוד בהיותם בעלית הגג הושיטו לסטאשק חבילה של בדים יקרים (מ — 400), תוצרת בית החרושת, וידובסקה מנופקטורה" בהעלמם מעיני 2 חבריו. הוא תחב את הבדים לשקו. במקום אחר הוסיפו לו חבילה של מפות שלחן וחפצים אחרים, מבלי שהבחינו בנעשה חבריו הנוצרים. בחוץ היה חושך מצרים. סטאשק צעד בקרבת היהודים, כדי להסתיר בדרך את שללו היקר. מעין שותפיו הנוצרים. בהגיעו לכפר, השאיר במחבוא חפצים רבים. בבית סטאשק פתחו בחלוקת השלל. סטאשק נטל לעצמו מנה הגונה כיוזם עקרי של המבצע וכאפוטרופוס של היהודים שלו. גם חבריו הנוצרים קבלו מנות טובות ויפות, לעומת שלשת השותפים שהסתפקו במועט יחסית.

בלילה הבא לא שתף עוד סטאשק את חבריו הנוצרים במבצע הליכה לעיר. הוא אמר להם, שלא יוסיף עוד ללכת בלילה לסוקולי ולסכן את חייו. לעומת זאת שתף את אחיו פלק וביחד עם שלשת היהודים הלכו שנית לסוקולי. המבצע הצליח גם הפעם וגבוריהם הביאו 5 שקים נוספים עם בגדים וחפצים למיניהם. "שמייג" עם אחיו נטלו מחצית הרכוש ו-3 היהודים ביחד את מחציתו השנייה. בלילה הבא יצאו חמשתם בפעם השלישית לסוקולי ושוב הביאו חבילות דברים, שהתחלקו בהן כאמש. בבית מאיק נשארו עדיין צלחות, קערות, ספלים, כוסות, סירים וכלי מטבח שונים, אך סטאשק דחה בשלב זה את המשך הפעולה. בין החפצים של שלשת הלילות, היתה קופסה עם תכשיטי זהב ואבני חן, שרשרת ארוכה מזהב, ענק לצואר, מחרוזת פנינים, שעוני יד מזהב, אצעדות, עגילים, וטבעות זהב משובצות יהלומים. סטאשק שאל כיצד לחלק בין כלם את התכשיטים? השיבו לו היהודים: לפי שעה ישאר הכל בידיך... בעתיד נתחשבן ונשתווה בינינו...

ממבצעי שלשת הלילות בסוקולי צבר לו סטאשק, מעילי חורף יקרים, פרוות נהדרות,

חליפות בגדים, נעליים, מגפיים, חולצות, כלי מטה ועוד ועוד... בשווי של עשרות אלפים מרקים ובמשך שבוע אחד הפך לעשיר.

האחים גולדברג עם משה מאיק חלקו ביניהם את החפצים שהביאו מסוקולי והניחום בבונקר. הם רצו קודם לסלק את חובם לסטאשק את שהבטיחו לו עבור הבונקר. אמנם לכתחילה רצה הוא להחזיק את משה מאיק שלא על מנת לקבל פרס, היות וחבריו לארגון „א.ק.“ דרשו ממנו מחסה עבור משה, על כל צרכיו על-חשבונם. משה נחשב כאלקטרונאי מעולה בכל הסביבה על כן הוא היה חיוני ביותר לעצם קיומו של הארגון. עם זאת הבטיח משה לשלם לסטאשק עבור החזקתו והחזקת אביו, בבגדים, לבני גוף וחפצים שונים המופקדים אצל הרופאה הסובייטית. כזכור לנו, סרב בזמנו סטאשק לקבל את אביו.

כשהצטרפו האחים גולדברג לבונקר והבטיחו תמורה הוגנת, התחייב גם משה לשלם דמי החזקה ואכן הגיע הזמן לממש את ההבטחות כמעט בשלמות. במעמד זה נמסרו לידי סטאשק 4 חליפות בגדים ו-4 שעוני יד בעלי ערך וחפצים אחרים. את העגלה הפקדו בידי נוצרי בסוקולי וברגע שישחררו אותה מיידו, היא תמסר ללא דחוי לרשות סטאשק. כדי שלא יפקפק בנאמנות דבריהם, שלמו לו האחים גולדברג בינתיים — תמורה בחפצים.

„שמייג“ גלה שביעות רצון והצהיר בחגיגות ובפאטוס, שאם אפילו תמשך המלחמה שנים, יהיוק את כלנו על חשבוננו, ללא כל תוספת תשלום. עם זאת החליטו בני הנוער שלנו להקציב לסטאשק תשלום חדשי קבוע. הם פנו אליו ובקשו לקבוע לעצמו את גובה התשלום החדשי בעד המזון. בתחילה עשה סטאשק רושם, כאילו אינו דורש חלילה יותר מאשר כבר קבל והרי הבטיח להם החזקה „עד סוף“ המלחמה. צעירינו הפצירו בו והסבירו ששלמו אך עבור הבונקר ומגיע לו תשלום לחוד עבור המזון. ימים אחדים סרב לקבל את שהציעו לו ובסוף הסכים ואמר, שיקבעו הם עצמם את גובה התשלום.

הסכום אם כן, שנקבע לו היה 400 מרקים לחודש. הבחורים שאלו את האיש, אם זה יספיק? להפתעתם הוא ענה שמוכן לקבל לא פחות מ-600 מרקים במצרכים ולא במזומן ולפי המחירים, שמלפני המלחמה. קרה כאן, כמעשה אברהם אבינו ועפרון החתי: כשרצה אברהם לקנות אצל עפרון החתי קרקע כדי לקבור את מתו, לא רצה עפרון בתחילה לקחת ממנו כסף ולבסוף דרש מאברהם, „ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר“.

והנה תפריטנו היומי שהוגש לנו על ידי מטיבנו סטאשק, בתדשיים הראשונים: קילוגרם אחד לחם שחור לארבעתנו, פעמיים ביום תבשיל חם. המורכב בדרך כלל מתפוחים מעורבים בסלק, או כרוב ומרקים דלילים וגריסים ואפונה. בשר הוגש לנו פעמיים בשבוע בכמות של מחצית הקילוגרם בערך ל-4 הנפשות.

הזהרתי לא פעם את צעירי, שבנסותם להעניק ל„שמייג“ מכל טוב עבור כל פת לחם או לגימה, אין הם מטיבים לנו וההפך נכון, מעוררים בסטאשק תאות בצע יותר ויותר.

הנה רואה הוא לפניו פרות חולבות ובסופו של דבר יוציא מהם הכל ויצר את הרצועה סביב צוארם... לצערי, לא התחשבו בדעתי ונראתי בעיניהם כקמצן וכלי.

„הוא הושב שאנו בבית ואנשים חפשיים, הוא אינו מבין, שאנו קבורים וחיינו תלויים לנו מנגד“. באותם הימים הפצירו צעירינו ב„שמייג“ שישתדל לקנות עבורם אקדחים והבטיחו לשלם עבורם פי 10 מהמחיר המקובל. כפי הנראה חשב הנוצרי בלבו: „מי יודע כמה זהב עוד ברשותם, אם מסוגלים להציע סכומים אגדתיים?׃

חלף זמן עד שהאכר סטאשק החליט על גובה התשלום שיש לקבוע ליהודים שלו, כי כל כמה שיגיד להם, אולי ירמה את עצמו? על כן נסה בהתחלה להפנותם לאחיו פלק. לעצמו לא היה נעים, לפשוט את עורם" מעליהם. ואם יקמץ במתן האוכל וחלילה יתאוננו, אפשר יהיה להאשים את אחיו. גם פלק לא רצה לקבוע מחיר מחשש שירמה את עצמו וענה, שהוא סומך על יושר לבנו. בחוריגו הושיטו לו חפצים בשווי 800 מרקים וחשבו אותם רק ל-400 מרקים. או לבש ההססן עזו וקבע סכום של 600 מרקים לחודש עבור ההחזקה. הוא נסה לתרץ את הסכום הזה, הואיל וקל בימים אלה להשיג כל מיני דברים מבתי יהודים, הנמכרים למכביר ובזול. במצב זה נשארו החפצים בינתיים בידינו לשם הערכה נוספת.

„שמייג" הבין בחושו האכרי, שהיהודים אינם משלמים לו את הסכום הגבוה המורת אוכל, אלא תמורת החזקתם בבונקר. כי הרי האוכל דל ולא שווה יותר מ-50 מרקים לחודש. הוא הצטער שעד עתה לא לחץ לקבל יותר מהם ולא ידע לנצלם כדבעי. נודע לו שאכרים אחרים השכילו לנצל את יהודיהם טוב יותר ממנו. הנה מספרים, שיענקל קרושבסקי שלם לאכרו קילוגרם מלא של זהב עבור החזקתו במשך שבועיים. משה לב שלם לאכר בעד ככר לחם שעון זהב. אלעזר רוזנוביץ' (לאזרקה סימנאר) משלם 100 מרקים עבור יום אחד של החזקה במרתף. מאותו יום ואילך נהג סטאשק לבקר אצלנו תכופות בספרו על יהודים שהעשירו אכרים רבים וגם הוא יכול היה לקבל אליו יהודים כאלה שהיו מכסים אותו בזהב ובמטבע זה. מיום ליום הורע התפריט שלנו. תכופות החסיר לנו את הלחם באמתלא, שאול בבית עקב הפסקת העבודה של טחנות הקמח. התבשילים היו מימיים ללא שמן, או בשר. לעתים אף התבשיל לא הוגש לנו בתרוץ, שהיו אורחים בבית ולא היתה אפשרות לבשל.

הצעירים הסבירו לו שמאיק הזקן סובל חרפת רעב. הם לא אזרו עזו להגיד לו שאף הם רעבים. סטאשק שמע דבריהם באירוניה והשיב, שביערות מתגלגלים יהודים הסובלים רעב וקור והיו נותנים שבח לאלוהים. לוא זכו לקבל פרוסת לחם פעם אחת ביום וקורת גג לראשם. לספורים אלה היתה מטרה להשתיק אותנו ושנבין עד כמה חיבים אנחנו להיות מאושרים ואסירי תודה לו — לסטאשק.

לשמע הדברים האלה החליטו צעירינו לנסות למכור חפצים תמורת מזון. רצוי היה ללכת לכפרים, שעדיין לא עברנו בהם ולא מכירים אותנו שם.

אברהמיל גולדברג עבד פעם אצל אכר בכפר יז'בין, (מרחק 2 קילומטרים מהבונקר) בשם לאפינסקי. הנוצרי היה מכר טוב של אביו והיה מוסר לו עבודות נפחות לבצוע. אברהמיל שיער שהאיש ירצה לקנות מספר דברים שברשותנו כגון: סמלון לסוס, (חומונט) כיור רחצה, תריסרים אחדים של שופיני יד ושמלת חורף יפה. בשעה 11 בערב יצאו משה ואברהמיל לכפר יז'בין. הלילה היה אפל. אף בלילות ירח הדרך היתה קשה, כי היה צריך לעבור שדות ושדות מרעה. בחשכה אי אפשר היה לאותת אחד לשני וזה גרם שהבחורים תעו לא מעט ונמצאו פעמים באותו המקום, משם יצאו לא מכבר. לבסוף נאלצו להתדפק על חלון של בית ולשאול לכוון הדרך.

בכיתי במסתרים בדאגה לשלום בני יחיד. דרך קצרה יחסית של 2 קילומטרים היתה צריכה להמשך כשעה שעתיים הלוך וחזור והנה חלפו שעות ארוכות והילדים עדיין לא חזרו. ה' יודע מה קרה? ... הייתי מעדיף לרעוב ימים ולא לסבול יסורי צפיה מיואשת כדי לשמוע צעדי בני החזור אלי. כל רגע היה בעיני — נצת. לאשרי הרב, חזרו 2 הבנים אחרי כחמש שעות. הם היו עייפים ויגעיים ורגליהם היו מיובלות. הם לא נעלו מגפיים מחשש שוד בדרך,

אלא נעליים בלות, שלחצו אצבעות רגליהם. לפי הערכתם עברו יותר מ-10 קילומטרים. הם הביאו אתם חצי קילוגרם לחם ושני קילוגרמים המאה. הם נדברו עם לפינסקי לבוא אליו שוב בעוד 3 ימים. הזמינו אצלו לחם למספר שבועות, המאה בכמות נכרת וליטר י"ש. כתמורה, עליהם להביא ערדליים וזוג מכנסיים. הם הפצירו בלפינסקי שירכוש להם אקדח, הואיל והיה בקשרים עם מבריחים בקטע ורשה – לובלין. כמובן, שהובטח לאכר לשלם מחיר גאה. הוא הסכים גם, שהבנים יספקו לו מדי פעם בפעם סחורה חדשה למכירה, במחירים זולים, כדי שירויה מהעסקות וכתמורה יקבלו הבחורים מצרכי מזון. הוך שבועיים ימים בקרו משה ואברהם'ל מספר פעמים אצל לפינסקי. הוא קבל אותם תמיד בסבר פנים יפות. אשתו רצתה לאפות להם עוגה ולכבדם בשתיית תה, אך הם הודו לה ולא רצו להטרידה בשעות הלילה. יום אחד אמר להם לפינסקי, שכנראה, הרגישו שכנים, שיהודים מבקרים בביתו, כל פעם שגשמועות נביחות כלבים בלילות. הם אמרו לו בפירוש, שיארבו לבוא היהודונים, יתפסו אותם וימסרו לגרמנים. לאור הדברים יעץ להם לפינסקי לא לבקר בביתו, הוא מוכן להחזיר להם הרבה מהדברים שלקח אצלם עד עכשו. אין הוא רוצה לסכן את חייו.

עם זאת, הוא מוכן כעבור שבוע להפגש אתם ביער, בנקודה מסוימת. לכך נקבע יום ב' הבא. בשעה 2 אחרי חצות. בשעה המיועדת הגיעו הבנים למקום. אך לפינסקי לא נראה שם. הם חכו כשעתיים – והילד איננו... הואיל והוא הזהיר אותם בזמנו, שאורבים לחייהם, הם לא ניסו ללכת עוד לביתו. רוב הדברים נשארו בידי לפינסקי מבלי לקבל עבורם כל תמורה.

המזון, שהובא עד עכשו מלפינסקי, בצרוף המנות של „שמיג” יכלו להספיק איכשהו לכמה שבועות ולכן החליטו הבנים לנוח ולא לצאת בינתיים, בלילות. אבל אברהם'ל לא ידע מנוחה כסמבטיון והיה תמיד זקוק להתפרק ממרצו העז. מילדותו היה רגיל לעמל ולעבודה קשה ולא היה מסוגל לשבת ולהתבטל. מהרגע שהוא „טעם” הליכות לילה, נמשך להליכות נוספות כשרק לא הופיע הירח בלילות. לסוקולי, לא הרשה „שמיג” ללכת בשום אופן וכדי ללכת לשם זקוקים לנשק והנשק רק בידי „שמיג”.

סטאשק הסביר לחבריה, שהשג כסה את עין הארץ ומכל פסיעה יצטיירו עקבות רגלי אדם ובכלל אמר, לא כדאי ללכת לסוקולי, כי בתי היהודים מרוקנים מכל וכל, אפילו הרהיטים נעלמו מכל בית. לא כדאי, אם כן, ללכת סתם ולגשש בחושך מקומות, ששם עלול משהו להמצא. „שמיג” עצמו אמנם התכוון לצאת לסוקולי ולהביא כלי אמיל של המטבח המוסטרים אולי עדיין בעלית הגג של בית מאיק, אולם דחה זאת לאחר הפשרת השלגים.

אברהם'ל אם כן הציע ללכת לכפר איצ'קי, מהלך כששה קילומטרים מהבונקר. אצל אכר בשם ולאדק הפקידו בזמנו האחים גולדברג הפצים שונים. אני התנגדתי בכל תוקף, שבני משה יצטרף להרפתקת ההליכה המסוכנת. הלכו 2 האחים לבד ואמנם הביאו משם מקצת חפציהם. בבגדים שהפקידו, החלו להשתמש במשפחת ולאדק, בהניחם שבעליהם לא נמצאים עוד בחיים. הם קבלו אצל האכר ליטר 1 שומן וככר לחם. אברהם'ל בקש את ולאדק שיכין לו כמות גדולה יותר של לחם, המאה, נפט, 3 סוללות לפנסי תאורה, וראי שלחן לצורך גלות. כדמי קדימה להזמנתו, נתן אברהם'ל 100 מרקים.

לאחר 3 ימים לא היה עוד בכוחי לעכב את בני משה מלכת אתם. הפעם לקחו 2 רובים, ו-2 רמוני יד שנשארו בבונקר והיו שייכים לארגון „א.ק.”, בהם השתמש בזמנו „שמיג” עם 2 חבריו בצאתם בליות היהודים לסוקולי.

נשארת בודד בבונקר. בשעות קשות אלה, שרוי באי שקט ופחד, מלמלתי ושננתי פרקי

תהלים, אלה שזכרתים בעל פה כגון: „שיר המעלות, אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי“, ומהפסוקים „אלי, אלי למה עזבתני“, „למה ה' תעמוד מרחוק“, „עד אנא ה' תשכחנו נצח“, „משכיל לדוד בהיותו במערה“ ועוד תפילות התפללתי לה, שישמור על חיי הבנים שיצליחו בדרכם הורועה מוקשים ושיחזרו בשלום, אמן!

אחרי ארבע ומחצית השעה זכיתי לראות שוב את החוזרים. הם הביאו אתם שק מלא לחם, במשקל 35 קילוגרמים. את יתר המצרכים המוזמנים הבטיח ולאדק לספק בפעם השניה.

על גורל יהודי סוקולי ידע ולאדק למסור, שביום הראשון אספו הגרמנים כ-500 יהודים והובילום בעגלות אכרים. בשמונה ימים נוספים נתפסו יהודים בסריקות, ועל ידי מלשינים שפלים, במספר כ-500 נפש. רבים התמסרו לגרמנים מפאת רעב, קור ושוד. שבועיים החזיקו את העצורים בבית המדרש החדש ואפילו אפו עבורם לחם וחלקו להם מנות מזון קבועות.

בתקופה הזאת הרשו הגרמנים לאפות לחם ליהודים. את מלאכת האפיה בצעו שני האופים מסוקולי: אלתר רדוילובסקי ויחיאלקה סומוביץ'. האופים היו רשאים להתהלך חפשי.

אחרי שבועיים נשלחו כל היהודים האלה „לגדוד העשירי“ בביאליסטוק, שם היתה נקודת אסוף לכל יהודי הסביבה וגם ליהודי סוקולי, שגורשו לפני כן.

מביאליסטוק נשלחו קבוצות, קבוצות יהודים לטרבלינקה, לתאי הגאוזים. ולאדק לא היה איש פשוט ובור. הוא היה במדה אינטליגנטי, קרא עתון והשכיל גם לדבר גרמנית. התמצא בכל מיני שטחים ואפשר היה לסמוך על דעתו. הוא ספר על מות גבורים של כמה מיהודי סוקולי, שקשה היה להאמין עליהם. שמסוגלים הם למעשי גבורה.

אחד מאלה היה בנימין רכלסקי הפיסח, בנו של אברהם משה רכלסקי. תושבי סוקולי הכירו את בנימין אך מעט. ראו אותו לעתים, כשהיה מדדה על רגליו העקומות, מבלי להשתמש בקביים, או במקל. בהלכו, היה נושם בכבדות. דבר אחד ידעו כלם, שבנימין היה תולעת ספרים ומתמיד בלמודים. הוא סיים בית ספר עממי בהצטיינות והמשיך ללמוד נהול חשבונות כאוטודידקט מתוך ספר למוד פולני. הוא התמחה בכתיבת בקשות למשרדים ממשלתיים ופרטיים, לבתי משפט ולמחלקת המסים וכתב לכל מומין ומבקש.

בזמן שלטון הסובייטים עבד רכלסקי במחלבה ממשלתית, כעוזר לפנקסן. אלה שהכירו אותו מקרוב ידעו כי הוא בעל מרץ ויזמה, למרות נכותו. כן ידעו שהוא חסיד הרעיונות הקומוניסטיים. בזמן האחרון נוהג היה לבלות ימים שלמים בבית סבו, בריש השוחט.

ב-2 בנובמבר 1942 ביום הראשון של הגירוש נמצאו בערך 500 נפש בנקודת האסוף ע"י בית המדרש הישן, כך בדיוק ספר ולאדק, שהיה עד ראיה. אחד הגרמנים ממשתתפי הגירוש פקד בצריחה על בנימינ'קה לעלות על עגלה. באותו רגע הרים בנימין את ראשו ופנה בקול נרגש להמון בגרמנית ולאחר מכן בפולנית. בדבריו אמר: יודע אני שמובילים את כולנו להשמדה, אך מתנחם אני ברעיון ובבטחון מוחלט, שרוצחינו ינחלו בקרוב מפלה מוחצת, הם יאלצו להכנע!!! הם יהפכו לעם של עבדים לעמים אחרים!

העם הגרמני התפרסם לפניו, כנושא דגל התרבות וההשכלה. מתוכם יצאו משוררים ופילוסופים, שהאנושות התגאתה בהם. אולם מעתה יוקיעו אותם אומות העולם בכל הדורות כעם של רוצחים, ברברים, וחיות טרף, שעלו באכזריותם על תלינים ואינקביוטורים של ימי הביניים!!! בדבריו לקהל הנוצרי הוא אמר: אל תשמחו ואל תעלונו לאיד ולחורבן של היהודים! אותם הרוצחים המוציאים היום אותנו להשמדה לא יהסו גם אתכם להשמיד בבוא

היום. בנימין לא הספיק להמשיך את דבריו. קול יריה פלח את האויר. בנימיניקה קרס ונפל והשיב את גשמתו הגאה והטהורה לבורא.

גבורה עילאית נוספת הראה וולוול קפיטובסקי, בחור בגיל עשרים, יתום, שהתגורר ברחוב גונסובקי. עד זמן הכבוש הסובייטי הוא היה לא מוכר לצבור הרחב בסוקולי. שכניו, שהכירוהו מקרוב אמרו עליו, שיש לו פה שנון. בתקופת שלטון הסובייטים עבד כנער לשליחויות במרפאה, שבביתה של יניה פלקובסקה. וולוול היה בין ראשוני 500 היהודים שהובלו בעגלות אכרים – לביאליסטוק.

ברגע שהגיעה שיירת העגלות לגשר שמעל הנהר נארעוו פרץ וולוול בקריאה אדירה לקהל: „אחים יהודים! אל נשלה את עצמנו, ידוע מה מצפה לנו בסוף דרכנו זו. אך לפני המיתה המשונה בכבשנים נועדו לנו עוד ענויים וסבל, רעב צמא, קור, לכלוך וכנים. לכן אחים, אל לנו להיות מובלים כצאן לטבח!!

אם אין בנו הכוח להתקומם נגד מרצחינו עדיף לשים תיכף ומיד קץ לחיינו. במי שעוד נשאר קורטוב אומץ בלבו ורוצה לקצר את דרך סבלו, שיקח דוגמא ממני וכן יעשה ואלוהי ישראל ינקום את דמנו!

בסיימו את דבריו קפץ מהעגלה לנהר ונעלם במצללותיו.

ולאדק המשיך לספר על עשרות יהודים מסוקולי שהיו בבונקר מסוים עם משפחותיהם. לסוף נתגלו על ידי מלשין פולני, שהצביע עליהם לג'נדרמריה הגרמנית. הם הופיעו מיד בליות המשטרה הפולנית וכל היהודים שבבונקר נורו במקום.

בין קרבנות אלה היו: הרשל „ישמח“, (חתנו של יענקל פטרושקע אשתו פראדל ושתי בנותיהם. הבכירה שביניהן – חייצ'ה נפצעה והתעלפה בשעת היריות. הרוצחים חשבוה למתה והשאירו אותה בין המומתים. אכרים גויסו לחפור בור עמוק ולקבור את עשרות ההרוגים.

לאחר מעשיהם הנורא התרחקו הרוצחים. חייצ'ה התעוררה בינתיים מהתעלפותה, קמה על רגליה הכושלות ונמלטה מגיא ההריגה. היא הלכה בשארית כוחותיה אל חברתה הנוצרית, שהיתה אתה בדידות רבה עוד מספסל הלמודים. חייצ'ה היתה תלמידה טובה, עזרה ואף הכינה שעורי בית לחברתה. כלם אהבו אותה בבית הספר. לא ידוע על גורלה. כנראה נספתה מוקדם, או מאוחר יותר. מכל מקום, לא מצאה הגנה אצל חברותיה הנוצריות.

בין יתר הקרבנות של הבונקר הזה היתה אשתו של חיים איצ'ה פלייער ושתי בנותיהם. חיים איצ'ה עצמו ויתר ילדיו הסתתרו במקום אחר. באותו הבונקר נמצאו אלתר בן ביילה רחל עם אשתו. בת הקצב הענעך פלייער ושני ילדיהם הנחמדים. האשה והילדים מתו ביריות ואלתר הצליח להמלט על נפשו. שם נורה גם מרדכי לפקובסקי בנו של אברהמקה „עשו“. נגר במקצועו. אביו, אברהמקה „עשו“ היה בעל אדמות, שעבדם כמו ידיו. לבד חרש, זרע, קצר ודש. הוא נהל משק מלא במלוא מובן המלה, ונקרא בפי היהודים: „עשו“. כנוי זה קבל תוקף גם עקב העובדה כי גם אברהמקה היה אדום שער.

עוד ספור עצוב על מרדכי לפקובסקי, שעבד בשנים האחרונות לפני המלחמה בוורשה, כנגר. אביו מת עליו לפני מלחמת העולם השנייה. בזמן גירוש יהודי סוקולי היה הוא, אמו ואחותו מוסתרים אצל אכר, סמוך לכפר איצ'קי. פעם, כשיצא מרדכי לקנות לחם, נתקל למעגל הסריקות ונורה במקום.

קרבן נוסף היתה ילדונת יפיפיה בת 4 בשם חנה'לה, בתו של בצלאל מלאך מאשתו השלישית. היא היתה בבונקר עם אחותה הבכירה שרה אסתר. האחות הצליחה להמלט מן

התופת. ולאדק הוסיף בתאורו המזועזע, שבעת הטמנת ההרוגים בבור זרם דמה של חנה'לה למעלה כמזרקה. על כך ספרו לולדאק האכרים, שעסקו בעבודה הטראגית. ועוד ספור של ולאדק על הנגר איציה באראן, שהצליח להסתתר כשבועיים במחבוא שעל יד ביתו. ילדיו היו אצל אכר ולילה לילה הסתננו לסוקולי על מנת להעביר חפצי בית בעלי ערך בתוך שקים לטובת האכר. הדבר נתאפשר להם, כי כזכור לנו מהרפתקאות „שמייג“, לא היתה כשבועיים אחרי הגירוש כל שמירה על רכוש היהודים והכל עמד — הפקר.

הנגריה של יצחק (איטשע) באָרן
בתצלום: יצחק באָרן. אברהם גולדברג, מרדכי לפקובסקי,
ישראל ספירוביץ, חיים פישל הזקן עם נכדיו

בהמשך ספורו נודע לנו, שבזמן האחרון נראו גרמנים, המוכנים לעשות „ביונס“ עם יהודים. הם מובילים את בורחי היערות ומסתתרי הבונקרים, המסכימים לכך, לגיטו ביאליסטוק, במחיר 500 מרקים לגנפש. לפי השמועה, חיים שם היהודים חפשי ועובדים במפעלים. היודנראט מנהל שם „מלוכה“, ולרשותה משטרה יהודית...

הגרמנים, שהובילו את היהודים לגיטו השתמשו במוניות פרטיות, כדי להסוות את מעשיהם. בין הראשונים, שהגיעו לגיטו בצורה כזאת היה ישראל מאיק, אשתו דינה, בתם ובת דודתם היגדה. צרות ויסורים סבל ישראל ביערות במשך השבועות, עד אשר הגיעו לגיטו ביאליסטוק. כל עשרו והונגו, כל ידידיו המסורים הנוצרים שהחניפו לו כל השנים, כל אמונו באדם, לא הועילו לו למצוא מחסה ליום אחד. לא נמצא אף ידיד, שמוכן היה להושיט לו יד עזרה במצוקתו, ובעד כל הון. שבועות התגלגל מאיק עם משפחתו ביער, מחפירה לחפירה. תכופות היו לו ענינים עם כנופיות שודדים, שגזלו אותו ללא רחם. תמיד עקבו אחריו ומצאוהו בכל

מקום לשם עבר, כדי להוציא ממנו סכומים ודברי ערך. בימים אחרונים מצוקתו גדלה לאין שעור, מחמת בתו — טובה.

כנופיות מזוינות של סובייטים ופולנים בשמות „סרגיי“, „כנופיית יאנק“, שדדו ואנסו צעירות, לאחר שחטפו אותן. ברנשים כאלה נטפלו גם לטובה וישראל אביה שלם הון תועפות, כדי לפדות אותה מידיהם הטמאות.

לאחר כל התלאות שקשה לתארן, נקל להבין שישראל מאיק נתפס להחלטה לעבור לגיטו ביאליסטוק, כשנוצרה לכך הודמנות נאותה. הוא שלם כמה אלפי מרקים לגרמנים שהעבירוהו עם משפחתו לגיטו, על אף ההנחה שגם הגיטו לא יתקיים לאורך ימים, אבל טוב חיי שעה...

הטרגדיה של ישראל גמשה אף בביאליסטוק, לפי דברי ולאדק. לביתו בגיטו היה יוצא ונכנס אורח פולני ממוצא גרמני — (פולקסדויץ), בענין תקון שעונים. האיש לא נשאר אדיש לבתו של ישראל וממש התאהב בה. הפולקסדוויץ היו בעלי זכויות מיוחדות. הואיל והבקורים נמשכו יום יום, נוצרה כעין ירידות בינו ובין המשפחה כולה. בהעריכה את המצב, צצה מחשבה בלב דינה, לנצל את „המאהב“ על מנת לשחרר את המזודה עם הזוב מידי ינינה פלקובסקה, שנמסרה לה בזמנו — לפקדון.

הגרמני הסכים ללא כל הסוס לבצע את המשימה ונסע בלוית טובה מאיק לסוקולי. ינינה פלקובסקה קבלה אותם יפה ובקשה לבוא למחרת, כי המזודה מוסתרת באחת הכפרים.

למחרת הופיעו שנית בביתה. ינינה בקשה אותם לחכות קמעא, באמרה, שמיד תביא את המזודה מהצריף שבחצר. למעשה, רצה להודיע לז'נדרמריה על בואם של האורחים.

שניהם נעצרו מיד. הגרמני הואשם בקיום יחסים עם יהודים. על גורלה של טובה לא ידוע עד עצם היום הזה. משערים, שהיא נורתה, או נשלחה לטרבלינקה.

כך שכלו המאיקים את בתם טובה, בנשואם על מצפונם את החטא, שמא הם עצמם גרמו למותה. הכאב היה ללא נשוא, לאחר שתמו ימי האבל אחרי בנם — שמואלקה. לאחר שגם איציה הנגר הגיע באמצעות הגרמנים לגיטו ביאליסטוק, הוא שלם שנית לגרמנים, כדי להסיע במונית את בניו מהכפר. לאכזר לא התחשק שהילדים יסעו ממנו, כי הם הביאו לו רכוש מהליכותיהם הליליות לסוקולי והמשיכו עד אז להעשירו. אבל הנערים נמשכו בכל לבם להוריהם וכך הם הגיעו אליהם בשלום.

ועוד חוליה משרשרת התאור של ולאדק על שני יהודים נכבדים מסוקולי: אהרקה זולטי נמצא הרוג על יד הכפר יבלוגיה, ושלומקה אולשה נורה ביער בוויסק בשעת סריקה. שניהם היו מעשירי העיר ונהלו עסקים בקנה מדה רחב.

אהרקה זולטי היה עד פרוץ המלחמה בעל 2 מחסני עצים וחמרי בנין. הוא בנה לו במרכז העיר בית גדול דו קומתי. אשתו פראדל נהלה בית עשיר ומפואר. דברה תמיד בנחת ולא שמעו מעולם שהיא תריב, או תסתכסך עם מישהו. גדבה לעניים ולנצרכים ביד רחבה ובכלל היתה אהודה על הבריות. אהרקה בעלה, היה יהודי גבון, עומד בדבורו, ומתימן על הקהל. הוא היה כעין שתדלן אצל השופט ירוולסקי, כשהדבר נגע למשפט. מי שעמד בפני בעיות משפטיות פנה לאהרקה. בצעירותו הוא התחנך בכפר — רוש, שם התגוררו הוריו והיה בן בית אצל הפריץ מרוש. היה חברם של ילדי הפריץ וגדל אתם. הם הגיעו לדרגות גבוהות בחברה. אחד היה שופט, השני חוקר משפטי, (סלדובטל) והשלישי סרן. אהרקה היה מיווד עם כולם. כשחתן הפריץ את בתו והטקס התקיים בכנסית סוקולי, דאג אהרקה, שיהודי סוקולי יקימו שער כבוד מלכותי, מקושט בירק ובפנסים צבעוניים מגיר, לכבוד ה-„שלוש“ (חתונה),

ולחציב חביות עם חומר בערה לכל אורך הדרך מהשוק ועד רחוב ה"תפילה" שנדלקו ברגע המתאים.

לאהרקה פנו בענין גיטין, משפטי בוררים. ותווך בסכסוכים בין 2 הצדדים. בזמן שלטון הפולנים כיהן אהרקה כפרנס בקהילת היהודים. בזמן הכבוש הגרמני היה מחברי היודנראט. בכלל היה אהרקה פעיל בעניני צבור. בשנים האחרונות גדל יחוסו בקהל עוד יותר, עקב בנו, שגמר למודי ההנדסה והתפרסם בסביבה.

משמאל: שלמה אולשה, שרה מרים, צפורה, משה וחנה זילברג, חיים יהושע ובנו יצחק, מושקה, יחזקאל צרבוניץ.

שלמהקה אולשה היה בעל חנות צבעים ומחסן חמרי בנין. מוצאה של אשתו שרה מרים ממשפחת הרב רבינוביץ, נכדו של הרב ר' יעקב ז"ל מסוקולי ומשושלת רבנים, החל מהרב ד"ר אליעזר מיכאל רבינוביץ, שתרגם את הש"ס לשפה הצרפתית. גם הרב מלאפי ר' ישראל רבינוביץ חיבר ספרים חשובים ומענינים.

שלמהקה היה חסיד של הרבי מאלכסנדר. ביתו היה עשיר ונהגו בו מנהגים אריסטוקרטיים. היה ראש קהל רשמי אחרון של הקהילה היהודית בסוקולי. בנו הבכור למד בישיבת ע"ש הרב ריינס — בלידה ונשא אשה ממשפחת גרוסמן המיוחסת בעיר אוסטורב — מזובייצק, שם גיהל חנות לגיר ומכשירי כתיבה.

בניו מיכאל וולוול פתחו בביאליסטוק חנות סיטונאית לצבעים ומוצרים כימיים וידועים היו כ"האחים אולשה". הבן הרביעי משה, חתנו של יעקב גינזבורג היה שותף לבית חרושת לגסירת עצים בביאליסטוק. הוא גם ייצר אבקות אפיה ותבלינים למשקאות תחת שם "אופיון", באותיות דפוס עבריות.

הבת הבכורה צפורה (פייגל) נשואה ליעקב סטרינסקי מביאליסטוק. הוא יסד את בית החרושת הראשון לטקסטיל בארץ ישראל בשם "מגור".

הבת חנה, יפה ומשכילה היתה נשואה לבן משפחה מיוחסת זולברג בוורשה. פירמה מפורסמת למוצרי פלאטין, ברחוב גנשה 14.

בת הזקונים של שלמה — מושקה, סיימה סמינר למורים בוויילנה. שלמה אולשה היה אב ל-5 בנים ו-3 בנות. הצעיר בבנים, חיים יהושע נשא לאשה את בתו של הלמן והמשכיל — פסח בריל ז"ל. אשתו שפרה, בתו שרה ובנו הקטן פסח נרצחו ע"י הנאצים ביער.

חיים יהושע היה חבר הוועד המחוזי להכשרה חלוצית והיה פעיל בארגונים העירוניים המקומיים כגון: התאחדות הסוחרים, הוועד לגמילות חסדים הקואופרטיבי, חבר המועצה המקומית של העירייה ובימי הכבוש הנאצי – חבר היודנראט.

לאחר זמן הלכו שוב צעירינו לאיציקי אל ולאדק לקבל מצרכים מוזמנים. משה נעל מגף גומי על רגלו המיובלת, שמצא עבורו „שמיגי“. הם לקחו אתם 2 רובים ומספר רמוני יד. קרוב לאיציקי נשמעה נביחת כלבים חזקה. הם נעמדו במקום עד ששתקה הנביחה והמשיכו בדרכם לבית ולאדק. חיים יהודל ומשה נעמדו מתחת לעץ עבה עם הרובים בידיהם ואברהמל בדיק בזירות את המקום, אם אין משמר במקום. הוא קפץ בזירות לתוך הצרו של ולאדק והקיש בחלונו. ולאדק נבהל בחשבו, שבאו לגנוב אצלו והתחיל לקרוא לעזרה בכל גרונו. אברהמל קרא לולאדק וניסה להרגיעו:

אדון ולאדק, אל תבהל, אני אברהם הנגר! אבל נביחה של כלבים וצעקותיו של ולאדק החרישו את הקול של אברהמל. להרים את קולו הוא פחד מפאת המשמר, העלול להגיע מרחוק. עברו דקות ארוכות עד שקולו של אברהמל הגיע לאזניו של ולאדק מאחורי החלון. אז הוא הדליק עשית נפט ויצא לפתוח את הדלת. הוא ספר, שרק אמש גנבו בכפר, אצל שכנו האחד נעלם חזיר ואצל השני עשרות עופות. הגנבות נמשכות בכל הכפרים שבסביבה, על ידי כנופיות נוצרים ויהודים. כששמע צעדים מאחורי החלון, היה משוכנע שגנבים בחצרו. באיציקי קבעו משמר לילה מ¹⁰ אנשים וכך גם בכפרים הקרובים. גם כלבים מתלויים לשומרי הלילה בשבילים. ולאדק יעץ להזהר מללכת בלילות בכפרים, מפאת הסכנה האורבת בהתקלות עם השומרים, שלא יהססו להזעיק את הו'נדרמריה. הוא מסר לאברהמל את המצרכים המוזמנים. בין היתר הוא הושיט 2 ליטרים נפט בשני בקבוקים, אך דרש חזרה 2 בקבוקים ריקים. לאברהמל היה רק בקבוק אחד. ולאדק התעקש ולא הסכים לתת את ליטר הנפט השני. אברהמל הרגיש את עצמו מושפל, בהתחשב עם העובדה שהוא הפקיד אצל הנוצרי הרבה דברים יקרים, בגדים, נעליים, לבנים בשווי של מאות מרקים ומדובר כאן על בקבוק ריק, שכאלה אפשר למצוא במזבלות, מה ראה ולאדק להתעקש ולאץ את אברהמל לבוא שנית ולהעמיד חייו בסכנה. על חיים יהודל ומשה, שעמדו בחוץ על המשמר עברו רגעים של חרדה. 4 שומרים עברו ממש על ידם ושרקו. חשבו בחורינו, שהמשמר השגיח בהם ושוורקים כדי להזעיק אתריים ואולי אף את המשטרה. בידי השומרים היו פנסי כיס ולמרות שבידי צעירינו היה נשק, הגנה עצמית לא יכולת להצליח נגד כתור של נוצרים רבים.

לשמחתם התרחקו השומרים וכמעט באותו רגע „התגלש“ אברהמל מחצרו של ולאדק וכל השלישייה חזרה בשלום לבונקר.

שוב היולתי דמעות כמים ומררתי בבכי עד שזכיתי לראות את הבנים החוזרים אלי. הם ספרו ותארו את קורות הלילה וההליכה המסוכנת והגיעו פה אחד למסקנה, שמוטב לשלם ל„שמיגי“ מאות מרקים עבור פת חריבה עם מים, מאשר לסכן את החיים ברדיפה אחרי מזון משופר יותר.

הבחורים קבעו, שהליכה לסוקולי מסוכנת פחות מאשר הליכה לכפרים. בסוקולי לא נתקלים בנפש חיה ובנביחת כלבים.

נסיתי לשכנע אותם, שכעת אין עוד הכרח ללכת לכפרים, כי יש לנו מלאי מזון ובצרוף המנות של „שמיגי“ נוכל להתקיים זמן ממושך. בגין ליטר אחד של נפט, שהשאירו אצל ולאדק

אין להעלות על הדעת ללכת במיוחד. נסתפק בזה, מה שנקבל מסטאשק ואפילו נפט, אמנם במחיר גבוה יותר, אבל... מילא...

למרות הכל, יצאו הצעירים מספר פעמים ליוז'בין, באמנם שאין כלבים בדרך. יש אמנם חסרון אחר – הדרך לא ישרה ומובילה סחור סחור ובלילה אפל אפשר לתעות ולאבד את הכוון, אך הואיל ובקרו כבר אצל לפינסקי מספר פעמים, התרגלו לכך ומקוים להצלחת בדרכם.

לדאבוננו ההליכות לא נשאו פרי. לפינסקי קבל אותם אמנם באדיבות והשאירו אצלו סחורות בשווי של 1600 מרקים, תמורת הזמנה לדברי מזון. בתחילה קפץ לפינסקי על ההצעה, בראותו רוח לא מבוטל בעיסקה ואמר להם לבוא שוב לשם קבלת המזון. אולם, כשהופיעו אצלו בפעם החמישית, דחה אותם שוב לפעם אחרת. „בפעם האחרת“ לא מצאו את לפינסקי בבית. הם לא התעצלו ויום אחד פגשוהו בביתו, אבל הפעם אמר להם, שאין הוא מסוגל לבצע עוד כל עיסקה אתם, מוכן להתזרזר הכל מה שקבל מהם, כי פשוט אינו רוצה להעמיד את חייו וחיי בני משפחתו בסכנה.

מספיק ודי לו, שהשכנים הבחינו ויודעים היטב, שלפינסקי עומד בקשר עם יהודים והמשחק הוא משחק באש. בסוף אמר להם לפינסקי, שלא יעזו לעבור עוד על מפתן ביתו. הבחורים הבטיחו לו, שלא יבואו עוד אליו ובקשו שלא יתן להם הפעם לצאת בידיים ריקות, אך הנוצרי לא נעתר להם והם חזרו, כלעומת שבאו.

הבנים נוכחו, שאין בידם עוד ללכת לכפרים. תקוה קלושה אחת נשארה להם, לפנות לרופאה הסובייטית, ידידתו של משה מאיק.

הרופאה הסובייטית

הרופאה היתה כבת 35. לפני החורבן, כשהיו בסוקולי רק 2 רופאים יהודים: גוטנפלאן ומאקובסקי היתה הרופאה עמוסה עבודה. היא היתה מומחית למחלות נשים ולמחלות פנים. היתה מלבבת ביחסה ובטפולה בחולים ומספרים היו עליה כי לא פעם ותרה על גמול בבקור אצל מיעוטי יכולת. בעלה, קצין גבוה בצבא הסובייטי נמצא בחזית המלחמה. בימים ראשונים לאחר הפלישה הנאצית ניסתה הרופאה לעבור לצד הסובייטים ולהגיע לעיר מולדתה – טמבוב. היות וכל דרכי הקשר היו כבר מנותקות, נאלצה הרופאה להשאר בסוקולי. היא קבלה המלצות טובות מראש העיר הפולני דאן, מאניקובסקי ומאישים אחרים. הקומנדאנט הגרמני הוציא לה רשיון לעסוק ברפוי חולים בסוקולי והסביבה. הרופאה היתה אם לשני ילדים: נער בן 16 וילדה בת 6.

משה בני הכיר את הרופאה בשנת 1940. כטכנאי, היה משה מקבל ממנה תכופות עבודה בתקוני רדיו וסרב לקבל גמול עבור טרחתו. במקרים אלה שלחה לו האשה בעד כל תקון סכום של 40 מרקים, על ידי עוזרת הבית שלה.

לאחר כשלושה לעבור לצד הסובייטים הומינה אליה את משה ובקשה אותו לבקר בביתה לעיתים תכופות, באמרה אליו כי הוא נחשב בעיניה כבן. לא יפלא הדבר, שמשם התרועע מהר עם בנה איגור.

עכשו, בהיותו בבונקר החליטו משה ואברהם גולדברג לנצל את הידידות עם הרופאה ולהשיג בעזרתה מזון, כדי שלא יהיה צורך לסכן את החיים בהליכות לכפרים. על ידי סטאשק שלחו השנים לרופאה שמלות ובגדי ילדים. החפצים מצאו חן בעיניה

ובזכרה את יחסה למשה, שלחה אליו מכתב ע"י סטאשק ושאלה פרטים על מצבו ובין היתר בקשה לנקוב מחיר עבור הדברים שנשלחו אליה. משה ענה, שבנוגע למחיר הוא סומך עליה, אך במקום כסף הוא מבקש חבילות מזון מדי פעם בפעם, בגלל מצבו המיוחד. הרופאה ענתה בו במקום, כי בחפץ לב היא מוכנה לשלוח חבילות ואפילו מדי יום ביומו, אם רק תהיה לה אפשרות והזדמנות בידי מי לשלוח. בינתיים שלחה לו ע"י סטאשק 100 מרקים וחבילת מזון שהכילה: עוגה גדולה, אוז מטוגן, צנצנת שומן וחצי קילוגרם נקניק. בפתק, שצרפה לחבילה כתבה שרצתה לשלוח הרבה יותר, אך השליח חשש שיעצרוהו בדרך אנשי משמר ויתענינו בתכולה של מטען גדול. לחג המולד הממשמש ובא, היא מוכנה לשלוח כמות מספקת לכל ימי החגים... לדאבונו סרב סטאשק לקבל הכל, שהכינה הרופאה מפעם לפעם.

„שמייג“ ביקר אצל הרופאה אחת לשבוע ובידעה שמאיק נמצא תחת חסותו, היתה רצה לקראתו, בהשאירה את החולים, שבאו לבקורים בביתה ואף באמצע הטפול, כאלו היה סטאשק אורח, שהגיע מחוץ לארץ אחרי שנים. היתה מכניסה אותו לחדרה, כדי לשמוע פרטים על משה מאיק. אנב, גלתה לו חבה עד כדי לטיפת פניו. סטאשק היה חוזר הביתה מבקורים אלה במצב רוח מרומם. הוא היה רווק בגיל 36, אכר עשיר ובעל משק מעורב. מהמין היפה לא נודמנו לו קופצות ולכן היתה לו לחוויה מיוחדת יחסה של הרופאה. חוץ מזה, הוא היה מעונין להפגש עם איגור בנה, שלמד בזמנו ממאיק לטעון מצברים והיו לו מכשירים לכך. לבקשתו של משה, היה איגור טוען את המצברים בשביל סטאשק ללא תשלום. המצברים היו דרושים לשדורי רדיו ולקליטה בארגון „א.ק.“ סטאשק, כידוע היה חבר פעיל במחתרת. הוא הגיע לביתה של הרופאה מבלי לעבור את העיר סוקולי ובכך פחת אפשר היה להבחין בו. משה מאיק יצר בשביל הארגון מצברים קטנטניים מכרום וניקל, שאפשר לשאתם בכיס, מבלי להבחין בהם. סטאשק לעומת זאת נעשה מיום ליום נוקשה יותר כלפינו ונהג בשאננות. הוא לא מסר את המכתבים מהרופאה למאיק וסירב לקבל כל מזון עבורו בהתחמקו בכל מיני תרוצים ואמתלאות. רק דברים קטנים קבל, כגון, תרופה בשביל חיים יהודל, שסבל מקצרת. פעם הביא סטאשק ידיעה מהרופאה, כי יושב ראש היודנראט בסוקולי, אלתר גינזבורג, אשתו רופאת השניים, בנה מוניק, יונה גינזבורג ורעייתו המורה צלינה מסרו את עצמם לג'נדרמריה הגרמנית.

זמן מסוים התגוללו ביערות בבונקרים ולבסוף קצתה נפשם ולא יכלו לשאת עוד את הסבל והעניוים. עדיין הם מוחזקים במעצר, אך יש סכויים לשלחם לגיטו ביאליסטוק. כל זאת כתבה הרופאה למשה על גבי פתק, שהפעם נאות סטאשק למסור לידיה. בראות, שעל ידי סטאשק לא ישיגו מזון מהרופאה, הפשו צעירינו תחבולות כיצד להתקשר אתה, בדרך אחרת. משה שלח מכתב לבנה איגור, בו בקש אותו להפגש אתו מאחורי בית העלמין ביום מסוים בשעות 3—1 בלילה. איגור מיד ענה וקבע מפגש במוצאי שבת הקרוב מאחורי בית העלמין לנוצרים, בדרך ברושבה.

הצעירים תלו תקוות בפגישה, בידעם כי איגור ידיד נאמן ומסור בכל לבו למשה מאיק. הם החליטו לבקש מאיגור לשים אחת לשבוע חבילת מזון במקום מסויים מתחת לגל אבנים. לדאבון לב נכשלה התכנית, כי איגור קבל קריאה להתיצב לעבודה בלאפי ולא היתה לו האפשרות לקיים את הפגישה. עם זאת מסר ע"י סטאשק, כי בשבוע הבא יתקשר אתו שנית. אולם סטאשק התחמק שבועות אחדים מהענין ושאף לבטל את חליפת הפתקאות בין איגור לבין משה. כשאיגור נפגש לאחר כמה שבועות עם סטאשק ורצה לשלוח על ידו פתק

למשה לא רצה סטאשק בשום אופן לקחת את הפתקה בנימוק. כי משמר גרמני עומד עכשיו בכל הדרכים ובודקים את כל מה שמעבירים ממקום למקום ומחפשים גם בכיסים. סטאשק היה פותח בכל ערב בשעה 9-10 את המכסה מעל פי חור הבונקר שלנו והיה מוריד לנו את האוכל ופעם ביומיים היה יורד אלינו לשוחח קצת ולשמע חדשות ברדיו. אגב, היה חוקר אם הצעירים יוצאים לפעמים החוצה... הם אמרו לו, כי להעמיד את חייהם בסכנה בשביל דברים מסופקים לא כדאי. אולם פעם הציעו לו תכניות אחדות שעודדו גם אותו להשתתף עמם במבצע:

(א) ללכת לסגן האמטסקומיסר, שגר בפרבר העיר. הגישה לביתו קלה ונוחה והיות שהוא מפטם לחג המולד אווויס ותרנגולי הודו וע"כ מצוה גדולה היא לגרום לו צרות ולהפר את חגו...
(ב) ללכת למחלבה הממשלתית לקחת משם את החמאה, הכלים, הטלפון ומכונות הכתיבה.
(ג) ללכת לטחנת הקיטור ולחתוך רצועות עור, שישימשו סוליות לנעליים...

(ד) ללכת לאורוה של הגנדרמריה (אברהמיל עבד שם ויודע את כל מסתרו ויודע כיצד לפרק את הקירות ללא קשיים מיוחדים ולהוציא משם אופנים, פרוות יקרות וחפצים יקרי ערך אחרים ולהצית את האורוה על סוסיה ורכבה. הצעירים גרו את תאותו של סטאשק והוא הבטיח לעיין בתכניותיהם ולבחור מהם את הרצויות. בינתיים ספר לנו ששמע ממכיריו הנוצרים על יהודים מסוקולי. היינו רגילים לשמוע ספורי זוועה על התעללות ביהודים עד שהלבבות התאבנו מלשמע ובכל זאת עשו עלינו הספורים רושם מדוכא. שש נערות שהצליחו להמלט ממצוד גרמני בעת סריקה ביער היו מוסתרות במשך זמן מסויים. הנערות הרגישו את עצמן מאושרות שהצליחו להנצל בדרך נס מסכנת המוות, שרחפה עליהן ביער הקודם מצד הרוצחים והנה פגשו אכר, שהיה נראה הגון. הן בקשו ממנו שיראה להם את הדרך למושב שקט ובטוח וספרו לו את כל הקורות אותן בעת המצוד ובאלה ניסים ונפלאות הם נצלו מהרוצחים הגרמנים. האכר הבטיח להן להוליכן למקלט בטוח. הנערות שמחו, שהשם שלח להן מלאך טוב וגואל ומושיע להצילן ממות והלכו בעקבותיו. לפתע הבחינו הנערות כי הדרך שמוליך אותן האכר היא לכוון סוקולי וכבר נראה מגדל הכנסיה של סוקולי... הנערות פנו אל האכר: אדוני! הלא הדרך מוליכה לסוקולי! הנה הכנסיה...! או חטף האכר אלה והחל לרדוף אחריהן. הן החלו לברוח והאכר רץ אחריהן באלתו להריץ אותן לכיוון סוקולי, כמו שמובילים בהמות לשחיטה וכך מסרן לאמטסקומיסר. הנערות נפלו בידי הרוצחים הגרמנים והאכר קבל בעד טרחתו 3 קלג"ר סוכר... עוד ספר סטאשק: בסוקולי היתה חנות למנופקטורה של שמואל צבי קראוויץ, חתן יודל גולדין. לפני שהוציאו היהודים מסוקולי החביא קראוויץ את מרבית סחורתו אצל ידידיו הנוצרים. אחרי חסול היהודים בסוקולי נשארו שתי בנותיו של קראוויץ, שיינדל ושאשקי שהיו בתחילה ביערות. הן נסו ללכת למכריהן הנוצרים לחפש מחסה בבתיהן, אבל מכיריהן לא נתנו להם אף לעבור על מפתני בתיהם. פעם פגשה שיינדל קראוויץ את חנא סגל בן יודיל, מכפר צייקע, שהיה ראש קבוצה של פרטיונים יהודים. הנערה ספרה לחנא סגל כי אביהן החביא אצל האכר באזור, סחורות ועכשיו לא נותן להם האכר אף לעבור דרך מפתן ביתו. הנערה בקשה מחנא שיעזור לה לקבל את סחורתיהן מהאכר. חנא קבל עליו בחפץ לב למלא את בקשתה, אך יעץ לה לא לגבות את כל הסחורות כי אם לאט לאט. כשנגשו חנא והנערה לאכר הציע להם לבוא בעוד יומיים, היות והחביא את הסחורות במחבואים שונים. ולכן יש להמתין כיומיים, עד שיוציא את הסחורות ממחבואן. כעבור יומיים הלכה הנערה ביחד עם חנא סגל ואנשיו אל האכר. חנא והנערה נכנסו לפנים והשאר נשארו

בחוף. האכר הכין כמה חברים בביתו וברגע שחנא והנערה הגיעו, התנפלו האכרים על חנא והנערה החלה לצעוק. אנשי חנא שעמדו בחוף הבינו כי האכר טמן להם פח ונסו בבהלה. האכרים קשרו את חנא סגל ומסרו אותו ביחד עם הנערה לגרמנים. השומרים את גשר ימיולק והללו רצחו אותם בדם קר. אכרי הכפר קברו את ההרוגים על יד הגשר הימיולקי. עוד ספר סטאשק כי אצל שכנו היה מוסתר היהודי צבי נמוינסקי, חתן אלתר ראדולובסקי, שהיה משלם בעד חסותו הרבה כסף וחפצים. כשנודע לשכנים הדבר, חשש שילשינו עליו לפני הגרמנים ואז קם והרג את צבי נמוינסקי ואת אשתו, באיזה צורה חסל אותם לא ידע, הוא מכיר טוב את שכנו. אך כאדם הגון...

בכתבי כעת את זכרונותי מסופקני אם נזכה לראות את אור העולם אחרי השואה? ואם כתבי יגיעו לידי יהודים שיוכלו לפרסם אותם ברבים. לפי שעה לא נראה עדיין הקץ. אנתנו שוכבים יומם ולילה כמתים חיים, קבורים מתחת לאדמה בבונקר אפל. רק כשעתים אנו מדליקים את „הקופטשאקל“ (עששית קטנה בלי זכוכית המעלה עשן ופיח), המשחירה את הפנים והכביסה כמו במפחה. ביום אני כותב את כתבי תחת קוי אור חלשים החודרים דרך חור קטן במכסה הבונקר. אם כתבי יזכו להגיע לידי יהודים? מסופקני! רצייתי, שיעינו היטב בעבודות הנ"ל. מילא, אם לגרמנים תפקיד להשמיד את העם היהודי אפשר עוד להבינם כי הם הורעלו ברעל של שנאת היהודים המטילה עליהם כל האסונות שבעולם... ומצוה גדולה למלא את פקודותיו של מנהיגם היטלר יש"ו. אבל אכרים פולנים פשוטים הפכו לחיות טרף צמאי דם ומוכנים למסור יהודים חפים מפשע לידי רוצחים. בעד קג"ר סוכר. בעת שסטאשק ספר לנו את העובדות התחלנו לפחד לגורל עצמנו... מי יודע אם גם סטאשק לא ירקום מוימות להפטר מאתנו ולירוש את רכושנו. תקף אותנו חשד כי בקרוב או במאוחר יותר ירצה סטאשק להפטר מאתנו בתתו רעל במאכלנו. וע"כ הציע לנו אברהמיל שמכל סיר אוכל, שיגיש לנו סטאשק לארוחה ימנע אחד מחברנו לפי התור לטעום מן האוכל. במקרה של הרעלה ישאר אחד מחברנו בחיים בכדי שיוכל לנקום את נקמתו ולהצית את כל המשק. וכך נמשכו שבועות אחדים, שכל אחד מאתנו לא טעם יום אחד לפי התור מן האוכל, שהגיש לנו סטאשק.

אוזים ותרנגולי הודו

כשבוע ימים לפני חג המולד קרא סטאשק לצעירים שלנו ללכת אתו לסגן האמטקומיסר להביא את האוזים המפוטמים לפי הצעתם הקודמת. בחצות לקחו הבחורים אתם 2 רובים רימוני יד אחדים ושקים. אחרי 3 שעות שבו לבונקר והביאו 8 אוזים מפוטמים ו-12 תרנגולי הודו. יותר לא יכלו להכניס לתוך 4 השקים והיו נאלצים להשאירם. אברהמיל היה אומן ומסוגל לפרוץ ולפתוח מנעולים. בדקות ספורות היה אברהמיל מבצע את כל הפעולות. סטאשק פחד להחזיק את האוזים הגנובים בביתו והוריד את אברהמיל ואת משה לבונקר שני, שהיה לו בחורשה על יד הצרו. כדי לשחוט את האוזים ותרנגולי ההודו ולמרוט נוצותיהם. הם עבדו הרבה שעות, לבסוף נשארו עדיין 3 אוזים בלתי מרוטים. אברהמיל ומשה היו רעבים ועיפיים מעבודתם המתוחה. אז יעץ להם סטאשק לסעוד את לבם אחרי יום עבודה של מתיחות וצום. אני וחיים יהודל הלכנו לגמור את מריטת 3 האוזים הנשארים. אחרי כן הביא סטאשק דלי ומלח. חתכנו לגורים את כל האוזים ואת תרנגולי

ההודו והמלחנה את נתחי הבשר במלח. סטאשק עשה מהעופות את הסך הכל: לנו הביא את הקרבים והפנימיים של 20 עופות („דריוביסקי“ בלעז). מהשומן נתן לנו מקצת גריווענעס (חתיכות שויסקים מטוגנות). ביום הראשון ספר לנו סטאשק כי הגרמנים הקימו שעוריה בסוקולי בגלל גניבת האווים. האמטקומיסר פנה לכמרים והודיע להם שכנופית שודדים פולנים פרצו לתוך מחסנו והוציאו משם עשרות של אווים... וע"כ דרש שיכריזו בכנסיות, כי הקהילה הדתית שלהם יספקו לגרמנים 50 אווים מפוטמים. הכומר נשא נאום חריף בכנסיה על מעשה נבלה אצל נציגה של הממשלה הגרמנית. פרצו לתוך מחסנו והוציאו עשרות אווים ובוזו העמידו בסכנה את בטחון הקהילה הדתית. וע"כ הכריז, שמצוה גדולה היא למסור כל ידיעה על העברנים לשלטונות.

החמאה מהמחלבה הגרמנית

האווים המפוטמים כנראה היו טעימים לחכו של סטאשק ובראותו כי אברהמיל מומחה לפרוץ ולפתוח מנעולים מסובכים בדקות מספר וכי היהודים שלו בכלל זריזים ונועזים, הוא החליט לקבל גם את התוכנית השנייה של אברהמיל לבצע את ההתקפה במחלבה הגרמנית. היות, והתכנית השנייה היא מבצע מסוכן יותר, הוא החליט לקבל שותף ולבצע עם חברו הנאמן, צשק. סטאשק ואברהמיל לקחו 2 רובים ומשה וחיים יהודל לקחו רמונג'ייד ומכשירים לפריצה ושקים אחדים.

אני נשארתי בבונקר ואמרתי פסוקי תהילים. בתחילה ניסיתי לעכב את בני מלהשתתף במבצעים מסוכנים כאלה, אבל בני לא רצה בשום אופן לציית לי. אחרי שלש שעות שבו והביאו 40 קג"ר חמאה, קג"ר אחדים של גיר, 2 זוגות מאזניים וחפצים שונים. הצעירים רצו לפרק גם את המכונות והטלפונים ולהביאם לבונקר, אבל סטאשק וצשק עמדו בחוץ ומיהרו לשוב. צעירינו לא הספיקו לבצע את תכנית ההרס שלהם. הם רק קלקלו את הצינורות. שפכו את כל החלב והשמנת. לו הלכו בעוד יום, — יכלו להביא כ־3 ארגזי חמאה יותר. מבצעם היה ביום ראשון, אחרי שנשלח הטרנספורט השבועי של המחלבה. הודות לסטאשק היתה הפעם החלוקה של השלל צודקת. בחלקו של כל אחד עלה 8 קג"ר חמאה. אבל הצעירים שלנו ויתרו מחלקם 2 קג"ר חמאה וחלקם במאזניים, ששווים כ־500 מרק. הפריצה למחלבה הגרמנית הממשלתית היתה מלאכת מחשבת. המנעול היה מסובך מאוד. במכשיר פשוט אי אפשר היה לפתחו. חוץ מזה היתה שם דלת כפולה ואברהמיל נאלץ היה לפרוץ את הדלתות ולזה היה צריך להיות אמן, כדי לבצע בדקות ספורות פריצה גדולה מבלי להשמיע קול. הבנים השתדלו בכל כוחותיהם למלא את רצונו של סטאשק, כדי שלא ירקום מויתמות להפטר מהם. אחרי שני המבצעים של האווים ושל החמאה חדלו הצעירים לפחד מהרעלה ע"י סטאשק וכתוצאה מוזאת פסקו לצום לפי תור. סטאשק רצה למנוע חשד מפולנים, כמבצעי הפריצה לתוך המחלבה. ע"כ בקש להכין פתקאות ברוסית ובאידיש כאלו רוסיים ויהודים מאחורי המבצע. הפתקה ברוסית היתה כתובה בטון הומוריסטי ונסתיימה במלים: „אל תדאגו לגוקי הפריצה, החבר סטאלין ישלם עבור הכל!“

הם הראו לסטאשק ולצשק את הפתקאות שמצאו חן בעיניהם. אך למעשה לא השאירו במחלבה, כי נמלכו בדעתם שלא כדאי להעביר את החשד מהפולנים ששנאתם ליהודים לא פחות משל הגרמנים. ובמקרים אף עלו באכזריותם על הגרמנים. כן הפתקאות יגרמו לכך

שהגרמנים יגבירו את הסריקות ביערות נגד יהודים ויפלו קורבנות. האכרים המקומיים חוו דעתם, כי הפריצה היתה פעולה של יהודים. בת מפקד המשטרה הפולנית יאנצ'קו אף ספרה, כי פעם בשעה מאוחרת בלילה כאשר אביה היה בשרות המשטרה והיא נשארה לבדה בבית נכנס לביתה פייבל יזביץ בן מרדכי, נכדו של יעקב גולדברג ואקדח בידו ודרש ממנה בשור חזיר. הפולניה הרימה צעקה ופייבל יזביץ ברח. המשטרה רדפה אחריו, אף ירו עליו, אבל

נפתלי פלוט הי"ד

פייבל הצליח להמלט. סטאשק ספר כי באותו לילה בו נפרצה המחלבה, גלו הגרמנים על ידי הלשנה את הבונקר שבו היו נסתרים נפתלי פלוט, ארבעה בניו והרופא גוטנפלן. באותו הבונקר היה מקלט רדיו של הרופא מקובסקי, שגר בזמן האחרון בבית נפתלי פלוט והיות שבני פלוט ידעו על המקלט, הוציאוהו ממקום מחבואו והביאו אותו לבונקר שלהם. נפתלי פלוט ביחד עם שני בניו דב ושלמה נורו על ידי הגרמנים. הם נפצעו קודם והרוצחים לא רצו לטפל ביהודים פצועים. שאר בני נפתלי, יעקב ונחום יהודל והרופא גוטנפלן נעצרו ע"י הגרמנים ונשלחו לגיטו ביאליסטוק. בעת ההיא היתה פקודה לשלוח את היהודים החטופים מהיערות לגיטו. הנוצרים ספרו כי הגרמנים חשדו בבני נפתלי פלוט שהם השתתפו בפריצה למחלבה. לגרמנים לא היתה שיטה אחידה איך להתנהג עם היהודים. בתחילה היו שולחים אותם לגיטו ואח"כ החלו לירות בהם במקום. כך קרה עם בנו של יוסף בלושטיין, שמסר את עצמו לידיהם ביחד עם אשתו ושלישה בניו כדי לשלחם לגיטו. ביום ההוא כנראה שינתה הנגדרמיה את דרכה והיהודים הומתו במקום.

סוקולי בוערת

אחרי חלוקת החמאה מהמחלבה היה לנו מלאי של 16 ק"ג חמאה. חלק נשאר לשימוש יומי וכל שאר החמאה טוגנה בבצלים למען תחזיק לאורך ימים. הלחם שהביאו הצעירים בפעם האחרונה מכפר איצ'קי היה מספיק כחוספת למנת האוכל של סטאשק. אבל הצעירים

שלנו לא יכלו לשבת בחבוק ידיים. חבל היה להחמיץ לילה. בתחילה חשבו לשרוף את מחסן הגנדרמריה אולם קודם צריך להוציא מהמחסן האפניים והאופנועים. אברהמיל בנה את המחסן וכל פנה היתה מוכרת לו. ידע כיצד לפתוח קירות מבלי להשמיע רעש. סטאשק השתוקק לדברים הטובים שבמחסן, אבל היה דוחה מיום ליום את המבצע. בראותם שעל סטאשק אי אפשר לסמוך, החליטו הבחורים ללא עזרתו וללא ידיעתו לשרוף את העירה. כל עוד תמשך המלחמה, אין לנו סכוי להשאיר בחיים. מיום ליום גברה השאיפה ובפרט אחרי החלטתו של האמטסקומיסר להרוס את בית הקברות היהודי. לא די שהוציאו את כל היהודים מהעירה לשחיטה, (אנשים נשים וטף). הם שדדו רכושם ושרפו את בתיהם. רצונם לפגוע גם במתים היהודים ולא לתת לעצמותיהם לנוח בקבריהם. האמטסקומיסר צוה להרוס את חומת הגדר מסביב לבית הקברות, לעקור את העצים מבית הקברות ולהוציא משם את כל המצבות, כדי לעשות מהן מדרכות ורצפות. על כן עלינו חובה קדושה להפר בהקדם האפשרי את התכנית של האמטסקומיסר ולשרוף את כל העירה. הצעירים תכננו לארוב לגרמנים בשוכם בשעה מאוחרת כלילה במצב של שכרון, להתנפל עליהם לפתע במהלומות של אלות ולהמיתם. היה גם בתכניתם להתנפל על שוטרים פולנים, להמיתם ולקחת מהם את נשקם. אני מצידי נסיתי לעכב אותם ולהמנע מהם מלבצע את תכניתיהם המסוכנות בטענותי, כי לא כדאי להעמיד בסכנת חיים 4 נפשות בשביל הכנית מפוקפקת. אולי יצליחו

עומדים מימין : אברהם גולדברג, חיים גולדברג
 יושבים מימין : משה מאיק, צפורה טאָבק, מיכאל מאיק.

להרוג גרמני או שוטר פולני אחד, או להצית בתים אחדים. אולם הצעירים התחילו לנוזף בי על התערבותי בתוכניותיהם וראו אותי כעובר בטל, אנוכי ודואג לעצמו. הם הוסיפו שיש לעשות משהו בעודנו בחיים ושלא יעיק על מצפוננו שלא נקמנו בצוררינו. ניסיתי להתוכח עם הצעירים ולסתור את נמוקיהם. טענתי, מה בצע כי נשרוף בתים אחדים. לא כדאי עכשיו לסכן חיים של עוד 4 נפשות יהודיות בגלל תכנית מפוקפקת. הלא כל יהודי שניצל יש לו חשיבות ומנו יקום דור חדש. האם כדאי עכשיו להפקיר 4 נפשות. 4 דורות יהודים תמורת

בתים אחדים? אין מי שידרוש מכם דבר כזה... לא התורה שלנו ולא עם ישראל... אך הם עמדו בתוקף בהחלטתם, כי קול דמי הוריהם, אחיהם ואחיותיהם, נשים וילדיהם צועקים אליהם מן האדמה לנקום באויב. ניסיתי עוד לטעון שלנקום בשונאינו יוכלו כשארצות הברית, ברית המועצות ובריטניה ינצחו את גרמניה, אבל עכשיו חבל על כל נפש להפקיר ולסכן, כמה שלא התאמצתי להשפיע על הצעירים ולעכבם מלבצע את תכניתם לא הצלחתי. בליל טרם החליטו להצית את העיר, הלכו לתור את המצב והמשמרות ומאיוה מקומות נקל יותר להצית. לפי שעה לא לקחו אתם נפט. ובנוגע לתכניותיהם להתנפל על הגנדרמים המחורים אחרי בת יאני פאלקובסקי, או על השוטרים הפולנים כמסופר לעיל הבטיחו לי הצעירים לפי שעה לותר על התכנית. כשהלכו העירה נדדה שלותי. מחזות בלהות מלאו את דמיוני. מי יודע? מי יוכל לנחש איזו פעולות מסוכנות יחליטו לבצע? כדרכי, החיליתי לאמר פסוקי תהילים שחשבתי לסגולה מפני סכנה. התפללתי מעריב וקראת קריאת שמע בכוונה גדולה. היה לי סידור „תפילת יעקב“ באותיות גדולות וכמעט בכל ערב הייתי משנן כמה פרקי תהילים עד שידעתי אותם בעל פה. היה עלי לשכב בחושך כ־18 שעות ביממה. ובמשך היממה לא חדר לתוך הבונקר קצת אויר לנשימה. הבונקר היה מכוסה משעה 4 לפנות בוקר עד שעה 10 בערב ובמשך כל היום אין להדליק עששית. אלא בעת האוכל וכשעתיים בערב. בעת שסטאשק היה מביא לנו את האוכל היינו מדליקים עששית קטנה בלי זכוכית המכונה קופטשאק. מפני שהיה מעלה עשן ופיח, וכך היה לשכב ימים שלמים יומם ולילה בחושך. בהרהורים נוגים של יגון ואנחה היו מכרסמים את לבי. אמירת התהילים היתה אצלי התרופה היחידה שהיתה מקילה קצת את יסורי הנפש ומרירת לב בהיותו במצב רוח של יאוש, בעיקר בזמן השעות הארוכות כשהצעירים היו כמעט בכל ערב במהלכם המסוכן לחפש מזון. בשעה 4 לפני עלות השחר של אותו יום, שהלכו לתור את העירה, שבו כולם בשלום לבונקר והביאו אתם דיקטים אחדים שמצאו ברפת בסוקולי. הדיקטים היו נחוצים לתקרת הבונקר לבל יולו עלינו טיפות גשם כשתתחיל עונת הגשמים. כן מצאו חתיכות מראה לגלוח. מסטאשק לא יכלו לדרוש לקנות בכסף ראי, כי בקשו ממנו כעשר פעמים וכל פעם היה „שוכח“... הצעירים הודו בפני, כי הם ארבו מתחת גדר ברחוב בית המרחץ עד שתים אחר חצות לגרמני, או שוטר פולני, כדי לחסלם וליטול מהם את נשקם. אולם לא פגשו בדרכם אף אחד מהם. את הדיקטים הביאו מהמחסן של פסח בריל. בלילה השני לקחו אתם ליטר וחצי נפט, והאחים אברהמיל וחיים יהודל גולדברג ומשה מאיק הלכו להצית את סוקולי. אני שוב פעם ניסיתי לעכבם והצעירים גדפו אותי. בני משה הבטיח לי שאין מה לפחד והם יודעים איך להשמר ולהזהר. בטרם שתתפשט האש כבר יהיו ביער. התכנית היתה להצית את העיר משלשה צדדים: (א) אצל חיים איצה פליהער פינה שקטה. מוסתרת מכל הצדדים ומאוחדת עם הרבה בתים; (ב) בבית מוסקי החרט הגובל עם המחסן הענקי של הגנדרמריה; (ג) במרכז השוק, ששם מרוכזות כל התנויות והמסעדות. כך, שהאש תאחז את כל העירה. אחרי שהלכו הבחורים החילותי באמירת פרקי התהילים. פחדו היה הערב באין ערך גדול מבערב הקודם. גם התפילות לא יכלו להרגיע את מצב רוחי. כל רגע רצתי אל חור הבונקר להקשיב לכל צליל הנשמע מבחוץ. אולי אשמע צעדים או נביחת כלב, או רעש? בשעה 4 לפני בוקר זכיתי לבסוף לשמוע צעדים. קראתי ברגשי גיל ודמעות בעיני, תהילה לאל: „שבח והודיה לקדוש ברוך הוא שהבנים שבו בשלום!“ הצעירים קראו לי לצאת מהבונקר להסתכל בלהבות ולברך את ברכת „שהחיינו“.

השמים היו אדומים. כל האופק מסביב היה אחוז להבות ואני ברכתי את ברכת „שהחיינו“, לא בגלל רגשות הנקמה שלי אלא בגלל שהצעירים שלי הצליחו להגשים את חלומם. אצלם היה הדבר כמבצע קודש, מעין קדוש השם.

„האשמדאי הצהוב“ לא הסתפק בפגיעות ביהודים חיים וחלל בגסות את קברות היהודים, שוכני עפר. הוא פקד לעקור את המצבות מבית הקברות היהודי לצורך סלילת מדרכות, עליהן ידרכו רגליהם הטמאות של שונאינו וצוררינו, שברשותם נפלו בתיהם של היהודים ורכושם. חמתו של האשמדאי בוודאי היתה בוערת יותר, לו היה יכול לשער ששלושה צעירים יהודים עמדו בדרכו השטנית והפרו את תכניתו הברברית של הלול הקודש...

אך הבנים החליטו להתכחש ולא להודות אפילו לפני סטאשק, שהם מבצעי ההצתה. „שמייג“ ירד אלינו כדרכו ב־5 לפנות בוקר, לשם בדיקת כסוי הבונקר והאם הוא מוסווה די הצורך. הבנים עשו את עצמם „כלא ידעו“ ושאלו בתמימות על הדליקה. האם פרצה בביאליסטוק ושמא בלאפי? לפי אודם הרקיע, נדמה שהשריפה גדולה ומתפשטת מאד.

למחרת היום בא שוב אלינו סטאשק והפעם כדי למסור לנו דין וחשבון מפורט על השריפה. לפי דבריו נשרפו כל המבנים של ככר השוק ושל הרחובות הראשיים: הטיקטיני, הלומזי ורחוב בית המרחץ, הוא רחוב הרכבת. כמעט כל העיירה, כמאה בתי מגורים ומבני משק עלו באש. ניצל רק ביתו הדו־קומתי של אהרקה זולטי, אותו עמלו להציל במיוחד, כי שם שכנה ה'זנדרמריה. ברור, שהנוקים שנגרמו למבנה היו גדולים ובלוי בדק בית רציני ושפוץ אי אפשר היה להתגורר בו. לכבוי הדליקה הועיקו מכבי אש מביאליסטוק, מלאפי, ויסקי מזובייצק – ומומברוב, אך כאמור, ללא הועיל.

גם נשרפו מחסני סחורות שבמרתפים הגדולים. נשרפו עורות רבים הטמונים בחביות, שעמדו במרתפים. אנשי ה'זנדרמריה נאלצו לעבור לגור בינתיים בכנסייה. מיותר להוסיף שנשרף כל „רכושם“ ששדדו אצל יהודים, סוסייהם, רכבם וכל אשר להם. לשמע הדברים התענגו בנינו, על שהצליחו להגשים את שאיפתם ולנקום נקמת דם עמנו השפוך כמים, בהרבה יותר מאשר צפו מראש. הגאווה והספוק מהמעשה לוותה אותם ימים רבים, בהעלותם במחשבה, שהקלגסים אבדו את חיי השפע והמותרות, ולא ירכבו כל כך מהר על סוסים אבירים לטיולים, כמעשיהם יום יום ואין עוד אורוות עם גדר מפוארת מסביב ומבני מגורים על כל הנוחיות. אך יותר מכל שמחו על הפרת הלול המצבות של הקדושים. כעת נאלץ האשמדאי בהרפתו הגדולה לעזוב את רעיון המצבות, כי הרחובות שבסוקולי אינם זקוקים עוד למדרכות. ברוך אל עליון, שוכינו גם לנקמה בבעל המסעדה טרוסקולסקי ובמספר בעלי חנויות של נוצרים, שנתעשרו מחורבנם של היהודים, השתכנו בבתיהם וגולו חנויותיהם. הפולנים המנוולים האלה קבלו את המגיע להם ויצאו בגנפם מהאש, ללא קרקע מוצקת מתחת לרגליהם וללא שרוך נעל.

גבורינו התוססים למעש ופעולת נקם, לא הסתפקו במה שעשו עד כה וכבר החלו לדבר על השלמת מבצע ההצתה, עד לבית האחרון שבסוקולי. ברור, שצריך לחכות „עד יעבור זעם“, ומעשה ההצתה הראשון ישקט את הרוחות.

על אף שהתכנית עמדה לבצוע בעוד מספר שבועות, כבר נשללה שלוותי ובפרט, שלפי דברי סטאשק הגדילו והגבירו את משמרות הלילה, והעמידו במצב הכן את מכבי האש והמשטרה.

עם גבור הסכנה בכל הסביבה גדל אומץ לבם של בנינו ונעלם מקרבם כל רגש של

פחד. הם התרחקו מהמחשבה, מה יקרה אם? ... איש קנאית לנקום, בערה בהם. הנקמה בגרמנים, היא חובה לאומית ומצפונית כלפי ההסטוריה וכלפי עצמם.

באותו שבוע אירע לסטאשק מקרה, שהתנקס חלקית בנו. הדבר קרה ביום א'. כל היום היינו במצב רוח קשה ומחוסרי שלוה. בשעה 9 בבוקר לא בא סטאשק כמנהגו, להסיר את מכסת הבונקר ולהוריד את ארוחת הבוקר. ידענו, שלסטאשק היו בזמן ההוא אורחים מוורשה: אשתו של קצין גבוה פולני, שנפל בשבי הגרמנים ושני בניה המבוגרים. סטאשק נוהר מפניהם, שלא יבחינו חלילה שיהודים נמצאים תחת חסותו. מוסתרים בבונקר. לשאלת הנערים, לשם מה יש צורך לבשל בשני סירים? ענה סטאשק שמפטם חזירים ובהעלם מעיניהם, נשא את הסירים לדיר ובשלב מאוחר – אלינו. באותו יום כאמור, סטאשק כלל לא הופיע והמכסה נשאר אטום. זאת ידענו, שמדי יום א' נוהג הוא לבקר את הרופאה, אולם מנות האוכל הגיעו אלינו כדרכם בשעות הקבועות. נתפשנו למחשבות נוגות בהנחה, שסטאשק נעצר בדרכו מבית הרופאה ומצאו אצלו מצבר מוסתר. ואולי עצרוהו, כדי לשלחו לגרמניה לעבודה? כך שכבנו כל היום באי שקט ובצפייה לרעות. בשעות המאוחרות של הערב שמענו קול צעדים. היה זה סטאשק, שהסיר את המכסה וירד לבונקר, כשסיר האוכל בידיו. הוא תחב פתק לידי משה מאת הרופאה ולאחר מכן פתח בלשונו:

עקב נוכחותם של הנערים האורחים בחצר, החליט הבוקר להקדים את בקורו אצל הרופאה ולהביא את האוכל מאוחר יותר. הכל הלך כשורה, אולם בדרך חזרה הביתה נתקל באכר עם עגלה, שהזמין אותו לעלות ולהסיעו קטע של דרך. בכיס מכנסיו היה מצבר קטן שמסר לו בן הרופאה איגור, בהיותו אצלם לפני כן. תוך טרטר העגלה בדרך המשובשת נשפכה החומצה מהמצבר ונכוה קשה בשרו, שבין הירכיים. בבואו הביתה התפשט מבגדיו, ראה את הכויות, שהפכו לפצעים שחורים ורחבים, שכאבו וגרמו ליסורים רבים.

לאחיו צשק אין הוא מוכן לגלות עדיין את מה שקרה לו מחשש, שיתגרה בו וילעג לו על עסקיו עם היהודים ועל מקלטי הרדיו למען המחחרת, בגללם מסכן את עצמו ואת כל משפחתו.

לעומת זאת, הראה לנו את המקומות הנגועים בגופו. יעצנו לו לבקש עזרה מידית מאת הרופאה. לא היתה לסטאשק ברירה אחרת, אלא בכל זאת לשתף את צשק בצרתו ולשגר לו לאלתר לרופאה, לספר לה מה שקרה ולבקש ממנה תרופה לכויות מסוג אלה, עד אשר יהיה מסוגל להופיע אישית בפניה.

מאותו יום ואילך נפתח הפתח לבונקר פעם ביממה, בשעה 10 בערב (במקום פעמיים עד עכשו). האוכל, המוגש לנו נעשה אף הוא גרוע מיום ליום ולא נשאר לנו, אלא להחריש. במכתב מאת הרופאה, היא מודיעה בין היתר, שאלתר גינזבורג, אשתו רופאת השיניים ובנם מוניק, שהועברו לפני זמן מה לגיטו ביאליסטוק, גורשו עם הטרנספורט הראשון של יהודים – לטרבלינקה. בנם מוניק הצליח לקפוץ בדרך מהרכבת ולפי שמועות מסתתרות באחד הכפרים.

על שלמה יסקולקה מסופר, שבקפצו אף הוא מהרכבת קבל מהלומה קשה בראשו, שגרמה לו לזעזוע מוח ונטרפה דעתו. במקום להסתתר, רץ למשטרה בלאפי והרבה בפטפוטים על כל מיני עניינים. בין היתר ספר, שעסק עד זמן המלחמה במסחר תבואות ונחלאות, שאשתו נסעה לבקור קרוביה בארצות הברית וחזרה משם קרוב לפרוץ המלחמה. הוא היה אב לבנים וסבא לנכד וחי חיים טובים ומאושרים, עד שבאו הגרמנים והרסו את חייהם של כל היהודים.

הוא נאלץ להמלט עם כל בני משפחתו ליערות מפתח רצח המוני, שעושים הגרמנים. מהיערות הוא הגיע מאוחר יותר לגיטו ביאליסטוק, משם נלקח להשמדה בטרבלינקה. הוא הצליח לקפוץ מהרכבת ופונה לז'נדרמריה בלאפי, שיגנו על חייו מפני רוצחי הגיטטאפו. לא נתנו ליסקולקה להמשיך. הוציאוהו לחצר המשטרה וירו בעורפו. ספור נוסף הוא על איצ'לה רוזמן. הגרמנים העסיקו אותו זמן ממושך כמצחצח נעליים וראו בו „יהודי מועיל“. הם הבטיחו לו, שלא יאונה לו כל רע. ביום הגירוש יעצו לו אפילו להסתתר ביער עם כל משפחתו. השבוע נתפס רוזמן ביחד עם בנימין אוקון הקברן וגבאי בית הכנסת. שתי המשפחות נורו ביער.

בין הנרצחים באותן הנסיבות ביער היו: שבת'יל זלוטקו, בן ברכה התופרת, וחתנו של הקצב — בצלאליקה פליער ואברהם פליער, בנו של הקצב חנוך (הענעך) ואשתו נחמה, שילדה ביער בן זכר. אברהם התרוצץ בחפוש חלב וסוכר לרך הגולד, היות ונחמה לא יכלה להניקו. האכרים הכירו את אברהם וחבבו אותו כל הימים, אך בצר לו, השיבו את פניו ריקם והתחמקו ממנו. כל אלה נפלו מיריות הגרמנים.

„שמייג“ ספר על משלוחי יהודים לטרבלינקה, יום יום בקרונות סגורים, לבהמות. רבים מצליחים לקפוץ מהרכבת, אך הוקפים יורים בהם והמסלול זרוע הרוגים. כנופיות פולנים אורבים לאורך המסילה ושודדים את אלה שמצליחים לברוח, מחוט ועד שרוך נעל. יש מקרים, שהקופצים נהרגים מפגיעות העצמים בדרך, כגון: עמודי טלפון, אבנים, או נפצעים ומתרסקים מעצם הקפיצה.

השבוע, ממשיך סטאשק, קרה מקרה ב־4 יהודים. שני גברים ושתי נשים שקפצו בהצלחה מהקרונות. הם היו מאושרים על שנצלו ממות ולא נתקלו בכנופיות שודדים פולנים. הם שוטטו ביער, לנו בבורות וסבלו רעב עד שלבסוף התגלגלו לכפר גמזין, השוכן בקצה היער, מרחק כ־4 קילומטרים ממקום מרשבנו. ארבעת הנצולים נרגעו קמעא בהוכחם, שהם רחוקים מקו הרכבת, מכביש תנועה וכפי שסברו קודם — אין בסביבה הקרובה גרמנים ואף שודדי דרך. האנשים ישבו לנוח מתחת לעץ ופתאום הבחינו באכר הפוסע מולם. האיש נראה להם תמים והם נתנו בו משום מה — אמון, בספרם לו מי הם ומה מצבם. הוא הטא אוזן קשבת לכל מלה שיצאה מפייהם ועשה רושם כאלו מזדעזע ומרחם עליהם. האכר בקשם להתקדם בעקבותיו לקראת הכפר והבטיח להשיג עבורם לחם. לא עלה בדעתם לחשוך בו ופסעו אחריו תשושים ורצוצים, בתקוה להשתיק רעבונם ולמצוא פינה, שאין נשקפת סכנה לחייהם.

לפתע הסתובב האכר על עקבו, שלף אקדה והשמיע צרור יריות. שני הגברים ואחת הנשים התמוטטו ונפלו במקומם. האשה השניה צעירה בשנים, הצליחה לברוח ולמצוא מקום מבטחים. מפייה נודע כל הספור, שהגיע גם לאוני סטאשק.

המשומד מייזנר

בסוקולי גר משומד בשם מייזנר, עם אשתו ושני ילדיהם. בפרוץ המלחמה היה בנם בגיל 20 ובתם בת 17. מייזנר היה נימול, אף קוי פניו העידו על יהדותו הבולטת. גם אשתו היתה נראית כיהודיה טפוסית ממבט ראשון וגם באופן דבורה לא יכלה להסתיר את מקור מחצבתה. בהיותו משומד, התרחקו ממנו הבריות, הן יהודים והן נוצרים. השמד היה אצלו

ענין של פרנסה וכלכלה ותו לא. הוא לא ביקר בכנסיה ומעולם לא בא לכומר להתוודות. בתקופת שלטון הסובייטים נישאה בתו לקומיסאר ועברה אתו לרוסיה. עם פלישת הגרמנים לסוקולי לא נהנה המשומד מכל עדיפות כיתר היהודים וכל זכות לא הוקנתה לו. בזמן הגירוש מצא מיוזר בכל זאת מחסה בכפרים, למרות שהאכרים ידעו על מוצאו היהודי וההכרה, שצפויים לעונשים קשים ביותר על הסתרת יהודי. גם המשטרה הפולנית ידעה מיהו מיוזר והחרישה. המשומד התהלך חפשי, כאילו כל ענין הרדיפות לא נוגע לו. הוא היה שאנן ובטוח שאיש לא ילשין עליו והוא נחשב בין הפולנים כ„איש משלנו“. בתקופה זאת, חלה בנו והסתלק מבין החיים.

צרות עם הבונקר

בפברואר 1943, 4 חדשים לאחר גירוש סוקולי התחילו לנשוב רוחות חמימיים של אביב בנגוד למקובל בעונה זו. לפתע נמסו השלגים וקירות הבונקר שלנו הפכו למפלי מים. המים זרמו מהתקרה למטה ומתחתית פרצו כמעין המתגבר. „שמייג“ ניבא לנו בזמנו, שבאביב צפוי לנו שטפון במערה, אך אז לא התיחסנו ברצינות לדבריו, כי חשבנו שהוא מעוני להפטר מאתנו ורוצה שנלך לחפש מקומות אחרים.

התחלנו לחפש דרכי התגוננות בפני איתני הטבע. מצאנו לנכון לחפור בור עמוק ורחב ככל האפשר בתחתית המערה במטרה, שהמים יצטברו שם וישקעו בהדרגה. את החפצים שלנו והמצעים העברנו למקום גבוה יותר ולפינה, שמשם המים עדיין לא זרמו. לא נותר לארבעתנו, אלא לשבת על גבי החפצים בצפיפות נוראה. למתוח את הרגליים לא יכולנו והמים הגיעו עד הברכיים. חששנו משטפון מלא ושהמים עלולים להציף את כל חלל הבונקר. הפחד שלנו התגבר לקראת הערב, כשהחפירה בתחתית המערה התמלאה והמים עלו על גדותיהם וכסו את החלק היבש עדיין של הבונקר.

ביום ראשון חכינו בכליון עיניים לבוא „שמייג“. הוא הגיע בשעה 10 בבוקר עם מנות האוכל, המוגשות לנו כרגיל. נצלנו את כל הזמן שהמכסה היה פתוח ושאבנו בקדחתנות את המים בתוך כלים שעמדו לרשותנו ושפכנו אותם במרחק מה הבונקר, תוך כדי זהירות, שלא להשאיר כל עקבות. ביום השני לא יכולנו לחכות עוד לבוא סטאשק כי המים באו עד גפשו. הרמנו בכוחות עצמנו את המכסה ושאבנו בדליים את המים המתגברים. דלי אחד היה תמיד אתנו, דלי שני הורדנו מעל באר המשק ובצורה כזאת שפכנו החוצה מעל שבעים דליי מים. שניים מאתנו עמדו למעלה וקבלו לידיהם את הכלים עם המים, בעוד שני האחרים הגישו את הדליים הממולאים, לקצה מוטות עץ מוסקסקים, שבעורתם הועלו למעלה. ביום שלישי כסה כפור את פני הבונקר והמים פסקו לטפטף מהתקרה וזרמו אך מהקרעיות.

עם תום השטפון היו הקירות מחימר וחול ספוגים רטיבות ובהתייבשם התפקעו ונפלו מהם גושים גושים. היתה זאת הפעם סכנת התמוטטות של כל מבנה המערה. היה צורך דחוף למצוא קרשים ולתמוך בקירות הבונקר. ברור, שבכל סכום כסף לא היינו יכולים לקבלם. נזכרנו, שבכביש איצקי מוצבת גדר קרשים כדי להגן על מסילת הרכבת מהשלג והצעירים החליטו לסחוב משם קרשים. הם יצאו למבצעם בשעה 11 לפני חצות וחזרו בשעה 3 לפנות בוקר, כשעל גב כל אחד מהם חוליית גדר בן 15 קרשים וביחד 45 קרשים. נסיתי לשוא להרים חוליית כזאת ונוכחתי שזה מעבר ליכולתי הפיסית.

תהיתי, על כוחם של הבחורים לעבור מרחק כשמונה קילומטרים; דרך שדות וחורשות עם עומס כבד ומבלי להתקל בנפש חיה וגם לאחר שחזרו, לא הרשו לעצמם לנוח עד בוא סטאשק בשעה 4, כדי להסוות את הפתח והעבודה עדיין מרובה. היה צריך לפרק את הקרשים, להוציא מהם מסמרים תקועים ולהורידם לפנים „ביתנו“. כן היה צריך להסוות מרחב מסויים סביב המקום שלא ישארו כל עקבות. כל העבודות האלה בוצעו בקפדנות תוך 45 דקות.

הלילה הבא היה מוקדש לתמיכת הקירות בקרשים, שנוסרו לפי המדות והותאמו לצורת הקירות והתקרה.

בלילה השלישי יצאו שוב הבחורים למסילת הברזל כדי להביא קרשים מהגדר לצורך כסוי קרקעית הבונקר, בצורת הגבהה במקרה של גשמים חזקים יעמדו המצעים גבוה יותר והמים יצטברו עמוק יותר.

בלילה הבא לאחריו, יצאו גבורנו ליער לכרות עצי לבנה, המיועדים לתמיכת הרצפה. ברשות אברהמל היו כלי נגרות ומשור תקין וחד. בשלב הבא נעשו אצטבאות, כדי לשים עליהן חפצים אישיים ובגדים.

לאחר השלמת בדיק הבית העלו הבנים רעיונות של מבצע חוזר למחלבה האזורית ולהביא שנית מטען של חמאה, היות והמטען הקודם הלך ואול. נוסף לכך, תכננו פריצות למשקי אכרים בכפרים מרוחקים יותר ולהשיג משם מזון וכל דבר תועלת. לבי נתמלא שוב אי שקט, דכאון ויאוש וחיתי בפחד תמידי מ־4 סיבות:

1. לההרג על ידי גרמנים;
2. להרצח על ידי כנופיות שודדים פולנים.
3. כליון, עקב שטפונות, או התמוטטות הבונקר, מחניקה עקב מחסור באויר וממחלות.
4. מסכנות, האורבות לנו בעקבות המבצעים של הבנים.

התאמצתי בכל האמצעים לרסן במקצת את הבחורים המומי המוח מתכניותיהם המסוכנות ולשדל אותם בנמוקים הגיוניים להרפות ממעשי גבורה נוספים, לאחר הפריצה למחלבה הממשלתית, שדירת האווים ותרנגולי ההודו מביתו של האמטסקומיסר ואחרון אחרון — שריפת חלק הארי של העיר. אין כל ספק, שהוגברה השמירה בכל פינות העיר ובכפרים, וכל נסיון של פריצה, או הצתה גדון לכשלון חרוץ וסכנת חיים של 4 נפשות. בלבי, הוספתי את עצמי כקרבן חמישי ואחרון בקהילתנו. הצעתי להם להתקשר בדרך הנראית להם עם הרופאה קלדי'בה ניקולייבנה וולוסביצה ולבקש ממנה, עד כמה שהדבר ניתן לבצוע, — משלוח סדיר של תבילות מזון, תמורת החפצים שהפקדנו אצלה, בשווי כאלף מרקים. ההצעה שלי נראתה לבנים והוחלט לפעול בכיוון זה.

מאז מקרה הכויות בחומצה, הפסיק „שמייג“ את בקוריו אצל הרופאה בשבוע זה עמד לצאת לסוקולי ושכנענו אותו „לקפוץ“ שוב לבית ניקולייבנה ולמסור לה בהודמנות זאת, מכתב. ביום שני לשבוע ירד אלינו סטאשק וביחד עם מנת האוכל מסר למשה מכתב מאת הרופאה בצרוף סכום כסף של 100 מרקים. במכתב מצטדקת ניקולייבנה ומצטערת, שלא הספיקה מיד לשלוח תבילות מזון, היות ולא יכלה לשער שמישהו מוכן לקבלה ולהעבירה אלינו. עם זאת היא מודיעה על נכונותה לשלוח מזון כל עוד ימצא איש, שיעביר אותו לתעודתו. „שמייג“ התרשם בשיחתו עם ניקולייבנה, שהופרעה מנוחתה עקב השמועה, שביוסקי מזובייצק הרגו הגרמנים רופא סובייטי. לביתו הגיעו מספר אנשים לבושים במדי

צבא סובייטים ודוברי רוסית וירו בו במקום. יש אומרים, היא הוסיפה, שהפרטיונים ביערות נקמו ברופא הנרצה על שלא שיתף פעולה אתם. לדידה, אין היא סבורה, שיחס הפרטיונים אליה — שלילי, כי עושה למענם ככל האפשר וכן מגלה היא יחס אוהד לפולנים. לעומתה, נמצא בנה איגור במצב של דכאון וייאוש מאז רצח הרופא וחושש, שהימים של בני משפחתו ספורים וצללי המות נשאים ברמה.

ביום ו' לשבוע הודיע לנו סטאשק על רצונו ללכת העירה. מסרנו לו גם הפעם מכתב לקלדייה ניקולייבנה. לעת ערב חזר „שמייג” ובפיו בשורת איוב, שהרופאה נרצחה בליל אמש על ידי שני אנשים לבושים מדים סובייטיים. אתה נרצחה גם עוזרת ביתה. הבן איגור הצליח להמלט דרך החלון ואתו אחותו הקטנה בת השש.

הידיעה הכתה אותנו בתדהמה והזעזוע לא פג מאתנו שעות ארוכות. אני השתתי, ששוב יתעוררו הצעירים למעשים נחפזים, היות והמשען — „הרופאה הסובייטית” התמוטט והיה לאין. אף לבי דאב מהטרגדיה של קלדייה ניקולייבנה, שהיתה בעינינו כאחת מחסודי אומות העולם.

ימים מועטים לאחר רצח הרופאה פרצו אנשי המחתרת א. ק. באישון הלילה לדירתו של מפקד המשטרה הפולנית — ינצ'קו ופתחו במטח של יריות. בדירה נמצאה או בתו של השוטר קונופקה והיא נפצעה. העבירו אותה במצב קשה לבית החולים בביאליסטוק. מחשש להתנפלויות נוספות, עבר מטה המשטרה לביתו של אלטרקה הקטן. הדבר לא הפחיד את אנשי א. ק. ובאחד הימים הרגו ביריה את השוטר קונופקה, שהיה מבצע נאמן של פקודות הגרמנים. קונופקה ישב במסעדה של קראביץ ולגם בירה מכוס, שעמדה על השולחן. באותו רגע נכנס למסעדה פולני צעיר והקים בהלה בספרו, שברחוב חוטפים פולנים למשלוח לפרוסיה, לעבודה. אנשים, שנמצאו במקום נמלטו בבהלה, אותה ניצל הצעיר הפולני, ירה בקונופקה והסתלק אף הוא מהמקום באין רואים.

היה זה יום ראשון בשבוע והכנסיה היתה מלאה מפה אל פה מתפללים. אנשי א. ק. ניצלו את ההתקהלות הרבה והבהילו את ההמון בקריאות, שחוטפים בחוץ פולנים לעבודת כפיה בגרמניה. התכסיס שלהם היה מכוון לעורר פאניקה בקהל ושנאה למשתפי פעולה עם האויב הגרמני. תוך מנוסת מבוהלת נמלטו מהמקום אנשי המחתרת. איכר אחד תמים הסתתר בפינה אפלה בכנסיה. מפקד הגרמנים והחטיפה. הגרמנים מצאוהו מיד ואסרוהו. והאשימוהו בבצוע רצח השוטר קונופקה.

מותו של השוטר האכזר עורר בתוכנו רגש של נקמה. בגירוש היהודים מסוקולי הצטיין קונופקה בפעולותיו הרצחניות והאכזריות. כמו ידיו ירה בהרבה יהודים בשעת ה„אקציה” וגם בזמן הסריקות על יהודים, ביערות.

מיד לאחר פלישתם של הגרמנים לסוקולי השליך קונופקה את יחאלקה בלושטיין (מונדריצקס) מדירתו היפה וגזל ממנו את הרהיטים ואת כל הרכוש שבבית.

אנשי המחתרת הרגו את קונופקה לאו דוקא עקב יחסו הרצחני ליהודים, אך גם על יחסו השטני כלפי אחיו הפולנים. זה לא כבר, המית השוטר קונופקה ביריה את בתו של המוסיקאי ואשילבסקי, צעירה פולניה שהעיזה למתוח בקורת עליו ועל התנהגותו הנפשעת. היא השמיעה בקהל ובנוכחותו של קונופקה הערות סרקסטיות, מהם נפגע השוטר עד עומק לבו השטני.

שוב סיפר לנו „שמייג” שהגרמנים החליטו להשמיד הפעם את אנשי המחתרת א. ק.,

שבסביבות סוקולי. למטרה זו גויסו 50 חיילי הגסטאפו, שעוברים וסורקים את הדרכים, השבילים והכפרים.

בימי מרץ האחרונים הורע מצבנו הכלכלי ואז מלאי השומן והחמאה. נשאר לנו אך מקצת מהלחם המיובש, אותו אכלנו עם מים. בלית ברירה, התחילו הבנים שלנו לתכנן איוושהי „פריצונת“ לאחד ממשקי הכפרים, כדי למלא את סלנו במזון חדש.

אורח בבונקר

ביום 6 באפריל 1943 הודיע לנו סטאשק, שהערב הגיע לביתו מווייך, בן רופאת השניים מסוקולי, שהצליח לקפוץ מקרון הרכבת. בעת שהעבירו את כל בני משפחתו ביחד עם אלפי יהודים מגיטו ביאליסטוק, לתאי הגאזים שבטרבלינקה. „שמיג“ ספר לנו, שמונייך הציע לו מחיר גבוה, בדולרים בעד מחסה, שיעניק לו. אבל הוא ואחיו פלק, פוחדים לקבל על שכמם עול ואחריות, הכרוכים בסכנה נוספת ומכופלת על החזקת 5 יהודים. לפי שעה לא נתן למונייך כל תשובה ואף לא שיתף אותו במידע על קיומנו ועל הבונקר שלנו. הוא הרשה למונייך אך ללון הלילה בגורנו ולתת לו תשובה סופית עד למחרת בבוקר. שמחנו על הידיעה הזאת ודברנו כולנו כאחד על לבו של סטאשק, שיסכים לצרף אלינו את מונייך, כי כן אותה הטרחה ואותה הסכנה כרוכה בטפול של 5 נפשות, כמו ב־4 נפשות. לעומת זאת, הרי יקבל סטאשק ממונייך סכום לא מבוטל בדולרים וחבל להחמיץ הזדמנות נדירה. השתדלנו לגרות את תאות הבצע של סטאשק, עד שהחליט ונאות להכניס את מונייך לבונקר שלנו.

אברהמל בקש מסטאשק לספק לו 3 לוחות עץ, כדי להרחיב במקצת את שטח הבונקר ולהכשירו לקליטת החבר החמישי. לא בקשנו מסטאשק כל עזרה בעבודה וכל טרחה מצדו. שמחנו מאד, שנוסף לנו שכן חדש וקוינו לשמוע מפיו ידיעות על קרובינו. למחרת היום הלך מונייך, בן רופאת השניים למכריו הנוצריים, כדי לקבל מהם את כספו והחפצים, שהפקיד בומנו בידיהם.

ביום 8 באפריל חזר מונייך וסטאשק הוריד אותו אלינו, לבונקר. מונייך היה בומן שהוא בחור בן 25 שנים. אביו, היה בנו של בעל נכסי דלא גידי בורשה ומת בצעירותו. אמו עסקה בסוקולי כרופאת שניים, ונשאה שנית לאלתר גינבורג, נכדו של הרב. אלתר היה בעל של חנות לדברי עורות ולמספר בתים בסוקולי. האם המשיכה בעבודתה המקצועית גם לאחר נשואיה בפעם השניה. מדי פעם קבלה סכומי כסף מירושת הבתים של בעלה הראשון והמיועדים למונייך. מונייך סיים את חוק למודיו בבית ספר תיכון, בביאליסטוק והמשיך ללמוד שנה אחת — רפואה, באיטליה. סמוך לפרוץ מלחמת העולם השניה, כשבאיטליה גברה התעמולה הנאצית ובהשפעתה, הוצאו יהודים ממוסדות השכלה גבוהים, חזר מונייך לסוקולי.

בזמן שלטון הגרמנים היה אלתר גינבורג יושב ראש היודנראט. בומן הגירוש של היהודים מסוקולי נמלט הוא ובני ביתו ליערות עם יתר היהודים הבורחים. לשוא חפשו מקלט אצל מכריהם הטובים וכעין ידידיהם „מהומנים הטובים“. איש לא נתן להם לעבור על מפתן ביתו ובודאי לא ללון לילה בגורן. ימים שוטטו ותעו ביערות בפחד תמידי מסריקות הגרמנים, מהשטרה הפולנית ומכנופיות שודדים פולנים. שעטו כארבה והתנפלו על קרבנותיהם

בהפשיטם מכל וכל. בסוף מצאו המשפחות גינזבורג וישראל מאיק — חפירה ומאוחר יותר מספר אכרים רחמניים, שספקו להם מזון תמורת תשלום הוגן וגבוה. הימים הטובים לא ארכו. חוליגנים פולנים גלו את החפירה והציקו ליושביה, בהוציאם מהם סכומי פדיון, תחת איום למסרם לידי הגרמנים. כראשי הכנופיות התפרסמו: הרוסי סרגיי ויאנק. הם הופיעו כביכול כפרטיזנים מזוינים, ומעשיהם — שוד ואונס.

לפתע נודע, שהגרמנים חדלו לירות ביהודים, שנתפסו על ידיהם ושולחים אותם לגיטו ביאליסטוק במחיר פדיון של 500 מרקים. שתי המשפחות הנ"ל החליטו ללכת בדרך זו והתמסרו לחסדם של הגרמנים. יומיים החזיקום במעצר וביום השלישי העבירו אותם לגיטו ביאליסטוק.

בגיטו ביאליסטוק

בגיטו ביאליסטוק הסתדרו בני משפחת גינזבורג בהדרגה. לעומת החיים ביער הרגישו בגיטו, כבגן עדן. שם, לפחות התהלכו חפשי ובלו רגשי פחד תמידיים. תמורת מטבע אפשר היה להשיג מזון כל צרכו. לאלתר הובטחה משרה ביוזגראט המקומי, שם כהן כמוזכיר דודג, רפאל גוטמן, בנו של הרצל. אשתו של אלתר, רופאת השניים עבדה במקצועה ולבנם מונייק הציעו משרת שוטר במיליציה של הגיטו. מונייק נגעל מהעבודה הבזויה, כשנתקל במקרה בשני שוטרים, שאולצו במו ידיהם לתלות שני נערים שנתפסו בקלקלתם, כשמלאו כיסיהם גרעינים, ביצאם מבית החרושת שם הועסקו.

ביום 5 בפברואר 1943 התחילו משלוחים ראשונים מגיטו ביאליסטוק, הידועים בשם „האקציה הראשונה“. בין שורות היהודים האלה צעדו לקראת המות בני משפחת גינזבורג. קלגסי הגסטאפו הוציאו אותם מתוך מחבוא מוסוה, בסיוע כלבי גשוש גדולים. ברוב צער יש להוסיף, שגם בסיוע יהודים שפלים שמסרו את אחיהם לידי הרוצחים.

אחדים מהמלשינים היהודים חוסלו על ידי הנוער המאורגן, כשרק נודע מהגיטו על קיומם. קרבנות ה„אקציה הראשונה“ היו יהודים במספר אלפים נפש ליום. גברים, נשים וטף הוצאו באכזריות ממחבואיהם והובלו כעדר כבשים לשחיטה על ידי עשרות גרמנים מזוינים ומלווים על ידי כלבים זאבים. על ראשי האומללים הצליפו הרוצחים בפרגולים והכלבים שסעו את בשרם. כך נרדפו עד תחנת הרכבת. שם הוטענו כבקר לתוך קרונות סגורים והובלו לאושוויץ.

בתא של כל אחד מהקרונות נמצא עומד זקיף, מוכן לירות מנשק אוטומטי אחרי כל מעיו לקפוץ מהקרון ולברוח מהמות האורב לו, בהגיעו לטרבלינקה. בכל זאת היו כאלה, שניסו את מזלם בקפיצה מסוכנת ביותר. רבים נהרגו במקום בהתקלם בעמודי הטלגרף. את מונייק הדריך יהודי אחד כיצד צריך לקפוץ דרך החלון של הקרון במקום נמוך יותר, כדי למנוע טוח יריה ישיר של הזקיף. היהודי היה בעל נסיון קודם שהצליח אמנם להמלט מהרכבת, אך נפצע והיה זקוק לטיפול רפואי ממושך. לאחר החלמתו מהפצעים דחף אותו גורלו שנית לקרונות המות.

מונייק העיו קפץ בהצלחה, אך נפצע קל בכרכו. מיד היה מסוגל לקום ולהתקדם לכיוון יער קרוב. בדרכו על ידי פסי הרכבת ראה הרוגים רבים של יהודים, שניסו כמוהו להמלט מהמות. הוא כוון את צעדיו לכפר מוכר לו, בתקוה למצוא מקלט. בדרכו, נתקל

בנער פולני ונכנס אתו לשיחה עניינית. השפה הפולנית היתה שגורה בפיו והמבטא היה כזה, שאי אפשר להכיר שהוא יהודי. הנער הוביל את מונייק, שהתקשה למצוא את השביל לכפר — בדרך הנכונה. אחד הלקוחות הקבועים של אמו, אכר טוב לב ורחמן, קבל את מונייק והחזיק אותו בביתו במשך מספר חדשים, בלי חשש שמישהו עלול לגלותו כיהודי מפאת חזותו, דבורו הנכון ומנהגיו התואמים את אנשי הכפר. מונייק התהלך אפילו בין הבריות והוריד בזה מעצמו כל חשד לזהותו.

מצבו של מונייק היה טוב ויפה. הכפר היה מרוחק מסוקולי ורחוק מכביש סואן ונדיר בקרו בו אנשי משטרה פולנית. אך יום אחד הופיעו בבית האכר הטוב אנשי כנופיית סרגיי. הם הפשיטו את מונייק מבגדיו ולקחו ממנו מגפיו וכל אשר מצאו אצלו. לאשרו, הוא החביא מקודם את כספו במקום בטוח בסדק שבקיר. הוא התחנן אצל הגולנים, שישארו לו לפחות זוג מכנסיים קרועים ונעליים בלות וכובע. הפולנים שבכנופיה לא רצו אפילו לשמוע את דבריו, באמרם שלא כדאי ואסור לרחם על יהודי, אך רוסי אחד שביניהם ריחם עליו והושיט לו מכנסיים מטולאים וזוג נעליים ישנות.

לקראת הערב יצא מונייק בזהירות לעבר סוקולי והגיע לבית ידידת אמו, שם נמצאו חפצים, שנמסרו לה לפקדון. האשה, מילדת ממקצועה החזירה לו הליפה, נעליים ולבני גוף. מונייק פחד לחזור לכפר אל האכר הטוב והחליט למצוא מקום חדש ובטוח. הוא סבר, שבנו של האכר בגד בו וספר לאנשי הכנופיות על קיומו. לפני כן שדדו אלה בביתו של האכר הזה מספר יהודים, ששלמו תמורת החזקתם במשך 3 ימים סכום של 100 מרקים. עוד בהיותו בגיטו ביאליסטוק, גודע לו על מקום קיומו של משה מאיק ובדרך זאת הגיע אלינו ב־8 באפריל 1943.

מונייק מספר פרטים על יהודי סוקולי

מונייק ספר לנו על גורלם של הרבה מיהודי סוקולי שנמלטו ליערות וכן גם על צורת החיים בגיטו ביאליסטוק. מתוך אוכלוסיה של כ־2000 יהודים, גורשו ביום ראשון 500 נפשות והיתר ברחו ליערות ולמחבואים. במשך מספר שבועות נפלו מאות מהבורחים לידי הגרמנים, חלקם על ידי סריקות וחלקם על ידי מסירות של פולנים. כידוע, היו גם כאלה שמסרו עצמם לידי הרוצחים ביאושם, לאחר שנשדדו על ידי כנופיות פולנים ואפילו רוסיים. רבים מהיהודים נורו ביערות וחלקם נשלחו לקסקטין של הפולק העשירי בביאליסטוק, שם עונו במשך שבועות ברעב ובתנאים קשים ביותר. מנת המזון היומית הכילה 70 גרם לחם וחצי תפוח אדמה לנפש. לכך נהלו רשימות ופנקסאות שלמה.

הפנקסן הראשי היה שם המורה הנכבד מסוקולי והנואם בכשרון — גולדברג, בעלה של המורה פרידמן, שעבדה יחד עם בתו הבכירה של אלתר סרניביץ — יינטה כמזכירות. ישראל סרניביץ מעשירי סוקולי והרב ר' יוסף רוונבלום היו מפקחים על סדר חלוקת המזון הדל. את אלה המסכנים שנחלשו ותש כוחם מרעב שלחו תחת שמירה קפדנית לתאי הגאזים שבטרבלינקה.

מונייק נזכר, שבעת העברת יהודים, שמסרו עצמם לגרמנים וכאלה שנתגלו על ידיהם נורו למות בתחנת הרכבת אברהמל לאפציינסקי ורחל מורשקביץ, בת בעל החנות לדברי

ברול. היא השמיעה בגאווה את קולה בפני הגרמנים, כבשעתו בנימינקה ראכלסקי, נופה בהם ונבאה קצם, וכי נפל עליהם חרון אלוהים. את אביה יחזקאל תפסו בנסותו לחדור לביתו, כדי להוציא משם מחפציו. הוא נורה למות במקום.

את הרב רוזנבלום הצליחו אנשי היודנראט בביאליסטוק להוציא מהקסקרטיין ביחד עם אשתו הרבנית ובתם הבכירה שרה. עם הרב היו בקסקרטיין גם שני ילדיו הקטנים: הילדה נחמה'לה בת השבע והפעוט יענק'לה בן החמש. בעל ראש פתוח שידע כבר בעל פה את תפילות שחרית, מנחה ומעריב. כשהופיעו הגרמנים, כדי להוציא לגיטו את הרב, שחקו הילדים אי שם בחצר. הם לא הרישו לחפש את הילדים ולצרפם למשפחה. כך נשארו הילדים האומללים בפולק העשירי, ללא הורים ולגורלם האכזרי. שתי בנותיו הבינוניות של הרב נספו בזמנו ביער.

מאז נשאר הרב בגיטו כשלושה חדשים. הוא ניהל רשימות מדוקדקות של יהודי סוקולי וסיפר על גורלם, כפי שהיה ידוע לו. הוא ערך רשימות של הנרצחים, ובאיוה נסיבות הומתו. הוא רשם את אלה שעדיין לא ידוע גורלם ותועים ביערות וכמובן לא פסח על כל יהודי סוקולאי שהיה בביאליסטוק ומה שעלה בגורלו עד עצם היום הזה, כולל אלה שנשלחו לטרבלינקה לתאי הגאזים.

בחודש פברואר 1943 הובל הרב רוזנברג עם בני משפחתו הנשארים אתו, לטרבלינקה בתוך קבוצות יהודים מה, אקציה הראשונה.

במשלוח ראשון זה, היה צעיר מביאליסטוק בשם מלמד. ברגע שאנשי הגסטאפו הגיעו למקום מחבואו וכבר התחילו לגרש אותו ואת משפחתו, הוא הוציא מכיסו בקבוק עם חומצת מלח ושפך את כל תכנו בעיני הקלגס שעמד קרוב אליו. הגרמני נדהם ונראה היה שפניו נשרפו ואבד את כושר ראייתו. ברצונו לירות במלמד, הוא פגע בחברו הגרמני והרג אותו במקום. לאחר מעשה הגבורה נעלם הצעיר. הגרמנים נקמו קשה ביהודים והרגו מאה יהודים בו במקום ולאחר מכן דרשו מהיודנראט למסור לידיהם את האיש הצעיר, בהבטיחם להפסיק את המשלוחים תמורתו. אחרת, לא ישאירו אף יהודי בגיטו ביאליסטוק. מלמד הופיע מרצונו למשרדי הגסטאפו, כדי לפדות במותו קהילת ישראל. הם ענו אותו באכזריות ותלו אותו קבל עם ועדה. ברור, שהמשלוח נמשך ביתר שאת ויהודים הובלו לטבח בהמוניהם.

עוד בראשית סתיו 1942 נאם בפני היהודים ראש היודנראט, ברש. הוא אמר, שביזמתו הבלתי פוסקת ובכל המאמצים הצליח לדחות את גזירת הגירוש של יהודי ביאליסטוק עד האביב... ומי יתן ובעזרת השם יהיה זה אביב אמיתי לכולנו...

הרוחות נרגעו וכל אחד עשה חשבון, שטוב חיי שעה. ואולי במשך תקופה של חצי שנה יקרה נס והזמנים ישתנו לטובה?...

אבל מיד, בתחילת חודש פברואר 1943 התחילו המשלוחים הראשונים ובמשך שבועיים הובלו מהגיטו כ-15 אלף יהודים לתאי הגאזים.

בספרו על הסריקות ביערות סוקולי, תאר את הטרנדית של רחל לאה מויינדה. כמסופר בפרקים הקודמים, היתה רחל לאה מיודדת עם הנוצרים שבכפרה. בשבועות הראשונים לאחרי הגירוש מסוקולי הלכו אחריה ליער קבוצת שכנים ומכרים והיא גם דאגה למחסורם. בלילות היו לנים במשקי האכרים ומאוחר יותר הכינו להם בונקר, שם חיו זמן ממושך. יום אחד, בשעת סריקה ביער, הבחין בנה הקטן של רחל לאה, שהוביל את פרתה למרעה,

בגרמנים מתקרבים אליו. הילד נבהל והתחיל לרוץ לכוון הבונקר. הרוצחים באו בעקבותיו והרגו ביריות את כל הנמצאים שם.

באותה הסריקה נפצע ראובן גונשק, חתנו של שמואל ברוגשטיין. בזמן שחפרו בור לקבורת ההרוגים ביער, השליכו את ראובן הנאנק ביסוריו אל תוך הבור, בעודו בחיים. מונייק המשיך לתאר את חיי יהודי סוקולי, בהם הוא נתקל ביער. חלקם הסתדרו במקומות קבועים וחלקם התרוצצו ממקום למקום.

שבתי אסתרוביץ, בנו של שלום בעל תחנת הקמח בסוקולי מצא מקלט, הוא ואשתו בגורן, בין ערימות תבואה, במשקו של אכר אחד. שבתי היה בעל תבונת כפיים וידע עבודות מסגרות, נגרות ומה שהיה צריך לתקן במשק. האכר הפיק ממנו תועלת רבה. הוא תקן לו מכונה לקצוץ קש ומכשירים חקלאיים אחרים. שבתי נתן לבעליו הנוצרי סכום כסף ניכר וחפצי בית שונים. הוא היה יהודי אדוק ושומר מצוות ובמיוחד נוהר ממאכלי טריפה. תפוחי אדמה ללא כל שומן אכל, כשהם מבושלים בסיר שהביא אתו מהבית.

הואיל והכפר היה נדח ושקט, היו מדי פעם בפעם באים יהודים נודדים, ששמעו על יחסו החיובי של האכר אל יהודים, כדי לקנות משהו לאכול. בין אלה היה שלמה קרבצביץ' החיט ובנו בן השש, אברהמלה. את אשתו של שלמה ובנו פישל הרגו הגרמנים. שלמה היה מקבל

לאה ושלמה קרבצביץ' הייד

עבודות חיטות אצל אכרים ולפעמים שהה אצלם זמן ממושך. בקבוצתו הייתה שרה אסתר מלאך, נכדתו של יעקב לייבל פרלוביץ', שהייתה לפני כן ביער עם אחותה הקטנה, חנהלה. בעקבות הלשנה נתגלתה החפירה שלהם ועשרה אנשים שנמצאו בה, נורו למות. בין ההרוגים היו, מרדכי יוביץ', אשתו של אברהמקה לבקובסקי, בנו ובתו. במקרה, נעדרה שרה אסתר

מלאך בזמן שהוא מהמקום ובוה נצלה ממות בטוח. מאותו הזמן הלכה בחברתו של שלמה קרבצביץ. בנו האחר שלו משה, דבר פולגית בניב אכרים והתחזה כפולני. הוא הצטרף לקבוצה נוצרית של פרטיונים לאחר שנפרד מאביו. לפי השמועות הם בצעו פעולות נועזות של חבלה בגרמנים וברכושם.

משה קרבצביץ' אשתו ובנותיו

אל האכר, שמוניק היה אצלו לפני כן היו באים, איצ'ה אלינוביץ' ובנו ואחד הבנים של רחל לאה מויינדה. גם שולץ היה נכנס לביתו של האכר. עליו שמענו מפי מוניק פרטים.

שולץ (בעלה של חיה זלדה שקלרביץ')

שולץ היה אישיות ידועה בסוקולי. הכירו אותו יפה נוצרים, כיהודים. היה בעל עגלה והצטיין בגבורה ובוריוות תנועה. הוא התפרסם בספוריו העליונים ובבדיחתיו הפיקנטיות, שהיה מספרם בטעם מיוחד, עד ששומעיו התפקעו מצחוק. חוץ מזה ידע לבצע להטוטים אקרובייטים כגון: לטפס על קירות ועל גגות בתים משופעים וגבוהים.

במיוחד התפרסם שולץ בכל הסביבה אחרי נצחוננו האחרון: לסוקולי הגיע קרקס, בו הופיע בין היתר אטלט, מרים משקלות כבדים ומכופף ברזל. בשעת ההצגה פנה האטלט לקהל בשאלה, אם נמצא בין הנוכחים איש, המוכן להאבק אתו ולנצחו, תמורת פרס של מאה זלוטי (זהובים). ללא כל הסוס הופיע שולץ על הזירה, נאבק קצרות והשכיב את האטלט על גבי השטיח, כחוק וכדת.

גם אשתו של שולץ ידועה היתה במזגה התוסס ובלשונה השנונה. אשתו חיה זלדה היתה סת יוסף לייב שקלרביץ' הוגג. היא ילדה לשולץ 3 ילדים, שנרצחו יחד עם אמם בידי הגרמנים. שולץ עצמו נמלט ליערות ומגת חלקו היה סבל ויסורים רבים.

החיים בבונקר שלנו, לאחר הצטרפותו של מוניק

לאחר בואו של מוניק אלינו הורע במקצת מצבנו. ב"דירתנו" מתחת לאדמה, בקושי היה מקום לארבעתנו והנה הופיע דייר חמישי. נאלצנו להצטופף עוד יותר, אך קבלנו עלינו את החוב ברצון ובהבנה מלאה. במשך 5 שבועות עמלנו כדי להוסיף לבונקר מרחב ונפח, שיתאים לכולנו. האדמה היחה קשה וסלעית ולחפור באת היה קשה וכמעט בלתי אפשרי, כי היה נמוך מדי לתנועות הכלי. נשאר לנו להשתמש בדקר ובהבקעות להוריד שברים מהקירות ולהוציא החוצה גושי החומר המאובן. חשוב ביותר היה להסוות את עקבותינו סביב לבונקר. בתקופה זאת היה לנו צר המקום וחנוק האויר, לא יכולנו להסתובב על משכבנו ואף להניע את אברינו. גם האוכל הורע ולא הספיק לנו. קבלנו אותן 4 המנות הדלות, כמקודם לחמש נפשות — כעת. „שמייג” אף לא הגדיל את מנת הלחם ואם לדייק — המעיט אותה. מנהג חדש הביא לנו סטאשק, לא להכין תבשילים פעמיים בשבוע. בימים אלה היינו רעבים. סבלנו גם מאי דייקנות שלו, הואיל והוא נעדר תכופות מהבית, בהיותו עסוק באספות המחמרת וחזר קרוב לחצות. אז נאות להוריד לנו את הסיר עם אוכל קר, שלא יכולנו לאכול על אף תחושת הרעב, שהציקה לנו.

הצעירים הנהיגו להם חסכון באכילת הלחם וחתכוהו לפרוסות דקיקות למען יספיקו להם לכל היממה ויותר. כשהציק הרעב יותר ויותר, מצאו בחוץ גור, כרוב ולפת וכרסמו אותם. מציאות אלה אספו בדרכם בלילות, כשיצאו להתאורר בחוץ. לדידי, לא היה ביכולתי ליהנות מסעודה כזאת, כי אבדתי בומנו את השניים התותבות שלי והירקות החיים והקשים לא נטחנו בפי הריק. כן היה הרעב מציק לי ללא הרף.

בחדשים פברואר—מרץ סבלנו משטפונות ובאפריל—מאי—יוני ממחסור באויר. חורים גדולים לא יכולנו לעשות במעלה הבונקר לשם אורור, כדי שלא יבחנו בנו חורים קטנים היו נסתמים לעתים תכופות. פעם היה לנו פחד מות והצעירים הטילו את האשם בי. הדבר קרה בחצות. הצעירים יצאו לטיולם הרגיל ואנכי יצאתי לרגעים אחדים לחורשה הקרובה לעשות את צרכי ובשובי לבונקר לא הספקתי לכסות את פתח הכניסה במכסה העץ הזמני. פתאום פתח מישהו את דלת בית השמוש ושאל בשפה הפולנית: „האין כאן סטאשק?” נבהלתי מאד וחשבתי שגילו את המחבוא שלנו ועד הבוקר יודע הדבר בכל הכפר ונהיה כולנו אבודים... כשחזרו הבנים לבונקר, ספרתי להם את המקרה ומיד קמה בהלה. אברהמל התפרץ עלי בקולי קולות ובעלבונות וצעק: „הוקן, העובר ובטל קבר אותנו”...! אנה נפנה כעת למצוא מחסה חדש? בני משה כעס עלי, על אי זהירותי... „מדוע לא הסתכלת סביבך, אם לא נראה איש, או נשמעים צעדים?”

הרגשתי נקיפות מצפון ומוסר כליות עמוק, על שגרמתי לאסון וסכנתי את חיי חמש נפשות.

משה בני ואברהמל רצו מיד לסטאשק, כדי לברר אתו ועם אחיו פלק מי האיש, ששאל את הוקן על סטאשק? ... משה הקיש חרש על חלון חדר האחים. הם היו עדיין ערים ומיד נגשו לחלון ושאלו על סיבת בואו אליהם באמצע הלילה? משה ספר, כי אביו גרם לפחד פתאום ועל האיש הזר ששאל על סטאשק. פלק פרץ בצחוק באמרו, שהוא עצמו „האיש הזר” וכי חזר מאוחר הביתה ומצא את דלת חדרו נעולה ואז קרב לבונקר לבדוק, אם במקרה סטאשק לא נמצא שם ולקחת ממנו את המפתח. פלק תמה, כיצד לא הכיר אותו הוקן?!

נרגענו כולנו ואנוכי הודיתי לאלוהים על החסד שעשה עמדי בהוציאני ממצוקה נפשית. לאחר הדברים האלה נדברו אתי הבחורים לבל אצא לבד מהבונקר, אלא תמיד בלויית אחד מהם. לאחר זמן קצר, שוב אירע לנו משהו, שגרם לנו פחד מות פתאומי. המקרה היה כדלהלן: מדי יום ביומו בשעה 6 בבוקר באותה העונה היה „שמייג” נוהג לכסות את פי הבונקר במכסה מוסווה באדמה מעליו. לפני זמן מועט עשה את הפעולה הזאת בשעה 4, כשהיה עוד חושך בחוץ. הפעם הופיע סטאשק בשעה 6 בדיוק, הוריד לפי הסדר את מכסה העץ, שכסה אותנו בלילות ושם אותו במקום הקבוע, כדי להתליפו במכסה המוסווה. לפתע שמענו נביחות של 3 כלבי „שמייג”. משה הטח את אזניו לחור הבונקר וקרא: „גרמנים בחצר”!

הבונקר עדיין פתוח! רק יפתחו את הדלת לבית השמוש ואנו אבודים! הם יגלו אותנו! צמרמורת עברה בגופי והשיניים נקשו זו בזו בפי. התחלתי למלמל ודוי. אברהמל סקד עלינו: בחורים, תפסו נשק! עלינו קודם כל להרוג כמה גרמנים! הוא תפס רובה טעון כדורים ורובה שני הושיט למשה. מונייק וחיים יהודל חטפו רמונייד. אברהמל כבעל נסיון מהצבא הפולני הציב את כל אחד במקומו והדריך כיצד לירות ומתי להשליך את הרמונים ולאיזה כוון לברוח. במדה, שאי אפשר יהיה לברוח יש לנצל את הכדורים האחרונים לעצמנו ובלבד לא לפול חיים לידי האויב. הכלבים עדיין לא הפסיקו לנבוח וכל המערכה הנוראה נמשכה כרבע שעה. פתאום פסקה הנביחה. שמייג התקרב אלינו כשהמכסה הכבד בידיו ואמר לנו, שעברו עליו רגעים

אברהם גולדברג חייל בצבא פולין

של בלהות. גרמנים אמנם היו בחצר, אך לא לערוך חפושים באו, אלא לבקש חמאה וביצים. נס קרה, שלא ראוהו סוחר את המכסה, שהיה בודאי מביא לתוצאות עגומות. היו אלה חיילי שמירה על הגשר ימיולקי. סטאשק הוציא להם מיד 10 ביצים וסרב לקבל מהם תמורה בכסף, חמאה, או שומן חזירים אין היום בביתו — אמר והם הסתלקו, כלעומת שבאו.

תודה לאל, שהכל נגמר רק בחד. מאותו יום והלאה נהג „שמיגי“ להקדים בכסוי הפתח ועשה זאת בעוד חושך מסביב.
באותם הימים תכננו הבנים מבצע מסוכן ונועז. הם החליטו לשרוף את כל הבתים בסוקולי, שגותרו לאחר השריפה הקודמת.

סוקולי בוערת בשנית

הבנים החליטו, שאף בית יהודי לא ישאר בידי שונאינו. הן הגרמנים והן הפולנים — בסוקולי. כדי שהמשימה תצליח היה צריך לבצעה בשלושה שלבים, ושכל שלב לכשעצמו יניח את הדעת. מדובר כאן על 3 חלקי עיר נפרדים שיש לשרוף: רחוב ההר, שם עומדים מספר בנינים דו־קומתיים, חלק הבתים שבשוק, שנצלו בשריפה הראשונה ובתים בודדים במספר רחובות שונים. מאז השרפה נוסדה בסוקולי מחלקה גדולה של מכבי אש ומשמרת לילה תמידית. על כן קשה היתה המשימה ומסוכנת ביותר. מלבד חסול בתי היהודים

חיים גולדברג, משה מאיק ומוניק רוזמן.

נשבעו הצעירים לשרוף את ביתה של האנטישמית המפורסמת, רעת הלב והמושחתת — ינינה פאלקובסקה. בתכנית מיוחדת צריך היה להעלות באש בית גדול ומרוחק מאד מאהרים, שעמד על יד הכביש לכוון ויסוקי מזובייצק והשייך לסוחר תבואה יהודי — מרדכי סורסקי. היה צריך להתחיל לפעול מיד, כל עוד הלילות אפלים וחבל להחמיץ אותם.

הגיעה השעה לפעול! הבחורים יצאו בלילה חרש לסוקולי ובהגיעם, הציתו מיד את הרפתות של שלמה לייבל איצקובסקי ומשם היתה צריכה האש להתפשט על שורת בתים. לדאבון לב נודע למחרת היום, שמעטים הבתים שהתלקחו בבערה. עם זאת היו למאכולת הלהבות הרפתות וצריפים לכל אורך רחוב ההר, עד ביתו של הנפח הנוצרי — גראבובסקי. הפעם השתלטו מכבי האש על המצב, חשו במהירות למקום. אתרו את האש ומנעו את התפשטותה. הדבר חרה מאד לבנים והחליטו לחזור על המעשה והפעם „לא לחזור בידיים ריקות“. גם מבצע שני ולאחריו שלישי לא הצליחו ומפאת מאורעות חדשים בחיינו לא היתה עוד הזדמנות להשלים את נקמתנו.

אנו עוזבים את הבונקר

בימים ההם התרחשו דברים שהביאו לשנויים בחיינו המחתרתיים. הארגון של „שמיג“ א.ק. (ארמיה קראיובה) החליט בשיבתו האחרונה והסודית ולפי הוראות הצמרת, לבצע שורה של פעולות חסול האלמנטים של המשטרה הפולנית, ששרתו בנאמנות יתרה את הגרמנים. בהמשך הפעולות של הארגון יבוצעו פשיטות על הז'נדרמריה הגרמנית, במטרה לשלול מהם נשק וציוד, אך לא להרגם. אנשי הארגון לא היו מעוניינים שתמורת גרמני אחד ישרפו הגרמנים כפרים שלמים ויהרגו עשרות פולנים.

אחד המבצעים הנועזים ביותר שבצע ארגון ה־א.ק. מסוקולי במשך כל תקופת הכבוש הגרמני — היתה ללא ספק ההתנפלות על מגגנון האמטסקומיסר בקוליש. בפשיטה פתאומית, שבוצעה באישון לילה השתתפו 30 פולנים מזוינים היטב ומסכות על פניהם. הם כבלו את ידיהם ורגליהם של הגרמנים שמצאו במקום, פרקו נשקם ולקחו שלל רב של נשק נוסף, תחמושת, מכשירי טלפון, מקלטי רדיו ומלאי סחורות שונות מהמחסנים. את כל אלה הטעינו על עגלות והעבירו למקומות בטוחים. הפעולות נעשו בדיקנות רבה ובוזריזות יוצאות מן הכלל. במשך כל הזמן שנמשך המבצע היתה שמירה קפדנית על הגרמנים הכבולים. לפני שאנשי א.ק. עזבו את המקום, טשטשו כל העקבות שיכלו להוביל למבצעה.

חלק גדול מהנשק והשלל העשיר הובא לבונקר שלנו. היו שם מכונות יריה, אקדחים ומספר רב של כדורי יריה.

אחרי ההתנפלות המוצלחת של הארגון א.ק. שלחו הגרמנים לסוקולי תגבורת של שוטרים אוקראינים ולטבים, שסיירו בכל הדרכים, רחובות, סמטאות ושכילים. כפעולת עונשין שרפו הגרמנים כפרים אחדים והחריבו משקים מחדש, שמסתתרים בהם ממשתתפי השוד בקוליש.

כעת היו לנו בבונקר בקורים תכופים של סטאשק, שבא בלויית בן דודו מוורשה — צשק, שהיה איש סודו. צשק ידע מזמן על קיומנו ועל הכל שהתרחש אתנו. כאיש מחתרת פעיל, היה חלקו של צשק במבצע קוליש לא מבוטל. פעם נשאר צשק בחברתנו בזמן שסטאשק היה נעדר וצעירנו נצלו הזדמנות טובה זאת ונכנסו אתו בדברים. מונייק אור עוז ונגש ישר לענין, בבקשו את האורח למכור לנו אקדח, תמורת תשלום הוגן — בדולרים.

במקרה שמר צשק בביתו אקדח, משלל קוליש. הוא גם לא הסתיר שזקוק לכסף והסכים למכור למונייק את האקדח עם 7 כדורים. הוא נקב בסכום 30 דולרים. מונייק לא הסס רגע והשיט למוכר 50 דולרים, בתנאי שיוסיף עוד 50 כדורי יריה. בגמר עסקה זאת, שלף מונייק

שטר של 50 דולרים נוספים מהכיס ופנה לצשק בבקשה שלא ישכח אותנו ואת מצבנו הקשה ויספק לנו מדי פעם בפעם קילוגרמים אחדים של סלוגינה (בשר חזיר) במחיר כפול. צשק קבל את השטר והבטיח לדאוג לנו ככל האפשר. שניהם נדברו להפגש מדי ימי ב' בערב בשעה מדויקת, ובנקודה מסוימת – ביער.

פעמים מספר התקיימו הפגישות לקורת רוחם של בחורינו. צשק מסר למוניק אקדח וכדורים ואף קיים הבטחתו בנוגע לסלוגינה.

בינתיים קרה מקרה מצער. בעקבות הלשנה נאסרו מספר צעירים פולנים, שהשתתפו בפעולת – קוליש. צשק חשש שהגרמנים יענו אותם ויתירו את לשונם, כדי להוציא מהם שמות של כל המשתתפים בשוד, שביניהם היה כאמור, גם הוא עצמו. הוא החליט מיד להעלם מן האופק ועבר למקום אחר ולא ידוע. עם העלמו של האיש הזה פרחו גם תקוותינו הורודות. זמן קצר לאחר מכן הציע מוניק למשה ללכת לאשה נוצרייה מן המכרות של משפחתו ושגרה בשכנות ביתם בסוקולי. היתה זאת אשתו של מנהל בית הספר בברושבה. בעלה נמלט בשעתו עם הצבא הפולני והגיע לאנגליה. באמצעות האשה ההיא קיווה מוניק להשיג דברי מזון תמורת דולרים שלו ותמורת הפצים של כל אחד מאתנו.

מאותו יום נהגו מוניק ומשה לבקר אצל האשה הנוצרית ולהביא משם דברי אוכל חיוניים. חיינו בבונקר נכנסו שוב לשלב של נורמליזציה. שמענו שדורי רדיו במשך שעות ארוכות וקלטנו משדרים ממוסקבה, ומלונדון. בין השלל שהובא מקוליש נמצאו חלקים שונים ורבים של מקלטי רדיו, סוללות לפנסי כיס ודברי חלוף אחרים. משה, כמומחה ידע לנצל כל חלק כדי לשפר את המקלט של „שמיג” וזה שלנו, כדי לקלוט בהם שדורים בכל הגלים. במיוחד האוינו לשדורים מוניק ומשה. הם ישבו על יד המקלט שעות על גבי שעות, כשאזניות מרכבות על אזניהם. מוניק רשם בקפדנות יתרה חדשות בעלי משקל, נאומים של אישים חשובים, סקירת העתונות וחוות דעת של פרשנים מדיניים מכל רחבי תבל. את הרשימות מסר אחרי כן מוניק לסטאשק, ודאג שהוא ישנן הכל בעל פה, כדי להעבירם לאנשי הארגון א.ק. „שמיג” היה נוהג לקרוא בפני חבריו את החדשות והפרשנות והיה לפלא בעיניהם, עקב הסגנון היפה והעריכה הנבונה. הוא עשה רושם עליהם, כאילו הוא עצמו מכין את העבודה והם כבודו על הידיעות והאינטליגנציה שלו. ברור, שאף אחד מהם לא יכול היה להעלות על דעתו, שמוניק מסתתר מאחורי קלעים, ומשרה ברשימותיו את סגנונו הספרותי.

בעת ההיא קרה מקרה, שנחרת בזכרוני לאורך ימים. ערב אחד, סביב השעה 11, יצאו הצעירים ליער הסמוך, לטיולם הרגיל לפני השינה. לפתע פתחו 3 הכלבים של המשק בנביחה קולנית וצורמת אזניים. מיד עמד סטאשק לפני הכניסה לבונקר, הרים את המכסה ושאל לנוכחותם של כל הבחורים. ענית לו, שהבנים יצאו לשאוב אויר צח. נאנח „שמיג” ופלט, חבל!... חבל!

וכי מה קרה?

הוא לא ענה, אך הסיר את המכסה הקל של הפתח, שנהגנו להשתמש בו בלילות וכסה במקומו את הכניסה במכסה, המוסווה בעפר. הבינותי, שסטאשק מצפה לסריקת הגרמנים במשק, בעקבות הפריצה למשרדי השלטונות בקוליש. הערכתי בדמיוני, שהנערים שלי לא יספיקו להמלט בזמן ועלולים ליפול לידי שטן המשחית, שישתולל במקום. רעדתי למראה החזיונות שעברו בדמיוני, כהתעללות, התאכזרות והריגת הבנים, רחמנא לצלן. הייתי בטוח, שלאחר תפיסת הבחורים, לא יעשה אתי סטאשק כל שהיה ויחסל אותי. לדידי, ראיתי דבר כזה כהצלחה

יחידה עבורי והתפללתי שטאשק לא ישתהה ויעשה בי כלה. כל דקה חולפת נראתה בעיני – כשנה.

כך שכבתי יממה שלמה והתעניתי ביסורי מחשבות נוראות ובסיוטים. בערב השני נחמתי את עצמי, שהכל חלום בלהות וכי כל רגע יופיע „שמיג” ויבשר לי שהתרחש נס מן השמיים והילדים נצלו. האין חוזה אנכי חלומות הוא? אתחנן בפני „שמיג” שיירה בי במקום! לא יאומן, כי יסופר. בשעה 10 באותו ערב שמעתי לפתע צעדים. היו אלה בחורי היקרים לי ברגע זה מכל וכל. שמחתי היתה רבה, שאין לשערה והתיפחתי מרוב אושר. סטאשק גילה את המכסה והבנים ירדו אלי.

כפי שהתברר, השתלשלו הענינים בכוון אחר לגמרי. הגרמנים שבתמונה, כלל לא היו בחצר. אלא מרוב פחד העליתי אותם בדמיוני. למעשה, באו לסטאשק חברי ארגונו המחתרתי כדי לקיים במקום אסיפה דחופה בקשר למצב החדש, שנוצר בעקבות הפריצה לקוליש. לא נשכח, שמספר חברי א.ק. נפלו בידי האוייב, המחפש נקמה בכל מחיר, והרגע רציני ליתר החברים, פן יתגלו לגרמנים אף הם.

כשמע „שמיג” את נביחת הכלבים שלו, היה סבור שאכן הופיעו גרמנים בחצרו. הוא רץ ראשית לבטח את הבונקר הפתוח. שבו נמצא נשק ויהודים מוסתרים. מאידך גיסא, נבהלו בחוריו מהנביחות ואף הם סברו שהנה גרמנים סורקים את המשק. הם נסוגו מהמשק כחץ מקשת והסתתרו בכור עמוק שביער, המוכר להם היטב, במשך כל היממה.

אחרי הישיבה הסודית של חברי א.ק. ניגש סטאשק לרוקן את הבונקר מכל הנשק. בנינו נצלו הודמנות נאותה והסתירו רובה אחד. שמיג הסתיר את כל הנשק והתחמושת במקום בטוח יותר ולא ידוע לנו. הלפו ימים רבים ושמיג לא הגיב על חוסר רובה. הגענו למסקנה, שהוא שכח על כל הענין, או פשוט לא ידע כמה רובים הוכנסו לבונקר לאחר מבצע קוליש. בצורה כזאת הגענו לרכישת רובה. אברהמל, עד כמה שהיה אפשר קיצר את קת הרובה ואת הקנה שלו וכך נראה הכלי כאקדח מוארך. כדורי יריה לא חסרו ביה וכן היו לנו עוד מקודם מספר רמוני יד. בצורה כזאת רכשנו לנו מלאי נשק לא מבוטל. השמחה והחיוכים הזכירו שהחבריה מרוצים מהענין.

תחילת פברואר 1944, באחת השבתות נסע שמיג לעבודה בלאפי בבתי המלאכה של הרכבת. לאחר השמדת היהודים, רתמו לעבודה אנשי כפר צעירים, עד גיל 40 ולפי התור יצאו האנשים לעבודה, פעם בשבועיים.

בזמן תורנותו של שמיג, הביא לנו את האוכל אחיו – פלק. באותה שבת חכינו כל היום ועד הצות ואיש לא פתח לנו את מכסה הכניסה וכמובן גם האוכל לא הגיע. פחדנו לפתוח את הפתח. בחצר שרר שקט כבבית הקברות ולא נשמעו כל נביחות של הכלבים. שיערנו שקרה משהו לא רגיל. התפלאנו עוד יותר מהנעשה, כשלא שמענו אפילו את צעדיו המוכרים לנו היטב של קלינובסקי הזקן, שהיה נוהג יום יום לעבור בין האורות והרפת. שם אסרו הגרמנים את כל בני המשפחה? ... חששנו להדוף כלפי מעלה את מכסת העפר, פן השאירו הגרמנים משמר במשק, לאחר שהוציאו ממנו את משפחת קלינובסקי. החלטנו בכל זאת לפתוח את הכניסה לאחר הצות, כי אם באמת אין עוד המשפחה במקום, מה לנו להשאיר כאן סגורים כעל בריה וללא מזון? לא ידענו עוד את השעה המדוייקת, כי לא היה כל שיעון ברשותנו, לכן ישבנו במתיחות עד אחרי הצות. לפתע שמענו את צעדיו של סטאשק המתקרבים לקראתנו. שמחנו מאד, שפחדנו היה פחד הוא. אך מיד הושבתה שמחתנו על הבשורה הרעה,

שעלינו לעזוב את הבונקר לאלתר, אחרת יגלו אותנו למחרת הגרמנים. סטאשק הוסיף, שאחד הנעצרים הלשין עליו, שאצלו מוסתר נשק מהשווד שבז'נדרמריה בקוליש, וכבר הבוקר באו אנשי הז'נדרמריה לביתו, כדי לאסרו. הואיל ושמיג היה בלאפי, אסרו הגרמנים בינתיים את אחיו פלק, שמצאוהו בבית. הסולטיס (ראש הכפר) והשכנים העידו בפני הנאצים, שפלק איש תמים ואין לו כל חלק בעסקי פוליטיקה, אך זה לא השפיע עליהם ובודאי יענו אותו, כדי להוציא מפיו על עניני אחיו – סטאשק.

את סטאשק הוהירו מיד חבריו, שפגשוהו בתחנת הרכבת של קרושבה, שהגרמנים מבקשים את נפשו. הוא הסתתר עד חצות וכרגע הגיע כדי לבחון במצבו ומה שנעשה במשק. ראשית הוא כוון אלינו אזהרה מיד לעזוב את המשק ולהסתלק מבלי להשאיר עקבות. שמיג הושיט לנו כמחצית ככר הלחם, באמרו שאין כרגע יותר מזה בבית.

בחפזנו ארזנו את כל המטלטליו, שהיינו מסוגלים לקחת אתנו. את יתר הדברים סדרנו בצורה כזאת, שלא היה יכול לעורר חשד שלפני כן חיו כאן אנשים. יצאנו מהבונקר בזהירות ובשקט ושמנו פעמינו לכוון יערות מזורי.

פסענו דרך שדות חריש ושדות מרעה ונוהרנו מלעבור בדרכים ובשבילים. היתה זאת עונה של הפשרת השלגים ונוצרו ביצות בשטח השדות ולפעמים ביצות עמוקות למדי, עד ששקענו בהן. לקראת לילה שוב קפאו השלוליות והקרח נשבר מתחת רגלנו. המרחק לקצה חורשות מזורי היה כ־8 קילומטרים. הרגשתי רפיון בכל אברי והתאמצתי בכל כוחותי להתקדם עם החברה ולא לעכבם הלילה מהמשימה. רגלי כשלו ולא פעם נפלתי ובקושי רב התרוממתי מתוך השלוליות. כל ארבעת הצעירים היו עמוסים במטעני הפצים כבדים, שנשאו אותם על חויהם וגביהם ואף בשתי ידיהם. במצב קשה זה לא יכולתי לצפות לעזרה מצד הצעירים. אך בני לא נשאר אדיש לסבל הרב של אביו ולא הפקיר אותי לרוח. הוא נגש אלי, הוריד ממני את תרמיל הגב, שם על גבו גם את יתר החבילות, שהכבידו בהרבה על משאו והציע לי לתמוך עליו ולהסתבך אחריו צעד, צעד. לצערי, גם זה לא עזר לי והיה צריך לסחוב אותי ממש, כי רגלי לא נשאו אותי עוד.

משה היה מוכן לעשות למעני הכל והתאמץ להוביל אותי בורועי האחת, אך היה צריך שעוד מישהו יובילני מהצד השני, לתת אפשרות לסחוב אותי. מצפונם של שלשת הבחורים האחרים לא הרשה להם להשאיר אדישים למצב. שניים מהם שחררו חלקית את השלישי ממשען, והוא עזר לסחבני. זה היה מאמץ בלתי רגיל מצד הבחורים. לא האמנתי שיצליחו להביאני חי ליער. ההליכה נמשכה מעל לשש שעות.

בשעה 7 בבוקר הגענו סוף סוף לחורשות מזורי. מצאנו חורשה עבותה ורחבה, שבודאי לא פסעה בה רגל אדם במשך כל החורף, ושכבנו לנוח וליישר את עצמותינו היגעות. נרדמנו לכמה שעות, מבלי שהחלטנו על כך. פשוט נפלנו לזרועות השינה תוך עייפות, שאין יותר הימנה. לאחר מכן ישבנו ותכננו כיצד להתקיים.

ללא כל ויכוח הוחלט מיד להתחיל בכריית חפירה זמנית, שתהיה מחסה לראשינו ומקום לשים בה את מטלטלינו. הלאה יש למצוא מקור מזון ואמצעים כספיים, כי רוב הדברים שלנו נשארו במשק קליונבסקי. יותר מכל יש למצוא מקור מים. לאורך כל הדרך לא נתקלנו באף ישוב חי.

לאחר המנוחה, תרו הבנים אחרי מקום מתאים לחפירה. מקום כזה נמצא בין שיחים

עבותים ואפשר יהיה להסוות את המקום מעיני עוברים, ללא חשד שפה נמצאים בני אדם. אתים הבאנו אתנו מהחפירה הקודמת.

קשה מאד היה לחפור, כי השכבה העליונה היתה קפואה למדי ועד הערב הוצא כמטר אחד מעוקב של אדמה. ברור, שעדיין לא היה מקום לשכב בחפירה והחברה החליטו לחזור ללון לבונקר הקודם ושם בזהירות לבדוק, אם אין גרמנים במקום. למחרת היה צריך לחזור לחורשה ולהמשיך לחפור. להשאיר כאן בחוק, לא נראה לבחורים מפאת הכפור בלילה וכן הכרחי להביא מספר כדים עם מים לשתיה.

אני, שנעשיתי פיסח על רגלי וחלוש מההליכה, שכבתי במשך כל הזמן, שהבנים היו עסוקים בחפירה. מכוסה הייתי בשתי שמיכות ולא הייתי מסוגל ללעוס מהלחם שהיה אתנו. מפעם לפעם הרטבתי את שפתי בשלג ורעדתי מקור.

הצעירים הציעו לי להשאיר וללון בבור החדש, שיספיק בינתיים רק בשבילי. הם נתנו לי להבין, שאני חלש מדי מלכת 8 קילומטרים בלילה ולחזור באותה הדרך עם עלות השחר. פחדתי מאד להשאיר לבדי בחורשה כל הלילה. אמרתי לבנים, שהוטב לי בכל, ואהיה מסוגל ללכת אתם ובשום אופן לא אסכים להיות פה לבד כל הלילה.

באותו ערב יצאנו חזרה לבונקר שלנו בברושבה. את החפצים שמנו בינתיים בבור החדש והבחורים הסוו אותו כראוי.

שוב ההליכה הקשה נתנה אותותיה. היה ליל ירח מלא. במרחק עבר כביש, על פניו נעו כלי רכב והאירו בזרקורים את הסביבה. לו היו הצעירים בלעדי, היו בנקל מתקדמים מהר ונמנעים מלעבור מקומות מסוכנים, אבל אתי היו להם קשיים. בכל רגע כשלו רגלי ומעדתי והם היו נאלצים להחזיק אותי מתחת לזרועותיהם ולסחוב. בגללי צפויים היו לאורך כל הדרך לסכנות ועלולים היינו כולנו ליפול בידי הגרמנים. עקב זה, היינו תועים בדרכים ולהוסיף הרבה הליכה. בלב הצעירים הצטברה תרעומת על הזקן, שבגללו נחשלים ולא פעם קללו את חייהם.

הם נדברו ביניהם להשאירני מתחת לעץ שבדרך וכאשר ישובו בעוד שעות לחורשה, יקחוני אתם. אולם, בני משה התנגד לכך בכל תוקף ולא הסכים להשאיר את אביו הזקן לחסדי הגורל, בשדה. כך הגענו לבסוף עד הבונקר. היה שקט מסיבי. הורדנו את המכסה, נכנסנו פנימה והתפרקנו ללון. עם עלות השחר קמנו. הבנים הצטיידו במספר כדים, מלאו אותם במים ולקחו עוד מהחפצים. הדרך חזרה היתה הפעם קלה יותר, או שמא נדמה היה לנו כך, לאחר שנחנו וידענו כבר את הדרך, שעברנו אותה מקודם.

אחרי מנוחה החלו להרחיב ולהגדיל את החפירה ועד הערב הבא היה הבונקר מוכן. כל המשתנו יכולנו להכנס לתוכו ולהשתטח שם איכשהו עם כל הפצנו. כמובן, שרחוק היה הבונקר החדש מטיבו של הראשון. לשכב בנוחיות ולמתוח את הרגליים לכל ארכם לא היה נוח ובודאי לא לשכב כפי שצריך. מכל מקום טוב יותר היה לשכב כך, מאשר ללכת שוב 8 קילומטרים הלוך וחזור ולהיות נתונים לסכנות.

הבחורים שלנו – כפרטיונים

צעירי החליטו למחרת בלילה לגשת לכפרים הסמוכים, כפרטיונים מווינים, על מנת להצטייד במזון.

מוניק היה חגור אקדח עם מלאי כדורי יריה. אברהמל גולדברג היה חמוש ברובה הקצר,

הזכור בודאי היטב לקורא. מחוץ לזה הוא התקין לו אקדה מלאכותי מעץ, שהיה נראה כאקדה אמיתי, במטרה להפחיד את האכרים ולהוסיף לעצמו דמות פרטיון רציני. ל,פלוגת הפרטי-זנים" שלנו לא חסרו כזכור מספר רמוני יד.

עם חשכה יצאו ארבעת הבנים. מוניק הלך בראש התור כמפקד, היות והשפה הפולנית היתה רהוטה ושגורה בפיו וכאיש נאור ומתמצא בענינים. לפי מראה פניו איש לא יכיר בו יהודי. גם על פניהם של משה מאיק ושל האחים גולדברג לא היו תוים של פני יהודים טפוסיים. הפלוגה הגיעה למקום מגורים כפרי אחרי הצות והתדפקו על דלתי אנשי המקום. מוניק נקש ראשון על דלת אחד הבתים, שבני הבית כבר ישנו והתעוררו. כדי לפתוח לבאים בשעות לא מקובלות. מוניק הודיע בטון של פקודה ובכל זאת בנימה של אדיבות, שהוא וחבריו אוספים מזון עבור 30 איש, לוחמי הרוח פולין, שנמצאים לא רחוק מהמושב.

כשרק הבחינו יושבי הבית בנכנסים, שהם מזויינים, מיד הושיטו להם בהכנעה וברעדה ככרות לחם, שומן למכביר וכדים עם חלב. לאחר שעברו מספר בתי אכרים באותו לילה, חזרו לחפירה עם שלל של מספר שקים מלאי מזון מכל המינים, שיכלו להספיק לכמה שבועות. החבריה שקלו את השיגם הכביר מהנסיון הראשון ותיאבונם גדל. בראותם את הצלחתם, החליטו להמשיך להופיע כפרטיונים פולנים, במטרה להכין מלאי מזון שיספיק לזמן ממושך. צפינו שבקרוב תקרב החזית לאזור שלנו וגרמנים ישרצו בכל מקום, בנסיגתם בפני האופנסיבה של הרוסים, שהחלה מאז ימי סטאלינגרד ונמשכת בקצב משתנה. הרוסים שחררו בכל יום שטחים כבושים נרחבים והגיעו לרוסיה הלבנה, הגובלת עם פולניה. האכרים העשירים פחדו מהתקרבות הרוסים ומהרו לרוקן את אסמיהם ובתיהם מרכושם. בחורינו נצלו את פחדם של האכרים ועשו להם מעין ספורט להפחידם עוד יותר וכך קל היה להוציא מהם מה שהיה נחוץ לנו. כאלה מהם, שבודאי לא נתנו ליהודי לעבור על סף ביתם, נתנו עכשו ל,פרטיונים" מכל טוב, כשהם יחפים וערומים למחצה, בשעות לילה מאוחרות. כך הכינו הבנים שלנו במשך שבועיים ימים מלאי מזון לכמה חדשים. מים היו מביאים בכדי חלב. בימים הראשונים לעברנו לחורשה נחלשתי מאד כ-4 ימים ולא יכולתי לטעום אף פירור של לחם, מלבד חלב טרי. אט אט הוטב לי ושבתי לאיתני. בהליכות הלילה שמעו הצעירים ידיעות מהחוץ, וכן. שביערות מאזורי חיו זמן ממושך כ-70 יהודים מויסקי מזובייצק בנוחיות יחסית. היו להם אפילו תנורי בשול ואפיה. היו רוכשים להם מזון ומשקה די הצורך ואף שחטו עגלים. יום אחד קרה אסון. בעקבות בהמה גנובה שהוליקה לבונקר שלהם. אנשי כפר שלחו אליהם ז'נדרמים ואחרי סריקה שנערכה אצלם, נפלה עדה של 70 יהודים בידי הרוצחים.

הידיעה השרתה על כולנו דכאון. גם אותנו אפשר יום אחד לגלות לפי עקבותינו בשלגים. הדבר עורר מחשבה אצל הבחורים, שהחלו להעלות תכניות שונות בנוגע לעתידנו.

מוניק הציע ללכת אתו לבעל משק מסויים, שהוא עצמו היה אצלו כשבועיים, בטרם הגיע אלינו בחשבון, שהנוצרי יסכים לתת לנו מחסה בעד תשלום ובפרט עכשו, כשהמצב הוא לטובת הרוסים והנצחון של בעלי הברית מובטח. אם אפילו תמשך המלחמה כשנה עד כניעה גמורה של הגרמנים, הלא אזורנו יפול לידי הרוסים בעוד חצי שנה לכל היותר. בנמוקים אלה שיער מוניק להשפיע על בעל המשק, שכדאי לו לתת לנו מחסה. לפני כן הלך מוניק עם אחד מצעירנו לנהל שיחות עם וולאדק. וולאדק ענה כי לכמה חודשים איננו רוצה לקבל עליו אחריות לתת מחסה גם בעד תשלום גבוה. היות בסביבתו מסתובבות כנופיות

שודדים, שתפקידם לחסל את שארית היהודים ביערות ובבונקרים. הכנופיות מגלות את מקומות היהודים, עם זאת. לחודש אחד מוכן הוא לתת מחסה בעד סכום של 3000 (שלושת אלפים) מרק. לפני שבועות אחדים מת אבא והוא שלם לכנסיה בעד קבורתו סכום ניכר וכדי לכסות את הוצאות הקבורה הוא מסכים לתת מחסה לחודש. לתנאים כאלה קשה היה לנו להסכים. היה עלינו לתת לוולאדק את כל רכושנו ואת הדולרים של מוניק בעד חודש ולאחר מכן להשאר בלי אמצעים. בינתיים נודע לנו כי פליק, אחי סטאשק שנלקח על ידי הגרמנים תמורת אחיו, נשלח לדנציג. סברו הצעירים שהלפה הסכנה שעל ידי עניינים בעת החקירה ישבר פליק ויגלה את הבונקר שלנו. ועל כן החליטו שעכשיו מותר לחזור לבונקר הקודם. בפרט שיש לנו מלאי מזון לכמה שבועות ואיננו זקוקים עוד לעזרת סטאשק. להסוות מכסה הבונקר. לפני שעזבנו את הבונקר מצא אברהמיל תחבולה איך לפתוח ולסגור את מכסה הבונקר מבפנים, באופן שלא ישארו למעלה עקבות אדם. לכן, איננו זקוקים לעזרה מבחוץ. אחרי הפסקה של 4 השבועות הללו גאו המים בקרקעות הבונקר ועלו כמעט עד למכסה. בחצר שררה דומית מוות. הבנים החלו לשאוב את המים עד שלש לאחר הצות ולא הצליחו עדיין לשאוב את כל המים. בערב הראשון הספיקו לשאוב עד האצטבות של הבונקר. בינתיים הכניסו מהגורן תבן יבש למצע על האצטבות לשכב עליהן. אברהמיל היה כל כך עייף וחלוש מהעבודה עד שנפל מהתעלפות ונמשכו רגעים ארוכים עד ששבה רוחו. בלילה השני גמרו לשאוב את שארית המים ועשו סדר במערה שלנו. נודע לנו כי קאלינובסקי הזקן נשאר בבית. סטאשק התחבא אצל ידידיו, מתשש שיבואו הגרמנים לחפשו. את הפרות והחזירים חלק סטאשק לקרוביו וידידיו כך, שהמשק נראה עזוב. רק קאלינובסקי הזקן הסתובב שם כל היום ובערב שכב לישון. מדי פעם היה סטאשק מבקר את אביו הזקן. פעם בעברו ע"י הבונקר שמע קול ותנועה והבין ששבנו לבונקר. נבהל, והשתומם. הוא שער שבמשך החודש לא נשאר מיהודנו שריד ופליט. איך יכלו לשאת במשך שבועות את קור החורף, ללא קורת גג לראשם ובלי מזון, בעת ששום נוצרי אינו מרשה לעבור ליהודי על מפתן ביתו בעד כל הון דעלמא. סטאשק לא יכול להבליג על זעמו וקרא בחרון אפו: „אתם שוב כאן?“ ואף לא ראיתם צורך לבקש אצלי כל רשות? הגני מזהירכם לעזוב מיד ואינני רוצה בשום אופן שתהיו אצלי! אם לא תרצו ללכת מפה הרי יש די אמצעים להרחיקכם מביתי ומרשותי. אינני רוצה לסכן את ראשי ואת משקי בשבילכם! החברה נסו לשכנע אותו בנימוקים הגיוניים שאין לו עכשיו ממה לפחד וכי הסכנה חלפה. עברו מעל לחודש ימים ואם לא באו עד כה להפשו ודאי לא יבואו עוד. כל זמן שפליק היה באיזורנו אפשר היה לפחד פן יענו אותו ויגלה את מסתורי אחיו. אבל כעת אין לו ממה לפחד. אחרי המפלות הגדולות של הגרמנים בכל החזיתות יש להם דאגות גדולות מזו, של פריצה בכפר קוליש. החברה הבטיחו לסטאשק שלא יטריחו אותו וכי מצאו להם מקור מזון. הוא פטור מלפתוח ולסגור את מכסה הבונקר ולהסתוות וכי מצאו להם דרך לסדר הכל בעצמם, ללא עזרה מבחוץ. הם שכנעו את סטאשק והצליחו להתפייס אתו לגמרי. מאותו הערב ואילך התיחס סטאשק אלינו טוב. הוא היה זהיר. ביום היה ירא להסתובב במשקו רק בערב היה בא לשעתים והיה יורד אלינו לבונקר לשמוע שדורי רדיו ולשוחח אתנו. הבנים המשיכו ללכת בלילות לכפרים הרחוקים, על אף מלאי המזון ל-3—2 חודשים, ורצו לרכוש להם מלאי לחצי שנה. היות והחזית מתקרבת לאיזורנו, קשה יהיה לצאת ממאורתנו. לחם אי אפשר להכין לזמן ממושך, מפאת הרכיבות שבבונקר היה הלחם מתקלקל. אך שומן ומוצרי מזון אחרים אפשר היה להכין.

בין היתר, תכננו הבחורים מבצע נועז והרת סכנות, שלפי כל השקולים ההגיוניים נדון לכתחילה לכשלון חרוץ. הם גמרו אומר לשדוד את אחוזתו של הפריץ הסטוקוביסקי, שהיה עכשיו בבעלותם של הגרמנים ובהשגחתם של שני מנהלים גרמנים לבושי אורחית.

לפני גירוש יהודי סוקולי עבד שם אברהמל במשך מספר שבועות במחסני המשק ובחצרות הרחבים. הוא הכיר טוב את הגרמנים המפקדים על העבודות של המשק ואת כל כניסותיו ומסתוריו. לכן הציע אברהמל פריצה נועזת לביתם של המנהלים ולאצטם למסור את המפתחות, תחת איום של שמוש בנשק וכן להפסיק את הקשר הטלפוני.

שניים מאתנו ישמרו על המנהלים העצורים, בעוד שהשנים הנותרים ילכו אל "הסולטיס" ויצוו עליו לגייס אכרים עם עגלות, כדי להעמיס עליהן את המזון ולהעבירו ליער ברושבה, מרחק מה מהחפירה שלנו. משם אפשר יהיה להעביר את השלל לבונקר חדש, שיכינו למטרה זאת ויסוו אותו כראוי.

נסיתי להשפיע על המומי המזון, לרסנם ולהרתיעם מלבצע את תכניותיהם המסוכנות. הסברתי להם במיטב הנמוקים ההגיוניים כי תכניתם צפויה לכשלון גמור. הם אף לא רצו לשמוע את הנמוקים שלי, רק דחו לשבועיים את המבצע בכדי לעשות את כל ההכנות לפריצה. בינתיים היו יוצאים בלילות ובכל פעם כשיצאו הצעירים למהלכם המסוכן והשאירו אותי לבד בבונקר אחוזני פחד ורעד. מחזות סיוט ויסורי נפש, עד שלא פעם קינאתי באלה שמתו וכבר נשתחררו מחיי הגיהנום. אחרי כל מהלך ספרו נסים ונפלאות כיצד נצלו בדרכם מסכנת מות. פעם נכנסו לבית אכר לבקש מזון כביכול בשביל חבריהם הפרטיונים. במקרה פגשו שם חבורת אנשים מכנופיה פולנית. הללו החלו לחקור את הצעירים שלנו, מי הם. ומאיו מפלגה, לאיזו מטרה הם אוספים מזון במקרה לא נמצא המפקד של הכנופיה הנ"ל בבית האכר ומוניק, הודות לרעיונותיו ועוז רוחו לא אבד עשתונותו ברגעים המסוכנים ומצא אמתלא להחליץ מן הצרה. במקום אחר ספר להם אכר אחד, כי כנופיה פולנית מסוכנת של ג.ס.ו. שמתפקדה להשמיד את שארית היהודים, שמעה כי ארבעה יהודונים מסתובבים ביערות עם נשק בדיהם כפרטיונים פולניים. הכנופיה הנ"ל אורבת להם ומתכוננת לתפסם... במקרה אחר כשחזרו החברה שלנו מכפר קלינובה עמוסים שקי מזון על שכמם נתקלו בכנופיה פולנית מזוינת, הם עצרו את הצעירים ושאלו: מי הם? מוניק עמד לשוחח עם המפקד. תוך כך עברה חבורת בחורים ובחורות ששבו מגנף ריקודים בערב קיץ של חודש מאי. הם עמדו להסתכל על הכנופיה עם 4 הצעירים נושאי השקים. מפקד הכנופיה רצה להרחיק קודם את חבורת החוגגים ולשלחם הביתה לבל יפריעו לו בפעולותיו שהוא מתכנן לעשות נגד הצעירים נושאי השקים, וצויה עליהם לעמוד ע"י הרפתות... לאשרם של הצעירים שלנו לא רצו ההם לעזוב את המקום. תוך ויכוח בין המפקד וחוגגי הגנף התחמקו בחורינו וניצלו ממות בטוח. למרות הכל, לא ויתרו מלכת למקומות על אף הסכנות. תכופות לא הספיקו לשוב באותו הלילה לבונקר, כי הדרך הלך ושוב נמשכה שעות והיו נאלצים להתחבא בין שבלי התבואה. היה זה זמן שלפני הקציר. נאלצתי להשאר בודד ועזוב בבונקר ולשאת יסורי נפש ומצב של פחד ויאוש. חזית הקרבות התקרבה לאיזור שלנו. הבנים חששו שדוקא ברגעים האחרונים לפני גמר המלחמה עלולים הם ליפול... ובאמת בכל יום ויום נגלו לעינינו נסים ונפלאות. בכל הדרכים עברו פצועים גרמניים. ביער ברושיבה ומסביב לבונקר שלנו עמדו יחידות ארטילריה גרמנית. בבית סטאשק כשלישים מטרים מהבונקר שלנו התמקמה מפקדת יחידה צבאית. החצר, הרפתות והמחסנים

היו מלאים חיילים. נאלצים היינו לשכב ימים שלמים יומם ולילה הנוקים תחת מכסה הקרקע הכבד בפחדנו להוציא ראשו ולשאוב קצת אויר צח. לצרכים השתמשנו בדלי. בחצר נמצאו עשרות עופות והטבח הגרמני היה חוטף עופות למטבחו. דרכם של העופות היה לשבת מעל לבונקר שלנו, ועל החורים שהיו במכסה העשויים לאורר את הבונקר. העופות היו מרגישים את האויר החם שמתחת למכסה. הגרמנים היו מתחבאים בפינות בקרבת הבונקר לארוב לעופות ולתפסם. היו לנו קשיים גדולים בהשגת מים לשתיה. ימים שכבנו עייפים ומעולפים מצמאון. אברהמיל ניסה לחפור בפנת הבונקר ולהגיע למקור המים. אמנם הצליח להוציא קצת מים אבל לא מספיק לרוות את צמאוננו. בשבוע האחרון נשמעו יריות תותחים. הקירות ותקרת הגג של הבונקר שהיו נתמכים בקרשים רופפים וחלשים נעו וזזו. פחדנו שהנה הבונקר מתמוטט וכלנו נקבר חיים. העמודים שתמכו את תקרת הגג של הבונקר היו נרקבים מפאת הקרקע הרטובה מן היסוד. החלקים התחתונים של העמודים היו רקובים לגמרי. בכל רגע עלול היה הבונקר להתמוטט. מהתפוצצות התמוטט עמוד בגובה של 6 מטרים ששימש קולט ברקים ובנפלו הגיע בקצהו לבונקר שלנו. ביום ההוא חשבנו כי אפשר התקוה להשאר בחיים. משה בני שמע בשידורי הרדיו שביאליסטוק נכבשה ע"י הרוסים וכן הרבה מקומות בכיוון מסילות הברזל שעל יד תחנת הרכבת לאפי. אברהמיל נטפל אלינו בדרישה שבאמצע הלילה נצא מן הבונקר ונחל מעץ לעץ, עד שנגיע לרוסים... בני משה היה בדעה, שכדאי לחכות יום נוסף ולא לעשות ברגעים האחרונים צעדים מסוכנים. מלבד זאת לא היה מוכן לעזוב את אביו. אברהמיל, חיים יהודה ומוניק החליטו שהם לא יתחשבו במאיקים ובאמצע הלילה יצאו לדרכם. בחצות נפרדו מאתנו. אברהמיל פתח את מכסה הבונקר ועלה למעלה לבית השמוש. מתחתם עמדו חיים יודל ומוניק מוכנים לצאת אחד אחד. אברהמיל עמד על יד דלת בית הכסא וזכה, בהטותו אזניו אם לא נשמעים צעדים מבחוץ. לאט לאט פתח את דלת בית הכסא ומיד קפץ בחזרה וכסה במהירות את מכסה הבונקר. שניו, דא לדא נקשין... בתחבו ראשו החוצה ראה מקרוב גרמנים אחדים שהאירו את השטח בורקורים. זמן ארוך היינו כלנו בפחד, שמא הבחינו הגרמנים במשהו מעל לבונקר בעת שהאירו את השטח שמא יגיעו הנה. כשחלפו כ-15 רגעים, נרגענו. במשך הלילה נדמו יריות התותחים ושכבנו לנוח עד אור הבוקר. זה היה ביום ה' 11 לחודש אוגוסט 1944. פתאום לפנות בוקר בא אלינו במרוצה אחיו של סטאשק וקרא: חברה צאו מהבונקר! הרוסים הגיעו! הרוסים הגיעו!

אחרי השחרור

פתחנו תיכף את מכסה הבונקר ורצנו אל החצר. הבנים הלכו לחורשה. שם היו הפירות הגרמנים, בהן נשאר הרבה מזון, שאספנו. בינתיים בא סטאשק ובפיו בשורה רעה, את אביו המיתו הגרמנים ביריה. הם שאלו אותו משהו שלא הבין ומיד ירו בו. אברהמיל ומוניק הלכו לסוקולי לראות את המצב ואגב למצוא דירה שנוכל זמנית להניח את הראש. שאר חברי הבונקר נשארו בחצר סטאשק לחכות עד שישובו שני החברים „המרגלים“ ומסרו דו"ח ואו יחליטו מה לעשות הלאה. מקץ שעתים שבו אברהמיל ומוניק ומסרו שסוקולי לא ניכרת שהיתה לפנים עירה. נעלמו הרחובות ונשאר שטח ריק. השוק, רחוב הטיקטיני, רחוב בית המרחץ וחלק גדול של רחוב גנסובקי עד הבתים האחרונים של אליעזר

רוזנוביץ נמחקו מעל פני האדמה. פה ושם נשארו בתים בודדים תפוסים בידי פולנים זרים. ברחוב השוק נשארו רק הבית, בעל 3 הקומות של אלתרקי הקטנטן והבית הגדול של אהרקי זשולטי תפוס בידי המיליציה הזמנית. בבית אלתרקי עומדים שנים שלשה חדרים ריקים אבל כל שמשות החלונות נופצו. נשאר בית עץ קטן של מאיק על יד שוק הסוסים והוא תפוס בידי 4 משפחות נוצריות. הדייר הפולני בבית מאיק היה לפני המלחמה איש עולם התחתון ואשתו עסקה בזנות. היה לה כינוי "הגויה השחורה". הדייר הנ"ל התפשט בדירה של מאיק, בבית המרחץ ובגן והמגרש הריק מיד לאחר גרוש היהודים מסוקולי. הוא תפס גם את המכונית לטוות צמר של משה צבי סייגס. את המכונית האלה העמיד בבית המרחץ היהודי הצבורי ותור ארוך של עגלות אכרים נמשך עכשיו ע"י בית המרחץ. אכרי הכפרים שבכל הסביבה באו לטוות צמר והאיש מהעולם התחתון נעשה יורש ונתעשר מרכוש היהודים ומחורבנם. ברחוב בית המרחץ נשארו בתים בודדים, אך רובם בלי חלונות ובלי דלתות המעטים התקינים תפוסים בידי פולנים. הבית הגדול של מרדכי סורסקי תפוס ע"י הקומנדנטורה הרוסית. מוניק דיבר עם הקומנדירים הרוסים שהבטיחו לספק דירות ליהודים שניצלו. החלטנו לשוב לסוקולי. לא נשאר לאיש מאתנו לא כתונת, לא בגדים ואף זוג נעלים. הכל נרקב.

ב-12 לחודש אוגוסט 1944 שבנו לעיר מולדתנו סוקולי. הצעירים הרגישו את עצמם חופשיים והיו במצב רוח מרומם. אולם אני הרגשתי את עצמי כמשותק למחצה. לא יכולתי לפסוע אף צעדים אחדים. הבנים הובילוני ותמכו בי בזרועותיהם. אחרי כ-10 צעדים מוכרח הייתי להשתטח על הקרקע ולנוח. בני וחבריו היו מוכרחים לחכות לי, כך שהדרך של 4 קילומטרים מהבונקר עד סוקולי נמשכה אז בגללי כ-5 שעות. אני ובני הגענו לביתנו על יד בית המרחץ שנשאר שלם. פנינו לנוצרים שתפסו את בתינו ובקשנו אותם שישחררו לכל הפחות חדר אחד בשבילנו כבעלי הבית הזה. הפולנים לא רצו לשמוע בקשתינו, בהזכירם חוק הגנת הדייר. תפסו את ביתנו כבית יהודי הפקר וכעת אסור לבעל הבית להוציא איש מדירתו, עד שנותנים לו אחרת תמורתה. הלכנו לבית החומה של אלתרקי הקטנקן. שם מצאנו חדר ריק. הצעירים הביאו חבילות תבן. שטחו אותן על הרצפה והכינו מצע ל-5 נפשות. בשוק הסוסים שהיה על מגרשנו חפרו קצת תפוחי אדמה לארוחת הצהרים.

היהודים הניצולים מהיערות

באותו יום הגיעו לסוקולי מהבונקרים שביערות יהודים אחרים: חיים טוביה ליטבק הנפת עם שלשה בניו: שמאי, יענקל ושייקלי ועם בתו שיינציה. אברהם קליפוביץ מכפר דבורקי, איסר וונדלוביץ עם הילדה יהודית, בת דודה של אשתו ההרוגה, יתומה מאביה איטשה רחלסקי, דוד זשולטי בן אהרקי עם אמו פראדל, שהסתתרו בבונקר בכפר רוש. כל הפליטים התנשקו איש עם רעהו בלבביות והרגישו כבני משפחה אחת. בימים הראשונים חיו כלם ביחד. בכל מזון התחלקו חלק כחלק כבני משפחה. לכל אחד היה לספר הרים של נסים ונפלאות שעברו עליהם בשנות השואה. נותני מחסה כביכול ליהודים, הוציאו את הונם ורכושם ולאחר מכן המציאו תחבולות שונות איך להשמידם ולהפטר מהם ורק בדרך נסים ונפלאות נצלו ממות. ביום השני הגיעו לסוקולי זאב גריטשק ואשתו ושלוש בנותיהם שהיו תחת חסותם של ידידם הנוצרי. בזמן האחרון נסה לכפות עליהם שיאבדו את עצמם

לדעת לטובתם הם... בין הפליטים הראשונים היה גם ברצי מכפר דבורקי, שהיה כבר במחנה ההשמדה טרבלינקה. שבועות אחדים התבונן איד מובילים אלפי יהודים לתאי הגאזים. למולו העבירו אותו ביחד עם קבוצת יהודים להשמדה באיוור לובלין, וברגעים האחרונים ממש הצליח לקפוץ מקרון הרכבת באמצע הדרך. בין הפליטים היה אהרן סלומסקי מכפר דבורקי ונשים אחדות מוורשה ומטשיוב. בסך הכל נקבצו בסוקולי בשבוע הראשון לשחרור 25 נפשות, אנשים, נשים וטף. קבלנו ידיעות כי גם לביאליסטוק הגיעו כ-2 פליטים מסוקולי. חיים יהושע אולשה ואחותו מושקה, שנמצאו תחת חסותה של נוצריה אדוקה, כאריים עם תעודות זהות של נוצרים נאלצים היו לשמור על המנהגים הדתיים של נוצרים. משה בן ראשקה שהסתתר אצל נוצרי בשכר של דולרים במחסן של

משפחת גריצ'ק בישראל

חבילות עצים. אברהם יצחק לב בן שמואל לייב הסתתר בזמנו בבונקר ביחד עם חיים צבי וזידל ראטשקובסקי. הגיסטפו גלו את הבונקר. הם נעצרו והעסקו עד הזמן האחרון בחפירת קברים ושריפת גופות של שבויים רוסים ויהודים, שהביאו מארצות אירופה, ושירו בהם בטרם הכינו את תאי הגזים. קברי המונים היו מפוזרים באיוורי אוגוסטוב, גרודנה, ביאליסטוק עפ"ר בסביבות מסילות הברזל. אחרי התבוסות של הגרמנים בחזיתות הרוסיות רצו הגרמנים לטשטש את עקבות פשעיהם בידי יהודים. למטרה זו ניצלו הגרמנים את היהודים החטופים שגילו אחרי החיסול של הניטו בביאליסטוק וקבצו אותם בבתי הכלא בביאליסטוק. זמן קצר לפני השחרור כשנגמרה העבודה של שריפת הגופות צו הגרמנים ל-40 הפועלים היהודים לחפור בור גדול. הקבר שהכינו הפועלים היה מיועד לעצמם ואז החלו לברוח. רק עשרה מהם הצליחו להמלט ממות. ביניהם היה אברהם יצחק לב. בין הנופלים היו האחים זידל וחיים צבי ראטשקובסקי. בין הפליטים שהגיעו לביאליסטוק היו ג"כ מאשה קפלנסקי ובתה רחל. בגורלם המר עלתה טרגדיה. במקרה, כחדשיים לפני השחרור יצא בנה יחידה של מאשה, אברהמיל בחצות הלילה לכפר לאכי לאכר מסוים בשם טרוסקולסקי, כדי לבקש מזון בשביל אמו החלשה ושרידי בני משפחתה.

כשנכנס אברהמיל קפלנסקי לבית טרוסקולסקי בלילה הפטלי ההוא, התנפל האכר טרוסקולסקי ביחד עם בניו הגדולים על אברהמיל קפלנסקי, אסרוהו בחבלים ומסרו אותו לרוצחים הגרמנים. בין הפליטים הסוקולאים בביאליסטוק היה גם בנימין הזג, ובן דודו

בנימין גרקוביץ בן חיים רושייסק. הם היו בין הפרטיונים בסביבת ביאליסטוק. בין הנצולים היתה גם סולקה, הבת המאומצת של איצל החייט.

שבועיים אחר השחרור נסעו בני משה והאחים אברהמיל וחיים יודל גולדברג לביאליסטוק לחפש עבודה בכדי להשתכר להלבשה ולהנעלה. כי כאמור יצאו מהבונקר קרועים ובלויים. אני, שבקושי יכולתי להלך על רגלי נשארתי בסוקולי. כל אנשי שארית הפליטה עברו זמנית לגור בבית אלתר סלודקי. בהתערבות ראש המחוז של וויסקי מווביצק הצלחתי לקבל חדר אחד בביתי, שעל יד בית המרחץ הצבורי של היהודים. לאט לאט הצליחו גם שאר הפליטים הסוקולאים למצוא קורות גג לראשם. דוד זשולטי הצליח בהתערבותו של ראש המחוז של וויסקי מווביצקי לקבל מהמיליציה בסוקולי חדר אחד ומטבח. בביתו של אביו. דוד זשולטי קבל בקושי רב קצת מרהיטיו מראש העיר לשעבר גרבוסקי, שאחיו חיים העביר לביתו ערב הגרוש. דוד זשולטי מכר בעת ההיא ארון בגדים שעמד במחסן חומרי בנין של אביו ומהתמורה התפרנס הוא ואמו במשך כמה חדשים. חיים טוביה ליטבק הצליח לשחרר 2 דירות, אחת משלו ואחת של חותנו, דב שייקעס. חיים טוביה הצליח לאסוף מכשירי עבודה נחוצים למשפחה והתחיל לעבוד במקצועו ולהתפרנס בכבוד. הוא היה מהמאושרים בסוקולי, שנשאר בחיים עם כל בני משפחתו. כן גם זאב גריטשאק, שמשפחתו היתה מאושרת להשאר בחיים, הסתדר בדירה בבית מוטל שפרן. הוא הצליח בעסקיו עם אכרים מידידיו הנוצרים והתפרנס יפה. משה בן ראשקי שבימים הראשונים אחר השחרור היה בביאליסטוק שב לסוקולי והסתדר בבית אלתר סלודקי בקומה השניה והתחיל לנהל עסקים עם סוחרים פולנים. לחיים יהושע היו בסוקולי סחורות בכמות מרובה: צבעים וחומרים אחרים. לעתים תכופות בא לסוקולי לעסוק במסחר. דירה לעצמו ולאחותו רכש לו בביאליסטוק. אחדים מאתנו סיפקו לאכרים מוצרי תעשייה שונים וקבלו תמורתם מזון. בעת ההיא התנהלו רק מסחרי חליפין ז.א. החליפו סחורות בסחורות. ולאט לאט נעשה המצב הכלכלי והחומרי של הפליטים תקין באופן יחסי. התחבורה עם המטרופוליה ביאליסטוק נתקמה עפ"י רכב צבאי, שהיו עוברים יומם ולילה הלך והזור. הנהגים הרוסים היו לוקחים מהנוסעים רבע ליטר י"ש בעד כל נסיעה. בני משה היה מהמעטים בסוקולי, שלא עסק במסחר, או בהברחה. בתחילה עבד בבית הרושת לטקסטיל בביאליסטוק כטכנאי לעבודות חשמל. בכל יום ראשון כשהיה חופשי מעבודה היה נוסע למושב ברושבה, לבעל המחסה שלנו בימי השואה, סטאשק. עפ"י היה בני נוסע לסטאשק ביחד עם בן דודנו אברהמיל. פעם ביום ראשון בחודש דצמבר בשנת 1944 כשמשה ואברהמיל בקרו אצל סטאשק ונשארו ללון בביתו נערכו בבית סטאשק חיפושים ע"י שרות הבטחון של הסובייטים. אחד משונאיו של סטאשק הלשין עליו לפני הסובייטים כי הוא חבר במפלגה בלתי ליגלית א. ק. משה ואברהמיל שנוכחו במקרה בעת החפושים נעצרו גם הם ביחד עם סטאשק והעבירו אותם לבית הכלא בדרכים עקלקלות, כדי שהקרובים לא יבחינו בכיוון, שמעבירים אותם. לי אמר שהולכים לביקור לברושיבה ולמחרת בבקר ישובו הביתה. כשעבר יום הראשון ולא שבו הביתה נעשיתי חסר שקט ועצבני. כל הלילה לא עצמתי עין. בשעה 4 לפנות בוקר רצתי לכפר ברושיבה להודיע מה שקרה לבני. שם נודע לי כי משה ואברהמיל נעצרו בלילה ביחד עם סטאשק ונשלחו לכיוון בלתי ידוע. מיד רצתי ברגל כ-15 קילומטרים לוויסקי מווביצק לפנות ליהודים, שהיו להם מגעים עם ההנהלה האזרחית של הסובייטים. נסיתי להודיע בעזרתם איפה נמצאים משה ואברהמיל ובמשך 3 ימים לא יכולתי להודיע

כלום. ביום הרביעי השתחרר אברהמיל והודיע לי כי משה בני נמצא בבית הכלא בזמברוב, וסובל רעב וקור וכי גם אותו עינו חוקרים סובייטיים במשך 3 ימים. אברהמיל טען, שסטאשק הסתיר אותו ביהד עם עוד יהודים אחדים מפני הגרמנים, אבל כלום לא ידוע לו אם סטאשק היה שייך לאיזה מפלגה... כך שחררו אותו. משה נסה להגן על סטאשק יותר מדי וע"כ החזיקו אותו כידיר מסור של סטאשק ושודע מסתוריו וכי הוא סוכן של הבריטים ושונא את הסובייטים. מהרתי ללכת לזמברוב כ־35 קילומטרים. פניתי שם לכל יהודי שיכול לתווך אצל הממשלה. לבסוף הגעתי לשתדלן, שהכיר את הקומיסר הממונה על עצורים מדיניים. השתדלן יעצני להביא אישור מבית החרושת בביאליסטוק, שמשה עובד שם והתנהגותו טובה. מהרתי לביאליסטוק ושם קבלתי ממנהל בית החרושת אישור על התנהגותו המצוינת של משה וכי הוא בעל מקצוע מומחה שבית החרושת זקוק לו כעובד בשביל הצבא הסובייטי. הצלחתי לאחר שבוע ימים לשחרר את בני מבית הכלא. למשה בני קפאו רגליו במרתף בית האסורים והוא סבל אחרי כן מזה במשך כמה חדשים. סטאשק נשלח לרוסיה ולפי שמועות חיללו אותו שם.

האנטישמיות נשאה

זמן קצר אחרי השחרור החלו בפולניה רדיפות על יהודים. צעירים פולנים היו מתנפלים לעתים תכופות על יהודים משארית הפליטה. בערים בכפרים ובכל הדרכים. את היהודים שהיו מחזרים בכפרים היו שודדים את סחורותיהם, מכים אותם מכות רצח ומיידים בהם אבנים. ליהודים שהיו מתפרנסים ע"י סחר בכפרים היתה נשקפת סכנה גדולה. דוד זשולטי קרא לאסיפה של שארית הפליטה, שבה הוחלט ליסד בשביל הישוב היהודי הקטן בסוקולי מפעלים אחדים, כגון: חנות קואופרטיבית, בית חרושת לטוית צמר בשביל אכרי הכפרים ובית — בד לשמן. יעסיקו קודם את מחזרי הכפרים, שסובלים מרדיפות. למטרה זו נחוץ היה לארגן קהילה יהודית רשמית מאושרת על ידי המרכז המחוזי הביאליסטוקי וכן להשתדל בעזרת המרכז לקבל רשיון מהממשלה שהקהילה היהודית בסוקולי רשאית למכור בתים ומגרשים יהודיים, שנשארו ללא יורשים ולקבל בחזרה בתי מלאכה, ומכונות של יהודים שנגזלו. הצעדים הדרושים נעשו מהר ובסוקולי נוסדה קהילה יהודית רשמית עם חותמת ועם כל הפורמליות ליושב ראש נבחר חיים טוביה הנפח ומיכאל מאיק היה למזכיר. ראש המחוז של וויסקי מאזוביצקי נתן לקהילה היהודית בסוקולי אישור על רכוש היהודים ללא יורשים.

המערכה האחרונה של חורבן סוקולי

לפתע נתחוללה טרגדיה, ששמה קץ לישוב היהודי האחרון בסוקולי. הדבר קרה בנסיבות דלהלן: בשבת 17 לחודש פברואר בשנת 1945 כחצי שנה לאחר השחרור שלנו התקימה חגיגה אצל שארית הפליטה בסוקולי בביתו של מרדכי סורסקי על יד הכביש המאזובצקי. בתקופה הראשונה לשחרור היה באותו הבית מעון של הקומנדנטורה הסובייטית, בראש

הקולונל דוברושין. כעשרה ימים לפני הערב הגורלי מסר הקולונל דוברושין את בית סורסקי הנ"ל לשלש משפחות יהודיות, המונה 12 נפשות. החגיגה התקימה: (א) לרגל חנוכת הבית של 3 המשפחות; (ב) לרגל האירוסין של אחד משארית הפליטה בסוקולי, בנימין רצלב עם בתיה ווינשטין משבנציאן, מנצולות מחנות המות; (ג) באותו שבוע הגיע ממחנות ההשמדה הגרמנית בחור סוקולאי דוד קוסצ'בסקי, בן איטשה עושה הכובעים. בבית שבו התקימה החגיגה נאספו כעשרים נפש. בשמחה ובצהלה בילו הקרואים את הערב. הצעירים שחקו

הקורבנות האחרונים בסוקולי

מהנדס דוד זולטי, שמאי וויסיוז ליטווק, דוד קאסטשבסקי, שיינז וטובה אולשאק

בקלפים, הקשישים שוחחו ביניהם, גברות טפלו במטבח בטיגון לביבות. במטבח ניהל שיחה המהנדס הצעיר דוד זולטי שלוהה הביתה את שיינזשי גריטשאק, אחרי ביקורה אצל משפחת זולטי. פתאום נפתחה הדלת האחורית, נכנס פולני בעל שפם מגודל במדי צבא ורובה אוטומטי בידו. זאב גריטשאק הבחין בפולני הראשון וקרא: „שודדים באו!“ הוא רץ לחדר השני ונעל את הדלת. הפולני פתח במטר יריות, מהאש הראשונה נפלו בו במקום: המהנדס דוד זולטי והכלה משבנציאן. בתיה ווינשטין שטגנה לביבות, נפלה מתה על הסכין שבידה. קרבן שלישי במטבח היתה היתומה היפה בת 4, טולקלה. הרוצח נכנס אח"כ לחדר האורחים והחל שוב ביריות. קמה בהלה, לרגע נתקל הרוצח שלו. חלק מהחוגגים הצליחו לפרוץ את החלון ולהמלט בדלת החזית ונצלו ממות. אולם אחדים רצו

בבהלה והתחבאו תחת המטות. מנורת הנפט, שעמדה על השולחן נפלה על רצפת העץ. נשפך נפט ופרצה דליקה. שודדים נוספים נכנסו לחדר וירו בשמאי ליטבק ובודד קוסטשבסקי. גופתו של שמאי ליטבק כסתה את אברהם קאליטוביץ, שהיריות נקבו אמנם בבגדיו, אך ניצל בנס. ניצל גם איסר וונדלוביץ, שעמד מאחורי הארון. שיינה אלשק בת 22 שנשאה זה מכבר, ברחה החוצה ונורתה במקום על ידי משמר שודדים שעמד בחוץ. הרוצחים גולו מקרבנותיהם את המגפים והנעלים ושדדו מהמיטות ומהארונות, את החפצים. תוך כך נכנס נער בן 13 שייקה

דוד קוסצ'בסקי הי"ד

ליטבק, השודדים שאלו אותו, „למי הוא הולך?“ והוא ענה „לאחי“. אחד הרוצחים ירה בפני הנער. הנער כיסה באופן אינסטינקטיבי בידיו את פניו וצעק „או!“ העודך חי? שאלו הרוצח ושלת בו כדור שני והנער נפל מתבוסס בדמו. ברצח הבסטיאלי נפלו 7 קרבנות. 6 מהם נפלו בו במקום והקרבתן השביעי דוד קוסטשבסקי שנפצע בתחילה קשה והתחנן, רחמו עלי יהודים! הצילו אותי!!! העבירו אותו ברכב צבאי לבית חולים בביאליסטוק ואחרי יסורים נוראים במשך כמה ימים נפח את נשמתו. עד רגעיו האחרונים נשאר במצב הכרה מלאה. כחצי שעה קודם הרצח הגיע לסוקולי אברהמיל גולדברג ברכב צבאי מביאליסטוק, כדי לקבל חזרה את בת אחותו. יתומה שנמצאה בבית אכרים בכפר לנדובה, הסמוך לבריינסק. האכרה אמצה את הילדה לבת. ההורים של הילדה עם בניהם נרצחו ע"י פולנים. ביער נשארה רק בתם הקטנה בת 5 פייגלה טבק, שהתחבאה בעת הרצח של הוריה. כשנודע לאברהמיל לאחר השחרור שבת אחותו פייגלה טבק נמצאת בלינדובה ניסו הוא וקרובו משה לב להוכח על האמת שבשמועה. בעברם דרך החורשה על יד הכפר לנדובה פגשו אברהמיל ומשה לב את פייגה, כשהיא רועה פרות וכבשים לבושה בשמלה של ילדה כפרית ובנעלי עץ. אברהמיל הכיר מיד את בת אחותו פייגל וקרא באידיש: „פייגלה האינג מכירה אותי? אנכי דודך אברהמיל, הייתי מביא לך תמיד בובות ושוקולד?“ פייגל נבהלה וברחה ליער בצעקות „זידושי מניע

גוניון" (יהודים רודפים אחרי!) היא ברכה לבית האכרה והתחבאה תחת המטה. אברהמיל ומשה דברו עם האכרה ונוכחו שאין בדעתה להחזיר את הילדה לקרוביה היהודים. היות ואברהמיל לא היה עדיין מסודר כראוי לא מצא לנחוץ לפעול בתקיפות וליטול את פייגל ביד חזקה מן האכרה. אולם לאחר זמן קצר כשאברהמיל הסתדר בדירה ובפרנסה, שכר לו רכב רוסי והומין חיל יהודי עם נשק בידיו. בעברם דרך סוקולי נכנס אברהמיל לבית מורדכי סורסקי, מהמקום שבו התקימה התגיגה לקח לעזרתו את בנימין רצלב ואת בנימין גרקוביץ שלשניהם היו אקדוחים והתנדבו לצאת לפעולה משותפת. הם נסעו לכפר לנדבה ליטול בחזרה את פייגל מידי האכרה ולשוב עם הילדה לתגיגה. כששבו עם פייגלה, הנחטפת" נתקלו בשבעת הקרבנות.

קיום לדמותם של שבעת הנרצחים

המהנדס דוד ז'ולטי נולד בשנת 1909. בצעירותו, בביתו קבל חנוך דתי. בהיותו בן 18 החל לרכוש לעצמו השכלה כללית. תוך שנתיים למד באינטנסיביות והצליח להשיג תעודת בגרות. הוא המשיך את למודיו בפקולטה למשפטים בוילנה, במשך שנה אחת, אך נמשך ללמודים טכניים. הוא למד בהתחלה בטכניון של דנציג ועבר משם לפוליטכניון בורשה, שם סיים את חוק למודיו בהצטיינות — כמהנדס.

דוד שלט בשפות פולנית וגרמנית על בורין. פיו היה מפיק מרגליות והקסים את שומעיו בנאומים, הן יהודים והן נוצרים. הוא היה יהודי בעל לב חם ומאמין בגאולה שלמה וקרובה של עם ישראל. דוד היה חסיד של תורת ז'בוטינסקי, שתקום מדינה יהודית על שתי גדות הירדן. בחייו הפרטיים היה צנוע ועדין נפש. לא פעם ויתר על עניניו האישיים והתמסר בכל להט נפשו לטובת הענין הצבורי.

בחדשים הראשונים לשחרור הכללי מהגיהנום הנאצי היה דוד ז'ולטי למנהיג הרוחני של הישוב היהודי האחרון בסוקולי. יהודים פנו אליו בדאגתם ובצרתם ובקשו ממנו עצה, או המלצה והוא עזר לכל לא רק בעצה, אלא במעשה ולא פעם הוציא אנשים ממצוקתם. למופת היתה מסירותו המיוחדת לאמו הוקנה. בהיותו עם אמו בבונקר במשך 22 החודשים נוהר מחלול שבת ומאכילת טריפה, על אף שלא היה אדוק ושומר מצוות. הוא עשה זאת למען כבוד אמו האדוקה והעדיף לסבול בשקט ממחסור מזון, בהסתפקו במועט. אחרי השחרור הציעו לדוד משרת מהנדס, אך הוא לא קבל אותה, כדי שלא לעזוב את אמו בודדה ולחסדי אנשים זרים.

דוד דיבר במרירות על אחינו בני ישראל, אלה ששכחו מהר מה שעבר על עם ישראל ודאגו אך לעצמם. לפי דעתו ולפי השכל הישר, שאיפתו היחידה והגדולה ביותר של כל יהודי שנשאר בחיים לעלות לארץ ישראל ולהיות בין בניה — בונה כי אין לנו כל עתיד בארצות אירופה ואף באמריקה ודי לנו הלקח המר והטראגי של השנים האחרונות. דוד עצמו לא זכה להגשים את האידיאלים הנשגבים שלו. דמו הטהור נשפך והוא מת בטרם עת. יהא זכרו ברוך!

חיים טוביה ליטבק, אביהם של שני בניו הנרצחים, — שמאי ושייקלה נחשב בצדק כמאושר מכל אנשי סוקולי בין שארית הפליטה. כל בני משפחתו נשארו בחיים וחזרו

לסוקולי. בין ילדיו, 3 בנים כארזים ובת אחת. ברצח הבסטיאלי בבית מרדכי סורסקי היו 2 בניו לקרבן, והבן השלישי נרצח בידי שוטר פולני לאחר מכן בביאליסטוק. שמאי ליטבק היה בן 19 במותו. הוא גמר בית ספר עממי וקבל חנוך דתי. הוא היה עלם חן וכשרוני לכל מיני עבודות והיה מוכן לעזור לזולת. גישתו היתה הגיונית לכל ענין. אביו, חיים טוביה לא עשה דבר מבלי להתייעץ עם בנו שמאי. יענקלה ליטבק היה בן 15 בהרצחו.

שייקלה ליטבק היה בן 12 בנפלו קרבן טראגי.

שיינה אולשק היתה בת 22 בנפלה בידי הרוצחים. במקצועה תופרת. היא ידעה מלאכת הרקמה ועבודות יד יפות. בעניני מסחר היתה „אשת חייל“ ובפקחות נהלה את עניניה. שיינה נישאה לבחור מזרומב — זאב אולשק (אתו התחבאה בבונקרים ביערות. היא היתה אשה הרוצה ועקרת בית טובה. לא נהגה לשבת בחבוק ידיים, אלא המיד היתה עסוקה במשהו. במיוחד ידועה היתה במידת הכנסת אורחים. היא הזמינה חיילים יהודים ששהו בבית החולים הצבאי לארוחות צהריים ונעלבה, כשהציעו לשלם לה את ההוצאות הבלתי רגילות. שבועות אחדים לפני הרצח בבית סורסקי הצליחה שיינה להוציא מידי נוצריה את קרובתה

יעקב ליטווק הי"ד

הקטנטונת — טולקלה בת הארבע. הילדה היתה יתומה משני הוריה, שנרצחו על ידי הגרמנים ביער, בזמן סריקה נגד יהודים. נוצריה טובת לב מצאה את הילדה ולקחה אותה לביתה ובמשך הזמן אמצה אותה לבת. אחרי השחרור נודע הדבר ליהודים שבסוקולי וגסו בכל הדרכים האפשריות לקבל את היתומה. הנוצריה לא היתה מוכנה לותר על הילדה, שהתקשרה אליה. בסוף, חזרה הילדה לצור מחצבתה ושיינה טפלה בה במסירות רבה. רצה הגורל ושתייהן היו קרבנות הרצח ביום אחד.

טולקה — היתומה בת הארבע היתה ילדה חיננית וחמודה. היא נדבקה באהבה לכל איש, שלקה אותה בזרועותיו כדי לפנק ולשחק איתה. היא מלאה בנחת כל לב יהודי וכולם ראו בה נחמה. הילדה היפה, חפה מכל פשע, ממש מלאך קטן, היתה מוטלת עם עיניים פקוחות ללא רוח חיים. עיניה בטאו את המחאה העמוקה נגד הרוצחים הבסטיאליים. בתיה ויינשטיין בת 20, נולדה בשביינצ'ני להורים עשירים. במקצועה —

מנהלת חשבונות. בתיה עברה את כל שבעת מדורי הגיהינום, חיתה כיתר היהודים בסכנת מות מתמדת, סבלה רעב ויסורים, עד שנתגלגלה לאחר השחרור לסוקולי, בהאמינה למצוא כאן מקלט בטוח בין יהודים. התאכזר לה הגורל והיא מצאה את מותה הטראגי.

דוד קוסטשביסקי (בנו של איציה הכובען) היה בן 28 בהרצח. בחור מוכשר וחרוץ במלאכתו. מלא את חובתו כחייל בשרותו בצבא הפולני. לפני המלחמה נשא את לבו לכבולה ביאלוסטוצקה, בת נחום החיט. במשך 27 חדשים היה מפרפר בין חיים ומות. היה במחנות ההשמדה של מאידנק ואושביץ. שלש פעמים הובל לתאי הגזים ורק בדרך נס ניצל ממות. אחרי כל הגלגולים זכה סוף סוף להגיע בשלום הביתה — לסוקולי — וכאן נפל מכדור של פאשיסט פולני.

הפליטים האחרונים עוזבים את סוקולי — לצמיתות

אחרי הרצח האיום באו לסוקולי נציגי ועד הקהילה בביאליסטוק והוחלט, כי הישוב היהודי האחרון המקומי חייב להתחלל. החיים בעירות הקטנות בפולניה צפויים תמיד לסכנות והמות אורב להם מכל פינה. כנופיות פולנים לא הסתפקו כנראה במה שהקדים אותם היטלר ושאלו בכל מחיר להשמיד את כל שרידי הפליטה. כך עברו יהודי סוקולי לביאליסטוק, שנעשתה למרכז של שרידי השואה. שם נתקבצו מאות חוזרים ממחנות השמדה, מבונקרים ומיערות. גם פרטיזנים יהודים שמחו להיות שוב עם אחיהם, בני ישראל.

בית הספר העברי בביאליסטוק בשנת 1945

המורה: רחל קפלנסקי

ילדי סוקולי: צפורה טבק ומינה גריצ'ק

בביאליסטוק חנו פלוגות של צבא רוסי ופולני, כך שכנופיות פולנים רוצחים ושודדים לא העיזו בינתיים להשתולל שם במעשיהם הודוניים. ומשום כך, הרגישו שם אחינו בטוחים

יותר מאשר בעירות הקטנות. אך הזמן לא נתן לחכות הרבה ומגיפת השוד התפשטה גם בעיר הזאת. מטרת הרוצחים היתה לזרוע אימה ובהלה בתוך הישוב היהודי בכל מקום. בוקר לא עבות אחד נפלה אחת הנשים מבין היהודיות מכדור יריה, בצאתה לערוך קניות בשוק. מקרה אחר קרה בסימטא הביאלוסטוצ'ינסקה לחנוני יהודי. 2 חילים במדי צבא סובייטי נכנסו לחנותו ומבלי אומר ודברים ירו בבעל החנות – פטאק, מהעירה רוטקה. פטאק נפצע אנוש. כדור שני הופנה לאשתו של פטאק. שנהרגה במקום.

ועוד מקרה של רצח המוני לאחר המלחמה. קבוצת יהודים נסעו ברכב בכביש בין ביאליסטוק לשינובקה. בדרך עצרו אותם שודדים, מחופשים כשוטרי תנועה, כדי לבדוק כביכול את תעודותיהם. הם הורידו את האנשים מהאוטו, העמידום בשורה והמיתו את כולם ביריות. והנה, נסע יהודי אחר לעירתו. כדי למכור את ביתו ונרצח שם לא רחוק ממקום הולדתו. מקרים כאלה ודומיהם עוררו בהלה ואימה בין שרידי היהודים, אפילו בערים הגדולות. לא היה כעת במי לבטוח ולמי להאמין. שמא דוקא אלה שחסינו בצילם וחשבנו אותם לידידים, עמדו מאחורי המאורעות, שכונתם להשמידנו. ללכת בשעות הערב, או בלילה ברחוב היתה סכנה. ארבו לך מהפיגות ועלול היית לא לחזור עוד הביתה. גם לישון בבית היה מסוכן ויהודים רעדו מכל נקישה בתריסים כי הרוצחים הופיעו לא פעם כשוטרים. רבים הפולנים ששדדו יהודים בזמן הכבוש והתעשרו מרכושם. אלה מעונינים לזרוע בהלה, כדי שהיהודים יעזבו את המקומות ולא יתבעו עוד לעולם מהפולנים את אשר להם. פשוט, לחסל את יורשיהם היהודים.

בחודש מאי 1945 נחתמו גבולות פולין לפי הסכם שהושג בפוטסדאם. שטחים נרחבים שבשלויה הגרמנית סופחו לפולין. מיד התחילו היהודים לזרום שמה, כדי למצוא אולי מקלט חדש ובטוח יותר ובאמת מצאו שם תחנת „אזיל“ ביניים. חיים יהושע אולשה כיהן אז כסגן יושב ראש של הקומיטט העירוני והסביבתי בביאליסטוק. הוא קלט יתומים יהודים מאת האכרים בכפרים ועזב את ביאליסטוק בלויית 48 יתומים, לאחר איומים של כנופיות פולנים. אולשה יסד פנימיה לילדים בביילסקו (שלויה) בהנהלתה של ד"ר פולה קאמאי מוילנה. ילדי המוסד והעובדים נשלחו לארץ ישראל על ידי עלית הנוער.

לשלויה החלו להגיע המוני יהודים, רפטריאנטים מרוסיה. בעת ההיא החלו להתארגן הרבה קבוצים, שמטרתם היתה להגיע באופן בלתי ליגלי לחופי ארץ ישראל. לשם כך פעלו במרץ חברי „הבריחה“, שהצליחו להעביר הרבה יהודים מפולניה וממחנות ד. פ. באוסטריה, גרמניה ואיטליה.

חלק גדול משרידי הפליטה בסוקולי נוכחו, שאין פתרון ליהודים, אפילו בארצות הדמוקרטיה העממית, אלא רק לעלות לארץ ישראל ולבנות שם את ביתנו הלאומי. חלק מיהודי סוקולי הגרו לארצות אחרות והתפזרו ברחבי תבל.

אברהם קליפוביץ'

קורות חיי בתקופה 1939–1945

תחילת המלחמה, ספטמבר 1939. ביום השלישי לפלישת הגרמנים לסוקולי נעצרתי על ידם והובלתי לכביש הראשי, שם ישבו המוני בני אדם בחפירות. אחד הגרמנים צרח: להוציא הכל מהכיסים ולשים לפניכם!

הם בדקו את הכיסים הריקם ואת החפצים ששמו האנשים על הקרקע ופקדו לכלם לעבור לבית, שהיה בשלב בניה ועמד לצדו של כביש ביאליסטוק.

היינו מאות אחדות אנשים והצטופפנו בתוך הבית. לפתע הבחנו שנתאדמו בחוץ פני השמים ואף מעלינו, בין הקירות ללא גג נעשה אור גדול. הגרמנים העלו באש שני רחובות בעירנו סוקולי. ישבנו כל הלילה בפחד והסתכלנו לעירנו העולה בלהבות. לא ידענו איזה גורל צפוי לנו. אולם למחרת בשעה 10 בבקר שחררו את כלנו, אחד, אחד. בחורי הביתה, ספרו לי שיש הרוגים ופצועים ברחובות ובבתים, נרצחו נכבדי היהודים שבעיר.

לאחר יומיים יצאתי החוצה כדי לראות כמו עיני את הנעשה. נכנסתי לבית המדרש. ישבו שם הרבה יהודים ושוחחו ביניהם, בתארם את קורות הימים האחרונים. נדו ראשים וגנחו על רוע המול ועל הקרבנות שנפלו. משהו אמר שם, שאפשר להציל ממות את שני בניו הפצועים של שמואל לייב, מנדל ואברהם יצחק לב, אלא שאין רופא בנמצא. רצוי להעבירם בדחיפות לבית החולים בביאליסטוק, אך אין תנועת רכבות, ובעגלה לא יעזו אף איש לסכן את חייו ולהראות בכביש בימים טרופים אלה.

בתאוני לדברים, אמרתי:

— אם יש אפשרות להצילם, אנסה אני להסתכן ולנסוע אתם! האנשים שמחו להצעתי ונדברו אתי להכין הכל לדרך למחר בשעה 8 בבקר, היות ומאוחר כבר היום והעוצר מתחיל בשעה 6 לפנות ערב. דבר נסיעתי נודע לרופאת השניים בסוקולי ומיד פנתה אלי שאקחנה בעגלתי, היות והיא מודאגת לגורל בנה מונייק, שיצא את הבית לפני בוא הגרמנים ורוצה לדעת מה קרה לו והיכן הוא? גם משה גולדברג בקשני לקחתו אתי ואני הסכמתי לבקשת שניהם. למחרת, בשעה 8 יצאנו לדרך. הכביש שרץ גרמנים ומכוניות. התקרבנו לגשר שמעל

לנהר נארב, אותו הרסו הפולנים בנסיגתם. גרמנים רבים מאד עסקו בהכשרת הגשר לתנועה. בינתיים התקינו גשר ארעי (פנטון) למעבר. בעברנו גשר זה עצרו אותנו ושאלו למטרת נסיון עתנו. רופאת השניים הסבירה להם בגרמנית שוטפת, שאין כעת רופא בסוקולי והיא, כרופאת שניים מובילה פצועים לבית החולים לביאליסטוק לשם הצלת חניהם.

משה גולדברג נראה להם כנוצרי והם שאלוהו, כמה כסף מקבל עבור ההובלה. 30 זלוטי ענה משה. מעט אתה לוקח מיהודים. עליך לדרוש 30 זלוטי מכל אחד מהם. והוא הוסיף שיש להטיל את היהודים לנהר ולהטביעם. באותו וגע הופיע קצין וזירז אותנו לעבור את הגשר במהירות.

לביאליסטוק הגענו ב־3 אחרי הצהרים. העברתי את הפצועים למכרי והחלטתי להשתמש בהודמנות שאני נמצא בביאליסטוק בכדי לקנות קצת סחורות החסרות בסוקולי ולהשתכר להוצאות הדרך. אני ומשה גולדברג קנינו למטרה זו בעז' כל כסףנו טבק מכורקי וסיגריות. שהיו עליהם הרבה קופצים בעת ההיא: בעד 2 חבילות מכורקי יכולתי לקבל אצל אכר 25 ק"ג חטה. את הסחורה שקנינו החבאנו היטב בעגלתי. יצאנו בבקר לרחובות. מצאנו שם את כל הסוקולאים שערקו לביאליסטוק טרם שנכנסו הגרמנים לסוקולי. במקרה מצאנו את בני עירנו בעת שהתמקחו עם בעל עגלה אחד בדבר העברתם מביאליסטוק לסוקולי. בעל העגלה דרש מ־10 נוסעים שכר נסיעה 250 זהובים. משה גולדברג דיבר על לבי שאני אקבלם להעבירם בעגלתי והוא היה המתווך ביני ובין הנוסעים. הם הסכימו לתת לי שכר העברה 150 זהובים. היה זה מחיר גבוה בעת ההיא, כי לפני המלחמה הייתי משתכר סכום כזה במשך חודש שלם. הכנתי מקומות ישיבה לכל הנוסעים. כשהגענו לגשר הבוקיני עצרו אותנו אנשי המשמרת וציוונו לנסוע הצידה, ואת היהודים שהלכו ברגל בכביש, עצרו הגרמנים. אלינו ניגשו ושאלו לסיגריות. משה גולדברג הוציא מכיסו קופסה של מאה "יונק". הגרמנים חטפו את הסיגריות בלהיטות, אח"כ ניגשו אלינו עוד גרמנים אחדים ובקשו ממנו לתת גם להם סיגריות, הם חפשו בעגלה ומצאו חבילות בודדות של מאכורקי, אבל החבילות שלנו: שלי ושל משה לא מצאו. כי היו מוסתרות היטב בתחתית העגלה. אח"כ שאלו אותנו למסמכים. אותי ואת משה גולדברג הכירו מאתמול. הם הורידו מהעגלה את שמונת הגברים לעבודת פריקה של שתי מכוניות טעונות לוחות עץ. אותי ואת משה גולדברג ושתי הנברות שהיו אתנו ציוו להשאיר על יד העגלה. אני לא יכולתי להסתכל על אי יכולתם של האנשים בפריקת לוחות העץ מעל המכוניות. ניגשתי אליהם להראות איך לפרוק ולזרוק אותם אח"כ הלכה העבודה במהירות גדולה יותר. כשעמדנו לגמור את עבודת הפריקה, פקד הגרמני לנסוע מהמקום מהר! ירדתי תיכף ומיד מהמכונית, עברתי את הגשר ונשארת עם עגלתי לחכות על הכביש. אחרי רגעים אחדים באו לעגלתנו כל שאר הנוסעים ואנחנו הגענו בשלום הביתה. מכרתי את הטבק שלי ונוכחתי שאפשר להשתכר היטב בעסק כזה ואו התחשק לי לנסוע עוד פעם.

למחרת נסעתי שוב לביאליסטוק אבל לא באותה הדרך של אתמול, אלא דרך הכפר סורז ששם היה הגשר שלם. בבואי לביאליסטוק נודע לי כי מחר יכנסו לשם הרוסים ויתפסו את השלטון עד גבול הנהר נארב. מהנארב והלאה יעמדו הגרמנים. כל מכירי לא נתנוני לנסוע הביתה בנימוקים כי טוב יותר לחיות במשטר הרוסים מזה, של הגרמנים. נכון, עניתי, אבל מה יהיה עם הורי ואחותי? הרי לא ידעו מה לחשוב עלי ואיך הם יחיו בלעדי? גם אחי יודל איננו. הוא מגויס לצבא הפולני ומי יודע אם נזכה לראותו עוד. אני אמרתי להם, שאם הנארב יהיה הגבול אבוא לביאליסטוק ביחד עם אמי ואחותי. לא קניתי עוד טבק, כי

ראשי לא היה פנוי עוד לעסקים. שנית מסרו לי שהודבקו מודעות כי לאזרחים אסור לנסוע דרך הכביש לכיוון וויטוקי מאזובצקי. למרות הכל יצאתי למחרת הבוקר מבאליסטוק הביתה לסוקולי. היה זה בערב יום הכפורים. נסעתי כ־2 קילומטרים דרך הכביש ואח"כ בדרכים צדדיות לכפר סורז'. על יד הכפר סורז' עצרני גרמני ופקד עלי ללכת הצידה, כי עומד הוא לפוצץ את הגשר. הייתי שם עם בן עירנו, יענקל אוקרונגלי. כעבור 10 דקות שמענו התפוצצות אדירה וראינו איך הגרמנים מתרחקים מעבר השני של הגשר. נשארנו מעבר הזה של הגשר מבלי לדעת מה לעשות. איך נוכל להגיע הביתה? כבר חשבנו שעלינו להשאר ליום הכפורים בכפר סורז'. פתאום ניגש אלינו אכר אחד ואמר לנו כי יש מקום לא עמוק בנהר נָאָרְב שאפשר לעבור בו ברגל ובעגלה ואם רוצים אנחנו יוכל לנסוע אתנו ביחד לעבר הנהר, בתנאי שנעביר לו שני שקי קמח מטחנת הרוח. לקחתי את הקמח ועברנו בשלום את הנהר נָאָרְב. נסענו אח"כ במהירות גדולה

יהודית קליסוביץ' הי"ד

בכרי להגיע בעוד יום הביתה. לדאבוננו לא הספקנו לבוא באותו היום לפני שקיעת השמש הביתה. ואיך נכנס ביום הכפורים בעגלתנו העירה? ובכן נגשנו לאכר מכיר בכפר דבורקי. האכר הרשה לי להעמיד אצלו את הסוס והעגלה, והיות שכבר היתה שעה מאוחרת אחרי שקיעת השמש, נשארנו ללון אצל האכר. למחרת בבקר הלכנו ברגל לסוקולי מהלך של 5 ק"מ. כאשר הגענו העירה התפללו אז בביתי כי בבתי הכנסת ובבתי המדרש חששו להתפלל מפני הגרמנים. מהאזרחים הרוסיים פזרו עלונים, בהם הודיעו כי מחר יבואו לשחרר את העיר. אחרי יום הכיפורים, פרקו הגרמנים את הטלפונים ועזבו את עירנו. מיד נכנסו הרוסיים. עירנו קמה לתחיה. כל היהודים יצאו ממחבואם. במשך השבועיים שהגרמנים היו בעירנו היו היהודים מסתתרים בעליות הגג, במרתפים ובמחבואים שונים, מפחד הגרמנים. פני כל היהודים אורו מששון ושמחה. החנונים פתחו את חנויותיהם, בימי סוכות האחרונים חזר אחי יודל. הוא שירת בצבא הפולני ונפל בשבי הגרמנים. ואחר שהאזור הוא עבר לרוסיים שחררו הרוסיים את השבויים הפולנים והרוסיים. ביניהם שוחרר גם אחי יודל. ב־18 לחודש מאי 1941 נלקחתי לצבא הסובייטי ל־6 שבועות. המחנה הצבאי הסובייטי היה

ביער אנגאטקו. אתי היו עוד 18 מבני עירנו. בהיותי שמה כארבעה שבועות חליתי והעבירו אותי לבית חולים. כשנדע להורי שאט חולה, באה לבקרני בבית החולים אחותי יהודית. היה זה ביום שבת. ביום א' בבקר נשמעה התפוצצות ופרצה מלחמה. לא עברה שעה וכבר החלו להביא פצועים לבית החולים. עם חום של 39 מעלות לא יכולתי לשכב בשקט במטה. ירדתי לראות את הפצועים. הרוסים הוציאו את כל החולים שמצבם הוטב קצת. אותי שאלו הרוצה אני לנסוע לרוסיה כי עוד מעט תגענה המכוניות, וכל החולים יהיו מועברים לרוסיה, רחוק מהחזית. אמרתי כי רוצה אני לצאת ביחד עם גדודי לרוסיה. כשיצאתי מבית החולים הלכתי לבקר את קרובי ומצאתי ביניהם את אחותי יהודית. היא בקשה ממני להשאיר אתה בביאליסטוק אמרתי לה, כי אצל הגרמנים אינני רוצה בשום אופן להשאיר והלכתי לגדודי לכפר אנגאטקי. כשהגעתי לשם, הכל היה הרוס ושרוף. מצאתי שם רק שני סוקולאים מיחידתי ורוסים אחדים עם המפקד. הם עמדו כבר לעזוב את מקומנו. אני נסעתי ביחד עמם עד עיר וולקוביסק, שם נשארנו יום אחד ולילה. למחרת בבקר החלו לפוצץ את היער בו חנינו, נכנסתי לתוך תעלה עמוקה, כעשרים מטר מרחק ממני נפלה פצצה ונורקתי ממקומי למעלה ממטר ושוב פעם נפלתי לתעלה, מכוסה כולי בעפר. כך שכבתי כ-15 דקות מבוהל ומבולבל. כשעמדתי על רגלי ראיתי סביבי הרוגים, סוסים תועים ועגלות הפוכות. את המכונית, שנסעתי בה, כבר לא מצאתי. התחלתי ללכת ברגל לכיוון בארנוביץ. אף מכונית שבדרכי, לא רצתה להעלות אותי. בין ההולכים לאורך הכביש פגשתי בחור מעיר ויז'נה, חייל כמוני והלכנו ביחד. המון אנשים נהרו לכיוון מזרחה לרוסיה. ללכת בכביש היה מסוכן. מכל הצדדים ירו והכדורים שרקו מעל לראשו, ירדנו מהכביש ליד כפר אחד ונתקלנו שם ביהודים, שחזרו מהגבול הרוסי. הם ספרו, שהרוסים אינם מניחים לעבור את הגבול ואף לחייליהם – הסובייטים.

בתחילה לא רציתי להאמין לדבר, עד שנוכחתי שאמנם כך. אם כן, אמרתי לחברים, אין לנו ברירה, כי אם לתזור לביתנו. המשכנו ללכת דרך שדות וחורשות. באחד הכפרים עלה בידי להחליף את מדי הצבא לבגדים אזרחיים. הייתי עדיין חולה ובקושי שרכתי את רגלי. כל מזוני היה סוכר, שמצאתי בדרך. כשהייתי קרוב לאזורי הטפו אותי הגרמנים לעבודה, לקבור אנשים הרוגים וסוסים. כך נחטפתי מספר פעמים בדרכי, עד שלבסוף הגעתי לעיר ביאליסטוק.

אצל הקרובים שלי מצאתי את אחותי. היא שמחה בי מאד. הייתי עייף ויגע מדרכי הארוכה. שנמשכה כשבועיים ושכבתי חולה במטה כשלושה ימים אצל הקרובים.

לאחר שהחלמתי במקצת, הלכנו אני ואחותי ברגל – לסוקולי. נתלוו בדרכנו; יחזקאל צ'רבוניץ, אשתו וילדם. על יד הגשר עצרו אותנו גרמנים. את הגברים נטלו לעבודה ולנשים הרשו להמשיך בדרכן. בשעות הצהריים קבלנו מהגרמנים לאכול, אך לא יכולתי לאכול. אחד מהם שאל אותי מדוע אינני אוכל. אמרתי לו כי חולה אני וברצוני להגיע לבית חולים. אם חולה אתה השיב הגרמני, אני אטביע אותך בנהר. בכל זאת שאל אותי בדאגה מה מציק לי. אמרתי, שיש לי חום גבוה. אם כך אמר הוא. לך הביתה ושתה חצי ליטר יי"ש, זה יכול לעזור לך.

הלכתי והדבקתי עוד את אחותי ואת מלכה צ'רבוניץ עם ילדה וכך הגענו הביתה. הייתי מרוחק למטה כשבועיים. הרופא מקובסקי נתן לי תרופות ולאט החלמתי ממחלתי.

אמי, שינה ריזל

מהזמן שפרצה המלחמה היה ביתנו מלא אנשים זרים. מיד ביום הראשון למלחמה הגיעה לביתנו משפחה מגראיבה, בשם קופרברג, המונה חמש נפשות. הם שדו אצלנו כששה שבועות. מאוחר יותר היתה בביתנו צעירה מלודי. בימי חנוכה בא לביתנו בן דודי ליזר גונשבסקי עם בני משפחתו מוורשה והמונה אף היא, חמש נפשות. ליזר היה יליד סוקולי. בשביל הצעירה מלודי לא נשאר עוד מקום לינה בביתנו והיא הלכה לישון למקום אחר, אבל לאכול היא באה אלינו.

שינה ריזל קליפוביץ, הייד

בחצר שלנו התגוררה אשה זקנה, בת 85, גולדה ריזל, בודדה ועזובה. אמי דאגה לה והגישה לה אוכל, עוד לפני שאכלנו אנחנו. בן דודי ליזר שהה בביתנו עד ערב פסח 1940. הרוסים פקדו אז על כל הפליטים לעזוב את סוקולי ולעבור לעבר השני של ביאליסטוק. ליזר עבר עם משפחתו לכפר חורושץ. לאחר זמן קצר נשלחו הם לרוסיה ושם מת ליזר, ברעב. אשתו ובניו נשארו בחיים.

כך נהגו הורי וקיימו מצוות הכנסת אורחים כל השנים. גרנו בשנים קודמות בכפר דבורקי. משם נהגה אמי לשלוח תפוחי אדמה בשקים של 50 ק"ג ובס"ה 500 ק"ג, לאחר שהוצאו מהאדמה, כדי לחלקם לעניים. אמי הכירה את הזקוקים לעזרה ונתנה להם מזון ביד רחבה ובפרט לחג הפסח ויתר מועדי ישראל.

העבודה בלאפי

הגרמנים היו חוטפים יהודים מהבתים ומהרחובות ושולחים אותם לעבודות בכבישים ובמפעלים. אני ואחי יודל היינו עובדים לסרוגין בכביש ובבתי המלאכה של הרכבת בלאפי.

לאחר זמן, עסק היודנראט בשליחת פועלים לעבודות השונות ושנינו נשלחנו לעבודה בלאפי. קמנו בבוקר בשעה 5 והלכנו לתחנת הרכבת. אני עבדתי בכל מיני עבודות שחורות ואחי יודל עבד במחסנים של הרכבת.

קרה פעם, שצעיר נוצרי חתך בסכין חתיכת גומי מאביורי הקרונות. אחי הבחין בכך וספר לחבריו. המפקח הגרמני הבחין בדבר ושאל: מי עשה זאת? קם אחד מחבריו והודיע, כי אחי יודל היה עד למעשה. לא היתה לאחי כל ברירה אלא להודות בעובדה. מיד הזעיק המפקד את אנשי הגסטאפו והלקו לאחי 25 מלקות. על שלא ספר מיד את הדבר. הצעיר שהיה אשם במעשה נעלם ולא ידוע לי אם תפסו אותו בכלל.

כשבועיים שכב יודל חולה ומוכה. כך נמשכה עבודתנו בלאפי עד ה-2 לחודש נובמבר 1942.

חסול יהודי סוקולי

באחד לחודש נובמבר 1942 נודע לנו, כי האמטסקומיסאר בסוקולי הזמין בכל הכפריים בסביבת סוקולי מאות עגלות אכרים רתומים לסוסים, בכדי לגרש את היהודים.

באותו יום לפנות ערב ראיתי כיצד אורזים יהודים את חפציהם ורבים מהם עזבו את בתיהם. חשבתי, כי ישלחו את כל היהודים הצעירים לעבודות פרך למקומות מרוחקים.

אני ואחי יודל ברחנו ליער ולמחרת הגענו לאכר, אחד ממכרינו. הסתתרנו בגורנו וחכינו לשובו מסוקולי. הוא ספר לנו, שהגרמנים אספו בשוק את היהודים והעבירו אותם בעגלות לקסרקטין של הגדוד העשירי, שבביאליסטוק. בין המחכים בשוק לתורם, לגירוש, ראה האכר את ההורים שלנו. חזרנו ליער ופגשנו שם בדיירנו חיים מדבורקי ובניו. התחברנו לקבוצה אחת וחפרנו לנו בונקר. היינו יוצאים לבתי אכרים להשגת מזון. כך חיינו ביער כשלושה שבועות.

פעם הבחין בנו פולני, הידוע לנו כשונא ישראל וחששנו להשאיר עוד במקום מפאת הלשנה. הלכנו אז אני ואחי לאכר אחר ממכרינו והוא הסכים לתת לנו מחסה בגורנו, תמורת בגדים. האכר היה מביא לנו יום יום לאכול ולשתות. אמו ואחותו של האכר לא ידעו, שיהודים נמצאים במשקם. אביו, פטפטן מטבעו, לא היה אז בבית והאכר היה מודאג, פן יגלה אביו לשכנים. על קיומנו.

מאוחר יותר נודע הדבר לבני המשפחה של האכר, אך הם גלו להפתעתנו קורת רוח, שאנו נמצאים אצלם ושמרו לשונם בזהירות יתר.

בערבים היינו יוצאים ליער, כדי להפגש עם חברינו היהודים, ששכנו שם במחבואים ובבונקרים.

חברינו מסרו לנו, שלפני זמן קצר בקשו אצל בעל משק פולני חסות. הוא נטל את רכושם ופקד עליהם לעזוב את משקו. ביער הגיל היו חמשה בונקרים: יוסל בלושטיץ ומשפחתו, פאלק בלומנקרנץ ומשפחתו, אלתר ביטקו ובני ביתו וגרשון סטודניק הקצב ואשתו הנוך הקצב ובניהם. בבונקר אחרון זה, היו 13 נפשות ובבונקר של חיים מדבורקי היו 12 נפש. בסך הכל היו בחמשת הבונקרים 42 איש ואשה.

בשכבנו בעלית הגורן יכולנו לראות יום יום בשעה 9 בבוקר את הרכבת החולפת בקרבנו. הרכבות היו מלאות יהודים המובלים לתאי הגאזים שבטרבלינקה. ראינו כיצד נוהרים יום יום פולנים כדי לגזול ולשדוד את היהודים שהצליחו לקפוץ מהרכבות, על אף היריות ששרקו אחריהם

מרובי הוקיפים, שלוו את הקרונות. הפולנים הפשיטו את בגדיהם וחלצו נעליהם של הקרבנות החיים וההרוגים.

בעל המחסה שלנו ספר, כי בשלושת הימים האחרונים אספו כ־60 הרוגים יהודים שקפצו מהרכבת וקברו את כולם בבור ענק. הוא הוסיף, שילד יהודי בן 9 עם עיניים פקחיות התחנן בפניו שיקח אותו כרועה וכי הוא ואביו נמלטו מהרכבת, שהובילה לתאי הגאזים בטרבלינקה. אביו נהרג בקפצו.

באחד בינואר 1943, מסר לנו בעל הבית שלנו, כי מתקיימת סריקה ביער ומחפשים יהודים. לאחר יומיים ידע להוסיף, כי הגרמנים גלו 42 יהודים והעבירו אותם לסוקולי ומשם לגיטו ביאליסטוק.

הידיעות עשו עלינו רושם כבד. בלילה יצאנו ליער לראות, אם נשאר מישהו לאחר הסריקה. עברנו מבונקר לבונקר ולא מצאנו איש. חזרנו לגורן וצפינו, שמא יבוא עוד מישהו. למחרת ירד שלג וחשבנו שבלילה נוכל לגלות עקבות אנשים, אך לשוא היה החפוש שלנו.

רצינו במשהו לגמול לאכר שלנו בעד טוב לבו וביחסו אלינו והתגנבנו לילה אחד לסוקולי, במטרה להביא משם חפצים מוסתרים על ידנו, לפני שיצאנו משם. במחסן שלנו לא מצאנו מאומה. בתוך ביתנו מצאנו אך תמונות משפחה מפורזות על הרצפות. אספנו אותם וגם אלה היו בשבילנו אוצר גדול. נזכרנו, שאחד ממכרנו ספר לנו בזמנו, שהסתיר בעלית גג ביתו שני שקים מלאים, לבני גוף. הגענו לשם ולאשרנו מצאנו את השקים. חלק קטן מהאוצר השארנו למעננו והיתר מסרנו לאכר שלנו. שגילה ספוק רב מהתשורה.

היה חורף קשה והיתה סכנה שנקפא מקור בישובנו במקום, אך התגברנו איכשהו ולא זזנו מהגורן ובעיקר, שבעל המשק דאג לנו וסיפק לנו מזון, שלש פעמים ביום.

היינו זהירים בתנועות ובדבור, כי המשק עמד קרוב לדרך. פעם ראינו גרמני, שפתח את דלת הרפת ובחן את הסוסים. חששנו, פן יפנה גם לגורן. לאשרנו הלך לדרכו מבלי להסתכל למעלה.

ביום 18 לחודש פברואר הודיע לנו מיטיבנו, שאין באפשרותו להחזיק אותנו עוד, מפאת פחד הגרמנים וגם התבן אוזל לאט בגורן.

בערב יצאנו ליער ומבלי לחפש הרבה, גלינו בונקר ובו 5 נפשות יהודים מזמברוב. הם ספרו שבחודש מאי 1942, כשהיהודים היו עוד בבתיהם, בא לביתנו צעיר בן 17 מזמברוב ובקש את אמי להמליץ עליו אצל מכריה האכרים, שיקבלוהו לעבודה באחד המשקים. לפי המלצת אמי נתקבל הבחור כרועה אצל הפריץ מסולניק.

לאחר זמן פנתה לאמי אשה מקרקוב, שבקשה אף היא לעבוד בכפר. אמי שלחה אותה לפריץ מסולניק והיא נתקבלה שם לעבודה במטבח.

כשהתחילו לחסל את ישובי היהודים, לא רצה הפריץ להסתכן עוד בהחזקת יהודים בחצרו והם נאלצו ללכת משם וכך הגיעו ליער. מצאנו אותם כעת בבונקר בין חמשת יהודים אחרים. הם הכירו אותי מיד. היתה גם ביניהם צעירה מוולומין ועוד אשה ובתה, בגיל 14, מאלה שקפצו מהרכבת. האשה היתה פצועה ברגלה. ישבנו אתם כל היום ושוחחנו. היה לנו מזון, שקבלנו מהכפרי שלנו, צידה לדרך ומסרנו הכל לאשה הפצועה ולבתה.

לפנות ערב שבנו לבעל המחסה שלנו ובקשנו אותו להרשות לנו להשאר „עוד קצת“ בגורן. הוא נאות לבקשתנו ונשארנו שם עד יום ה־15 לחודש מרץ 1943.

בלילה הרגשנו שבחוץ מתרחש משהו בלתי רגיל. פתחנו את פשפש הגורן ואורו עינינו.

ראינו שעירנו סוקולי עולה בלהבות ושמענו יללת הסירנות. יצאנו זבאתו לילה ליער להחלטנו להכין בונקר עבורנו. הצעירה מולומין רצתה להיות אתנו ואמרנו לה שקודם עלינו להכין את הבונקר ואז נקבל אותה ברצון. 8 ימים עבדנו והבונקר היה מוכן, אולם הבחורה מולומין ויתרה על רצונה להיות אתנו ומצאה אמתלא, שיש לה מקום אצל פולני מסויים. נדברנו, אנשי הבונקרים להפגש למחרת בשעה 6 בבוקר בנקודה רחוקה ביער, כי אחרי השעה הזאת יכול משהו לעבור ולראות אותנו. אני ואחי הכינו באותו בוקר בנקודה היעודה עד שעה 8 בבוקר ורק אז הגיעו רק שתי הנשים ומררו בכבי. שאלנו מה קרה? הן הססו לספר מיד, אך אחת מהן אמרה, כי פולנים גלו את הבונקר שלהם, הוציאו אותן משם באכזריות, הכו אותן ובצעו עליהן מעשה אונס.

הבחור הצעיר, גרשון טבק לא היה במקרה בבונקר, כי הלך לבקש אוכל ולן בכפר. כשחזר גרשון למחרת ראה מה שקרה לאשה הפצועה ולבתה, גרשון הוביל אותן בינתיים לחפירה עם תפוחי אדמה ומצא שם מקום ליום יומיים, עד שימצא בונקר חדש.

שמענו, שאת האשה הפצועה ובתה מסרו הפולנים לידי הגרמנים. קבלנו את שתי הנשים ואת גרשון לבונקר שלנו, לאשה מקרקוב היה מראה של פולניה. היא החליטה ללכת לכפר ולהתחזות שם כאשה „ארית“. היא נשארה בחיים עד לאחרי המלחמה.

בעל המחסה שלנו ספר, שאחת מבנות הכפר ראתה בדרכה ללאפי כיצד קפץ ראובן, בן חיים מדבורקי מהרכבת, שהיתה בדרכה לטרבלינקה. הוא נורה במקום ע"י גרמני.

פגשנו את אהרון סלומסקי ואת פריימן מאוסטרוב, חתנו של ברל גולדין. אהרון סלומסקי היה היחידי שנשאר בחיים, לאחר שהגרמנים גלו את חמשת הבונקרים, שבהם ישבו 42 האנשים. אהרון מצא מקלט אצל פולני ולאחר שנפגש אתנו נשאר בבונקר שלנו. פריימן מאוסטרוב מצא מקום אצל אשה נוצרייה והיה גם בגיטו ביאליסטוק.

שמענו מפי נוצרים, כי באזור שלנו נמצאים, איצ'ה רחלסקי ופישל מונקרש הקצב. ראו אותם כביכול ע"י הכפר פאראשלה. לא התעצלנו והלכנו לחפש אותם. היה זה בחג הפסחא של הנוצרים ואיש לא נראה היה ביער. הגענו לכפר פאראשלה ומצאנו שם את איצ'ה רחלסקי וילדתו, את פישל מונקרש ואת איסר וונדלוביץ'. הם שמחו אתנו מאד. ספרנו להם על צרותינו והם על שלהם. הם בקשו אותנו לא לבקרם עוד, כי הדבר כרוך בסכנה רבה, פן יבחין משהו בבואנו, או בצאתנו.

נהגתי להתהלך ביער כשמקל בידי. פעם לאחר נקישה קלה במקל ע"י עץ נתגלה שק, מלא בשר חזיר. העברתי את השק למקום אחר ובטוח ובערב הבאתי אותו אל הבונקר.

אחי יודל יעץ להפקיד את הבשר אצל מכר פולני, שמשקו לא היה רחוק מאתנו ולהביא משם מדי פעם ולפי הצורך מנות של כחמשה ק"ג. היה לנו עכשו להאכיל בשפע את יתר 3 האנשים שבבונקר. תפוחי אדמה היו לנו למכביר. בשלנו אותם עם בשר החזיר ובעל המחסה שלנו הוסיף לנו לחם ודברי מזון אחרים.

פעם נתקלנו ביער מרוחק מאתנו בבונקר רעוע. בעבר נמצאו שם יחזקאל צ'רבוניץ, אשתו, אמו, אחים ואחיות וכן, יודל ציבק, (קדרוסק) בנו ומשפחה מולומין — שתי בנות, חתנו של משה בורנשטיין וילדו, הגרמנים גילו בזמנו את הבונקר והרגו את יושביו. רק נערה אחת, שהבחינה בזמן בגרמנים נמלטה מידיהם ונשארה בחיים.

פעם במשעי במקלי באותו היער, פגעתי בקרש עץ, שעל ידו נתגלתה גופת אדם. קראתי

לאחי יודל ולגרשון וזיהנו בהרוג את הצעיר היהודי — וואלעק בן 23, מביאליסטוק, שידענו עליו, שהוא קפץ מהרכבת.

בימים ההם התחילו עבורנו דאגות נוספות. לכפר דבורקי הגיעו 20 גרמנים. ארבעה מהם התאכסנו אצל האכר, המיטיב אתנו ולא יכולנו עוד להכנס למשקו. נאלצנו לעבור ליער אחר, שעל יד הכפר מיזילר ולהכין לנו שם בונקר חדש.

להפתעתנו הרבה פגשנו שם את איצ'ה רחלסקי וילדתו, את פישל מונקאו' ואת איסר וונדלוביץ'. התברר, שגם הם נאלצו לעזוב את מקומם, כי הבחינו בהם עיני פולנים.

לפישל נודע, שאשתו דבורה נמצאת בגיטו ביאליסטוק והוא החליט ללכת עם חברו וואלק ללאפי ולהתערב בקרב הפועלים, שמגיעים יום יום מביאליסטוק לעבודה ובצורה כזאת לחזור עם כל הקבוצה בערב לביאליסטוק. כן עשו והצליחו.

מעניין לספר כאן, שאני הצלחתי לקשור קשר עם חברי בביאליסטוק והחלפנו מכתבים בדרך הדדית. הפועלים שהגיעו מביאליסטוק ללאפי לעבודה מסרו פתקים מהחברים שלי לפועלים הנוצריים ועל ידם הגיעו הפתקים לידי. מביאליסטוק יעצו לי לעבור לגיטו שלהם ולא להתגולל עוד בבונקרים וביערות. הם כתבו לי, שבגיטו חיים עדיין כבני אדם באופן יחסי.

לאחי יודל התחשק לעבור לגיטו, אולם אני לא הייתי בדעה כמוהו, כי סברתי ששם צפוי לכל יהודי מות בטוח. בעוד ביער קיימות כל מיני אפשרויות הצלה וישע. אחי לא רצה להשאיר אותי ביער ולהפרד ממני וכך נשאר המצב כמקודם.

את איצ'ה רחלסקי ואיסר וונדלוביץ' הייתי מבקר בערבים. הבונקרים שלנו היו מרוחקים אחד מהשני כמהצית הקילומטר. איצ'ה רחלסקי בקשני לבוא אליו פעמיים בשבוע ולהשאר שם עם בתו הקטנה. בעת שהוא ואיסר יוצאים לכפרים לחפש אוכל.

הילדה היתה בגיל שבע והיתה פקחית ונחמדה מאד. היא הקפידה על השקט ולא הרשתה למבוגרים להרעיש, אלא הזכירה תמיד שיש לדבר בלחש. שמה יהודית.

לאיצ'ה היתה עוד ילדה, בת שלוש ושמה טויבלה. הוא מסר אותה לאכרה אחת וזאת מסרה אותה לאכרה אחרת, חשוכת ילדים, שלא ידעה כלל מי הוריה. לאיצ'ה נודע שילדתו נמצאת בכפר קאראביה ורגשות עזים של אהבת אב התעוררו בו. הוא לא הסס ללכת לאותו הכפר, כדי לראות את חמדתו, פנים. הוא נכנס הביתה באמתלה לבקש לחם. האשה ספרה לו על חכמתה של הילדונה. איצ'ה הסתכל בבתו ודמעות חנקו גרונו. הוא יצא במהירות החוצה, כי לא יכול עוד להתאפק מלפרוץ בבכי קולני.

מכרי הנוצרי הביא לי לחם ולפעמים תבשיל חם אל השדה. הוא ספר לי, כי זה ימים אחדים הוא רואה צעירה יהודיה מסתובבת בכפר. הוא נתן לה לחם וספר לה, שמדי פעם מופיע אני, אברהם קאליפוביץ' אצלו. בקשתי את הפולני להפגיש אותנו במקום מסוים. למחרת נפגשנו. מוצאה מעירה סמוכה לביאליסטוק. היא בקשה אותי לקחתה לבונקר שלי. הראיתי לה מקום ללון בינתיים הלילה. במרתף של תפוחי אדמה בשדה, והבאתי לה אוכל. מיד שוחחתי עם איצ'ה רחלסקי והוא בקשני להביא את הצעירה אליו, כדי שתטפל ביהודית והוא ידאג לה למזון.

פעם הלכנו אני וגרשון טבק לבקר את איצ'ה ואיסר בבונקר שלהם. פתאום שמענו צעקות. הצילו! הצילו! רצנו לכוון הקולות וחשבתי, שמא זה קול אחי? התקרבנו בלאט למקום. השודדים הבחינו בתנועתנו ומבלי לדעת כנראה מי אנחנו החלו לנוס. במרחק

של צעדים מצאנו יהודי מתבוסס בדמו. השודדים הלמו באלה כבדה על ראשו. נסינו להצילו, אך הקרבן השמיע רק אנקת גוסס.

ראינו שאפסה כל תקוה להצילו. השודדים הספיקו להפשיט את בגדיו ולחלוץ נעליו. והשאירו על ידו את חפירה. כדי לקבור אותו. לא יכולנו לקחת את האיש אתנו וגם לקבור אותו במקום. הוא עדיין היה חי ופרפר בין חיים ומות. היה זה יהודי בגיל 40 בערך וכנראה מאלה שקפצו מהרכבת.

לא יכולנו להתעכב זמן רב במקום, כי עלה השחר ונאלצנו להתרחק מעין זרים. באותו ערב חזרנו למקום, אך לא מצאנו עוד את גופת ההרוג.

הדבר קרה בעת חסול גיטו ביאליסטוק ויהודים רבים הובלו ברכבת להשמדה ורק מעטים הצליחו לקפוץ מהרכבות והיו לאחר מכן לקרבנות בידי הפולנים, כדוגמת היהודי, שביער. בעת ההיא הגיע אלינו וואלק, זה שהלך עם פישל מונקרש לגיטו ביאליסטוק, זאת לו הפעם השניה, שקפץ מהרכבת. הפעם נפצע ושכב בבית פולני שמונה ימים. הוא הגיע ליער וספֵר לנו את כל הקורות אותו. בעת חסול הגיטו.

בריחה מטרבלינקה

בימי חג הסוכות הגיע אלי חברי ברצ'ה ליבוביץ', זה שכתב אלי מכתבים מגיטו ביאליסטוק. הוא נמלט מטרבלינקה בלווית חברו. הם שהו במחנה המוות 6 שבועות. ברצ'ה ספר מה שעבר בימים קודרים אלה עליו ומה שראה כמו עיניו.

הרכבת נכנסה למקום סגור ומגודר. בצריחות גסות פקדו לרדת במהירות מהקרונות. הגרמנים בחרו מכל הטרנספורט כמאה אנשים צעירים ובריאים והעמידו אותם בצד. לכל השאר צוו להתפשט כליל וגרשו אותם לתוך אולם גדול. אנשים עמדו שם בצפיפות איומה, כמליחים בחבית. סגרו את הדלתות והעמידו משאבה, שהוציאה את האויר מהאולם. לאחר רבע שעה נפתחו הדלתות וכל הנמצאים בפנים, נחנקו ונדבקו אחד לשני בפתולים באלה שקשה היה להפריד ביניהם. מיד הגיעו אנשים עם עגלות והעמיסו את הגוויות בערימות לגובה, כדי להגישם לכבשנים. מתחתם בערו ערימות עצים ומעליהם היו רשתות ברזל עבה, עליהן זרקו את הגוויות לשריפה. כך נעשה הדבר לסרוגין. כל פעם שרוקנו את האולם, הגישו ערימות גוויות חדשות. ברצ'ה ליבוביץ' וחותנו גרשון סטודניק עסקו במיון החפצים של הקרבנות. במיון הנעליים הוא הכיר את נעליה של אשתו והראה אותן לחותנו.

הוא גם ראה כיצד נכנס משלוח חדש של יהודים. בקרון אחד היו כולם מתים. היה זה קרון ובו רק נשים. אשה אחת, אחות רחמניה עמדה בפתח הקרון וחתכה בסכין גלוח ורידים, לכל מי שרצה. לבסוף חתכה את ורידיה של הידיים והעבירו אותה מיד לכבשן. ברצ'ה היה עד למקרה, שאחד הפועלים סירב למלא את פקודת הגרמני. הרוצח שסע עליו את כלבו שקרע את היהודי לגזרים. עוד ראה ברצ'ה, שאחד היהודים סטר על לחיו של קאפו. מיד זרקו את היהודי חי — לתוך לוע הכבשן.

הוא עבד שם 6 שבועות בתוך קבוצות של 400 פועלים. באותה תקופה החלו לחסל את המחנה טרבלינקה ומשלוחים חדשים כבר לא הגיעו.

יום אחד חלקו את כולם לשתי קבוצות של 200 איש בכל אחת מהן ופקדו עליהם להכנס לקרונות רכבת. 40 איש בכל קרון. הרכבת זזה ממקומה ולא ידענו לאן....

לא רחוק משדלץ עצרה הרכבת. אנשים שאלו את אחד מעובדי הקטר לאן נוסעים? בעד התשובה הוא דרש משהו בעל ערך. אחרת לא מוכן היה להגיד.
אחד האנשים הוריד מאצבעו טבעת והושיט אותה לגוי ואז הוא אמר, שמובילים אותנו לחלמנו, שגם שם מחנה מוות.

כשהחלה הרכבת לזוז שוב לדרכה, פרק ברצ'ה לובוביץ' את הסורג מחלון הקרון וקפץ החוצה. בדרך נתלוה אליו עוד אחד מהנמלטים ושניהם הגיעו לגדה של נהר. תמורת מעיל הראה להם כפרי אחד, כיצד לעבור את הנהר ברגל. כך הגיע לובוביץ' אלי. הוא ידע באיזה יער אני נמצא. שמחנו מאד איש עם רעהו. ספרתי לו, כי בסביבתנו נמצא בן אחותו, אהרון, והצבעתי על הבונקר שלו.

כל החורף היינו ביחד. לעתים נתקלנו ביהודים ויהודיות, נודדים ביערות. עורנו לרבים מהם להכין בונקרים ומחבואים. הכרתי כבר מקומות רבים שביערות הסביבה. פעם פגשתי גבר ושלוש נשים. הם בקשו אותי לעזור להם להכין מקלט. אחת הנשים היתה זריזה מאד. הלכנו ליער ברעזעבה עם מכשירים בידינו ולאחר זמן קצר היה מוכן בונקר עבור 12 אנשים. שהתלקטו בינתיים במקום. 6 שבועות ישבו שם בשקט. עד שגלו אותם הפולנים וירו בהם. כדי להתקיים בבונקר היה צריך להסוותו כראוי ולא להשאיר כל עקבות.

כיצד נהרג איצ'ה רחלסקי?

היה זה בחודש נובמבר 1943. בערב בא אלי איסר וונדלוביץ' וסיפר לי, כי הפולנים רצחו את איצ'ה רחלסקי במוט ברזל והוא גוסס. כאשר הגענו אליו, הוא היה במצב אנוש ולא היה מסוגל לדבר. ישבנו על ידו כל הלילה ובבוקר נפח את נשמתו הטהורה. קברנו אותו ביער לא הרחק מהבונקר.

ילדתו הקטנה יהודית ישנה עדיין ולא שמעה, כאשר הבאנו את אביה למנוחת עולמים. באחד הימים של נובמבר 1943 התחשק לנו להיות מחוץ לבונקר, כי יום חג היה לנוצרים ואיש לא יצא ליער. עשינו כביסה ותקוני בונקר. היתה לנו תרנגולת ובשלנו אותה עם תפוחי אדמה. לפתע ראינו מרחוק שני גרמנים. התחלנו לרוץ ונעלמנו מעיניהם. הגרמנים נגשו למקום, שם בשלנו ומצאו במעיל שהשארנו שם. אגרת כתובה יידיש. הם הלכו לכפר אנטוני, כדי לפענח את הכתב. לביש מזלם לא נמצא בכפר איש שידע לקרוא את הכתב. הגרמנים ספרו לתושבי הכפר, כי מצאו בגדים וסיר עם בשר עוף. לאחר כרבע שעה עבר אחי במקום שבשלנו. נטל את הבגדים ואת הסיר העביר לבונקר. הגרמנים חזרו ולא מצאו עוד כל דבר שראו קודם. למחרת סיפר לנו תושב הכפר, מה שספרו להם הגרמנים על הבגדים והסיר. הכחשנו כל קשר לדבר, כי לא רצינו שידעו שבשר עוף אוכלים אנחנו. חברי גרשון טבק פגש ביער שתי צעירות יהודיות. אחת מהן נשארה אתנו והשנייה עברה לבונקר של איסר. בבונקר שלנו היו מעכשו 5 נפשיות. הבחורה החדשה היתה מביאליסטוק, נאורה ומשכילה.

מותו של אחי, יודל

ב־9 בנובמבר 1943 הלך אחי יודל לכפר גולמביה, כדי להביא משם קצת אוכל ואני הלכתי לאותה המטרה לכפר אחר, כרגיל היינו הולכים שנינו יחד, אולם הפעם נפרדנו וכל אחד משנינו הלך לכון אחר. נזהרנו והלכנו בדרכים צדדיות ובשבילים ולקראת השעה 9 בערב היינו חזרה בבונקר.

חזרתי באותו ערב כרגיל, אך אחי עדיין לא הגיע. חכיתי בחוסר סבלנות לבואו והנה חלפה שעה ועוד שעה וכבר חצות הלילה ואחי איננו. הייתי מאד מיואש ובכיתי. מי יודע מה קרה לו בדרכו. לפנות בוקר יצאתי לחפש אותו.

בעברי מול חורשה אחת הבחנתי באחי ששכב על הקרקע ללא רוח חיים. המזון שקבל בכפר היה מונח על ידו. בלב קרוע ושבור שבתי לבונקר וספרתי על אסוני לחברי. תבשורה

אהרן יהודה קליפוביץ הי"ד

הנוראה הדהימה אותם. אני וחברי טבק הלכנו לקבור אותו. רציתי לחפור בור רחב לשנינו ולשים קץ לחיי. טבק היה אז מצוי ככר ברובה. תפסתי את רובהו, כדי לירות בעצמי. טבק הבחין בדבר וחטף מידי את הרובה. קברנו את אחי יודל ולא יכולתי להנתק מהמקום, נשארתי שבור ורצוצן ולבי מר עלי. חברי טבק תמך בורועי והולכני לבונקר. שכבתי שבועיים בבונקר ולא עלה במחשבתי לזוז ולדאוג לעצמי.

נשארנו בבונקר כל החורף, עד שאכרים זרים הריחו את המקום ורחפת סכנה מעל לראשנו. לא נשאר לנו, אלא לעזוב את המקום. לקחתי אתי את הבחורה עדויה בורנשטיין שהיתה אתנו בבונקר והלכנו ליער דבוראקי, שם היה חברי ברציה לובוביץ, שברח מטרבליונקא. היה שם אתו בן אחותו אהרון סלומסקי. ביער זה היה עוד בונקר, שעשיתי אותו אני, לפני שנה, וגרשן טבק נשאר שם בינתיים עם הבחורה באשה. ב־15 לחודש מאי 1944 הלכתי בלחית

אהרון סלומסקי לבונקר של גרשון טבק וישבנו שם זמן מסוים. בצהריים הגיע אלינו ואלק וסיפר חדשות מרעישות.

הוא נתקל בפרטיונים רוסים, שהציעו לו ללכת אתם ליערות ביאלוביידה למרכז של הפרטיונים. הם נדברו אתו להפגש שנית במקום מסויים לאחר 3 ימים וכי נכונים הם לקבל יהודים נוספים לשורות הפרטיונים. ואלק ספר לנו נסים ונפלאות, אולם לא התיחסנו ברצינות לדבריו, כי הכרנו אותו כבעל דמיון. בראותו שאין אנו מתלהבים מספורו, רצה לשכנע אותנו והציע ללכת לאישר וונדלוביץ, שם נמצאה הצעירה שהיתה עדה לפגישה עם הפרטיונים הרוסים.

עם שקיעת החמה הלכנו לאישר וישבנו בצוותא בין שיחים עבותים והצעירה פתחה בסיפורה. לפתע שמענו, שמישהו נמצא בקרבתנו. ואלק הלך לבדוק במה הענין, ומיד חזר בצעקה: ברחו, ברחו!!!

התחלנו לברוח וכדורי ירייה עפו מאחורינו. אני מעדתי ונדמה היה לי שנפגעת מכוור. קמתי מיד והמשכתי לרוץ בכיוון אחד עם גרשון טבק ואהרון סלומסקי. עם שוך היריות, האטנו את המנוסה ולאט עצרנו וחכינו במקום עד הערב. כשהחשיך שמנו פעמינו לעבר הבונקר שלי, שם מצאנו את אישר ואת בתו הקטנה של רחלסקי — יהודית.

אישר סיפר, שבהיותו בבונקר שלו, שמע יריות. הוא יצא ולא ראה איש בסביבה. בכל זאת היתה לו הרגשה, שסכנה אורבת לו. הוא לקח אתו את יהודית'קה ובא אלינו.

על גורלם של האחרים לא ידענו. עם הגץ החמה, יצאו טבק ואישר לכיוון ההתרחשויות של אתמול ונתקלו בגופתה של אשה צעירה, שנורתה למוות. היא היתה יחפה לאחר שהרוצחים חלצו את מגפיה. בבונקר עצמו מצאנו את גוויתה של הצעירה השניה, שהבאתיה בומנו לאיצייה רחלסקי והיא טפלה בילדונת שלו (את שמה אין אני זוכר). את באשה הם קברו וגופת הצעירה השניה נשארה בתוך הבונקר.

על גורלו של ואלק והנערה, אתה הוא היה לא ידענו זמן ממושך. מאוחר יותר הגיע לאונינו, שהיא נורתה למוות כששה שבועות לאחר שנפרדנו מהם. ואלק נשאר בחיים.

נשארו שבעה איש. בבונקר אחד היה צפוף לכולנו והתחלקנו לשתי קבוצות. אני, ברצ'ה ועדו'ה בבונקר האחד, בעוד אישר, יהודית'קה, טבק ואהרון בבונקר האחר.

זמן מסוים שרר ביער שקט יחסי ויכולנו לנוע הפשי. בערבים היינו מבשלים תפוחי אדמה עם גריסים ולעתים, גם בשר חזיר, אותו הביאו הצעירים מהכפרים המרוחקים. מלאי תפוחי האדמה ובשר שהכינונו, יכול היה מעתה להספיק לכולנו למספר חדשים. לחם היינו משיגים בכפרים אצל הפולנים, שהכרנו אותם.

באותם הימים נעשתה קרובה אלינו יותר ויותר החזית. מדי פעם שמענו התפוצצויות והדי יריות פלחו את האויר. בעתות של שקט התהלכנו ביער, אני, ברצ'ה ועדו'ה בורנשטיין. פעם, כשהגענו לעמקי היער פגשנו במפתיע את אישר והוא ספר לנו, שבאותו בוקר הוא וחבריו טבק וסלומסקי עסקו בתקון מכסה הבונקר. כנראה התפשט הד הדפיקות בפטיש למרחק ובטרם שגמרו את התקון הופיע מולם איש זר וקרא: הוי יהודונים, אתם מתחבאים היטב! לאחר שהתרחק האיש חששו להשאיר בבונקר מפאת סכנת הלשנה ומאו מתחבאים.

חזרנו מיד לבונקר שלי והנה נעשה בו הרס מוחלט ודברי עץ נשרפו. הבינונו, כי גם עלינו למצוא מקלט חדש ובטוח יחסית. התפורנו קבוצות קבוצות, לתוך התבואה שבשדה. סלומסקי הלך עם טבק, אישר עם יהודית'קה, ואני, עם ברצ'ה ועדו'ה בורנשטיין.

כ־10 ימים שכבנו בתוך שדה הדגן. שמענו וראינו מטוסים רוסים עוברים מעלינו. פעם הבחנו באנשים המתהלכים לא רחוק מאתנו ונוהרנו לנפשותינו. רעבנו בימים אלה ללחם ורק פעם אחת במשך שבועיים הצלחנו להביא משהו לאכול מן הכפר. במקרה, גלינו בונקר וישבנו בו. אטמנו אותו במכסה הדוק ורק בלילות פתחנו את המכסה כדי לשאוב אויר צח. בזמן שהיה המכסה סגור נפנפנו במגבות, כדי לעשות אויר מלאכותי. מאוחר יותר נקבנו שני תורים לאוורור, בגודל חור של עכבר.

ביום ה' האחרון, שמענו ביער קולות של תנועה מוגברת, שיחות אנשים וצלילים היוצאים ממקלט רדיו. לא עברו רגעים ודבור שפת רוסית הגיע לאזנינו. מנוסי צרות, שערנו שמא אלה ביילורוסים, המשתפים פעולה עם הגרמנים. הסתגרנו שוב בבונקר והטינו אוזן לכל רשרוש. כל יום ו' לא העזנו לזוז מהמקום ורק בשבת לפנות בוקר שמענו מעלינו את קולותיהם של ברצ'ה וטבק, שקראו לנו לצאת, כי הרוסים הגיעו. היה זה 15 לחודש אוגוסט 1944. לא היה קץ לשמחתנו. התחבקנו והתנשקנו איש עם רעהו תוך דמעות גיל בעיניים. רק עכשו הרגשנו עד כמה אנו בודדים ועזובים, ללא אב, אם, אח ואחות וללא קרוב וגואל. להיכן נפנה את צעדינו? מי ישמח אתנו?

אחרי השחרור

דבר ראשון שעשינו, כשרק הרגשנו כאנשים חפשיים היה להתרחץ בנהר. במשך 4 שבועות נרדפנו על צואר ולא היתה לנו אפשרות להתרחץ. גם כביסה הגונה עשינו והחלפנו את

בני החיים דבורקי ודרודי

עומדים מימין: ינטה קרוננברג, יצחק זלוטקו ורעיתו אלתה, אליעזר לובוביץ, רחל ומאיר סלומסקי באמצע מימין: יהודה קליפוביץ' ינטה לובוביץ, חנן זלוטקו ורעיתו לאה, ראובן לובוביץ, אסתר לובוביץ, ינטה זלוטקו, דב לובוביץ
 יושבים מימין: אברהם קליפוביץ, דבורה וגנר, שלמה קליפוביץ, יהודית קליפוביץ, אייזיק זלוטקו, חנה קרוננברג, עסקה זלוטקו

בגדינו. הלכנו לאחר מכן לאכר הטוב שלנו, שהרבה עשה למעננו וסיכן את עצמו ומשפחתו. הוא העמיד לפנינו שולחן ערוך עם מאכלים טובים ומזינים. התחשק לי מיד ללכת לסוקולי, אבל עייף הייתי למדי, כדי ללכת ברגל. נשארתי ללון אצל מטיבי האכר, בגורן שכל פנה וכל סדק ידעתי.

למחרת בבוקר הלכנו כולנו לסוקולי. היו שם כבר: מיכאל מאיק ובנו משה, חיים טוביה ליטבאק עם בני משפחתו, פראדל זולטי עם בנה דוד, האחים אברהמל וחיים יהודל גולדברג, בנה של רופאת השניים — מונייק, משה לב וזאב גריצ'אק ומשפחתו. היו או גם בסוקולי יהודים, שלא מבני עירנו, שהגיעו מיד לאחר השחרור מיערות וממחבואים. התאכסנו כלנו בביתו הנזוק של אלתרקה הקטן. ישנו על הרצפה. אוכל הבאנו מהמטבח הצבאי של הסובייטים, שנאותו לחלק שיריים ליהודים, נצולי השואה. לאט לאט שבנו להיות אנשים חפשיים. אחדים מאתנו קבלו מהפולנים חלק מהחפצים, שהפקידו בידיהם בימי המנוסה המבוהלת מהעיר, מאוחר יותר התחילו היהודים שלנו בעסקי חליפין עם אנשי הכפרים הסמוכים.

אני הבאתי לאכרים בגדים משומשים תמורת המאה, בשר וי"ש. כך בערך עברו חיינו. בחדשים הראשונים אחרי השחרור, עד יום 18 בפברואר 1945.

הימים האחרונים בסוקולי

במוצאי שבת בקרתי אצל זאב גריצ'ק, רצלב וזאב אולשק, שהתגוררו בצוותא בבית מרדכי סורסקי. התאספו שם עוד מספר חברים ושחקנו בקלפים. הדירה היתה בת 4 חדרים והיו לו 2 מעברים, מצד החזית ומאחור הבית. שחקנו בחדר הקדמי, קרוב לדלת. על השולחן דלקה עששית נפט.

לזאב גריצ'ק שעמד בחוץ נגשו 4 פולנים ושאלו אותו אם הוא גר כאן. הוא ענה להם כן, ומיד פרץ לדירה בצעקה:
רוצחים באים!

הם פלשו בעקבות זאב למטבח ופתחו ביריות לעבר הנמצאים שם. היהודים שישבו בחדר פנימה התחילו לברוח. בהיותי אחרון היושבים הססתי לרוץ מחשש, פן יפגעו בי. הצלחתי להסתתר בין הארון והמטה, כשמעל רגלי השתטח שמאי ליטבק. בזמן האנדרלמוסיה של הבריחה נפלה ארצה עששית הנפט וממנה התלקחה רצפת העץ. קראתי לשמאי: —

כבה את המנורה!

באותו רגע נכנס לחדר כרוח רעה אחד הפורעים ובהבחינו בשמאי, צרח:

— „יעשצ'ה יעדען ז'יד!“ — עוד יהודי אחד. שמאי קם וקרא לרוצח:

מה מעשיך פה?

ברגע זה דחקתי אינסטינקטיבית את מחצית גופי עמוק יותר מתחת למטה. הפולני זינק וירה בשמאי 3 כדורים. הקרבן צנח ארצה וכסה בגופו את רגלי. אחד הפורעים הניז את המטה מהקיר, כדי לראות אם נמצא עוד יהודי. הזויתי את גופי יחד עם המטה. לפתע הופיע בדלת שייקלה ליטבק, נער בן 12. הגולן שאל אותו למי בא?

שייקלה ענה:

אל אחי!

בו ברגע נשלחו 2 כדורים לראשו של הנער.
הפורעים התחילו להלום בגרון באחת הדלחות שהיתה נעולה, במטרה לגלות קרבנות
נוספים. למזלם, הצליחו הנמצאים שם בחדר, עוד קודם לכן, לברוח החוצה מבעד לחלון.
אנשי הכנופיה שארבו מבחוץ אותנו בראקטה לחבריהם והסתלקו מהמקום. קבוצת הרוצחים
מנתה 9 איש.
יצאתי מהבית ורצתי למשטרה. למחרת היום הבחנתי שהמקטורן שלי נקוב. בעת היריות
הרגשתי שאכן באחד המקומות בגופי עוברת זרימה.
היינו יחד בבית 19 יהודים. 7 מחברינו נורו למוות והיתר הצליחו להמלט.
לאחר הרצח נשארתי בסוקולי עוד 3 ימים ועזבתי ביחד עם חברי את עיירתי —
לצמיתות. דרכנו זובילה לביאליסטוק.
קורות הימים העגומים האלה השפיעו קשות על רוחי. חדשים רבים חשתי את הזוועות
וראיתי לנגד עיני את חברי הנרצחים וכיצד שכבתי מתחת למטה ושמאי ההרוג שרוע על
רגלי. הייתי מתפרץ לעתים בבכי ותקפו אותי עוותים בכל גופי. לא הייתי מסוגל להרגע
ולהפסיק לבכות.
ואפילו כיום, כשאני מעלה בזכרוני את יום הדמים הנורא ההוא חונקות אותי דמעות.
שנאתי וחרוני גוברים בקרבי נגד אותם הפולנים הרוצחים, שסייעו לגרמנים לשפוך את דמם של
פליטים, מתי מעט, — מהשואה.
קללת נצח על ראשיהם!

חיים גולדברג

בגוב הרקבון

שנת 1939 תחרת בתולדות העם היהודי לנצח. ביום 3 בספטמבר פלשו הגרמנים לעירנו סוקולי ומיד הפילו חתתם על התושבים. הם היו מזוינים ומשוריינים מכף רגל ועד קדקוד. בערב הראשון לבואם הציתו את הבתים של הרחובות, טיקטין ולזמ'ה שנשרפו כולם עד היסוד. בלילה הוא עברו הגרמנים מבית לבית ושדדו. קבוצת יהודים הובלו לפרבר העיר, ע"י כביש ביאליסטוק. שם מלמלו ודויו ושערו, שהגיעה שעתם להחזיר נשמתם לבורא עולם. אלה שניסו להמלט נורו בדרך ריצתם. בין הקרבנות היו:

אלתר גובק, אלתר סלודקי, קלמן יענקל, שני בניו של ברוך השמש, ריבה בת 17 ועלם בן 15, מיד גוספו עוד קרבנות.

שכבתי בשדה הרחק מהעיר והסתכלתי על להבות האש ותמרות העשן שהסתבכו מעל העיר. שאגות הגרמנים התערבבו עם הדי הרימונים המתפוצצים מתוך שלהבות הבתים השרופים שעלו לשמים. חשבתי, כי בלילה הוא הגיע קץ העולם.

בראש השנה הוא לא הלכו היהודים להתפלל לבית המדרש, אלא ערכו מנינים בבתי פרטיים. התיפחו בלחש בתפילותיהם לבל ישמעו אותם הגרמנים.

יהודים גורשו מבתיהם והגרמנים פקדו עליהם להצטייד באתים, מעדרים ומכשירי עבודה אחרים. בשוק הישן חולקו המגורשים לקבוצות וסודרו לעבודות כגון: לנקות את כל הדרכים מלכלוך ומאשפה, לפרוק ולטעון משאות לכלי רכב צבאיים, חביות בגזיק, תבואות ודברים רבים אחרים וכן לרחוף ולשטוף מכונות.

הם פרצו לחנויות ומחסנים ושדדו הכל. בחנות הנעליים של איצ'לה בן ישראל חיים לא מצאו כל סחורה, על כן העמידו אותו על יד חנותו ואיימו עליו באקדח, שיגלה היכן הסתיר את סחורתו. רועד מפתח הצביע להם איצ'לה על חפירה ברפתו, שהיה מכוסה עצי בעירה. הגרמנים הטעינו 2 ארגזים מלאים עורות ונעליים מוכנות.

במקומות שונים נטפלו הגרמנים לצעירות ואנסו אותן בצהרי יום. בחורות רבות לבשו

שמלות מרופטות וישנות של אמותיהן כדי להיראת קשישות ומכוערות. שני גרמנים עלו לגג של בית הכנסת וניסו לפרק את המגן דוד, שהיה שם. בראותם שהדבר לא יעלה בידם, השחיתו אותו עד כמה שיכלו וירדו מהגג בקללות על שפתותיהם.

היו גרמנים שדרשו למסור להם הכל שמצאו בכיסי הנתקלים להם בדרכם. פגשנו גם גרמנים טובים שטענו, שהם שונאים את המלחמה וגילו יחס הוגן ואדיבות כלפי היהודים. הם הראו לנו תמונות של בני משפחותיהם. אחד מהם היה ספר, שהשתתף במלחמת האזרחים בספרד. הם הוסיפו, שהגרמנים יסוגו בקרוב מהחבל שלנו ובמקומם יבואו הרוסים. השתוממו מאד לשמע דבריהם. קשה היה לנו להאמין שדבר כזה יקרה באמת. ואכן, במוצאי יום הכפורים ראינו כיצד מתחמקים הגרמנים האחרונים ונעשה שקט כלאחר חתונה. אולם השקט לא נמשך זמן רב.

אחרי נסיגתם של גייסות הגרמנים החלו להתלקט בעיירה שיירי החייל הפולני, שהסתתרו ביערות במשך מספר שבועות. הם הגיעו בעגלות אכרים ומלאו את כל ככר השוק. מיד נפוצה שמועה, שהגויים מתכוננים לערוך פרעות ביהודים. כל אחד התחבא בתוך ביתו. אמהות החלו לדאוג לגורל ילדיהן. כך נמשכו 3 ימי מתיחות במצב רוח של פחד ובהלה מפני ידם הרעה של צוררינו.

בערב סוכות בצהרי היום נפוצה בשורה טובה בכל העיר. לא עבר זמן, ומיד הופיע לגנון חיל סובייטי רוכב על סוס צהור, בככר השוק. מדי פעם התעכב הוא ושאל משהו אצל העוברים בדרכו, סבב במקום ונעלם.

היהודים פחדו עדיין להוציא ראשיהם ממחבואם. אחרי שעה קלה הבחינו מבעד סדקי הדלתות כי בלב השוק עצר אוטו משא ובו חיילי הצבא האדום מזוינים במקלעים.

את הרוסים הקיפו פולנים, מוכרים לנו כריקים ופוחזים מעולם התחתון. לא עבר זמן וכבר ענדו פולנים אלה סרטים לבנים על זרועותיהם. נעשו כביכול שוטרים ושומרי חוק. עוד באותו ערב צעדו חיילי הצבא האדום בכל הרחובות ובכל הדרכים. הם הגיעו מכביש ביאליסטוק ונעו לכוון לומז'ה — גראייבו — מלקין, שם נתחם הגבול בין הגרמנים לבין הרוסים.

צפופים וצרים נעשו הבתים של יהודי סוקולי. שני הרחובות הגדולים כאמור, עלו באש. ויסוקי מזובייצק המרוחקת 15 ק"מ מסוקולי נשרפה כליל מקצה ועד קצה. רוב הנפגעים והנשרפים משם, הגיעו לסוקולי. היהודים אצלנו נאלצו להצטופף יותר ויותר על אף הצפיפות הקודמת ולוותר על נוחיות.

הרוסים תפסו מקומות לאורך ולרוחב בבתים פרטיים ובמבנים צבוריים. בתי הכנסת הישן והחדש, הפכו לבתי חולים. כל בית ומחסן צריך היה לעמוד מוכן תמיד לאכסן קצינים. הצפיפות בסוקולי הלכה וגדלה מיום ליום. העסקים הפרטיים נתחסלו בגלל המסים הכבדים, שהטילו הסובייטים על בעליהם. בעלי המלאכה נאלצו להתארגן בארטלים. המצב הכלכלי הלך ורע מיום ליום וקשה היה להתפרנס. גם אלה שעסקו במקצוע לא השיגו במשכורתם היומית קיום נפשו ולמשפחותיהם.

בוקר אחד בהיר פשטה שמועה בעיירה, כי בליל שבת נלקחו אנשים ממטותיהם ונשלחו לסיביר. חרדה חדשה אחזה את היהודים בעיירתנו. בין הנאסרים היו: גדליהו סלודקי ולייבל זילברשטיין ומשפחותיהם וכן אשת אלתר גובק.

התקדרו פני השמיים מעל לאוכלוסיה. בימי ראשון בשבוע לא התקיימו עוד כדרכן

התחרויות במשחקי כדור רגל בין הערים. פתאום נעלמו כל המפלגות והסיעות. בני הנוער נאלצו להרשם ל"קומסומול" ולא נראו עוד בבתי התפילה. גם בשבתות ובחגים היו בתי המדרש ריקים למחצה. פסקו לחלוטין וכוחים פומביים סוערים. איש לרעהו הזכיר את אמרת חז"ל: "שומר פיו ולשונו, שומר מצרות נפשו".

בבתי ספר העממיים, בשעות הקבועות ללמודים היו המורים הסובייטיים מנהלים תעמולה נגד הדת. לא אחת חזרו ילדים מבית ספרם ודמעות בעיניהם. הם התאוננו בפני הוריהם, שהמורים משמיצים את התורה הקדושה ואת המצוות, את האבות, השבתות והחגים. באביב שנת 1941 נשארו בעיירתנו אך זקנים ובחורות, כי בני הנוער גויסו לצבא ונשלחו לשרת בערים רחוקות בלב רוסיה, או בקרבת הגבולות עם גרמניה, שם עבדו בעבודות בצורים. גם אני גוייסתי לצבא ונשלחתי לפלוגות העבודה לנקודת אוסובייץ — גראייבו. כל התודש למדנו את תורת הצבא. היות, ועדיין לא מצאו לנו מקום קבוע נשלחנו יום יום אחרי צעידות מפרכות וקשות, עפ"ר רטובים מגשם וקפואים מקור, לכפרים, לבתי אכרים עניים. שכבנו על רצפות קשות, מבלי שנמצא קצת קש להציע מתחת לגופינו ובלי שמיכות להתכסות בהן. הרבה משלנו התחילו להשתעל ולהתגרד. לאחר חודש העבירו אותנו לצריפים. הרוח נשבה מכל העברים והגשם הרטיב ללא רחם את המצעים הקשים. לא היתה לנו שהות מספיקה

נבחרת כדורגל בסוקולי בשנת 1938

עומדים משמאל: צבי נמוינסקי, אליעזר לורינסקי, שמואל קרושנסקי, דוד יהודה שווצ'ניק, זאב מאלון, אריה מונקרוש, שייקה צ'רני, חיים ספקטור, אליעזר ונגר, חיים יהודה גולדברג, ישראל נמוינסקי, זלמן גולדברג.

יושבים משמאל: משה קרבצביץ, יעקב פליער יעקב צ'רני, איסר עיין, משה סורסקי, משה מאיק, שמואל צ'רני, מוטל שפירא, ישראל ויטריאל, פיחול ספקטור

לשכב ולנוח, כי לילות קיץ קצרים הם והימים ארוכים. עבדנו עד שעה מאוחרת כלילה ויצאנו לעבודה עם הנץ השחר:

הצריפים נמצאו בכפר ריבאקי, כ־5 ק"מ ממקום העבודה וכן היה עלינו בכל יום לעבור את הדרך ברגל, הלוך וחזור. כשהתחלנו לעבוד באזור שלנו היו עוד שדות התבואה ירוקים ותפוחי אדמה פרחו אז. לאחר עבודה של 3 חדשים אי אפשר היה להכיר ולהאמין שהיו כאן קודם שדות פוריים.

שטח שדה של 5 ק"מ לאורך ולרוחב היה חפור מכל הצדדים. נעקרו עצים, נסתמו בארות, הוצאו צנורות מים ובמקומם רוצף השדה והוכן כשדה תעופה למטוסים.

4 בטליוני עבודה היינו. הבטליון, שהגיע ראשונה לעבודה היה תופס לעצמו את כל מכשירי העבודה שהיו במחסנים. אלה שבאו אחריהם לא מצאו כבר לעצמם במה לעבוד. בכלל היה אצלם מחסור במכשירי עבודה ועפ"י היו הבטליונים מתקוטטים ביניהם.

האוכל היה מחולק בצמצום. לא היה מספיק לחם. אנשים התעלפו מרפיון כללי וחולשה באמצע העבודה.

ביום ה־22 ביוני, שנת 1941 ביום א' לפנות בוקר, הקימו אותנו. היינו רגילים להפתעות ואפילו בימי א' בשבוע, אך הפעם לוו את הקימה בצעקות והדבר עורר אצלנו חשד מיוחד. המפקד שלנו, והמשקפים על חטמו הרים ראשו לשמים והסתכל במתיחות במטוסים. שהיו מעופפים ורועשים במרומים. בסוף הוא פלט ש"אלה, הם מטוסינו"!!... והמטוסים, "שלנו" עשו את שלהם והטילו פצצה אחר פצצה. "אלה הם תמרונים שלנו", הוסיף המפקד. מיד לאחר כך קבלנו פקודה לנוע ולסגת בזחילה, מלווה עמל ויגיעה, עד למבצר אוסובייץ. אף כאן נמצאנו בסכנה מול הפצצות בלתי פוסקות. בנס יצאנו משם בעודנו חיים. יומיים חפרנו מקלטים מתחת של להק מטוסים גרמנים. כלילות הוליכו אותנו בדרכים צדדיות לכוון ביאליסטוק. קרוב לביאליסטוק נמצאנו מבולבלים ונבוכים בתווה ובוהה. נעלמו מפקדינו והקבוצות נתפורו לכל רוח. נשארו אך בודדים ומבוהלים. שלא הבינו את המתרחש ולא ידעו מה לעשות ואנה לשים פעמיהם.

אני לא ידעתי, אם בסוקולי נמצאים גרמנים או רוסים ורגלי נשאו אותי לכביש המוביל הביתה. בדרך נתקלתי ב־2 נערים פולנים. לאן? שאלתי, — לכפר ידבן, ענו. החלטנו ללכת יחד. לאורך הכביש אי אפשר היה להתקדם מפאת ההפצצות, שלא פסקו. הכביש היה מכוסה שברי רכב סובייטיים וחיילים פצועים רבצו משני הצדדים מתבוססים בדמם וזועקים לעזרה.

הנערים, שאתם הלכתי הכירו טוב את הדרכים ועברנו דרך חורשות ושדות תבואה. במקום אחד זנקו לקראתנו 3 רוסים, מזוינים בכלי נשק ופקדו עלינו להרים ידיים. הם חקרו אותנו מי ומאין אנחנו. לבסוף הציעו לנו כיצד ללכת ולהזהר מבלי ליפול לידי הגרמנים. הנערים פנו לכוון ידבן ואני המשכתי בדרכי לכוון סוקולי.

פתאום נגלה לעיני הנהר הרחב והעמוק — נארב, הסוגר עלי את הדרך.

בשיחה עם עוברים נודע לי, שלא רחוק מהמקום מתגורר דייג פולני בשם קרפץ, המסוגל להעבירני לעבר הנהר בסירה. מה נדהמתי לשמוע מפיו, שאך אמש העביר דרך הנהר את אחרוני הרוסים והוא סבור שכבר הגרמנים נמצאים שם. הוא לא היה מוכן להסתכן למבצע העברה נוספת. השומע אתה, מוסיף הדייג, איך שורקים באויר יריות הגרמנים? נחושה היתה החלטתי לצלוח את הנארב. בראותו זאת, הסביר לי הדייג כיצד לעשות זאת ובאיזה מקום

בדיוק, כדי להגיע לסבך של צמחים גבוהים. מאחורי הצמחים מתפתל שביל, שהרוסים סללוהו רק תמול שלשום.

בכל זאת מודד אותי האיש ומגלה רחמנותו אלי. הוא שוב לא מיעץ לי לעשות צעד כה מסוכן. הוא מעביר אצבעו על פני צוארו. כלומר, שאבין שכך עושים הגרמנים ליהודים. לא גרתעתי מהמעשה על אף הסכנה. קפצתי לנהר וחתרתי בידי האחת, בשניה החזקתי את בגדי. הצלחתי להגיע בשחיה לעברו של הנהר, מול הכפר ונייבו.

רטוב ותשוש נכנסתי לביתו של האכר הראשון שבכפר. בני ביתו של האכר הראו לנו פנים זועפות. לאחר שתיקה קצרה ומאופקת משהו מהם אמר, שלפני כשעה עבר במקום סיור גרמני. הם רק הראו לי את הדרך לסוקולי והזהירו אותי לשמור על נפשי ולמנוע פגישת עם גרמנים.

ביום החמישי הגעתי לסוקולי, שהיתה מלאה גרמנים. היהודים הסתתרו בבתיהם. צעירים פולנים הובילו אותם מבית לבית ועזרו להם להוציא יהודים לעבודות כפיה.

הייתי רעב מאד ונוכרתי, שכ־4 ימים שלא בא אוכל לפי. שתי רגלי מכוסות היו פצעים ויבלות. שכבתי עדיין במטה ולא היה לי במה להשתיק את רעבוני.

תוך הרהורים נוגים על המצב כולו ועל המאורעות של הימים האחרונים בפרט, שמעתי בכיות ויללות מקרוב ותפסתי מיד, שאכן הגיעו הגרמנים לרחוב שלנו וסוחבים אנשים מבוהלים לעבודות, תוך דחיפות ומכות. מיד נפרצה דלת ביתנו וקול אכזרי פקד לצאת מהבית, בצרחו „אללס היראוס!“ (כולם לצאת!).

הגרמני ועוזרו הפולני דוחפים ובוועטים אותנו מאחורינו ומובילים לבית הספר העממי, במקום שנמצאת המפקדה הגרמנית. צוו עלינו לעמוד ע"י קיר ולהסיר הכובעים. היינו כשלושים איש. על יד שולחן ישב קצין וחקר כל אחד מאתנו לפי התור. מי ומאיין? מה עשה אצל הסובייטים? ועוד שאלות אישיות. הוא העביר מבטו החמור על כל אחד מאתנו. בינתיים יצאה שמועה בעיר, כי יוציאו אותנו להורג ביריה.

הורים ובני משפחה התדפקו על דלתות הכומר וראש העיר, מניקובסקי והתחננו לפניהם, שישתדלו לבטל את רוע הגזירה. אולם הכומר ומניקובסקי לא היו מוכנים לשמוע ולהיענות לבקשות לתחנונים.

בינתיים הביאו אלינו ארבעה רוסים. אכר אחד בשם לשיץ שעמד ממולינו והוא מכפר ויפכי פנה בקול ואמר: אלה הם 4 רוסים ששוטטו ברחובכם ובגללם הובאתם אתם הנה. כעת הם בידינו ואין לנו עוד צורך בכם. הודו לה' כי נצלתם.

אולם, לא בנקל שחררו אותנו. אולצנו לנקות קודם את כל חדרי בית הספר ולטאטאם בבגדינו, לאחר כל עבודות הנקיון שוחררנו.

יום יום היו הגרמנים חוטפים יהודים מהרחוב ומבתיים לעבודות בויות שהמציאו והתעללו בהם. בין היתר היו מורטים את הזקן ובמקרה הטוב גזוו אותם במספריים, להנאתם ולצחוקם של הפולנים. בלילות היו הנוצרים מצביעים לגרמנים באיזה בתי יהודים יש למצוא צעירות והיו גם סוחבים אותן ממטותיהן. לא הועילו בכיות ותחנונים להנצל מצפירני הברברים. בימים הראשונים להכנסם של הגרמנים לסוקולי ערכו הפולנים מצעד תודה והבעת שמחה לגרמנים, והגישו להם זרי פרחים.

הקלגסים החומים הכירו תודה הדדית לפולנים ע"י כך, שאספו יהודים מכובדים עם הרב דמתא בראשם, לחצר הכנסייה. שם ערכו הצגה לפולנים, תחת מבול של הצלפות מגלבים הכריחו

את הרב ואת הנכבדים להתפשט עד החגורה ובמספריים לגזוז את הוקנים, אחד לרעהו, לרב, תלשו מחצית. זקנו והצליפו על גופו במגלב גומי עד זוב דם. זמן רב לאחר מכן נאלץ היה הרב לחבוש את סנטרו וראשו בתחבושות מהפצעים והחרפה, שנגרמו לו.

בכל יום גורשנו לעבודה ע"י גרמנים ופולנים כאחד. בעבדנו בכביש ביאליסטוק, היינו עדים להובלת אלפי רוסים, שבויי מלחמה.

בהתחלה פקדו הגרמנים שכל יהודי יענוד על זרועו סרט לבן ומאוחר יותר לתפור אות קלון בצורת שתי מטליות צהובות על החזה והגב של הבגדים.

אחד הגרמנים קיבל פקוח על חצרו של הפריץ ב, רוש". הוא היה נוהג להמציא תחבולות שונות כדי להתעלל ביהודים. היה מישוהו מברך אותו ע"י הסרת הכובע, קפץ הרוצה על היהודי ממרכבתו, מכה ומצליף בו עד זוב דם, על שהעיו לברכו. וכשהיה יהודי עובר לפני מרכבתו ולא מסיר את הכובע, שוב היה הסדיסט קופץ ומכה באכזריות על חוצפת היהודי לעבור ולא לברך.

בוקר בוקר אצנו, רצנו לשוק. שם חלקו אותנו לקבוצות ונשלחנו לעבודות שונות. זמן מסויים צורפתי לקבוצה, שנשלחה ליערות לעבודות כריתת עצים. קבוצה אחרת נשלחה לאסוף חלקי מכוניות ומנועים, שנפגעו ונשארו בצדי דרכים ע"י הסובייטים. פעם הובילו אותנו לעבודה באוטו משא, שהיה צמוד לגורר. הדרך הובילה בכביש המזוובייצקי. באחד הסבובים החדים, התהפך הרכב, הגורר והנגרר וכעשרים מאנשינו נפצעו קשה. אחד מהם, נחום בן יודל פייבל, המכונה „טרוצקי“ נדרס למות.

אחד ממפקדי הצבא בסוקולי היה הגרמני וגנר. הוא אהב ליהנות מהחיים ולא בחל מקבלת שוחד מיהודים, לא שמעתי, שהוא גרם צרות מיוחדות ליהודים. עם התרחקות החזית מורחה, נעלם הוא מהאופק שלנו. באותה תקופה נתמנה לראש העיר בסוקולי גרמני, אורח פולין (פולקסדויץ) המכונה אצלנו בשם מרשלק. הוא חי בתוכנו כשנתיים, מאז 1939 בימי כבוש הסובייטים. הכרנו אותו כעני מרוד וקבצן. הוא התגורר עם אשתו ובניו בבקתה עלובה ביער קריו'בה. היה עובר על הפתחים של אכרים, מכפר לכפר ומקבץ נדבות. במראהו היה מעורר רחמנות. היה מגודל זקן ארוך ולבוש בגדים מרופטים.

עם בוא הגרמנים לאזורנו, הוכיח את עצמו המרשלק כאיש חשוב. הוא נתמנה למושל בעיירתנו. ממלאים בהכנעה כל מוצא פיו ומספקים לו כל דרישותיו. מה שאין להשיג בסוקולי, מביאים לו מביאליסטוק. הוא, אשתו ובניו הולבשו כבני מלכים.

בתקופת שלטונו של המרשלק, נמנעו צרות רבות מיהודינו. כאשר הלשינו פולנים על 17 יהודים צעירים, שהם קומוניסטים פעילים והם נעצרו והושמו בכלא. סברו כולם שימיתו אותם ביריה. בעזרת המרשלק וביזמתו, שוחררו הצעירים. כמובן, שהדבר עלה בכסף רב, אך לזכות יחשב לפדות ממות. תמורת כסף אצל הגרמנים.

עם כל זאת לא סר הפחד מיום המחרת, להיפך, הוא גדל והלך מיום ליום. בלילות היינו אומרים „מי יתן בוקר“ ובבוקר „מי יתן ערב“...

הגרמנים היו עוברים מבית לבית ונוטלים מהיהודים כל מה שמצא חן בעיניהם, מבלי לפסוח על כלי בית שמושיים. מזוגות צעירים, שהתחתנו זה לא כבר והיו מסודרים פחות או יותר שדדו הגרמנים הכל ואפילו כרים ושמיכות והמסכנים נאלצו לשכב על רצפה קשה. גרוע מכולם התנהגו בעת ההיא שני גרמנים, שקבלו לידם נהול תחנת הרכבת. הם חטפו יהודים והתעללו בהם וכל מי שיצא בשלום מידיהם צריך היה לברך ברכת

הגומלין. מביאליסטוק הגיעה בשורה רעה, כי הגרמנים חטפו שם מאות יהודים, הכניסום לבית הכנסת הגדול ושרפוהו על הנמצאים בו. בעירות אחרות מסביב לביאליסטוק סגרו הגרמנים מאות יהודים במחסנים ובגרנות והציתו אותם על אנשיו. בעיר רוטקי, רצחו הגרמנים את כל היהודים והשאירו אך בעלי מקצוע, שהיו דרושים להם. בעיר טיקטין, "יעצו" הגרמנים ליהודים להצטייד בחבילת מצרכים אישיים לא גדולה ביותר ואמרו להם, שמוליכים אותם לגיטו ביאליסטוק. אולם, הובילו אותם מחוץ לעיר, ליערות לופוכובה, שם המיתו אותם בירות והשליכו אותם לבורות עמוקים. שהכינו למטרה זאת לפני כן.

רבים נקברו חיים ליד גויות הנרצחים. גויים ספרו, שזמן רב אחרי שכסו במו ידיהם את הבורות בעפר, פרפרו אלה, שנקברו בעודם בחיים מתחת לאדמה.

ניסל לפצינסקי מסוקולי, שברח בזמנו לביאליסטוק ממצוקת הגרמנים, איבד את עצמו לדעת. מביאליסטוק הובלו קבוצות יהודים להשמדה בעיר פרוזני. יהודים אמידים יותר שלמו ליודנראט סכומים ניכרים ופדו את עצמם זמנית מעבודה וממשלוחים.

רבים מיהודי ביאליסטוק הגיעו לסוקולי, כדי למצוא מקלט, "עד יעבור זעם" בעירם וכן מחוסר אמצעים להפדות ע"י היודנראט.

גם עיירתנו חתה בתור להשמדה.

מושב הזקנים בביאליסטוק

בחודש ספטמבר 1939, בראשית הכבוש הסובייטי, הוסל על ידם מושב הזקנים היהודי בביאליסטוק. הזקנים הועברו לארמון הפריץ המזורי, כ-8 קילומטרים מסוקולי. הפריץ נמלט לחוץ לארץ וארמונו עמד ריק. לאחר נסיגתם של הסובייטים בשנת 1941 הגיעו הזקנים, גברים ונשים לסוקולי רעבים ותשושים ועברו על הפתחים, בבקשם מזון. הם התמקמו בבתי המדרש ומצבם היה בכי רע. מאוחר יותר אורגן עבורם מטבח ע"י יהודי סוקולי והכינו תבשילים חמים למסכנים ולכל הפחות מנעו מהם את החרפה לפשוט יד לעת זקנתם.

יום אחד הגיעו לסוקולי אנשי גסטאפו מלומזיה וראו את הזקנים בבית המדרש. מיד יצאה שמועה בעיירה, שהזקנים יוחזרו למושבם בביאליסטוק. אחדים מהישישים, שכוחם עמד להם עדיין, באו לשאול את פי הרב ואת חברי היודנראט אם אמנם יעבירו אותם לביתם לביאליסטוק. ...אם חלילה אין אמת בדבר, שמא מוטב להתחבא...

למחרת הובילו את הזקנים בעגלות של אכרים, כביכול, כפי שנאמר להם לביאליסטוק. אך מה נוראה היתה האמת! הם הובלו לבית העלמין החדש בסוקולי ונורו שם עד האחרון. הם הושלכו לבור רחב ועמוק, שהוכן לפני כן ע"י היודנראט. הטוחן הנוצרי קרינסקי, שביתו גובל עם בית הקברות, סיפר למחרת שהופרעה שנתו מקולות יריה וזעקות שברי, שעלו עד לב השמיים. מעטים מהזקנים ניסו לברוח מהבור והם נורו קרוב לביתו. למחרת ראה קרינסקי שלוליות רחבות של דם הנרצחים. לפי דבריו נדדה שנתו במשך לילות רבים וסיוט הרצח האיום לא סר ממנו.

יום אחד מהימים ההם

יום א', 1.11.1942

יום 1.11.1942 היה בהיר ושמש החורף שפעה קרניה על עיירתנו. היה זה יום א' בשבוע והיינו חפשיים מעבודות כפיה. היו כאלה ששמו צעדיהם לכפרים הסמוכים, לבתי אכרים במטרה לרכוש קצת מזון. אחרים טרודים היו בגמירת עבודות הזמנה שונים מהאכרים, כגון: מגפיים אצל הסנדלר, בגדים אצל החייט ועבודות אחרות. תמורת מזון.

אני עזרתי לאבי בעבודתו, שהגרמנים הטילו עליו לבצע לטובת משק „קריו'בה“, אפילו ביום א', יום המנוחה, כביכול. תוך העבודה קראו לי חברי לצאת אליהם החוצה ולחשו באוני סוד, שהם אוספים כסף לשם רכישת נשק. לאחר ששלשלתי לידם 200 מרקים צורפתי לחמשיה עם עוד ארבעה חברים. עד אז אורגנו כבר מספר חמישיות, אולם חמישיה אחת לא ידעה על קיומה של רעותה. מחמת זהירות. כיון, שהיינו עסוקים בעבודות כפיה במשך כל ששת ימות השבוע, נדברו חברי החמישיה שלנו להפגש ביום א' הבא ביער איצ'קי, מרחק קילומטר אחד מהעיר, כדי להכין שם מקום סתר ובטוח לנשק.

נדע לנו, שקיימת אפשרות סבירה להשגת נשק בכמות רצויה, אך לכך יש להשיג סכומי כסף הגונים. אך מאיין להשיג את הכסף? וזאת הבעיה...

השעה אחת אחרי הצהריים. האכרים יצאו מהכנסיה לאחר התפילה ומתפורים איש איש לכפרו הוא. לא עבר זמן והנה אצים רצים האכרים חזרה לעיירה. מי אל החייט שלו, כדי לקחת ממנו את הבדים שמסר להפירה ומי לסנדלר כדי לקחת ממנו נעליים, או מגפיים.

אנב, הם מוסרים בסוד, שהמטסקומיסר עובר מכפר לכפר במכוניתו ופוקד להעמיד לרשותו למחרת בשעה 6 בבוקר 600 עגלות רתומות לסוסים בעיירתנו — סוקולי.

אע"פ שהאמטסקומיסר לא רמז לאיזו מטרה דרושות לו העגלות. משערים האכרים בשכלם הפשוט, שעומדים לגרש את היהודים מסוקולי. על כן באו כעת האכרים במרוצה ובבהלה כדי להציל את סחורותיהם בעוד מועד מידי היהודים, המיועדים להשמדה. אחותי לאה באה בריצה וביללה קראה, אבא אבא, לשם מה אתה ממשיך לעבוד? האין אתה רואה את המהומה והיאוש, שאחזו בעיירתנו? יהודים אורזים את חפציהם מהבתים ומנסים להסתירם בכל מקום שניתן. אוי ואבוי לנו!

אבינו נשאר עומד במבוכה וידיו מורדות. אני מיד עזבתי את העבודה ורצתי במהירות לאחי אברהמל כדי להועץ אתו מה עלינו לעשות.

אני פוגש את אברהמל בתוך קבוצת הנגרים, העובדים בחצר האמטסקומיסר. חיים יהושע אולשה נמצא ביניהם ופונה אליהם בדברים.

אנשים רודפים אחרי ושואלים מה לעשות? שמא להתפור ולברוח מהעיר?! לא ידוע לי מה עומדים לעולל לנו, וכי סבורים אתם, שהאמטסקומיסר מגלה לי הכל? הוא הבטיח לי, שנוסע אך לביאליסטוק אותו הדבר טוען עוזרו, פישצ'טובסקי.

האכרים, לעומת זאת טוענים, שהימח שמו עובר במכוניתו בכפרים ומומין עגלות ריקות למחרת בבוקר. אין אני מסוגל לגרום לפניקה ולהגיד שאחינו בני ישראל יתפורו ויברחו ומאידך, חלילה לי מליעץ להשאר בסוקולי ולחכות לקורות יום המחר... ומוטב שיעשה כל אחד לפי שקול דעתו וחשבונו. והוא מוסיף:

מהיודגראט בביאליסטוק הגיע אלינו אמש מכתב, שגירושם נדחה עדיין ואפשר להניח שהגרמנים יפתחו בחסול היהודים בערי הסביבה, הקטנות. אנו מתפזרים. מתקרבות שעות הדמדומים. בדרכנו אנו נתקלים ביהודים וחבילות על גבם. הם חומקים חרש ובמסתוריות דרך סמטאות לכוון יציאה מהעיר. אנו מקנאים בהם, שהם כבר החליטו והספיקו לארוז את מטלטליהם. את חפצי ביתנו אני מעביר לעלית הגג, שם מתגורר איצ'לה בן ישראל חיים. משער אנכי, שזוהו מקום בטוח והשוודים לא יעזו לעלות שמה בלילה ולנגוע ברכוש מתחת לאפם של הג'נדרמריה. גם לא יעלה לפי דעתי, בדעת הגרמנים לעלות ולחפש. כי מי בטוח יותר מאיצ'לה, מצחצה הנעליים של הג'נדרמים וכן בית אצלם? ... משוחרר הוא מלענוד את אות הקלון ולפי בקשתו העבירו אותו לביתנו, לאחר שסלקו את בני משפחתנו מהבית שלנו — למענו. בחוץ החשיך. בסמטא, ע"י הכניסה האחורית למעונו של איצ'לה, מתאספים אנשים, ביניהם רב העיירה ור' משה ליפא שולמייסטר. מחכים בכליון עינים, שיצא איצ'לה ותשובה בפיו מאת ה'נדרמים. בענין — 600 העגלות שהוזמנו, איצ'לה חוזר ומודיע, שהכובסת של המפקד נעדרת מהבית וגם צ'פקין אינו שם. אבל אחד נחות דרגה אמר לו, שהעגלות מיועדות להובלת עצים מהיער והיהודים יכולים בשקט לשכב לישון ולא לדאוג.

אבל התשובה אינה מתגבשת עם המתיוות השוררת במוחינו. השעה כבר מאוחרת. אני רץ לאחי אברהמל. אנו מכינים צידה ולוקחים אתנו משור, גרזן ואת חפירה קצרה. בחשכה משרכים את דרכנו מהעיירה, אני, אחי אברהמל וולול בן מוטקה. כדי שלא יבחינו בנו הבריות, שמנו צעדינו דרך שדות. מרחוק שמענו שריקת קטר הרכבת והד שקשוק הגלגלים של הקרונות. השתרענו על הקרקע החרושה עד חלוף הרכבת הבלתי מוארת. באישון הלילה הגענו לכפר „איצ'קי ג" ועלינו לגרנו של מידענו, האכר ולאדק. הגורן עמד פתוח לרווחה, כמנהג המקום. התחפרנו עמוק בתוך ערימת השחת. הריח החריקי של השחת לא השאיר לנו מקום להרהורים על העייפות ועל המתרחש סביבנו. מיד שקענו בתרדמה עמוקה ובשנת ישרים.

יום ב' 2.11.1942

אין אני יודע להעריך כמה שעות ישנו באותו לילה. יריות חזקות ותכופות הקצונו. פקחנו עינינו מול קוי האור שהדרו דרך הסדקים של הגורן. ירדנו לפתח הגורן והיריות עדיין נמשכו בכל עצמתן, כנראה לא רחוק מאתנו. לאור הסכנה, החלטנו להתרחק מה שמהר יותר, מהמקום. הלכנו, כמעט בעצירת נשימה ובמתיוות ובדרכנו שמענו טרטור גלגלים. אין ספק, שאלה הן העגלות של האכרים הממהרות לסוקולי.

בעמקי היער, אליו הגענו, נתקלנו בשני נוצרים. שאלנו אותם מה נשמע בעיר? הם לא השיבו לשאלה, אך הצביעו לכוון, שם נוכל לפגוש עוד יהודים נמלטים מסוקולי. הבחנתי במבטם הנוקב של שני האנשים לעבר מגפינו ודי לחכימא ברמיזא... אם זאב מוטקס (וולול) דן אותם לכף זכות, באמרו, שהאנשים מוכרים לו, כתושבי כפר ניוויסקי. כעבור דקות ספורות נתקלנו באליה, בן ישעיהו לנגלייב, באשתו ובשני ילדיהם וכן בחיים סורסקי. הוא ספר לנו, שעדיין חולה מהמכות, שספג מגרמני אכזר על יד תחנת הרכבת, לפני מספר חדשים. באין אונים שכב בלילה על הקרקע הרטובה וספק, אם יספיק לו כח

להגיע עד כפר יבלונבה, לבית מכרו, אצלו הפקיד רבים מחפציו, מחשש לבאות. אנו ממשיכים בדרכנו ומפנים מבטינו אחורה על חיים סורסקי, הנשען על מקלו ומתאמץ להתקדם. ביער אנו פוגשים עשרות גברים ונשים עם ילדים בורעותיהם. הילדים מתיפחים מרעב ומקור ואמותיהם בוכות על מר גורלן.

בין ההולכות אנו מבחינים במאטל לפצינסקי ותינוקה בורעותיה. היא נישאה לפני שנתיים להרשל, בן יעקב מאיר. היא מפצירה בבעלה, שלא יעזוב אותה ואת תינוקה ברגעים כה קשים וגורליים. הלאה רואים אנו את אשתו של פיבל לב המבכה את שני בניה, ישעיהו וברוך, שנעלמו מעיניה ואין היא יודעת היכן הם....

קשה לנו לשאת את גודל צערן של האמהות המיניקות את עולליהן ואנו מחליטים להסתכן לכפר איצ'קי א', במטרה להשיג חלב ובאותו זמן לשמוע חדשות, על המתרחש בסוקולי. אנו משערים, שהרבה לא יודע לנו, כי תושבי הכפר לא יצאו העירה לתפילה בכנסיה, למרות התג הנוצרי וכי סירות גרמנים אורבים בכל השבילים ואינם מרשים להכנס. או לצאת מהעיר.

עדיין נבצר מאתנו לדעת את פשר היריות, שהדהדו בשעות הבוקר. היום היה נאה, הערב פרש את שלטונו על פני היער, מלווה רטיבות. לא הצלחנו להגיע לאיצ'קי, כפי שרצינו וכמובן הרצון להביא חלב עבור התינוקות עלה בתוהו.

נפרדנו מהיהודים בשתיקת אבלים והמשכנו לכפר האחר — ניוויסקי, כדי לנסות למצוא מקום לינה. הגענו לכפר ועברנו אותו לארכו ומה נדהמנו, שלא נמצא תושב אחד שמוכן היה להרשות לנו לעבור את מפתן משקו, למרות שכמעט כולם הכירו יפה את וולול.

לבסוף נסינו תחבולה בעזרת חבילונת טבק, שתחבנו לידי אכר אחד. זה פעל! הוא הוביל אותנו לגורנו ומיד נעלמנו בתוך הקש המריח.

טרם הספקנו להרדם ודלת הגורן נפתחה בחריקה. האכר העיר אותנו בזעקה חרישית: מהר, מהר יהודונים המלטו ממשקי, הגרמנים נמצאים בכפר!

כהרף עין קפצנו מתוך הקש המחומם ורצנו לעבר השדה. מסביב חושך מצרים ואין אנו מתמצאים בדרך ולאיוזה כוון ללכת. עצרנו והסתכלנו לעבר הכפר, שעמד בדומית מות. מיד עלה בדעתנו, שהאכר רמה אותנו. בלכתנו, נתקלנו בגורן, שעמד בודד בשדה, אך הוא היה סגור ומסוגר מכל העברים.

בחושך נאחזו רגלינו בגופת אדם. מי זה פה? שאלנו בידיש. מיד הכרנו לפי הקול, כי זה הופרשטיין הנכה. על ידו שכבה כפופה ומכורבלת אשתו ובחיקה, בתה בת השלוש. הם לא ישנו ורעדו מקור.

תמה אני, מר הופרשטיין שלא הצלחת למצוא עדיין מקלט אצל מכריך הרבים, האכרים, אתה ניהלת עסקים כסוחר תבואה, במשך שנים רבות?

הלואי, שישרפו כולם, מהראשון ועד האחרון, ענה הופרשטיין. לא מרשים ליהודי לעבור על מפתן ביתם. מחכה אני לאור הבוקר, כדי לחזור לסוקולי ולחלק את גורל היהודים, שנשארו שם, כי אין עוד בכוחי לשאת את היסורים. רעדה אחזה בנו, לשמע היאוש של האיש, שהעדיף להיות טרף לשיני הנאצים, מאשר למות ברעב ובקור בשדה הפתוח. ישבנו על ידם על הקרקע הרטובה, נשענים בראשינו על קיר הגורן ונוטים להרדם. אך הרוח החזקה והקרה מנעה מאתנו לשקוע בתרדמה. פתאום שמענו קולות זעקה הבוקעות מרחוק ומאפלת הלילה. הדם קפא בעורקנו. פחדנו להשאר במקום, שהוא קרוב מדי לעירנו והתרחקנו במהירות. בטרם עלות השחר הגענו לכפר סמנה. וולול מוטקס נכנס לביתו של אכר, אחד ממכריו

וידידו והתחנן להרשות לשלשתנו לשבת בגורנו עד הערב. התשובה היתה שלילית, בלאו רבתי... בעברו השני של הכפר הגענו לחורשה לא גדולה, שם פגשנו יהודים אחדים מעירנו. האשה הצעירה מאלה ריבצ'ט ובתה בת ה־14 התיפחו, בספרן לנו מה שעבר עליהן הלילה. כיצד התגבלו עליהן כנופיות שודדים פולנים ורוסים ושדדו מהן הכל ואפילו בגדיהן ונעליהן. גורל זה חלקו גם אנשים אחרים שהלכו בקבוצה אחת. אתן. כאן הצביעו על חנא קשביץ ועל איסר לודאביץ שעמדו יחפים.

הוברר לנו מעל לכל ספק פירוש זעקות הלילה, שזעזעו אותנו בשדה, שע"י הגורן.

יום ג' 3.11.1942

זאב מוטקס (וולול) הוביל אותנו ל„מושבות פישצ'ט" לביתו של מכר וידיד, — פאבל. האכר פאבל מדד אותנו במבט של אדישות וקרירות. בראי, התלוי על קיר ראינו את פנינו הבלתי מגולחים כי מזה שלשה ימים לא התרחצנו ולא עלה תער על פנינו. פאבל אפשר לנו להתגלח ולהתרחץ וקוינו להשתיק במקצת את הרעב. שהציק לנו מאד. בראות פאבל את מבטינו לעבר ככר הלחם, שהיה מונח על השולחן, חטף אותו בזריזות והסתירו מאתנו. לבקשתו של זאב להרשות לנו לנוח קמעא בגורן, ענה האכר בשלילה. בלית ברירה יצאנו מהבית וסחבנו את רגלינו לכוון היער הגדול שלפנינו.

בשדה הבחנו בשני אנשים רצים בבהלה. הלב אמר לנו, שאלה יהודים ומיד רצנו לקראתם. שמא יודע לנו משהו על העיירה. כאשר התקרבו אליהם, ראינו 2 דמויות חוזרות כסיד ואגלי זיעה ניגרים מפניהם. הם דמו יותר למתים מאשר לייצורים חיים.

הכרנו בהם את שני הקצבים מסוקולי: שמואלקה פליער ואליה ויינקראנץ. שניהם ספרו, שביער ימיולקי, חטפו גרמנים, משומרי הגשר, כשלושים יהודים ואותם הקצבים בתוכם. הרוצחים העמידו את קרבנותיהם אל הקיר וירו בהם ורק הם, שמואלקה ואליה הצליחו להמלט בדרך נס. הם אך גמרו את ספורם המזעזע ומיד המשיכו בריצתם.

אנחנו לא ידענו מה לעשות. את ללכת היערה, מאין שנסו הקצבים, או ללכת בעקבותיהם. זאב החליט בכל זאת ללכת לכוון היער. עברנו על יד שתי בקתות, משם יצאו יהודים, בני עירנו, ביניהם: שני בניו של ברל לייבל, הרשל זילברשטיין וזיידקה קפלן. אנו מקנאים בהם, שמצאו אכרים טובים המחזיקים אותם במשקם. היהודים הללו הסתכלו עלינו בסקרנות וחשבו אותנו לבאים זה עכשו מסוקולי. אנו לא מעיזים להעמיק לתוך היער, פן נתעה. בפאת היער מצאנו גבעה מסובכה בענפים ובחרנו במקום זה למנוחה.

עינינו העייפות נעצמות, אך העצבים המתוחים לא נותנים לגופנו מנוח. אנו מבחינים במרחק מה מאתנו אכר ישיש גורף עלים יבשים, שנשרו מעצי היער. נכנסנו לשיחה קלה אתו. הוא הציג עצמו — שיקורסקי. נראה, שהוא מבין לרוחנו ומסביר לנו, שביתו נמצא אחורי הגבעה. הוא מסתכל בנו, מהרהר ומוסיף בתמימות: אם תרצו ללון אצלי, תוכלו ללכת בכוון לשם. הוא מצביע בידו — להיכן.

באותו ערב יצאנו מהיער, כדי להגיע שנית לביתו של „ידידו" של זאב — פאבל. מהבית הניחו שני כלבי זאב נרגזים לקראתנו, הנכונים לטרוף אותנו.

אין זאת, חושבים אנחנו, אלא תחבולת האכר, כדי להפחידנו מלגשת לביתו. נרתענו ונסוגנו אחורה, תוך ידוי אבנים על הכלבים לשם הגנה עצמית. אנו חשים שרגלינו שוקעות בעפר הרך של השדה התרוש. על אף הנביחות של הכלבים התקרבו לבית פאבל. מבעד

לשמש החלון הבהב נר דולק. האכר מרשה לנו להכנס לרגע, אך מסרב לבקשתנו להשאיר אותנו תחת צל קורתו ולהושיט לנו פרוסה, להחיות את הנפש. הוא מספר, שהגרמנים הדביקו אזורה חמורה בכפר, שאם ימצא יהודי בבית נוצרי, ימיתו ביריות 150 איש מביניהם. אנו מפציירים בפאבל להרשות לנו ללון בגורן, אך לילה אחד. מנסים לשכנעו ולדבר על לבו ומצפוננו הנוצרי. אנו מסבירים לו, שאין לא לפחד. גם במקרה שיגלו אותנו יוכל להכחיש, שידע על קיומנו ושנכנסנו לגורן שלא בידיעתו. אבל האכר התעקש ולא רצה לשמוע אותנו. פשוט דחף אותנו החוצה ורק הראה לנו כוון לכפר אחר.

לאחר שיקול דעת קצר החלטנו להתקדם בכוון נגדי מכפי שהראה לנו פאבל. נסינו להכנס לבית אכר אחר ומה גדולה היתה הפתענו הנעימה, כאשר פתחנו את הדלת וראינו בבית את האכר שיקורסקי, שגרף בצהריים עלים יבשים ביער.

אין אתם יהודים יחידים בביתי אומר לנו הצדיק שיקורסקי. ראו והוכחו, שבכל פנה יושבים פה יהודים כמוכם. מיד הוביל אותנו האיש המושיע לגורנו.

נדבת לבו ונכונות להקריב את חייו למען יהודים נרדפים עד חרמה נוגעים עמוק ללבנו. משמע, האכר הפשוט שיקורסקי — מצפון העם הפולני ומחסידי אומות העולם. בימים נוראים של שלטון הרשע והשתוללות רוחות השאול דרך כוכב באפלה, כך אנו מהרהרים על מטיבנו ומיד שוקעים בתרדמה עמוקה.

יום ד' 4.11.1942

לפנות בוקר, בעוד שהכל מכוסה שכבת טל התגנבנו למול המושבה, שבפאת היער, מקום שם נמצאים שני בניו של ברל לייבל. מה שעלה לנערים בעתיד לא ידוע לי עד עצם היום הזה, אך האכר הבטיח לנו לשמור עליהם ועל שלומם עד סוף המלחמה. לאבי הנערים, מוסיף האכר לא שחק המזל. גרמנים גלו אותו בעלית הגג, כשהוא מכורבל בתוך כסות וזכרים ורועד מפחד והוא הלך בדרך כל יהודי סוקולי — להשמדה. האכר מסתכל בחיבה על הנערים, שהקשיש ביניהם בגיל 14 והצעיר בן 11 וחובק אותם לגופו.

קנינו אצל האכר קצת מזון וחזרנו ליער. יערות הסביבה נושאים שמות: סאמאנה ופישצ'טי. פגשנו שם כמה מאנשי סוקולי והחלטנו להכין לנו הפירה עמוקה יחסית ורחבה שישמש לנו מחסה ליום וללילה ושיספיק בו מקום לכולנו.

אך נסינו לתחוב את האת לאדמה ולנגד עינינו הופיעו פולנים אחדים שארבו לנו כנראה מקודם. יצאנו מפגישה זאת בשן ועין והסתלקנו מהמקום כל עוד רוח בנו. ניכחנו, שאף ביער הגדול סאמאנה אין מקום בשבילנו, היהודים.

עברנו לחורשה קטנה, של 200 עצי לבנה, בערך. המקום התאים לנו ויכולנו משם לראות את הסביבה, בעוד אנו מוסתרים מעין, כהלכה. במקרה, שיתקרב מישהו, נוכל להבחין בו מרחוק ולהתכונן להגנה.

לא עברו דקות וראינו, שנער פולני מתקרב לחורשה. הוא הגיע אלינו והציע לנו לקנות אצלו לחם וחלב, תוך העסקה שאל אותנו, אם גם מחר נשוב פה.

לא היינו מספיק מנוסים בזמן ההוא, כדי לחשוך בנער ובכוונתו להרע לנו. הודינו לו על המעשה היפה, להאכילנו.

כל אותו יום שמענו יריות לסרוגין, אך מפאת הד היער קשה היה לנו לקבוע מאיזה כוון יורים. מרחוק רואים אנשים חומקים בשדות. אפשר לשער, שהם אנשי עירנו. עם כל ירית

שפולחת באויר, משתטחים הם ומתקפלים על הקרקע, כביום כפורים כורעים ומשתחווים. רוצים לחמוק מהכדורים העפים והשורקים באזניים. יש להניח שכל אחד סבור, שדוקא לעברו יורים. עם רדת הערב וחלנו לעבר ביתו של שיקורסקי ללינת הלילה. לא רחוק מביתו, פלחו כדורי יריה מכוונים אלינו. שנינו מיד דרכנו והגענו לאכר המחזיק בשני הנערים של ברל לייבל. מבלי לשאול, עלינו לקומת הגורן. היו שם מיהודי עירנו, אך לא ידעו למסור לנו כל דבר חדש. שמענו הפעם יריה קרובה ומיד טפס ועלה לגורן שלנו גברתן עם אקדח שלוף בידו. הוא דרש למסור לרשותו כל דבר שנמצא אתנו והאיר את פנינו בפנס חשמלי. הוא איים להרוג את כולנו, במקרה של סרוב. מתוך ערימות הקש התחננו בפני השודד, שיאמין לנו שאין אתנו רכוש, וכי בחד מות נסנו מפני הגרמנים ולא הספקנו לקחת אתנו מאומה. הרש ברל שפירא לחש לאחי אברהמל לתת לשודד את שעון היד שלו, כופר נפשתינו, אך שלשתנו התכוננו לקפוץ על הרשע. אני וזאב בסכיני כיס ואחי אברהמל באומל פלדה, שהיה ברשותו כל הזמן.

המתנפל חש כנראה ביזמה הפתאומית שגילינו והעדיף להסתלק לפני שיפגע מידינו. לא עצמנו עוד עין ולפני עלות השחר נעלמנו חרש מהמקום.

יום ה' 5.11.1942

בדרכנו החדשה נתקלנו בשלמה יסקולקה ובעוד אנשים נמלטים. אשתו של הקצב שפירא מספרת לנו, שלנה אצל אכר ונרדמה בשלוח. לפתע הקים בעל הבית רעש אחרי חצות והתחיל לצרוח, שגרמנים הגיעו!... תוך המהומה הוריד מידה בכוח שעון זהב.

אנו מדברים ומבחינים שמתוך ענפי העצים הגיח לקראתנו ברנש גבוה, פוזל בעיניו ומתכוון לירות בנו, או פשוט להפחידנו. היה זה פועל תחנת הקמת בפאזוכה הקרובה. בימים אלה הוא העדיף לשדוד יהודים ובעיקר נטפל לנשים, בחפשו תכשיטים. הוא נעלם מעינינו כלעומת שבא. סברנו, שרץ להזעיק גרמנים.

לחורשת עצי הלבנה הגיעו עוד יהודים מסוקולי וביניהם שני צעירים מהעיריה רוטקי. הם נלוו בדרכם להרשל זילברשטיין. הם ספרו על מספר אנשים, שהצליחו לברוח מגיא ההריגה, ברוטקי. הם עצמם עבדו במחצבה, בכביש י'בה. ביום ב' שעבר הגיעו כרגיל לעבודה ומיד הבחינו בהרג המוני שנעשה בפועלים היהודים. אין בפיהם מלים לתאר את הנס הגדול שקרה להם באותם רגעים וכיצד נשאו אותם רגליהם, כחץ מקשת רחוק מהמחצבה. זיידקה רצ'קובסקי מספר לנו כיצד נשדדה בתו של רוסוחצקי על ידי זדים. היא עבדה כמזכירה של היוזנראט וברשותה היה סכום גדול של כסף צבורי.

אלינו מתקרב כפרי וגרון מתחת לבית שחיו. המבט שלו חשוד. הוא חולף על ידינו ומטפס על עץ, כדי לגזום זרדים לצורך עשיית מטאטאים. התקרבו אליו ועזרנו לאסוף את הזרדים, כדי להתחמם קמעא. כשהערימה גבהה, הוא ירד מהעץ ומיהר להתרחק.

לא חלפה כמחצית השעה ונמצאנו מוקפים על ידי 5 צעירים נוצרים. פניהם משולהבות ועיניהם רצחניות. ארבעה מהם שלפו סכינים ארוכים ואחד מהם פוקד עלינו בשפה הרוסית כשבדו רמון יד, להסתדר בשורה. בידו השניה הוא מוריד מידינו את השעונים ודורש נוסף 10 מרקים מכל אחד מאתנו. חשבנו, שבזה ניפטר מהם, אך הם לא הסתפקו ודרשו שנחלוץ את מגפינו מהרגליים. אני מסתכל מסביבי ורואה את הסכינים המכוונים לעברי. כהרף עין הרגשתי, כאלו כנפיים צמחו לי. התחמקתי מהסכנה האורבת לי ופתחתי בריצה

מהירה — כצבי. כעבור זמן מעדתי ונפלתי על הקרקע חסר אונים. על ידי עמד אחי אברהמל, שכמוני הצליח לברוח מהשוודים, מבלי למסור להם את המגפיים.
— «עליך לברך ברכת הגומלין», אומר אברהמל. «אותך רדף רוצח וסכין שלופה בידו ונס קרה, שלא השיג אותך»!...

היו אלה, «פרטיונים». פרוש הדבר, שאפסה גם תקותנו להצטרף ליחידת פרטיונים. כאלה הם פרצופיהם!... כולם, כולם נגדנו! למה ומדוע?!

ושוב מאורע: לקראתנו רץ רוסי וחוסם את דרכנו. הוא נמוך ועל פניו סימני מחלת האבעבועות, עיניו קטנות ועצמות למחצה. ביד האחת רמון יד ביד השניה לוטף בקבוק יי"ש. הלוכו לא יציב ועושה רושם כעכביש מכוּעַר. הוא הבחין במרחק מה בבחורה ומנסה לרוץ אחריה. אך היא הצליחה להתרחק ממנו, בזמן.

נראה לנו כבלתי אפשרי להשאיר באזור היער פישצ'טי. כנופיות פולנים ורוסים מאיימות עלינו על כל צעד ושעל, הן ביום והן בלילה.

אנו מהרהרים, שמה כדאי לחזור לסביבת עיירתנו — סוקולי. יתכן, שכנופיות השוודים לא יסתכנו במוזותיהם בקרבת הגרמנים? ... מכל מקום אפסו כוחותינו כיום ואנו מחליטים לחפש מחסה ביישוב הקרוב. לרוע מזלנו שוב ושוב דולקים שוודים בעקבתנו. אנו רצים בשארית כוחותינו והם אחרינו. הגענו לכפר קלוסקה, אני, אחי ואשה צעירה מטריסטינה, שנעלה האחת בידה, בעוד שהנעל השניה אבדה לה בריצתה והיא יחפה.

למזלנו, נתקלנו באכר שהכיר אותנו היטב. הוא הציב סולם לגורנו ואמר לנו לעלות ולשכב שם בשקט. בהחויקו את הסולם, העביר את אצבעותיו על פני פנתות מגפינו.

לאשה הצעירה הוא לוחש לבוא לשכב אתו, אך היא מתחננת בפניו שיעזבנה, בתרוץ, כי אורח נשים לה. אחרי חצות מעירים אותנו. לפנינו עומד בעל הבית ופנס רוח בידו. הוא מושיט לנו סיר, מלא פתיתים עם חלב וכפות. לא ידענו כיצד להביע לו את תודתנו.

עם הנץ אור היום אנו חומקים חרש מהגורן. אחרי הכפר אנו נתקלים באנשינו, שנפרדו מאתנו בעת השוד ביער. פניהם לא כתמול שלשום. כולם יחפים ומכורבלים, עטופים בסמרטוטים במקום בגדיהם הטובים של אתמול. ראשיהם מושפלים עד עפר, כאלו היו מתביישים מעצמם. הם נסו לספר לנו את קורותיהם לאחר השוד, אך לא הספיקו לבטא משפט ושוב שמענו קולות ופקודות ביער כאתמול.

אני ואחי, כשמגפינו עדיין על רגלינו ברחנו כל עוד נפשנו בקרבנו. הגרון יבש מצמאון, רגלינו כושלות, אך סוחבות אותנו למתבן הראשון שבכפר. אנו נשענים על גבי אבן, אחורי המתבן. האכר הבחין בנו ומיד בא לגרשנו. בקשנו ממנו לגימת מים והמשכנו להסחב.

עברנו על יד שומר לילה של הכפר ושאלנו לכוון הדרך לסוקולי.

מה? פלט השומר, אחם מתכוונים ללכת מרצונכם לגרמנים? הם יירו בכס מיד! הם יעשו בכס, כפי שעשו עם כל היהודונים שלכם! הוא הצביע לנו על נקודה אפורה במרחק והוסיף: לפניכם הכפר נייביסקי! שם תמצאו את אחיכם היהודים.

יום ו' 6.11.1942

בקצה היער, שעל יד הכפר נייביסקי פוגשים אנו משפחות יהודים, אנשים, נשים ותינוקות בזרועותיהן. אכר נוצרי מקושש ענפי עצים ומכין מהם סוכה עבור הנשים וילדיהן, להגן עליהם קצת מפני הקור והגשם. גומלים לו כתמורה 10 מרקים.

נוסף לכך מביא האכר מביתו דלי מלא תבשיל חם ומחלק ממנו צלחת לנפש, תמורת מרק אחד. לעזרתו של האכר בא אחיו. שניהם פעילים מאד. הם אוספים את הכסף ומשתדלים להשביע רצונם של „הלקוחות“.

שני האחים מציעים גם מקומות לינה, תמורת תשלום מיוחד. הם שכרו מרתף של תפוחי אדמה אצל מישהו בכפר. לשם מביאים את אורחיהם היהודים ודואגים למצע קש. יש לאחים חוש מסחרי והם נהנים מעסקות מכניסות, הם מרויחים מיהודים, מבעל המרתף ומופיעים כעושי חסד עם נרדפים, בימים טרופים אלה וזוועות המלחמה. ספור על שני האחים אפייני במיוחד ויחסם ליהודים מפתיע על רקע היחס העויין של כמעט כל יתר האכרים. שתי עשרות היהודים, הנהגים כעת מחסותם, עברו לפני כן מבית לבית בבקשם מחסה, לחם, אך נענו בסרוב מוחלט ואף גורשו באכזריות. בגדי היהודים היו קרועים ובלויים, לאחר שנשדדו כבר קודם ע"י כנופיות פולנים ורוסים.

אני ואחי החלטנו ללכת למקום, בו נמצא בן-דוד שלנו, משה מאיק. הוא מצא מחסה אצל נוצרי, אחד מידידיו הטובים. בדרכנו, פגשנו שתי משפחות מסוקולי: את רוטוחצקי, אשתו ושני ילדיהם ואת האופה מוויסקי, אלתר רדזילובסקי ומשפחתו.

הם ספרו, שאך היום יצאו מסוקולי. הם הסתתרו כל הימים בעלית הגג, בביתו של האופה וראו דרך סדקים את המתרחש בסביבתם:

למחרת כניסתם של הגרמנים לסוקולי, הוציאו את כל היהודים שמצאו בביתם והובילום לשוק, שם חכו להם עגלות רתומות לסוסים. בכל עגלה הושיבו 3 יהודים. בעגלה הראשונה הושיבו את הרב והאחרונה היתה עמוסה לחם, עליה ישב לייבל אוקון, חבר היודנראט. בעוד היהודים חכו בשוק לגרוש, רץ האמטסקומיסר כמטורף אנה ואנה רוגו ומשתולל ואקדחו בידו. לפי חשבונו, היה צריך לשלוח יותר יהודים מסוקולי לשם כך הוזמנו כלי רכב רבים והנה לצערו הרב נאספו סך הכל כ־300 איש והוא נאלץ לשחרר כ־500 עגלות מיותרות.

בנימיניקה רחלסקי, צעיר משכיל, נכה ברגליו, קצה נפשו ממעשיהם של הרוצחים קפץ ממקומו והתנפל על האמטסקומיסר באגרופיו הקמוצים. הנתקף ירה ברחלסקי והמיתו במקום. רבים היהודים שגורו באותו יום בנסותם להמלט מהמות, ביניהם נכד של אלי הנגר, הרשל שבייצניק והרוקח היהודי.

בדרכנו הלאה נתקלנו בבנו הבכור של חיים לייבל הסנדלר — שמואלקה קארפ. תוך בכי ספר לנו קראפ, שכל השבוע התרוצץ בסוקולי והיה שוכב בפח אשפה בין חביות ריקות וארגזים שבורים. בלילות היה מתגנב לתוך בתים ריקים מאדם, כדי למצוא משהו לאכול. הגרמנים ערכו סריקות בבתים העזובים וסכנה היתה אורבת לקארפ בכל רגע. הוא החליט על כן לחמוק מהעיר בעת הלופי המשמרות אמש, והנה עומד חסר אוגים לפנינו.

לא רחוק מיער ימיולקי חוצים אנו את מסילת הברזל, המובילה בכוון אחד לעיר לומז'ה. מרחוק אנו מבחינים בגרמני, הפוסע לאורך הגשר. במשנה זהירות עקפנו כל נקודה מסוכנת ובדרכים עקלקלות הגענו לבסוף לבית, שבו צריך היה להמצא בן דודנו משה מאיק. נשמעה נביחת כלב ובעל הבית יצא אלינו ושאל מה רצוננו. ענינו, שאת קרובנו מאיק, הנמצא כאן מבקשים אנו לראות. האיש הכניס אותנו לחצר והראה לנו מקום, בין ערמות התבן, שבגורן. לא הלפו דקות ולאזנינו הגיע קול בשפה הרוסית. מישהו שאל את האכר, אם לא הבחין בשני יהודים. לא! ענה בעל הבית והקול נדם.

אין אני זוכר כמה זמן שכבנו בגורן, אך זכור לי היטב, כי לא היה לנו כל צורך לאכול ולשתות. תשוקתנו היחידה היתה לישון, לנוח ולנוח.

לפנות ערב קרא לנו האכר. ירדנו מהמצע שלנו ויצאנו בעקבות בעל הבית החוצה. חושך כבר היה מסביב. נכנסנו לתוך מרתף של תפוחי אדמה ולהפתעתנו היו שם מיכאל מאיק ובנו משה וכן האחים פלוט. התחבקנו והתנשקנו איש עם רעהו בתוך האפלה, ששררה במרתף ובנקל יכולנו להבחין בכל אחד מהם לפי קולותיהם. כל אותו לילה ישבנו על תפוחי האדמה והתייעצנו בקשר לגורלנו ומה לעשות בעתיד. בטרם האיר היום, יצאנו לכוון היער איצ'קי והכפר נייביסקי, שם היה רכזו של משפחת יהודים.

השוחט ישחט

היה זה ביום ב' בבוקר. השמים היו כבדים ומכוסים עננים. ברוגזה ירדו פתיתי שלג רטובים וכסה הכל בלובן, כבתכריכים. אני ואחי נדדנו בשדות כשני צלי מתים. מזמן לא בא אוכל לפינו, אולם אין אני זוכר כמה ארך זמן זה!.. בהגיענו לקצה היער נייביסקי נתקלנו באותם היהודים, שנפגשנו אתם קודם על יד סוכת התבן, אולם מספרם גדל מאז. רבים מהאנשים קשה פשוט להכיר. אין לתאר בשפת אנוש את העזובה והמסכנות בהם נמצאו שלדי האדם. שמענו מסביבנו אנתות עזרה, רעב, צמאון, בכי ילדים וזקנים ויאוש שאכל את כולם כארבה. משעה לשעה נוספו יהודים, אחים לצרה.

הזוהו יער איצ'קי, משוש בני הנוער שלנו? ... לכאן היו נוהגים יהודי סוקולי לצאת בשבתות, אחרי הצהרים ולהנות מזיו השכינה. כל גזע, כל עץ היה קרוב ומוכר. לאן שלא תפנה מבט, מצאת חרותים שמות, תאריכים, רמזים של זוגות נאהבים, סיסמאות ועוד, ועוד. הכתובות היו מעלות וזכרונות, ככתבים חתומים. פה אתה קורא את תאריך יסוד תנועת בית"ר, שם אתה מוצא מודעה על קיום אספת חברי מחתרת. במקום אחר חרת מלמד דרדקי מזכרת לבקור תלמידיו ביער, בל"ג בעומר. ואפילו שמות של קיטנים מרחוק, שהגיעו לסביבה לנוח קיץ. כל אותם האורנים היפים והתמירים עומדים עכשו כעדים אלמים ומנענים בצמרותיהם על האסון הנורא, שפקד אותנו.

והנה, אך הגיע זה עתה יעקב קארפ, בן חיים לייבל הסנדלר. נעל קרועה קשורה בסמרטוט לרגלו האחת והשניה עטופה בסמרטוט צבעוני. ספרנו לו, שפגשנו את אחיו ביער והוא מיד הלך לחפש את עקבותיו. ראינו גם את ראובן, בן לייבוש בלומנבלט ואשתו הצעירה ועוד נשים ותינוקות רועדות בזרועותיהן. בסוכת התבן לא היה עוד מקום לבאים החדשים והם ניסו למצוא להם שותפים לחפירות ביער, כדי בעיקר להגן על התינוקות הרכים מקור ואבדון. תוך יאוש הגיעו למסקנה, שאין ברירה אחרת, כי אם לחזור העירה ולמסור את עצמם לגורלם, בידי הרוצחים הגרמנים.

סיפר לייבל גנדס, כי ביום גירוש יהודי סוקולי, היינו: 2.11.1942 בשעה 5 בבוקר, נמצא בין קבוצת יהודים, שחכו בתחנת קרושבה לבוא הרכבת, שהסיעה את הפועלים כדרכה, יום יום לעבודה במפעלי מסילת הברזל שבלאפי. אך כיצד הופתעו האנשים לראות במקום קרונות הנוסעים מודנבים אחרי הקטר קרונות משא. מיד הגיחה מכונית וממנה קפצו קלגסי הגסטאפו וכוונו רוביהם מול הנמצאים בתחנה. כ-200 איש התחילו לברוח לכל הכוונים בבהלה ובפחד.

לייבל גננדס היה בין 30 היהודים שהגרמנים תפסו והובילו תוך צריחות מכות ואיומים – לסוקולי. הם הורשו „לקפוץ” הביתה ולקחת אתם חפצי בית כטוב בעיניהם ולהתפקד כעבור 10 דקות בשוק.

לייבל גננדס מיהר הביתה ומבלי לחשוב הרבה טפס ועבר את גדר הכנסייה ומשם לעלית הגורן של הכומר המקומי. הוא שכב שם כיממה ובאמצע הלילה הבא התחמק חרש מהגורן והצליח לצאת את העיר. לדאבוננו הרב נוכח, שגם כעת אין לו קיום. הרעב והקור מאלצים אותו לחזור העירה להתמסר לחסדי הגרמנים.

אני עצמי התחלתי לחוש כאבי רגליים. נתגלו בהן פצעים ויבלות ובהלקן קפאו הכפות. זמן ממושך סבלי היה ללא נשוא ונאבקתי קשות עם הצרה הזאת, שהיתה למעשה אחת מרבות. באחד הבקורים אצל ולאדק מכפר איצ'קי ג', מסר הוא לאחי אברהם מכתב, כתוב ידיש ובעפרון, מאת יהודי, תושב סוקולי בשם אליעזר צ'רנייבסקי, המכונה „לייור שרה'קס” והמיועד לאשתו של הכותב. ולאדק היה בין מאות העגלונים, שהובילו את היהודים לגירוש והאיש צ'רנייבסקי שישב בעגלה אתו, בקשוהו לקבל את הפתק ולמסור אותו לידי אשתו דבורה'קה. צ'רנייבסקי בן החמשים ידוע היה כליצן כל הימים ומדרכו האחרונה כתב ברמזים לרעייתו, בתקוה שהכתב יגיע לידיה כשהיא מוסתרת מהגרמנים ומצאה מחסה בבית אחד האכרים. וכך כתב אליעזר: „אשתי אהובתי דבורה'קה, אל תפלי ברוחך. החזיקי את עצמך היטב ואל תאבדי תקוה. אני מרגיש לא רע ונוסע בחברתם של הרב והשוחט בעגלה אחת. השוחט ישחט את התרגולות ולא יחסר לנו מאומה”. בנימה זאת המשיך אליעזר צ'רנייבסקי לכתוב עוד מספר משפטים.

ידוע לי, שהאשה דבורה'קה נתקלה בסרוב מוחלט בכל מקום, שבקשה חסות ואפילו ארעית, אצל האכרים. היא חלקה את גורלם של יתר היהודים הנרדפים עד חרמה.

בעברי ביער, ראיתי את זלמן דוד גוזלצ'אני, חתנה של לאה האלמנה, גשען על גזעו של עץ אורן, עטוף בטליתו ותפילין על ראשו וורועו. זלמן דוד התפלל בכוונה תפילת שהרית ובדבקות התנועע אנה ואנה בעיניים עצומות. במרחק מה עמדה אשה צעירה ותינוק בוכה בזרועותיה. שניהם רעדו מקור. האשה פנתה למתפלל וניסתה להפסיקו בשאלה: 'אם צדיק הנך וירא שמיים, כיצד זה נענשת כה קשה? ... ואלה הפעוטים, תינוקות תמימים כמה חטאו? ...! כאן הצביעה האשה על העוללות והיונקים, שהתיפחו ויללו מרה, מרעב ומקור.

זלמן דוד המשיך להתפלל, כיצד זה יהיו להפסיק את תפילת „שמונה עשרה” באמצע, כדי לענות לשאלות אשה? ...!

מעמק הבכא האחד – למשנהו

חורנו לאכר, שאצלו נמצאים בן דודנו מיכאל ובנו, משה מאיק, הצלחנו לשכנע את בעל המשק סטאניסלאב קאלינובסקי והוא הרשה לנו להכין בונקר על יד הגורן והרפתות שלו. מצאנו להגיוני, לעשות את הכניסה לבונקר דרך אחת הרפתות, כדי שלא לעורר כל חשד אצל אנשים זרים.

במשך שעות ארוכות של הלילה הפרנו והרחקנו את העפר הכבד מהחפירה. ללא הפסקה היינו ממלאים דליים בעפר ונושאים אותם חרש, חרש לתוך שלוליות המים שבשטח המשק.

עד היום מתקשה אנוכי להבין כיצד עמדו לנו כוחותינו להשלים את „קברנו“ בקרקע של חימר וטיט קשה, עד שחמישה אנשים יוכלו למצוא בו מקום לשכב. כשאך פנה היום מיד התחילה אצלנו העבודה. עבדנו בחריצות עד עלות השחר. לאט הגענו למצב של סיום עבודת החפירה ובעקבותיה פתחנו בצפוי הקירות והתקרה בלוחות עץ. את התקרה תמכנו בעמודי עץ. בעבודות אלה הצטיין אחי אברהמל, נגר במקצועו. בגמר עבודות בנין הבונקר העברנו את מבנה בית השמוש, שעמד בין הרפתות, מעל הכניסה לבונקר ועשינו בו סדור. שאפשר היה לפתוח ולסגור את מכסה הרצפה ולהסוות בכך את פי הכניסה. מאז נשארו במשך כל היום שוכבים בבונקר ובקושי הספיק לנו האויר לנשימה. מחמת הזירות היה בעל המשק מוסיף על פני הכניסה לקברנו החי, ארגו ובתוכו עפר, שבצבע הסביבה. רק בלילות היה סטאניסלאב מוריד את הארגו, כדי להוריד לנו אוכל ופנס רוח. הואיל, ובבונקר היה מחנק וחוסר אויר, נאלצנו לפתוח במקצת את המכסה, כדי שלפחות לא יכבה פנס־הנפט.

כיצד הסתננו העירה?

חלפו מספר שבועות. התאריך של ה־15 בנובמבר היה מאוחרונו. הגויים נבאו, שמי שיצליח להחזיק מעמד מפני הגרמנים עד תאריך זה, ימשיך לחיות, מבלי שסכנה תהיה אורבת לחייו. „הנבואה“ נתבדתה לחלוטין ועדיין לא נצטיירו כל סמנים לקץ צרות היהודים. מצוקת הרעב, הקור, חוסר גג מעל לראשנו והפחד לא להתגלות בפני גרמנים וכנופיות שודדים, הטרידו את מנוחתנו. שוחחנו בינינו על בעיות אלה ושאלנו את עצמנו, ממה נחיה. ממה נתקיים? הכסף, אותו לקחנו מהבית אול כמעט, אצל כל אחד מאתנו ואולי יספיק אך ליום אחד — שניים. הגענו לידי החלטה, אני ואחי אברהמל, להסתגל אחרי חצות הלילה לעירנו סוקולי, שהיתה עוובה מיהודים ולנסות להביא משם מחפצנו, שהסתרנו במקומות שונים. רצינו לגמול בחפצים שנביא אתנו לבעל המחסה סטאניסלאב, שיסכים להחזיק ולהאכיל אותנו גם להבא. מאיק הזקן התנגד בכל תוקף, שבנו משה ילך אתנו ויסכן את חייו, במשימה בלתי אפשרית. יצאנו אם כן לדרך המסוכנת אני ואחי והתקרבו לעיר. באותו לילה לא היה חושך, כפי שהיינו רוצים זאת. שלג דק שירד ביום כיסה בלובן את השדות. הלצנו את המגפיים, כדי לא להשמיע רשרוש רגליים על פני השלג. הלכנו בדרכים עקלקלות, דלגנו על פני גדרות מוכרות לנו, כדי לקצר יותר ויותר את המרחק לביתנו, שנמצא סמוך לחצר הג'נדרמריה הגרמנית. נוהרנו והקשבנו לכל משב רוח ולכל עלה נדף. נוכחנו, ששקט שורר מסביב ואז טפסנו לעלית גג של ביתנו. מיד ראינו, שהעלית ריקה מכל דבר. כנראה, עברו כאן כנופיות פולנים ששמחו לאידנו וגזלו את רכושנו. ירדנו מהעלית ופסענו דרך חדרי ביתנו על פני גוצות פזורות מהכרים ומהכסחות, על פני שברי רהיטים ודפי ספרים. חמקנו החוצה לגורן ולאורוה. באחת הפנות הוצאתי סמלון לסוס, כר ושמיכה. על דלתות הבתים ראינו מודבקות מודעות ואזהרות מודפסות בפולנית וגרמנית: „עונש

מות, בעד שוד, פריצת חלונות ודלתות!"! בכל זאת עמדו מרבית הדלתות פרוצות ופתוחות והחלונות שבורים. הצצנו לעבר הבית הפתוח של אחותנו לאה וראינו אף שם שברי רהיטים ונוצות פזורות. מדפי הספרים היו שבורים והפוכים על פני הרצפה. חרש חרש התחמקנו מעירנו השדודה וההרוסה. מרחוק הבחנו באור, הבוקע מעלית גג ביתו של איציה הנגר. נעלנו את מגפינו ושטנו פעמינו לכוון הבונקר שלנו, אליו הגענו עם הנץ השחר.

עסקה משותפת

לא במיוחד הצטערתי על חליפות הבגדים שלי, שנשדדו מעלית גג ביתנו על ידי פולנים. עיקר צערי היה על אבדן של אוסף תמונות וצלומים של משפחה, ידידים וקרובים בפולין, בארץ ישראל ומעבר לאוקיינוס. הרבה הרהרתי על כך ורוחי היתה נכאה עלי. לרוע המזל הציקו לי כאבי רגליים עם דקירות שהרגשתי באצבעות שתי רגלי.

משה מאיק נזכר, שדודו העשירי ישראל מאיק הסתיר רבים מחפציו בעלית הגג שמעל לתקרת דירתו של שלמה קרבצביץ, המכונה מאס, שגר בביתם של האחים מיכאל וישראל מאיק. אחרי התיעצות של חברי הבונקר שלנו, האחים גולדברג, מיכאל ובנו משה החלטנו לתכנן הבאת החפצים מהעיר אלינו, לבונקר. לשם כך הוצע לשתף את מטיבנו סטאניסלאב — בעיסקה. סטאשק לא הסס הרבה והסכים להצעה. ולשם הצלחת המשימה הוא צרף לחבורתנו את ידידו — צ'סק, כביכול גיסו.

משה, אברהמל ושני הנוצרים, חמושים ברובים יצאו העירה. אני נשארתי בבונקר בגלל רגלי הקפואות והכואבות ואתי נשאר הזקן מיכאל מאיק.

לפנות בוקר חזרו גבורינו בשלום והביאו אתם מטען מסויים של חפצי בית ובגדים. הם ספרו, שבדרכם עברו על יד האחו של הכמר, מצד מזרח של בית הכנסת הישן ובית המדרש החדש. הם ראו אור בחלונות בית המדרש ושמעו משם בכיות ויללות קורעות לב של יהודים. לאחר זמן נודע גם לנו, שהגרמנים הושיבו בבית המדרש יהודים, שתפסו ביערות ובמחבואים והעבירו אותם מאוחר יותר לקסרקטין של הגדוד העשירי, בביאליסטוק, ומשם לתאי הגאזים של טרבלינקה.

אנו רוצים לחיות ולזכות לנקום בצוררינו.

מקלט רדיו

בעל המחסה שלנו, סטאניסלאב היה חובב מושבע של רדיו. בימי כבוש הגרמנים כאשר שדורי רדיו היו אסורים להאזנה, החויק סטאשק את המקלט שלו במחתרת.

בימי שבתנו בבונקר היה המקלט של סטאשק אצלנו והאזנו לשדורי רדיו בכל ערב. מפעם לפעם היה סטאשק יורד אלינו, כדי להאזין לחדשות מלונדון וממוסקבה, כששתי אזניות אטומות לאברי השמיעה שלו. הוא נהנה מאד ובענין הקשיב לכל חדשה ששמע. נוכחנו שאחד הגורמים למתן המחסה היה משה מאיק, הטכנאי היחידי של רדיו בכל הסביבה ובוכותו של משה זכינו גם אנחנו כולנו.

לפרקים היה סטאשק קורא לפנינו מעתון בלתי ליגלי של המחתרת הפולנית א.ק. עיקר תכנו היה מכוון יותר נגד הרוסים מאשר נגד הגרמנים. סטאשק נהג לקרוא את המאמרים בהתלהבות יתרה ובפאטוס כדי להדגים יותר את חוש הפטריוטיות שלו. לפעמים ניסה להסתיר מפנינו מאמרים מסוימים, שעיקר תכנם היה אנטישמי.

חמאה ולחם...

היתכן, שנגזר עלינו למות ברעב? אנו מקבלים אך פעם ביום תבשיל, המכיל קצת אפונה מבושלת במים ומלח וככר אחת לחם, עבור 4 אנשים. אנו מחלקים את הככר ל-28 מנות, שיספיקו ל-7 ימים. מיכאל טען, שאם נגזר עלינו לגווע ברעב אצל הגוי, הוא יעדיף להתמסר לגורלו מחוץ לבונקר, ויקרה מה שיקרה! אין אנו מסכימים לדעתו הפסימית ושוקלים את כל האפשרויות כיצד לרכוש מזון.

עלה בדעתנו לצאת העירה כרגיל בלילה ולפרוץ את המחלבה, שהיתה בפקוח הגרמנים ולסחוב משם מה שאפשר וכמה שאפשר. בלילה הבא בצענו את המשימה המסוכנת. אברהמל פרץ את הדלת בזריזות בלתי רגילה ובשקט ואנחנו העמסנו על עצמנו מלאי גדול מאד של חמאה ומאושרים מהנצחון אצנו, רצנו והגענו בשלום לבונקר.

גו, וכעת — כיצד לאכול חמאה ללא לחם? השקענו הרבה טרדה ועברנו מספר קילומטרים ולבסוף הצלחנו לקנות כמות סבירה של לחם.

נפלנו על משכבינו עייפים ורצוצים, אך שבענו מאכילת לחם מרוח עבה בחמאה.

מכת עכברים וחולדות

במערה שלנו לא קר. יושבים ושוכבים כשעל גופינו אך חולצה (כתונת), אע"פ שבחוץ שורר קור החורף בכל תקפו. נטיפי כפור תלויים מעל לראשנו כעין ציצים וגופלים מפעם לפעם עלינו.

כאלו מעטות היו צרותינו, נוספה עליהן מכת עכברים וחולדות. אנו נאבקים עם האורחים הבלתי קרויים ומנסים לתפשם בידיים. סטאניסלב הוריד לנו מלכודת וכל כמה זמן נלכדה חולדה. כנראה נגזרנו לשרשרת בלתי מנותקת של צרות, כי גם הקש, עליו שכבנו נרקב והתחיל להסריח.

בלילה יצאנו לכוון מסילת הברזל והבאנו משם קרשים ולוחות עץ ששמשו גדר להגנת המסילה בפני סערות שלג. אחרי שנשאנו על גבינו משא כבד, כברת דרך של כמה קילומטרים שבנו לבונקר עייפים ורטובים מוצה. ראשית, מהרנו לפרק את חלקי הגדר, לקרשים ולהורידם לתוך הבונקר.

במשך לילות אחדים טרח במיוחד אברהמל והתקין רצפה לבונקר, אחרי כן ציפה את הקירות והתקרה בקרשים. כל פעם מצא אברהמל משהו חדש לעשות, כדי לשכלל ולשפר את „דירתנו“. לעתים היו קשים התקונים כקריעת ים סוף.

סטאשק היה יורד אלינו מספר פעמים בשבוע, כדי להאזין לשדורי הרדיו וכדי לשוחח אתנו. הוא היה תוהה ומתפלל כיצד נושמים אנו באויר כה מחניק ?

הוא עצמו התקשה לנשום. במצב של שכיבה למחצה היה מוסר לנו על מאורעות הימים ומה שהגרמנים עוללים ליהודים. בחיך ערמומי ובעיניים דוקרות המשיך סטאשק לספר, כיצד הפתיעו הגרמנים את היהודים ביערות בוויסק וירו למות בין היתר, את שלמה אולשה ואת בתו של הרב רוזנבלום.

פעם ספר לנו, שביקר אצלו בצהריים שבת'ל זלוטקו, חתנו של בצלאלקה הקצב. שבת'ל ספר לו, שהוא, אשתו ובניו ברחו ליערות והכינו לעצמם בונקר בסביבת הכפר קאלינובה. משם היה שבת'ל יוצא לכפרים בחפוש אחרי מזון לבני משפחתו.

פעם, בהעדרו מהבונקר ערכו הגרמנים סריקה ביער ונתקלו בבנו הקטן, בזמן שיצא מהבונקר כדי לעשות את צרכיו. הקלגסים שאלו את הילד בערמה, אם רוצה הוא שיביאו אותו, את הוריו ויתר בני המשפחה לגיטו ביאליסטוק. הם שדלו את הילד הנבוך לגלות להם המקום בו נמצאים הוריו. הילד שמע לא פעם מפי הוריו, כי בגיטו הולכים היהודים חפשי ברחובות ואין להם צורך להסתתר בבורות וכי הם עצמם מתגעגעים להיות שם.

הילד רץ בשמחה להצביע לרשעים על הבונקר, שם היו מחוץ לבני משפחתו גם יהודים נוספים. בצריחות גסות צו הגרמנים לכולם לצאת מהבונקר וירו בהם במקום.

כשחזר שבת'ל לבונקר עם מנת הלחם הצרה שרכש, מצא את בני משפחתו ושאר חבריו מוטלים מתים ומתבוססים בשלוליות דם על השלג הלבן. ולא ידע האב האומלל את נפשו, הלבכות על ילדיו ואשתו. שפטורים מצרות עולם הרשע, או לבכות על מר גורלו ועל מה שמצפה לו היום, או מחר.

באותו רגע הבחין שבת'ל באכרים מתקרבים וכלי הפירה בידיהם. אותם כנראה שלחו הגרמנים כדי לקבור את היהודים ההרוגים. הוא ברח מהמקום כל עוד רוחו בו ולא זכה אפילו לחלק ליקריו את כבודם האחרון. שבור ברוחו ישב שבת'ל זלוטקו הקצב אצל אכר בבקתה, חמם קמעה את עצמותיו היגעות והלך לדרכו מבלי לדעת כל כוון, או מטרה.

יום אחר סיפר לנו סטאשק, כי ביער ויסקי גלו גרמנים בלויית שני שוטרים פולנים — קונפסקה וימילקובסקי. את הבונקר של נפתלי פלוט ובניו ואת הרופא מצ'יז'ב, ד"ר גוטנפלן את פלוט הזקן ואת שני בניו הרגו הפולנים ביריה ואת שאר בניו ואת הרופא הובילו לגיטו ביאליסטוק.

האמטסקומיסאר בסוקולי, בראותו כי האכרים ממעטים להביא אליו יהודים, קבע פרס של שני קילוגרמים סוכר עבור ראש כל יהודי. אחד האכרים מכפר ימיולק לכד 5 יהודים ובתוכם שלש נשים ומסר אותם אישית לידי האמטסקומיסאר. הוא קיבל בעד „מעשהו היפה“ אך 3 ק"ג סוכר, במקום 10 ק"ג להם צפה. מרוב אכזבה שפך האכר בפני עמיתיו בכפר, מבול קללות על הגרמני. המרמה אכרים פטריוטים — בערמתו.

בהמשך ספורו מסר לנו סטאשק על אכר אחד מכפר לאכי, (מרחק 5 ק"מ מסוקולי) שמסר לידי הגרמנים שתי בנות יהודיות, שברחו מגיטו ורשה ונכנסו לביתו לבקש לחם.

סטאשק הוסיף, שלא עוד נוהגים לשלוח יהודים, שנלכדו ביערות ובבונקרים — לגיטו. הם יורים פשוט בכל יהודי הבא לידיהם.

הדם, הזורם בעורקינו קופא לא מקור (אנו קבורים 2 מטרים עמוק באדמה ולא מרגישים את הכפור) ולא ממחסור באויר לנשימה ואף לא מרעב, אלא משמיעת ספוריו של „מטיבנו“ —

סטאשק. היטלר ימח שמו הכריז בשעתו, שאם חלילה יפסיד בקרב, יחסל את יהדות אירופה חמש דקות לפני השעה 12. והנה חיים אנו בשנת 1943 ועדיין השליטה בידי הגרמנים ולמרות הכשלונות הרבים בחזית הרוסית, יש להם פה ושם התקדמות.

מתגנב ללבנו חשד, שסטאשק זומם משהו נגדנו. לשם זהירות מחליטים אנו, שאחד מאתנו לא יטעם יום אחד לפי התור, מסיר התבשיל הדליל שמגיש לנו סטאשק, שמא יעלה בדעתו להרעיל אותנו, שישאר אחד לפליטה ולנקמה בגוי הערום. היחיד, שישאר יצית את המשק על כל נכסיו. בימים האחרונים מרבה סטאשק לספר על אכרים, שמסתירים במשקיהם יהודים אמידים תמורת סכומים גדולים, דולרים וזהב ובסוף הם רוצחים אותם וגוזלים את הונם. ביערות מתגלגלים גופות של יהודים נרצחים, כשהם ערומים. האכרים מתעצלים לקבור את קרבנותיהם ומשליכים אותם רחוק מבתיים.

אולי נצטרף לפלוגות פרטיזנים רוסיים?

לא פעם משערים אנו, שהדרך היחידה עבורנו, היא להצטרף לפרטיזנים רוסיים. אבל, אף הם הכויבו אותנו מרות. הרי כמו עינינו חזינו, שעיקר גבורתם מתגלה לא נגד הגרמנים, אלא נגד היהודים הנרדפים. שודדים אותם, מפשיטים אותם מבגדיהם ומשאירים אותם ערומים ויחפים בקור העז לרחמי הגורל. רבים מיהודים כאלה זחלו על ארבע חזרה לבתיים, והעדיפו להתמסר לידי הגרמנים.

על יד הכפר קלינובה ערכו הגרמנים סריקה אחרי יהודים ונתקלו בדרכם במספר רוסיים שהגנו על עצמם ביריות. רוסי אחד נפל והאקדה שלו בידו. מספרים האכרים, שכיסו בגדיו היו מלאים כסף, זהב ושעונים יקרים, שנשדדו אצל היהודים.

הרופאה הרוסית

בעלה היה קאפיטן בצבא האדום והיא באה לסוקולי יחד אתו, כרופאה צבאית. כשהגרמנים התקיפו את הסובייטים בשנת 1941, לא הספיקה הרופאה קלדי'בה ניקולייבנה וולוסוביץ' לברוח עם בעלה ונשארה בסקולי. כרופאה פרטית. היא היתה אם לשני ילדים, לבת בגיל 6 ולבן בגיל 17. הבן איגור היה ידידו של משה מאיק.

לפני שהמצבר, ששימש מקור זרם למקלט הרדיו שלנו התפרק כליל, נזכר משה באיגור ידידו, שלמד אצלו אשתקד כיצד לטעון מצברים. בלי לאבד זמן, פנה משה לסטאשק בבקשה להביא את המצבר המתרוקן אל איגור, לטעינה. משה צרף לידידו מכתב, כתוב רוסי. סטאשק נאות להענות לענין זה, כי ברצונו היה להאזין לשדורי הרדיו. איגור מצדו מלא את הבקשה של משה על הצד הטוב ביותר וכל טעינה הספיקה לכמה שבועות.

קלדי'ה ניקולייבנה ובנה איגור צירפו בכל פעם למצבר חבילת מזון נאה עבור משה. בינתיים החלו הגרמנים לנהל תעמולה במטרה להסית את הפולנים נגד הסובייטים, שבאותה תקופה רצחו 12 אלף קצינים פולנים ביער קאטין שברוסיה הלבנה. הרוסים האשימו ברצח זה את הגרמנים. ההוצאות המודפסות של המחתרת הפולנית כתבו בהרחבה על זוועות הסובייטים נגד הפולנים. התעמולה וההסתה השפיעו מאד על רוחות הפולנים. כל פעם שהיה סטאשק חוזר

מבית הרופאה, היו בפיו דברי חמלה ורחמים על הרופאה, שעלולה להיות קרבן לתעמולת הגרמנים. לא חלפו ימים ארוכים ואכן נרצחה הרופאה בידי פולנים. בנה איגור נמלט דרך תחלון והצליח להתרחק מביתו.

סטאשק ידע להוסיף שאנשי המחתרת הפולנית חסלו את כל הרופאים הרוסים שבסביבה. הרוצחים היוורים לבשו מדי צבא האדום ואף דברו ביניהם רוסית, למען לא יכירו. היתה זאת נקמת הפולנים על פרשת קאטין. כל הרוסים, שהיו עובדים בכפרים בחקלאות, או בעסקים אחרים מהרו להרשם לעבודה בגרמניה, בפחדם מפני כנוסיות פולנים של אנשי המחתרת.

אוזים ותרנגולי הודו

אחי אברהמל עבד זמן מסוים אצל הגרמנים והיה מומחה במקצועו — הנגרות. הוא הכיר היטב את הבתים, בהם התגוררו הגרמנים והציע לנו משימת פריצה אצלם, כדוגמת פריצת המחלבה. אברהמל הציע לתור קודם את מעונו של מנהל המחלבה ולהוכיח האם מפטמים במשק אוזים, או תרנגולי הודו לקראת חג המולד הממשמש ובא. אמרנו ועשינו! בליל אפל התגנבנו למשקו של המנהל ומיד מצאנו 7 אוזים מפוטמים היטב. ברפת לקחנו אתנו עוד 14 תרנגולי הודו ושמונו אותו בשקים. את השלל הרב הצלחנו להביא לבונקר בשלום. הבשר הספיק לנו בשפע למספר שבועות. ימים ספורים לאחר המבצע שלנו ספר לנו סטאשק, כי הגרמנים נטפלו לכומר ודרשו ממנו, כאחראי לצאן מרעיתו, לשלם להם פצויים עבור הגזק שנגרם להם, בפרשת האוזים.

ביום א' הקרוב הטיף הכומר בכנסיה על הפשע שבוצע וגינה ברוגזה את הגנבים ששלחו ידם לרכוש לא להם. כך הסעירה פרשת תרנגולי ההודו והאוזים את דעת השלטונות והצבור. לא עלה על דעתו של מישוהו, שגבורי המבצע, הם יהודים. לאחר שהשתקנו את הרעב ומצוקה לא עמדה לפנינו בימים הקרובים, הרגשנו שעמום והימים נמשכו במונוטוניות ובנצחיות. הרגשנו צורך להתעניין במשהו ובודאי לקרוא ספר כלשהו. החלטנו לכאן לצאת בלילה הקרוב העירה ולהביא מביתו של מיכאל מאיק קצת מספריו הרבים, מתוך העקד העשיר שלו. באישון לילה הגענו אמנם למקום ובין הספרים שהבאנו היו מספר כרכים של "דפי ספרות". קראנו בצמאון, אך שעות האור היו מועטות וגם זה בצמצום, כי בקושי חדרו קרני האור דרך הסדקים, שהשארנו בכוונה. למען יהיה לנו אויר לנשימה.

הטעם לחיינו? — נקמה!

כלנו מאוחדים בדעה, שלא נשאר בחיים עד תום המלחמה. ובכן, למה לחיות ולהתענות? בכל זאת מוכרחים אנו לחיות כדי לנקום! לנקום את דם אחינו השפוך כמים. אחי אברהמל הכין שלש אלות עבות ואנו מתכננים מבצע מספר א' של נקמה. באחד הערבים החשוכים יצאנו העירה. לפי שקבענו בתכניתנו הסתתרנו אחורי השער של בית יחיאלקה האופה והאלות בדינו. הכינו למפקד הג'נדרמריה וועשין, שהיה נוהג לעבור כאן כדרכו יום יום ובשעה זאת מבקור אצל אהובתו, בתו של יגיה פלקובסקה. את הפרט הזה ידענו היטב.

מהיות עוד כל היהודים בסוקולי. עבר חלף הזמן המשווער והמשכנו לארוב לקרבן שלנו באי מנחה ובאי סבלנות. בחוץ היוז קר מאד. פתאום שמענו צעדים. הלכבות התחילו לפעום בקרבנו בחזקה והיינו דרוכים לזנוק. שערנו, כי כמה מהלומות חזקות על ראשו יספיקו לחסלו ולקחת ממנו את נשקו. תפילה חרישית יצאה מגרונו: „הוי אלהינו שבשמים, עזור לנו לנקום בצוררינו נקמה בשביל הורינו, נקמה בשביל אחינו ואחיותינו. לדאבוננו, לא היה זה המפקד, אלא איש אחר.

עברנו את רחוב המרחץ, חצינו את שוק הסוסים והמשכנו ללכת. צלי אנשים עוברים מבהילים אותנו. אנו מנסים להסתתר מאחורי קירות הבתים, בל יבחינו בנו. כנראה, הרגיש בנו מישהו והתחיל לברוח. שוב חצינו אג רחוב טיקטינר ועברנו למול בית הקברות החדש. ראינו שם בתי יהודים פרוצים וריקים. נעקרו מהם דלתות וחלונות ורוחות פרוצים השתוללו בהם, כעין שדים ורוחות רפאים. דפי ספרים קרועים היו פזורים והתרוממו לעוף ולרקוד בקצב הרוח הנושבת עליהם. ומה פרושו של הרצוף החדש, שנתקל לעינינו? לא קשה להכיר שאנו דורכים על פני מצבות מבית הקברות היהודי.

מיד קבלנו אשור מעשי לתמהוננו, כי ראינו, שפה ושם חסרות המצבות בבית הקברות. אוי לנו, אוי לנו! גם מהמתים הם שוללים את מנוחתם! המדרכה החדשה עומדת לשרת את הגויים הרשעים, יורשים את בתינו היהודים. לא נשאר לנו, אלא לחזור לבונקר שלנו, כלעומת שיצאנו ממנו.

ערכנו תכנית נקמה חדשה. רכשנו בקבוק נפט וגפרורים והחלטתנו היתה נחושה לשרוף את העיר ושלא תשארגנה ירושות לרוצחי היהודים. בחצות ליל המחרת יצאנו לסוקולי. אני ומשה מאיק נשארנו בחוץ ואחי אברהמל נכנס לבית יוסל מאלון. הוא גרף שם את הקש מהמזרונים לערימות ערימות, והוסיף עליהם כל מה שעלול היה לבעור. משם המשכנו למחסן של טובה דבורה הכובענית ועשינו כבבית הקודם. שפכנו נפט על הערימות. המקום הבא להצתה היה ביתה של מאשה קפלאנסקי. הבית היה תפוס בידי פולנים, שהפכוהו למסעדה לגרמנים ולפולנים. השעה היתה אחרי חצות ועדיין ישבו שם השכורים, כטוב לבם ביין, אברהמל חמק חרש לדייר החזירים הקרוב. אני ומשה עמדנו דרוכים וכלי נשק בידינו. לפני שהוא שפך נפט על החמרים הדליקים בדייר הוא הוציא משם משור גדול והושיטו למשה. מיד הצית את המקום ונעל את הדלת. משם מהרנו בריצה למחסן של טובה דבורה ומספיק היה לזרוק לתוכה גפרור ומיד פרצה להבת אש. נעלנו שם את הדלת ורצנו לנקודה השלישית, שהיא המסוכנת מכולן, בגלל שגובלת עם מפקדת הג'נדרמריה. אבל, הואיל ולא היה שום כח שיעצור ברגע זה את רצון נקמתנו שיקדה אף היא בלבבנו כשלהבת גדולה, הצלחנו להצית גם את המקום הזה וכשרק פרצה הלהבה נעלנו את הדלת וכחץ מקשת רצנו לכוון בית המטבחיים.

מרחוק ראינו כיצד תוארה הסביבה מלשונות האש שעלו למרומים משתי הנקודות הראשונות. הנקודה השלישית עדיין לא נתנה אותותיה. מהרנו אם כן חזרה לשם ואך הגענו למפתן המבנה פרצה שלהבת אדירה. הסתלקנו מהמקום דרך שדות, כשמאחורנו האירה האש את העיר, כבשעות הצהריים.

כך רצנו מבלי לעצור עד יער ברושבה. כאן עצרנו והסתכלנו מרחוק כיצד עולה עירתנו באש.

היתה זאת עבורנו נקמת שמחה וצהלה. לשונות האש בלעו את עירתנו היהודית, ללא יהודים המיושבת על ידי שונאינו הפולנים, שמכרו את נפשם לשטן הגרמני והושיטו לו כל

עזרה ברצח היהודים. ברצח ההמוני אף הם לא טמנו ידם בצלחת ומלאו את „הרצחת וגם ירשת“

בהגיענו לקבר החי שלנו, קראנו החוצה לדודנו הזקן מיכאל מאיק, שיהנה אף הוא מהמחזה, כיצד בווערת העירה וכיצד מתאדמים פני השמים של סוקולי, כבסדום ועמורה, עיר הרשע, לפנים. דודנו עמד מופתע ונגרש מהחזיון, הניף ידיו וברך „שהחיינו“, על שזכינו לפחות לראות בנקמה חלקית באויבנו.

למחרת ספר לנו סטאשק על הדליקה שפרצה בסוקולי ושנשרפה כל העיר. העמדנו פני המימים וכאלו הפתיעה אותנו הידיעה. סטאשק בחן אותנו במבטים חודרים ובחדש. הוא אמר, שהגרמנים הזעיקו עזרה מכל ערי הסביבה, מלאפי, ויסקי מזובייצק, זמברוב ועוד. מכבי האש ניסו בכל אפשרותם להציל את הבית הגדול של אהרקה זולטי, בית מפקדת ג'נדרמריה. כשלושה רבעי העיר, החל מרחוב טיקטינר, השוק הגדול ורחוב המרחץ עלו כליל באש. כן נשרפו 95 בתי יהודים, 120 מחסנים, רפתות, דירי חזירים על ראשיהם, השייכים לפולנים שישבו בבתי היהודים.

רוב הפולנים האלה ברחו חזרה אל כפריהם בפחדם מיד ה' שמענישה אותם על חטאיהם נגד היהודים. זמן קצר אחרי כן הלכנו לכפר איציקו ג' לקנות לחם, אני ומשה מצאנו מחבוא בתוך שתילים גבוהים של תפוחי אדמה ואחי אברהמל נקש על חלוננו של ידו, האכר ולאדק, לפתע הגיעה לאזנינו שירה מקוטעת של קולות שכורים. היו אלה שומרים מטעם המשמר האזרחי. תפסנו עמדה מתחת לעצים והחלטנו, שאם במקרה יחטפו את אברהמל, נשרוף את ביתו של האכר. לי ולמשה היה נשק והחלטנו להמית כל פרש. שירצה להזעיק גרמנים. אך הדבר מתח רק את עצבינו, המתוחים בלאו הכי ונגמר בכי טוב.

אחי חזר מבית ולאדק וסיפר, כי האכר הכניסו לביתו והתפלא כיצד חמק אברהמל מעיני המשמרת של הכפר ובפרט שבליילה הקודם גנבו שם תרנגולות והחדש נפל על כנופיה של יהודים, המכונים בפי אנשי הכפר „יודלאקים“. דוקא מהיום הוחלט בכפר להגביר את השמירה ולמסור לידי הגרמנים כל יהודי שיתפס על ידם.

הרבה לחם לא השגנו אצל ולאדק, אך היינו מרוצים, שנצלנו מסכנת ושכנו בשלום אל הבונקר.

„גן העדן“, שבגטו ביאליסטוק

בשבוע שעבר הובילו את היהודים מזמברוב והסביבה ומהקרקטין שבזמברוב, שם היו עצורים יהודים — לתאי ההשמדה שבטרבלינקה. בעצם היה שם גרוש יהודים באותה התקופה, שבסוקולי, אך את יהודי זמברוב החזיקו בקרקטין זמן ממושך.

אחרי כמה חדשים של ענויים, הזמינו הגרמנים עגלות אכרים על בעליהם, כדי להוביל את היהודים לטרבלינקה.

הגירוש התקיים ביום קר וסגריר. בעגלות לא נמצא קש. האנשים היו ערומים למחצה, מעונים ורעבים. העגלות בלווית גרמנים טרטרו לעבר תחנת הרכבת בצ'יו'ב, המוליכה לטרבלינקה.

סטאשק נוהג עכשו להזהיר אותנו לפרקים, לבל נצא החוצה מהבונקר, היות ולביתו הגיעו רוסים מזוינים ללון. עוד הוסיף בעל הבית שלנו, כי במקום הפועלים היהודים, שעבדו

בבתי המלאכה של הרכבת בלאפי, עובדים כעת פולנים. גם לו קבעו תור לעבודה שם, לפעם אחת בשבוע. עם כל זאת, מגיעות קבוצות יהודים מגיטו ביאליסטוק לעבודות בלאפי וחוזרים לגיטו יום יום וכי יהודים בודדים, שלא נתגלו עדיין על ידי הגרמנים משתוקקים להכנס לגיטו ביאליסטוק. פשטה שמועה, שמדי שבוע מופיע גרמני מסוים ברכב שעומד לרשותו ותמורת מחיר כסף מוביל את לקוחותיו לגיטו ביאליסטוק.

בסוף מוסיף סטאשק, שאמש הרשה ללון בגורנו לשני יהודים מסוקולי, לייבל יסקובה ושמואל פנדרה. שניהם, במצב רע ביותר, קרועים ובלויים וכנים אוכלים את בשרם. לדבריהם, הם מחפשים מתווכים לאתו הגרמני, שמוביל כביכול יהודים ל"גן העדן" ששמו גיטו ביאליסטוק.

היודלאקים

חנא יודאלס!! — מספיק היה להזכיר שם זה למגדול ועד קטון בסוקולי, וכולם ידעו היטב מי האיש ומעשיו. אביו, יהודל היה סנדלר עני ואביון.

בנו הבכור של יהודל, חנא, נמלט לא פעם מבתי כלא רוסיים והפעם הצליח במעשה כזה מבית הכלא של הגרמנים. הסיבות למאסרים התכופים, היו בצוע גניבות תדירות.

לפנות ערב ירד לבונקר שלנו סטאשק וסיפר לנו מה שקרה אמש בכפר ימולק:

שיינדל, בתו הצעירה של בעל החנות לארינים בסוקולי קראבייץ הגיעה בלוייה חנא יודאלס לאכר המקומי, — פייצקה. היא בקשה מהאכר להחזיר לה מקצת הסחורה שהפקיד אביה בידו בימים "החמים" שלפני פרוץ המלחמה. האכר פייצקה לא חשב הרבה. הוא ובניו התגברו על שני האורחים היהודים ומסרו אותם לידי הגרמנים, שעמדו על משמר הגשר היומילקי. הגרמנים ירו בקרבנותיהם במקום. האחים של חנא, שנמצאו במרחק מה מהמקום נסו לנפשם.

העובר על פני הגשר בימולקי יכול להצביע על תל, שעלה עליו עשב וקוצים ולהגיד: "כאן קבורים שיינדל קראבייץ וחנא יודאלס."

השנה החדשה 1943

בשכבנו בקבר האפל אבדנו את מושג הזמן ולא התמצאנו בנקל בתאריכים. היום בישר לנו סטאשק שחל ראש השנה האזרחי. יום שמחה וחג הוא לאומות העולם.

בחוף כסה השלג את עין הארץ ובעינינו, כאלו לבש העולם תכריכים, כדי להתאבל עמנו היהודים על מר גורלנו. שוב הגענו לחוסר מוזן והרעב התחיל לתת את אותותיו. לעומת זאת, נתעשרנו היום בעוד רובה אחד. סטאשק הביא לנו רובה רוסי עם תחמושת. מתחשק לנו לנשק את הרובה כדבר שבקדושה, אך ביחד עם זאת מעורר הוא בנו מחשבות נוגות. מי יודע כמה דם נקי וקדוש נשפך ע"י כלי משחית זה? ובכן, ברשותנו נמצאים כבר שני רובים, אחד פולני ואחד רוסי.

בין כה אבדה תקותנו להשאר בחיים אחרי המלחמה ולמה אם כן לשבת בחבוק ידיים ולצפות למותנו? התחלנו לעבד תכנית לפגוע באמטט־קמיסר ולירות בו בשנתו, דרך חלון

חדר משכבו. בינתיים נודע לנו שהרשע עבר לדירה חדשה, לבית מניקובסקי וביתו מוקף משמר בשעות הלילה, קיימת גם אזהרה, שבמקרה פגיעה בנציג השלטון, יתלו ללא משפט שני אורחים פולנים.

מבצע גרוש ראשון בביאליסטוק. (אקציה)

היה זה אחד הימים של פברואר 1943. בחוץ שרר קור עז. מפי סטאשק שומעים אנו, שקרונות רכבת מלאים יהודים עוברים, חולפים יום בבתנת הרכבת — רציבור. אין כל ספק, שמובילים את יהודי ביאליסטוק להשמדה בתאי הגאזים, שבטרבלינקה. לאורך מסילת הברזל מוטלים גופות יהודים שרצו להמלט מהקרונות ונורו על ידי הוקיפים, וכאלה שקפאו מקור. אכרים נוהרים מכל הכוונים במטרה לשדוד ולבזז את הנצולים והקרונות המתים.

גם ואצק, מכירו הטוב של משה מאיק לא עומד מרחוק ורץ אל תחנת רציבור ומשם לאורך המסילה, כדי להפשיט את היהודים מבגדיהם ולא לזלזל במגפיים יפים, או בכל דבר אחר, שיהיה לו לתועלת.

קלמן צ'רנייצקי

היום פגש סטאניסלב את קלמן צ'רנייצקי, שסיפר לו שהוא נמצא בחסותו של אכר מסוים, תמורת חפצי זהב. עלינו הוא פוקד לחפור ולהרחיב את הבונקר, שיספיק לעוד נפש אחת. אחי אברהם התחיל לחפור את האדמה והושיט לי ולמשה לסרוגין דליים, מלאי עפר. אנו מושכים למעלה את הדליים הכבדים כאמצעות ענף ארוך, שבקצהו סיקוס וסוחבים אותם למרחק כמאתיים מטרים מהבונקר, במטרה לפזר את העפר בתוך מים זורמים. העבודה קשה ומפרכת. אנו עובדים כבר למעלה משבוע ימים וכמובן אך בשעות הלילה.

לא אגזים, אם אציין שלמרות העבודה הקשה הרגשנו את עצמנו מעודדים ברוחנו כי לו היה בדעתו של סטאשק להשמיד אותנו באחד הימים, כי אז לא היה מעוניין להכין מקום לאיש נוסף ויהודי דוקא. על כן עבדנו בחריצות יתרה. הבאנו עצים מהיער לעמודים כדי לתמוך בהם בתקרה הרחבה יותר. מתחנת הרכבת הקרובה, מרחק של כמה קילומטרים סחבנו על גבינו חלקי גדר כבדים, המורכבים מעשרות קרשים. העצים היו דרושים לצפוי התקרה, הרצפה והקירות.

היה זה מקרה נדיר שסטאשק יופיע בבונקר בשעות המוקדמות של הערב. תמיד היתה אמתלא בפיו על סיבת אחורו באספקת מנות המזון, שהיו דלות ביותר, בלאו הכי, פעם תירץ זאת בשכך, פעם בידיד, פעם סתם אורח. כאלה אנשים כביכול עכבו אותו מלצאת אלינו ומלהגיש לנו את האוכל. בכל ערב מוכרחים היינו להרים במקצת את מכסה הבונקר לשעה בערך, לצורך דחוף של אורור. תבשילנו היחידי והחוזר חלילה, היה מרק אפונה פעם אחת ביממה.

כל פעם, שהיה סטאשק יורד אלינו בשעות המאוחרות בלילה, היה שולח בנו מבטים חודרים ודוקרים עד כדי צמרמורת. במבטיו אפשר היה לקרוא בטוי של עליונות עלינו וכאילו נתונים אנו בידיו כתולעים וחסרי ערך.

הופעתו הערב מלווה היתה חיוך. בעקבותיו נכנס אלינו מונייק, בן רופאת השניים מסוקולי. הוא קפץ ונמלט מקרון הרכבת, בעת שהובילו אותו ואת בני משפחתו למחנה ההשמדה — טרבלינקה. התחבקנו והתנשקנו אתו, כאלו היה אחינו. לאחר רגיעה קצרה הוא סיפר לנו כל מה שעבר עליו עד היום. מונייק, אמו ואביו החורג אלתר גינזבורג נדדו במשך שבועות אחדים ביערות בקור, ברעב ושדודים מכל, על ידי רוסים ופולנים.

לבסוף נאלצים היו לחזור לסוקולי ולהתמסר לידי הגרמנים. בהתחלה החזיקו את היהודים, שנלכדו בבונקרים וביערות ואת אלה שמסרו את עצמם «מרצונם» בבית הכנסת הישן ובבית המדרש החדש.

לאחר גינזבורג, יו"ר היודנראט הרשה האמטסקומיסר לבוא למחסן האספקה שבבית הספר העממי ולקבל שם דברי מזון. את היהודים העבירו מאוחר יותר לבית הסוהר המקומי. לאחר מספר ימים העבירו שלטונות בתי הסוהר את משפחת גינזבורג לגיטו ביאליסטוק.

פרוטקציה בגיטו

מונייק המשיך את ספורו. בגיטו היה קשה מאד להסתדר. זקוקים היו שם לפרוטקציה. אביו החורג, אלתר גינזבורג נהנה בגיטו מפרוטקציה, הודות לרפאל גוטמן, חבר היודנראט בביאליסטוק, שכהן לפני פרוץ המלחמה כמנהל בתי הספר של הקהילה היהודית בורשה. רפאל גוטמן הוא בן דודו של אלתר ובזכותו נתאפשר לנו להתקיים בגיטו ויכולנו להשיג צרכינו. גם בעלי ממון יכלו להסתדר ולהתקיים בגיטו, כי תמורת כסף אפשר היה להשיג הכל.

כשהגיעו יהודי סוקולי לקסרקטין של הגדוד העשירי בביאליסטוק, הופיע שם יו"ר היודנראט המקומי, ד"ר באראש ושחרר משם את הרב רוזנבלום מסוקולי עם בני ביתו. ד"ר באראש חשב שבמעשהו זה הציל את חייו של הרב, כי בקסרקטין לא היה מה לאכול ועל מה לשכב. שם חלקו רק תפוח אדמה אחד ליום והתמותה היתה רבה.

באראש קוה, שליהודי ביאליסטוק לא יאונה כל רע וכי אפשר יהיה להשביע את חיות הטרף הגרמנים במתנות.

במבצע הראשון של גרוש היהודים ב־5 בפברואר, בביאליסטוק היו הקרבנות הראשונים, אלה היהודים שזה לא מכבר הגיעו מעירות הסביבה. תושבי ביאליסטוק הותיקים דאגו לעצמם מזמן והכינו להם מקומות מחבוא לעת צרה, מצוידים במזון וסדורי אויר לנשימה. לאיש מבחון לא היתה כל אפשרות להצטרף לקבוצות הותיקים. בכל זאת מצאנו איש כזה, שנאות לקבל אותנו למחבוא, ממש ברגע האחרון.

אחד השכנים, אופה במקצועו בקש אף הוא שיקבלוהו למחבוא שלנו. בעל המחבוא סירב לו ואז איים אופה להלשין עליהם בפני הגרמנים. בלית ברירה קבלו גם את האופה.

לדאבונו, לא ארכו הימים והגרמנים בלוי שוטרים יהודים גלו את המקום שלנו. יום יום משעה 3 לפנות בוקר ועד שעה 3 אחרי הצהרים התקיימו סריקות בחצרות הבתים והוצאו יהודים רבים ממקומות המבטחים שלהם. תוך עשרת הימים, בין ה־5 ועד ל־15 בפברואר 1943 נלכדו למעלה מרבבה של יהודים כעכברים מהחורים.

את היהודים האומללים הובילו כצאן לטבח למחנה ההשמדה — טרבלינקה.

הדרך האחרונה

מוניק הפסיק לרגע את ספורו ולאחר שתיקה קצרה המשיך באנחה עמוקה. הושיבו אותו בקרונות דחוסים ומלאים יהודים, הדלתות חרקו ונגעלו, שמענו את נשימתו הכבדה של הקטר ולאחר דקת ספורות, טרטור הגלגלים. אנחנו ישבנו בידיים פרושות. מישהו התודע על חטאיו. אמהות הטיפחו, כשתינוקות בזרועותיהן. אמהות אחרות עוטפות את תינוקותיהן בסמרטוטים ומנסות להשליכן החוצה. אמנם, בחוץ נשמע ברד של כדורים פולטים, האמהות האומללות פורצות ביללה היסטורית.

הרכבת חלפה על פני תחנת לאפי והמשיכה לכוון רציבורי, הסמוכה לסוקולי. אמי ארוזה במהירות את כספה, הושיטה לי צרור ופקדה עלי לקפוץ החוצה דרך החלון הפתוח. בלי לתת לעצמי דין וחשבון על הנעשה נמצאתי בחוץ. ברד של כדורים שרקו מעל לראשי. התדרדרתי במורד הגבעה מפסי הרכבת ונשארתי שקוע בשלג.

כשהתעוררתי מתדהמתי ורוחי שבה אלי, הבחנתי בשני צעירים פולנים, שפקדו עלי ללכת לפניהם לתוך סבך עצים סמוך. לא היה לי כל ספק, שרצונם להוביל אותי לידו גרמנים. לאחר בכיות ותחנונים הושטתי להם 50 מרקים והם עזבו אותי ואפילו הראו לי את הדרך המובילה לכפר דבורקי. רק עכשיו חשתי שאין אני יכול ללכת. הרמתי את המכנס הימני וגיליתי חוסר הבשר בחלק מהברך ודם רב זב ממנה. בגדי היו ספוגי דם. גם מצחי היה פצוע. בכפר דבורקי הגישו לי עזרה וחבשו את ברכי ואת מצחי. לאחר ששלמתי בכסף עבור העזרה, הראו לי את הדרך שבקשתי ללכת בה, לכפר יבלונובה.

הכפר יבלונובה

הכפר יבלונובה נמצא במרחק של כ-5 קילומטרים מסוקולי. האכר, מכירי הטוב שהגעתי לביתו, קבל אותי בקרירות. הצעתי לו סכום כסף והוא הסכים להחזיק אותי בפנה נסתרת שבגורנו. האכר סיפר לי, שהוא הסתיר לפני כן יהודים באותו המקום, בפנה הנסתרת ומודה בעצמו ומונה שמות יהודים, שהומתו על ידו.

קרבתותיו האחרונים היו שבת'ל אסתרוביץ ואשתו, שהסתתרו אצלו. הוא אמר לי, שהסיתו אותו נגד יהודים ושנאתו אליהם בערה בלבו.

גם ילדו הקטן בן ה-8 ידע לשנוא יהודים. כעת, אומר הילד, תענוג! הו'ידים אינם. הוא נוטל ביצה טריה, שאך התפקעה בלול ושותה; בזמן, שהו'ידים היו אצלנו, הסתירה אמי ממני את הביצים ונשאה אותן העירה למכור לז'ידים.

פעם, מספר מוניק ירדתי מהגורן לבית האכר, כדי להתרחק, לשוב ולחבוש את פצעי, שלא הגלידו עדיין. מבעד החלון ראיתי את בנו של האכר דוהר על סוס לכוון העירה. לא חלפה כמחצית השעה והצעיר חזר בלווית חמשה אנשים. נודע לי מאוחר יותר, שזאת הכנופיה המפורסמת, ששלטה באזור; שני רוסים, סרגיי ואליושקה ושלושה פולנים. שם אחד מהם היה ינק, מכפר מאקובה. הספקתי לתחוב את ארנקי עם הכסף אחורי התמונה הקדושה (איקונין) שעל הקיר, השודדים סחבוני לתוך חורשה סמוכה, הפשיטוני מבגדי והרביצו בי מכות. לבסוף קבלתי מהם סמרטוטים והם השאירו אותי ערום ויחף ביום של קור עז ושלג, בחורשה. קפוא ורועד זחלתי חזרה לבית האכר שריחם עלי ונתן לי בגדים מטולאים לכסות בהם את בשרי.

הבינותי, שעלי להעמיד פנים בפני האכר, שאין אני יודע, שבנו חטט בענין וגרם למצבי המביש.

אחדים מבני עירנו סוקולי, בקפצם מהרכבת בקרבת תחנת רציבורי, רסקו את ראשיהם בעמודי הטלפון ובאבני הדרך.

צ ש ק

חשבנו, כי הבונקר שלנו הוא בגדר סוד וכי איש לא יודע על קיומו. והנה הופיע היום אצלנו סטאשק ופקד לאוורר את הבונקר, לעשות בו סדר ולכוון את הרדיו. התברר, כי בן דודו מורשה בא לבקור אצלו ומעוניין להאזין לשדורי הרדיו. משה מאיק תקן את האזניות וכוון את המקלט. לאחר כמה דקות ירד אלינו בן דודו של סטאשק, האורח, ששמו היה צשק. מיד התיידדנו אתו והחלטנו לנצל קירבה זאת להשיג באמצעותו מזון, מבלי שסטאשק קרובו ידע על כך. צשק הבטיח לנו לקנות עבורנו לחם, חמאה ומוצרי מזון אחרים. נדברנו להפגש אתו למחרת בחצות ביער. תוך שיחה לנושא המזון, עשינו עיסקה נוספת. צשק ימכור למונייק אקדח רוסי, עם 7 כדורי יריה, במחיר של 20 דולרים. היות ולמונייק לא היו דולרים בשטר זה, מסר לידי צשק שטר של 50 דולרים, בתנאי שהעודף יוחזר לו למחרת.

אולם, לאחר שנמסר לידי מונייק האקדח, לא ראינו יותר את פני צשק והעודף 30 דולרים — לא הוחזר עוד. בכל זאת, התועלת שהביא לנו האקדח עלתה על הנזק. היה לנו יותר בטחון עצמי והרגשה קלה יותר לשאת את התלאות בהן חיינו יום יום.

בפגישה היחידה בבונקר שאל סטאשק את קרובו לדעתו, אם צפויה סכנה לעצם קיום הבונקר שלנו. צשק התבונן אז בחן את המבנה מכל עבריו ופסק, שהבונקר בנוי ומוסווה בצורה גניאלית. הוא הוסיף, שאפילו כלבי הגשוש של הגרמנים לא יצליחו לגלותו, עקב ריח הנחוח של הכבשים בסביבה, שיטשטשו כל עקבות. היינו גאים במפעלנו ובדעתו של מומחה והרגשנו, שאבן כבדה נגולה מעל לבו של בעל המחסה שלנו — סטאשק.

האחים אברהם וחיים גולדברג עם משפחתם

ליבה גולדברג-ורובל, מלבורן, אוסטרליה

לובה גולדברג

במאבק לחיים

כיצד התחיל הדבר?

היה זה ביום ה-22 לחודש יוני 1941. בשעה 5 לפנות בוקר שמענו קול יריות. מהר התלבשנו כולנו בבית. אני ואחי יצאנו החוצה לראות מה קרה? בחוץ עמדו כבר כל השכנים, אך גם הם לא תפסו במה העניין. ולפתע נודע לנו: מלחמה!!!

גרמניה מתקיפה את רוסיה! מיד עלה בראשנו הרעיון להחביא את חפצי הבית היקרים מתחת לאדמה, כפי שעשינו זאת בשנת 1939. במקרה נעדרה או אמנו מהבית. היא נסעה לפני מספר ימים לביאליסטוק לרופא שניים. אחי, נער בן 15, אני בת 16, אבי החורג ואחי הפעוט (מאבי החורג) התחלנו לארוז את חפצינו. פתאום שומעים אנו התפוצצות אדירה. משאירים את החפצים באמצע החדר, חוטפים את אחינו הקטן ורצים החוצה. שם רואים מחזה אימים. אחדים מהשכנים שלפני שעה עמדו ושוחחו אתנו. היו פצועים ואחרים מוטלים הרוגים, כתוצאה מן הפצצה, שהטילו הגרמנים מהאוויר. בין ההרוגים הכרתי את רוזה, בת ה-15, נכדתו היחידה של רסיכצקי. חנה ביילה, בת זאב הסנדלר, שנשאה אך לפני שלושה חדשים היתה מוטלת על הקרקע כשרגלה שסועה. בעלה, אריה בן יוסל ירמוס התאמץ לשאת אותה על גבו, כדי להביאה לבית חולים. היא יבבה מכאבים בקול קורע לבבות.

לא חזרנו עוד לביתנו, אלא רצנו דרך שדות אל הכפרים, יהודים עם פולנים יחד. לפנות ערב הגיעו הגרמנים לסביבתנו. שבנו העירה, הפולנים, שנסו בבוקר אתנו, התרחקו מהר מאחננו בשמעם, כי הגרמנים הגיעו.

כשהגענו חזרה הביתה, ראינו שהוא עלה בלהבות. נשארנו ערומים, יחפים ובחוסר כל. לא היו לנו עוד בגדים, כלי מטה וכלי בית. גם לסבתה שלנו ולדודנו נשרפו בתיהם, אך הצליחו להציל חלק מבגדיהם וחפצי בית אחרים, בעת שאנשים אחרים נהרגו והיריות שרקו מסביב. דודי, אברהם קרסנובורסקי העביר את חפציו למרתף של בית התומה השייכת לסטאשק. בינתיים הגיעה אמנו ברגל מביאליסטוק. היא חשבה כבר, שאנחנו לא בחיים ובכתה מרוב

שמחה ואושר בראותה את כולנו חיים, בריאים ושלמים. כלל לא הצטערה שנשרפו הבית והחפצים. מיד החלה להתרוצץ בין אכרי הכפרים שהכירה, כדי לרכוש קצת מזון עבורנו. אמי החליטה לשלוח אותי אל אחותה, בויסקי מזובייצק, היא ואחי לוו אותי עד הדרך, המובילה למזובייצק ונפרדנו באנחות ובנשיקות. הלכתי עם עוד כמה יהודים ברגל מעיר צ'כנובצה עד מזובייצק.

כעבור שבועות אחדים הגיעו אלי שני דודים, אחי אמי, פסח ומאנס, מסוקולי. הם הציעו לי לבוא אליהם לסוקולי, היות ואני בקיאה במלאכת התפירה. בשנת 1939 סיימתי בביאליסטוק את בית הספר „אורט“ במקצוע התפירה ולדודי הרבה דברים לתפור.

הלכתי ברגל עם הדודים לסוקולי. שבועות ראשונים הייתי אצל הדוד פסח, אחרי כן עברתי לדודים מאנס ואשתו, שלהם שני ילדים, ילד בן שש וילדה בת חמש.

בתחילת שנת 1942 ילדה לו אשתו עוד שני תאומים, ילד וילדה. הייתי מתרוצצת משעה שלוש לפנות בוקר לאחוזות הפולנים, כדי להביא חלב טרי עבור התינוקות והילדים הגדולים וכן הלכתי עם הדודה לאה אל היער, בסביבות סוקולי, כדי להביא זרדים וגזרי עצים, מלאי להסקת התנור בחורף ולבשול. בשר ושמן אי אפשר היה להשיג בעת ההיא בסוקולי. מצרכים אלה אפשר היה להשיג בויסקי מזובייצק תמורת כסף. לכן, היתה דודתי שולחת אותי לשם, כדי לערוך את הקניות. אני וחברה שלי היינו הולכות תכופות לויסקי מזובייצק, מרחק כ-16 קילומטרים ברגל. שם רכשנו 25 ק"ג בשר, כד שמן ושומן. ארונו הכל לשתי חבילות, קשורות אחת לרעותה, באופן שאפשר יהיה לשאת את החבילה הכפולה על הכתף מאחור ומלפנים. יצאנו לדרך בתחילת הערב והולכות כל הלילה.

עם עלות השחר התגנבנו דרך סמטאות נדחות, לבל יבחינו בנו הגרמנים. חזרנו עייפות מאד הביתה.

בורחים היערה

הדבר היה ב־1 לחודש נובמבר 1942. חיים יהושע אולשה בא אלינו וסיפר, כי האמטס־קומיסר הזמין 500 עגלות אכרים, המיועדות ליהודים, למחר בבוקר.

מיד קמה מהומה. האמנם לברוח ולהשאיר את הבתים והרכוש, הפקר? באו אלי שתי חברות והציעו לי להצטרף אליהן ולברוח לכפר בוז'יסק. גם דודתי הסכימה לברוח היערה. אני לקחתי תינוק אחד בזרועותי ודודתי את השני ואת שני ילדיה הפעוטים הוליכה בידיה. הדודה נעלה את הארון, לקחה אתה את המפתחות והלכנו כולנו לדודה השניה.

גם שם היו מוכנים לברוח ליער. סבתא, כינקה טאבק נשארה בבית אצל הדוד פסח. היא אמרה: לכו ילדי, לכו היערה ואני אשמור על הבית! הגענו ליער ביאליסטוק, רועדים מקור. ישבה שם אתנו דודתנו טויבה, בעלה אלתר דיגהולץ בן זלמנקה ובתם, בת השנתיים, שפרה־לה. קראה טויבה: „אם למות, רצוני למות בביתי ובמיטתי! אנו נחזור הביתה!“ הם קמו והלכו חזרה לכון סוקולי.

בכל רגע מגיעים יהודים חדשים מהיער, כדי להתחבא כאן. דודי מאנס החליט ללכת לעבודתו הקבועה בלאפי, אחרת, אומר הוא, יכולים הגרמנים להשמיד חלילה את כל יהודי היער. הוא ועוד מספר צעירים יצאו לפנות בוקר לכון תחנת הרכבת.

פתאום שמענו קול יריות. פועלים, שיצאו לרכבת הבחינו מרחוק בחיילי ה־ס.ס. יורים

מנשקם. הם חזרו מיד על עקבותיהם ושבו ליער. לפנות בוקר התחלנו להעמיק לתוך היער ולהתרחק יותר ויותר מהעיר. בדרך מצאנו כרים וכסתות ובאחת מהן, שכב ילד עטוף היטב. בסביבה לא נראו הורי הילד, או כל איש אחר המטפל בו. לא ידענו של מי הילד. בדרכנו נתקלנו בהרבה יהודים, יוצאי סוקולי.

אנו — שני הדודים, פסח ומאנס עם נשותיהם וילדיהם פנינו לכוון אחר. המטרה להגיע לסביבת פייקוט, לכפר סקלודי. שם גרו הדודים עד שנת 1934.

הסבים שלי, טאבק, התגוררו זמן ניכר באמריקה. שם נולדו להם 2 ילדים. עם הזמן חזרו לפולניה וקנו להם אחוזה בכפר סקלודי. היה להם בית, גורן, חלקת שדה ויער. בסקלודי הם התגוררו כאמור עד 1934, לאחר ששכניהם האכרים שרפו את ביתם. מאותו זמן עברה סבתה כינקה, עם בניה וגנדיה לגור בסוקולי.

כעת הולכים אנו לכפר סקלודי לחפש מקלט ומחסה. הדוד פסח מבטיח, שיש לו בכפר הוא ידידים פולנים, חברי געוריו, נאמנים ומסורים. בודאי, אומר הוא נקבל שם מחסה ועזרה ואף יעסיקו את הבנות שלנו בעבודות בית. אין ספק, שנהיה שם מסודרים, עד יעבור זעם ויחלפו הימים הקשים. נדדנו רק בלילות וביום היינו מסתתרים בין שיחים.

החל לרדת שלג ובחוף שרר קור חזק. התינוקות בכו ויללו וממש גועו בזרועות אמם. ניסו להגיש לפיהם לגימות חלב קר, אך הם לא רצו לשתות. מזה חמישה ימים הם מתקיימים על קצת אבקת סוכר, שמגישים להם לפיהם מדי פעם בפעם. עדים כולנו, שהם גועים על הידיים ומחליטים, שאין עוד ברירה, אלא להפקירם לחסד העוברים.

הורי התאומים מגיחים את התינוקות על אם הדרך ואנחנו מתחבאים בין העצים ומסתכלים לראות איך יפול דבר: התינוקות משמיעים בכיות והתייפחויות קורעות לב. אכר עצר את עגלתו, נטל את התינוקות, שם אותם בתוך הקש שבעגלה והתרחק לכוון הכפר. אם התינוקות הלמה את ראשה בגזע העץ על ידו עמדה ופרצה בבכי מר. המשכנו לנדוד דרך שדות ויערות והגענו לבסוף לכפר סקלודי.

נשארו לשעה קלה בקצה הכפר ושני דודי הלכו להתדפק על פתחי האכרים, ידידיהם. אנחנו חיינו לשובם בכליון עיניים. בסוף הם חזרו וספרו, כי ידידם הנוצרי, שפנו אליו הודיע להם כי בכפרים נמצאים מלשינים, העובדים בשירות הגרמנים ועל היהודים להזהר ולא להסתובב בכפר ובשום אופן לא לבקר בביתו. במקרה שמוצאים יהודי בבית נוצרי, מחסלים אותו וגם את הגותן מחסה לו ומשפחתו. האכר יעץ להם לבוא אליו בחצות הלילה, בעת שכולם ישנים ואיש לא יבחין בהם. הוא הבטיח להגיש להם ארוחת ערב וירשה להם ללון בגורנו. בינתיים, צייד אותם לדרך במעט לחם. אנחנו טעמנו מהלחם והמשכנו ללכת. בחוף שרר קור חזק וגורא. אי אפשר היה לשבת ביער ונכנסנו לתוך כפר.

הפולנים אמרו לנו, כי ליהודים אין כל סכויים להשאר בחיים ביערות, אלא אם כן יצטרפו לשורות פרטיזנים, במדה שיסכימו לקבלם לחברתם. וכך נשארה לנו רק תקוה אחת להפגש עם פרטיזנים.

נוצרי אחד נתן לנו לאכול והרשה ללון לילה אחד בגורנו. הוא שאל, אם יש מישהו מאחננו, היודע לתפור. הוא הסכים, שאני, תופרת במקצוע שאר אצלו לעבוד. כל השאר המשיכו לנדוד ולחפש להם מקום מקלט ומחסה.

עבדתי בבית האכר הג'ל שלושה ימים במלאכת התפירה והרגשתי עצמי כבגן העדן. ישנתי

במטבח על מזרון של קש וקבלתי מאכלים טובים. ביום הרביעי, בשעה 3 לפנות בוקר העירני בעל הבית משנתי ודרש ממני לעזוב מיד את ביתו.

הוא נימק את החלטתו, שבאזור מסתובבים גרמנים, שבאו לגבות את מכסת התבואה. בחוץ חושך ואפלה אני אינני מכירה את הדרכים, איך ולאן ללכת? אני מרגישה בלבי עצב ויגון. אני הולכת לאן שנושאות אותי הרגליים, עד שהאיר הבוקר וראיתי חורשה ולידה בית קטן. נכנסתי לתוך הבית ראיתי אכרה, שישבה וטוותה צמר במכונת יד.

על דרגש אכרים פשוט ישבה נערה ומרטה נוצות. מיד הכרתי את פנינה, בתו של דודי פסח. פנינה ספרה לי, כי אביה פגש באכר מכור, בשם צ'ינובסקי, בעת שחטב עצים ביער. האכר הבטיח לו לקבל את בתו פנינה כעוזרת בית. מראהו כנוצריה, אך מדברת פולנית עילגת. לכך מצאו תחבולה, להעמיד אותה כאלמת. כך ישבה ומרטה נוצות. לשאלת השכנים מי הנערה? האכר עונה, שהיא קרובת משפחה, אלמת והוא מעסיקה כעוזרת הבית.

שאלתי את פנינה, שמא יסכים בעל הבית להעסיק גם אותי לימים אחדים. השיבה היא, שבעל הבית נסע היום לשוק ויחזור בערב. לדברי פנינה, בעלת הבית שלה רחמנית ויש לה לב טוב, לעימת בעלה, שהוא מטורף ולעתים לא יציב, אך משתנה לפי מצב רוחו.

יש והוא אדיב וטוב וקורה שהוא מתאכזר לאשתו ולשני בניו. פניתי לבעלת הבית וספרתי לה מי אני וכי אני תופרת במקצועי ושאלתי אותה, שמא יש לה עבודה בשבילי? כן, השיבה. יש לי אפילו הרבה עבודה בשבילך, היא נתנה לי לתפור במכונה ולקלף תפוחי אדמה והגישה לי אוכל. פחדתי, פן יגרש אותי בעלה המטורף, כשיחזור בערב מיום השוק. בערב הגיע האכר, נכנס לביתו שמח ומרוצה, הוא אמר שטוב לחיות אצל הגרמנים. הוא קנה בשוק סוס משובח במחיר זול. כל כך הוא מאושר, עד שאינו מוצא לנכון לשאול אותי מי אני ומה עושה אני פה. הוא רק מספר מעשיות ובדיחות על יהודים. כי הם טפשים ומוגי לב, שאין כמוהם. אפילו רועה קטן ובלתי מזוין יוכל להובילם בהצלפת שוט אל הגרמנים, ללא כל התנגדות מצדם. בזה, מגלה הוא את לעגו ושנאתו ליהודים ומצדיק עליהם את הדין ואת הגזירות הרעות. בכל זאת הוא לא גרש אותי החוצה ואפילו הציע משכב עבורי ועבור פנינה ודאג לספק לנו שמיכות.

בבוקר ראה את נעלי הקרועות וקרא: איך אוכל לשלחך החוצה ביום קור וכפור בנעליים קרועות כאלה? תוכלי להשאיר בביתי בימים קרים אלה, נתנו לי לתפור ועזרתי לבעלת הבית בעבודות בית שונות. קבלתי אוכל מספיק ושוב אני מרוצה. כך נמשכו חיי כשבוע ימים. בוקר אחד חזר האכר מהכפר וספר, כי עומד להגיע האמטסקומיסר, בקשר לרשום החזירים וכי האכרים מסתירים את החזירים, לבל יפלו בידי הרשות. אכר אחד מקומי הביא חזיר לחורשתו של צ'ינובסקי וקשר אותו לעץ מאחורי החלון. צ'ינובסקי עצמו פקד גם על בנו להוביל את החזיר שלהם למקום סתר ביער. אני ופנינה חיבות לצאת את הבית ולהשאיר שם במשך כל היום. יצאנו מהבית וישבנו ביער. היינו רעבות וקר היה לנו מאד. צפינו לבוא הערב, כדי לחזור לבית החם, כאשר חזרנו לשם עם צללי הערב מצאנו את בעלת הבית בוכיה. היא ספרה לנו, כי בנת נתקל בדרכו באמטסקומיסר, עצרו וסימן את אזנו של החזיר. הוא פקד להוביל את החזיר לתחנת הרכבת בשפייטובה ולמסור אותו לשלטונות.

כתוצאה מהחרמת החזיר ע"י הגרמנים יצא בעלה מדעתו, הכה את בנו מכות רצח וגם ממנה לא חסך את אגרופו. אנב, שפך את חמתו על היהודים וקללם נמרצות. העובדה, שהחזיר של שכנו שהיה קשור מאחורי חלוננו נשאר שלם ושלו החרם, סימן הוא שהענישו אותו על מתן חסות ליהודים בביתו, אשתו של צ'ינובסקי יעצה לנו להסתלק, בטרם יחזור בעלה, אולם,

דעתי היתה, שאין לפחד ומאידיך, אין לאן לברוח. בקשתי אותה להרשות לי לשבת בביתה עד לפנות בוקר.

בעלה חזר. הוא רק צעק, אבל לא גרש אותנו וגם לא הציע לנו מקום, ככלילות הקודמים. ישבנו וחכינו עד שיעבור הלילה. לפנות בוקר הלכנו לכפר סקלודי ונקשנו בדלת של הבית הראשון. שאלו מי אנחנו? ספרנו להם, כי יהודיות אנחנו ממשפחת פסח, שכל אכרי הכפר הכירו אותנו. בעלת הבית יעצה לנו להיראות כנוצריות ולמצוא עבודה, כעוזרות בית. מיד הציעה לנו עבודה בטוחה אצל אשת הסולטיס (זקן הכפר). בבית ארבעה ילדים והאשה בהריון עם הילד החמישי. היא מחפשת עזרה לעבודות בית — בנרות.

האכרה הציגה אותי לאשתו של הסולטיס וספרה לה, כי נוצריה אני ורוצה לעבוד אצלה כעוזרת בית. אשת הסולטיס שאלה מה השכר שאבקש? ענית, שתוכל לנסות אותי ואח"כ לקבוע כחפזה את משכורתתי.

קלפתי שם תפוחי אדמה, תפרתי בגדים לילדים ועסקתי בנקיון הבית. השכנים נעצו בי מבטים. מדי פעם נכנס שכן אחר ושוחח עם בעלת הבית, לפעמים התלחשו.

שמה מבחינים בי שאני יהודיה? בעלת הבית נסתה לחקור אותי, לאיזו פאראפיה (נפה) שייכת אני ובאיזו כנסייה נהגתי להתפלל, ברור לי שהם חושדים בי ומבינה היטב, שמוכרחה אני לברוח מכאן. בערב הלכתי להשכיב את הילדים. פתאום שמעתי קול יריות.

הסולטיס התחבא מפחד ואשתו נכנסה במרוצה הביתה, בקריאה כי קרב מתחולל בחוץ בין גרמנים ורוסים. יצאתי החוצה וראיתי דליקה בכפר. כל הכפר אחוז היה בלהבות אש. החזירים השמיעו חרחור והסוסים צהלו. אכרים רכבו על סוסים ואחרים התרוצצו מסביב למקום הדליקה. פתאום פתחו משם ביריות נגדם והם נסוגו לבתיהם. הלכתי לאכרה, שבאתי אליה קודם שהגעתי לכפר סקלודי, ובביתה פגשתי שוב את פנינה.

היא ידעה לספר כעת מה שקרה עם משפחתה מהרגע שנפרדתי מהם. הם נכנסו כולם ללון לגורן ריק, שעמד ביער לופייני. בלילה התעוררו לנוכחותם של שני גברים, שעמדו לפניהם. הם היו מזוינים ברובים ופנסי כיס בידיהם. הם האירו נגד עיניהם. נשמותיהם פָּרְחוּ. כולם חשבו שאלה הם מלשינים פולנים וכי הגיע קיצם.

לאחר רגיעה נוכח, כי היו אלה — פרטיונים. הם שאלו את אם הבנות, אם תסכים, ששתי בנותיה תצטרפנה אליהם ובתנאי זה יש להן כל הסכויים להשאר בחיים אחרי המלחמה. ידענו שאין למעשה כל תקוה להשאר בחיים, כי הסכנה אורבת על כל צעד ושעל. אמי הסכימה ואחיותי: פייגל בת ה־15 וטויבה בת ה־14 הצטרפו לפרטיונים הרוסים.

כעת תקותנו היא, למצוא את אחיותנו עם הפרטיונים ולהצטרף גם אליהם.

נכנסנו לאחר השיחה לבית האכר ושאלנו, אם לא שאל משהו מבני משפחתנו עלינו. בעלת הבית מסרה לנו, כי אמנם הבוקר היתה אצלה פייגל, אחותה הבכירה של פנינה. היא היתה לבושה יפה ונעולה במגפיים חדשים ומטפחת צמר אדומה על ראשה. פייגל בקשה מבעלת הבית, שתודיע לבני משפחתה, שעליהם לחפשה בכפר יושקס.

שמחנו מאד מהידיעה והחלטנו לחפשה שם. עדיין היה חושך בחוץ, דפקנו בפתחי בתים אחדים שבכפר ושאלנו, אם לא ראו בחורה, עטופה במטפחת צמר אדומה? הם ענו שאכן ראו בחורה כזאת עוברת בכפרים, אבל אין יודעים היכן היא כעת.

בבית אחר סיפר לנו אכר בסוד, שעל יד הכפר ישנה חורשה ובחורשה בית של נוצרי בשם פאשוק. בביתו נמצאים רוסים ובנות ישראל. הגענו לבית פאשוק. רץ לקראתנו כלב

גדול ובעקביותו, בעלי הבתים. נכנסנו אתם לתוך הבית ומצאנו שם את פייגל ואת טיובה ועוד עלמה אחת בשם סטלה, בת רופא שניים מעיר בריינסק. הן ספרו לנו, כי שני הרוסים הביאו אותן לכפר שע"י בריינסק, שם נמצאו המישה רוסים נוספים ושלוש בנות יהודיות.

כך נהגו הרוסים לחייב אכרים להחזיק את הבנות ולדאוג להן לכל צרכיהן ועל אחריותם. הם איימו עליהם שיהרגו אותם, אם לא ימצאו את הבחורות לכשישובו הרוסים. האכרים נבהלו, פחדו ושמרו מאוד את מצוות הרוסים.

פנינה סיפרה: יום אחד החלו הגרמנים לירות לכוון הכפר, שם היו הבחורות. הן נמלטו דרך חלון אחורי וברחו ליער. נכנסו לבית פאשוק ואמרו לו, שהרוסים צו עליהן, להיות אצלו שלושה ימים. מאז הן נמצאות כאן ועליהן לעזוב את הבית, כי חלפו שלושת הימים. יש קשיים עם סטלה. מאז נמלטה מיריות הגרמנים, קפאו רגליה ונתגלו פצעים. היא ברחת יחפה, כי לא הספיקה לנעול נעליה. בינתיים חבשו את רגליה בסמרטוטים ודואגות למצוא עבורה מקום מנוחה. עד שתתרפא.

כאן נזכרו הבנות, כי בכפר מסוים הפקידו הרוסים אצל אכר פרווה יקרה, משלל הפרטז'נים. עלה אם כן על דעתן לדרוש מהאכר את הפרווה בשם הפרטז'נים. כך עשו, קבלו את הפרווה והביאו אותה לאכר עני וישר בכפר אחר, שהסכים לשמור על סטלה תמורת הפרווה, עד שתתרפא.

האכר הטוב הבטיח "בית הבראה" לסטלה ולדאוג לה. עתה החלנו לדאוג לעצמנו. אני ושלוש הבנות של הדוד פסח רצינו למצוא את מקום משכנם של הדוד ושל הפרטז'נים. בכל מקום ששאלנו, אמרו שאמנם ראו רוסים, אך אין הם יודעים היכן הם. נדדנו ימים ולילות. לא יכולנו לשבת שעות במקום, פן נקפא מקור.

בכפר זאכי שאלנו על משפחת פסח, שגרו שם שנים אחדות. יעצו לנו האכרים ללכת לאורך הכפר ולשמע נביחה עזה של כלב להתקרב לבית, שם נמצאים ה"פייסאקום". כך עשינו ומצאנו מתחת עץ אורן רחב צמרת את בני משפחתנו. הם שמחו מאד לראות אותנו ונשארו אתם במשך שבוע ימים. אני לא יכולתי לשבת שאננה. הרגשתי שבכל רגע צפויה לנו סכנת מות. נדברתי עם בת דודי טיובה, ללכת ולחפש דרכנו ולסמוך על גורל עצמנו. נפרדנו מהמשפחה והלכנו לחפש עבודה. עברנו מבית לבית ומכפר לכפר. בכל מקום כבדו אותנו באוכל ויעצו ללכת הלאה. איש אינו רוצה להעסיק אותנו, או להרשות ללון בלילה.

מעשה סדום ועמורה. בחוץ כה קר וסערה משתלשלת. שוב התדפקנו על דלתות אנשי הכפר, מבית לבית ובשני כפרים, זה אחר זה ובשום מקום לא הרשו לנו להכנס ולהתחמם קצת. הלכנו למקום, שם היתה סטלה ושם נשארו ללון. האכר היה אלמן וקצת מוזר. הוא לא עיבד את 25 המורגים של שדהו. אחת הבנות שלו, בת 17 היתה לא שפויה בדעה. השניה, בת ה'12 בשם גנץ/עסקה בעבודות הבית והשלישית היתה ילדה בת 6. משפחת האכר סבלה רעב. הוא היה משוטט בכפרים ומפספט, שבביתו נמצאות בנות יהודיות. לאחרונה סרבה גנקה לתת לנו ללון בבית ורק כשהראנו לה לחם דרך החלון, פתחה את הדלת. למחרת המשכנו נדוד. פעם נכנסנו לבית וברכנו, בוקר טוב! ישב שם איש ודיבר ללא מצרים, מבלי להסתכל עלינו. לבסוף הציץ בשעון הכיס שלו ופלט: יש לי הרבה עבודה היום. עלי למסור שתי יהודיות צעירות לידי הגרמנים, בפייקוט. הלבבות שלנו החלו לפעום בחזקה. מה עלינו לעשות? בכל זאת מומין הוא אותנו לאכול ולשתות ואמר, כי אך לצון חמד לו.

בכפר אחר חלף על ידינו אכר על פני מגלשי חורף והוהיר אותנו, מבלי להסתכל עלינו:

צעירות יהודיות, העלמו מהמקום! גרמנים מתקרבים לכפר מאחורי ואני ממהר לסלק את מלאי היי"ש שבביתי. סטינו הצדה וכמעט נתקלנו בעגלת חורף עם גרמנים ושני כלבים בצדיהם. היום יום א' בשבוע. בערב הגענו לכפר נדושיבה ונכנסנו לאחד הבתים. ישב שם צעיר לבוש יפה בחברת צעירה. ברכנו «ערב טוב» והבחנו שבעל הבית ואשתו מביטים זה על זה מבוהלים. הצעיר קם ממקומו ואמר לנו בגרמנית: «צייגען זי מאל איהרע פערסונאלע אוסוויזע» (הראינה את תעודות הזהות שלכן). עניתי בפולנית, כי אינני מבינה את דבריו ואו הוא אמר: «פספורט». פניתי לבת דודי בשם פולני בדוי: יאדוה, האדון רוצה את הפספורט שלי, נלך נא מהר הביתה להביא. פנינו לפתח, אך האיש הלך אחרינו וצעק: רוצו ישר לרחוב. ישר, ישר! ואנחנו נעלמנו לתוך הקור החזק.

נסינו שוב את מזלנו, שמא יתן לנו מישהו להכנס לביתו. נכנסנו לבית אחר ולאחר ברכת ערב טוב, בקשנו רשות ללון. בעלת הבית, אשה זקנה, פנתה לאיש צעיר, שכינתה אותו «אדוני הסולטיס» ושאלה אותו, האם יכולה היא להרשות לנו ללון. הצעיר ענה, אדרבא, מדוע לא! האשה הגישה לנו אוכל חם, הציעה לנו משכב על קש ושכבנו לישון. הרגשנו את עצמנו מאושרות ומרוצות, כאלו כל העולם שלנו אין עוד דאגות. הלילה ההוא היה טוב לנו וישנו שנה מתוקה.

לפנות בוקר אמרתי לטויבה: קומי ונלכה מכאן בהקדם האפשרי, בטרם יבחינו בנו השכנים וחלילה לא נגרום אי נעימות למכניסת האורחים שלנו. אולם, האשה הטובה הבינה את מחשבותינו ולא הרשתה לנו לצאת מהבית בטרם נאכל ארוחת בוקר, שהיא הכינה בשבילנו. נוכחנו, שמיטיבתנו אינה מפקדת כלל להחזיק אותנו. עזבנו את ביתה בתודה מכל הלב והלכנו לבית אחר. מצאתי שם קצת עבודה במלאכת התפירה, אצל אלמנה צעירה, עם ילדה בת שנתיים ואביה הזקן. תפיתי בשביל ילדתה הקטנה שמלה יפה והאלמנה התלהבה כל כך מעבודתי, עד שהלכה להראות את השמלה לתושבי הכפר. היא התפארה ואמרה: הכיטו וראו, תופרת טובה וידי זהב לה. בינתיים הזמינה אצלי עבודה, אחת מקרובותיה של האלמנה ובקשה לבוא אליה רק בלילה, שאיש לא יבחין בי, לכפר זה, לנדאבה יצא שם טוב בין היהודים, המתחבאים בסביבת סוקולי וראו אותו כגן עדן. החלו לזרום לשם יהודים רבים. לאחר שבועיים לא היה בית בכפר לנדאבה שלא נמצאו בו 3-4 יהודים.

בין האחרים, הגיעו לכפר אמה של טויבה, שרה/צ'ה, הרשל ולאה'קה עם הילדים. הנשים היו עושות נעלי בית לתושבי הכפר. היו שם גם שלושה חייטים מעיר בריינסק, שתפרו וחדשו בגדים מבגדים ישנים, מחליפות ומעילי חורף ופרוות. גם רופא השניים מבריינסק נמצא שם עם אשתו ובתם סטלה. ההורים מצאו את סטלה והביאו אותה לכפר. בחורה אחת מורשת סרגה סוודרים בשביל האכרים. היתה גם אם ושתי בנותיה מלאפי ויהודים לא מעטים אחרים, ששלמו לבעלי המחסה שלהם במטבע חוץ — בדולרים.

אחרי היותי ימים אחדים אצל האלמנה סקלודובשצ'יכה, הציע לי בעל בית אחד עבודה כעוזרת בית, היות ואשתו ילדה את הילד הרביעי ועדיין חלשה ועליו לעבוד מתוך לבית, באין לו משק משלו. עניתי, ששיג קודם רשות הסולטיס להעסיק יהודיה, כי הרי אסתובב בין הבריות ואלך להביא מים מהבאר ולמקומות צבור שונים. האכר קבל את רשות הסולטיס ומיד הלכתי לפי הוראת בעלת הבית לחלוב את הפרה. התרגלתי לעבודות כאלה, שלא נסיתי אותן קודם. היה שם צעיר נוצרי בן עשרים ולמעלה, בן אח של הבעל והוא חוליגאן, כאשר הגשתי לו אוכל נהג לגדף ולחרף את היהודים. וכך היה אומר: «שונא אני את כל היהודים!

הייתי משמיד והורג אותם אחת ושתיים. לא אכפת לי שאת חיה עדיין, למרות שאת יצור אנוש שונה מאתנו ולא כדאי לי להרוג אותך, באין לך מאומה שאוכל לקחת ממך". עבדתי בבית זה עבודת פרך, אבל לא התלוננתי מעולם. ישנתי על התנור מחצות הלילה וחשבתי בלבי, מי יתן ויכולתי לחיות כך זמן ממושך. בעלת הבית שלי החלה לחזור לאיתנה ויכלה כבר ללכת על רגליה. מיד פקדה עלי לעזוב את ביתה.

לקחתי אתי את בת דודי טויבה והלכנו לבית האכר לאופולד, שהזמין אותנו לבוא לביתו ולחפור נעלי בית. אבל רק בשעות הלילה ושלא יבחין בנו איש. כאשר הגענו לבית לאופולד התנפלו עלינו כלבי הזאב שלו. בעל הכלבים יצא והכניס אותנו לבית. קבלנו לאכול ולשתות והוכן דרגש לשכב. האכר ובני ביתו ישבו כל הלילה ועשו יי"ש מדגן. באישון הלילה העירה אותנו בעלת הבית, כאמרה שהגרמנים הגיעו לכפר והסולטים בלויית צעירים סורקים את הבתים.

לאחר ימים אחדים פגשנו את אמה של טויבה שרה'לה, את אחותה לאה'קה ואת אשתו של רופא השניים מבריינסק. הן בכו וספרו על האסון הנורא, שפקד את המשפחות בלילה, בו היתה הסריקה. הם אך יצאו מבתיהם בהם התחבאו בנסותם להמלט ליער, וצעירי האכרים רדפו אחריהם, השיגום והכו את היהודים מכות רצח. דודי ומשפחתו הגיעו עד לחרושה שעל יד הכפר זאכי. במקרה התקיים שם בזמן ההוא צייד ארנבות. השתתפו בצייד אנשי הסביבה

ילדי שרה ופסח טאבק
משמאל: פרל, צפורה, טובה ומשה'לה

ושומרי יער גרמנים. צידי הארנבות, בראותם את היהודים עזבו מלאכתם והתלו לרדוף אחרי נמלטים, שבכפר לנדאבה באופן כזה נפלו היהודים בידי רוצחים שבכפר זאכי. לאחר המלטם מרוצחי כפר לנדאבה.

דודי פסח נורה, בברחו. החוליגנים תפסו את הדוד מאנט, את פייגלה ופנינה. פייגלה הצליחה להתחמק מידיהם והסתתרה באלומת תבואה שמתחת לגגן והם לא הבחינו בה. ברדפם

אחרי פנינה בת ה-13, היא צעקה בקולות. באותו רגע הגיחה פייגלה, הרשעים תפסו את שלשתם, כפתו אותם והבילום לידי הגרמנים, בפייקוש. דבר תפיסתם גודע לנו מאוחר יותר, מפי אנשי כפר אתם דברנו. הם גם ספרו, שראו איך הגרמנים הביאו את שלושת הקרבנות לחורשה והפשיטו מהם בגדיהם. מאנס החל להאבק אתם והם כפתו אותו. פייגל בת ה-16 היתה יפהפיה. הגרמני כוון את נשקו כדי לירות בה, אבל הסס ומסר את רובהו לגרמני אחר. פייגל התחננה על חייה ושאלה, למה? מה פשעי ומה חטאתי? הגרמני ענה, שיש פקודה וירה. דמה ניגר והיא נסתה לרוץ בכל כוחותיה. הגרמני שלח בה יריה והמיתה במקום.

כך נפלו שני דודי, פסח ומאנס ושתי בנות פסח, פייגל ופנינה.

הלכנו כעת בקבוצה: אני, טויבה, רופא השניים מבריינסק ואשתו ובתם. הוא, האיש החכם והמלומד בעירו, נהיה כאן ללא יוצלח וביש מזל. מר לרמן הרופא התחנן בפנינו שלא נפקיר אותו ואת אשתו ובתו, והשליך את יהבו עלינו. נסיתי להסביר לו, כי לשתיים יהיה קל יותר למצוא אכר, שירחם עלינו לעומת חמש נפשות. בלאו הכי אין למצוא כפרי המוכן לסכן את חייו ואת חיי משפחתו למען יהודים, כך נפרדנו מהם.

היינו כשיות תועות ולא הכרנו את הדרכים ולא את שמות הכפרים. סמכנו אך על גורלנו. הנה עומדות אנו על פרשת 3 דרכים ואין אנו יודעות באיזו מהן לבחור? איזו דרך מובילה למות ואיזו לאנשים רחמנים וטובים? הלכנו בדרך, לשם נשאו אותנו רגלינו ובעיניים עצומות. השעה היתה מאוחרת בלילה. האדמה היתה קפואה. רצינו להתקרב לישוב וראינו מרחוק אור קלוש מהבהב מעששית נפט, בחלון אחד הבתים.

התקרבו קמעה לאותו בית והנה כלב קפץ לקראתנו בגביחה. חכינו על יד עץ, מרחק מה מהדרך, מבלי להתגלות. באותו זמן נשמעה יריה ממש מתחת לאוזנינו. גודע לנו אחיכ שהיה זה שומר יער גרמני.

בכפר זאלעסיע נכנסנו לבית הראשון. הדלת לא היתה נעולה וחושך שרר בבית. דברנו בינינו בקול רם, שאלנו מי בבית ואין עונה, גששנו בחשכה ונגענו בדרגש עץ. מבלי לחשוב הרבה עלינו לישון, כאשר התעוררנו היה אור בבית.

צעיר נוצרי ואשתו עמדו מעלינו ושאלו מי אנחנו? יהודיות, ענינו ומבקשות אנו לעבוד במלאכת התפירה, או בעבודות בית, לפחות מספר ימים. הבטנו עליהם. כאלו לרמזו שלאיש לא יודע הדבר. בעלת הבית, אשה טובה מאד נתנה לנו לאכול והציעה לנו מטה. למחרת היא נתנה לנו לתפור שמלה. טויבה הצטננה קצת והחלה להשתעל. במטבח נמצאה שכנה ולשמע השעול רצתה להכנס ולראות מי משתעל. אולם בעלת הבית מנעה ממנה לעשות זאת. בערב דרשה האשה, שנעזבו את הבית בפחדה, שמא טפטה השכנה בכפר, שנמצאות כאן יהודיות.

נכנסנו לבית אחר. בעלת הבית, אף היא אשה טובה נתנה לנו לאכול. בשעה 4 אחה"צ נכנס הילד של בעלת הבית וצעק בבהלה: גרמנים נוסעים לכאן! יצאנו מיד והתחבאנו בין המבנים שבמשק. בחוץ כבר היה חושך. על אף רגליה הקפואות יצאה טויבה להודיע, אם עברו כבר הגרמנים. חזרנו לחצר ופתאום קפץ איש מעל הגדר וסרט לבן ענד על שרוולו. הוא תפס אותי בידי. ראיתי איך ברחו טויבה וממני לא הרפה האיש. התחלתי לצעוק עליו בפולנית: כאלערה, פשא קרב, למה נטפלת אלי? עזוב את היד והרי רואה אתה שיהודית בורחת ואתה מחזיק בנוצריה! הוא שחרר את ידי ואני התחלתי לרוץ לבין המבנים של המשק. התכופתי, מששתי בידי והנה טויבה כאן. צעירים התחילו לשרוק, לצעוק ולרוץ ופנסי חשמל

בידיהם. ראינו אותם בחושך והם לא ראו אותנו, עד שאחד מהם פלט: (כאלערה אי טוטאי איך נייעמה!) גם פה אינגן. ברגעים אלה עמד לבנו מלדפוק.

הרעב בכפר נמשך עוד איזה זמן. ישבנו במקום עד שעה מאוחרת בלילה. כשהכל השתק יצאנו שוב לכוון היער, משם באנו.

חזרנו לכפר לנדאבה. הפעם דפקנו על דלתה של בית פרקאץ. היא נתנה לנו ללון בביתה. תפרנו אצלה מעיל חורף עבור ילדתה הקטנה. ביום תפרנו ובלילה הלכנו לישון במרתף של תפוחי האדמה. ביום ד' בערב היתה בכפר מסיבה של תושבי הכפר, בבית הסולטיס. היהודים ששוב נמצאו בכפר נצטוו לעזוב באופן דחוף את המחבואים. לכל הפחות למשך שבוע ימים, עד שיעבור הרעש. התכוננו גם אנחנו לעזוב את הכפר, אך בעלת הבית, הגברת פרקאץ רצתה שנממור לתפור את המעיל והציעה לנו לבוא שוב אליה בבוקר השכם, בעוד חושך בחוץ. כך עשינו והמשכנו לתפור. בשעה 10 לפנה"צ שמענו יריות ממרחק קטן. מבעד לחלון ראינו גרמנים עוברים מבית לבית.

גברת פרקאץ נכנסה בריצה וקראה אלינו: ברחנה מהר! התחלתי להתחנן: איך נברח לאור היום? בטוח שהגרמנים יבחינו בנו וימיתו אותנו ללא הסוס. אנא הרשי לנו להתחבא בגורן, בתוך הקש נעמיק. אולם, לחנם התחננו והיא לא הסכימה להסתכן בשעה כה גורלית. בלית ברירה נאלצנו לעזוב את ביתה והלכנו ישר ליער.

הגרמנים והסולטיס הבחינו בנו וצעקו לעומתנו: הלללו, האלט! טובה פתחה בריצה, אולם אני עצרתי בעדה. החזקתיה ביד, צבטתי אותה ולחשתי באזנה, לא לרוץ, אלא לצעוד צעדים גדולים לכוון ישר ולא להסתכל לצדדים. כך צעדנו עד שהגענו ליער ואז התחלנו לרוץ. מצאנו לנו שקע בקרקע, שם ישבנו עד חשכה.

בערב הגענו לבית פיעקוטושצ'ה, שם היתה פעם פייגלה. היא ספרה לנו שרק היום הרגו את לאה'קה, אמה של פייגלה ואת אחיה לייבלה. את רופא השניים לרמן, אשתו ובתו ששלה ועוד נערה מורשה. היא הוסיפה, שגרמנים שאלו את הסולטיס עלינו והוא אמר להם, שמוורשה אנחנו. שני גרמנים עקבו אחרינו עד היער וחזרו משם על עקבותיהם. היא הוסיפה לנו פרוסת לחם והתרחקנו מביתה. הכלב מבית סקלודובשצ'יכה מכיר כבר אותנו ואינו נובח. נכנסנו לחצרה, פתחנו את פשפש הגורן ושכבנו שם בשקט במשך 3 ימים תמימים.

פרוסת הלחם שקבלנו מוזמן נשכח מליבנו והרעב הציק לנו מאד. חשבנו, שמא לרדת ולבקש אצל סקלודובשצ'יכה משהו לאכול. אפילו פרוסת לחם תתן, נשתיק קצת את הרעב ונחזור למקומנו.

ירדנו מהגורן ונכנסנו הביתה. שמענו שלבית סקלודובשצ'יכה נכנסים כפריים ומתלחשים ביניהם. הם ספרו שם על שני צעירים מורשה, שהביאו לבית הסולטיס בלנדאבה את אביה של טוביה, פסח ואחיה משה, נער בן 12. הם היו כפוחים בחבלים והכפריים הובילו אותם לידי הגרמנים בפייקוטי.

האכר דומברובסקי אמר לנו בלחש, כי צעירים בכפר דרשו מאת הסולטיס, שיסגיר גם אותנו, בנות ישראל היחידות שנשארו בכפר לגרמנים. למזלנו, שכב כבר הסולטיס במטה והתעצל לקום.

כידיד נאמן של פסח, מייעץ לנו דומברובסקי לעזוב את הכפר עוד הערב ובינתיים רומז לנו ללכת אחריה. מביתו הוא הוציא לנו חצי ככר לחם גדול, כפרי ולווה אותנו עד מחוץ לכפר.

הוא יעץ לנו להתרחק מה שיותר מהמקום המסוכן עבורנו. הבענו לדומברובסקי רגשי תודה על טוב לבו והסדו. נפרדנו ממנו והלכנו.

היה חושך וקר ורוח סערה נשבה בפנינו. ידענו, שבכל מקום אורב לנו המות. איש לא יתן לנו מקלט. כאשר עיפנו מהליכה ממושכת, ישבנו על אבן לנוח ולא היה בכוחותינו להמשיך בדרכנו ללא יעד.

על אף אזהרתו של דומברובסקי, החלטנו לחזור ולנסות שוב להכנס לגורן, באותו מקום, שאף הכלבים מכירים אותנו ולא נובחים עלינו. כך עשינו וחזרנו ללנדאבה. בין הקש מצאנו ביצה, שמחנו וניסינו להרדם. בבוקר עלה לעלית הגורן הפועל הרוסי, אנדריי, כדי לחפש את הביצה והופתע למצוא אותנו. הוא הקים צעקות, שיהודיות נמצאות במשק.

בעלת הבית הבינה, כי בנו מדובר. היא עלתה בלווית שכן ודרשה מאתנו לרדת מיד. בקשתי ממנה להרשות לנו לשבת במקום לפחות עד שעות הערב, כי יחספו אותנו לאור היום. אולם, האשה התעלמה מבקשתנו ומתחנננו. מיד התאספו מבוגרים וצעירים וכולם פתחו בקול, שעלינו לרדת וללכת. ירדנו למטה וחשבנו, שהנה הגיע קצנו.

עברנו על פני „האנשים“, שלעגו לנו ורדפו אחרינו. חלצתי את סנדלי העץ שלי ורצתי בשארית כוחותי לכוון היער, שם שכבתי בסבך שיחים, בעוד טויבה המשיכה בריצתה, רודפי הצעירים השיגו אותי ורדפו אחרי טויבה, שאלתי אחד שהחזיק שתי אלות בידיו: המעונין אתה דוקא, שיהרגו אותי? — כן, ענה הרשע. אמרתי לו, שאעזור למצוא את חברתי ואז יוכל להוביל את שתינו לגרמנים. בלי לחכות לתגובתו התחמקתי ממנו בזריזות ורצתי כחץ מקשת. ראיתי בור וקפצתי לתוכו. שם שכבתי עד הערב. מבלי לתת לעצמי דין וחשבון מהנעשה סביבי, כוונתי את רגלי לבית האכר, ששם היתה פעם סטלה. בת רופא השניים מבריינסק. בקשתי ממנו להודע, אם הביאו לג'נדרמריה בת יהודיה? הייתי בטוחה, שטויבה איננה בחיים ונשארת גלמודה, עזובה ומיואשת. האכר הרשה לי ללון בתוך ערימת קש שבגורן. בלילה מישהו העיר אותי. פקחתי עיני וראיתי את טויבה. נשמה חדשה נפחה בקרבי. טויבה ספרה לי שהצעירים הנוצרים חטפוה והובילוה לסולטיס בכפר לנדאבה. היא שמעה על כך, שגיסתו של הסולטיס בכתה בעת הרדיפה אחרינו והתחננה לשחרר אותנו.

כשהביאו את טויבה לסולטיס, הוא והישיש דומברובסקי בעטו בהם ויצאו נגדם בצעקות שכנוע, שהבחורה אינה יהודיה ויש לה תעודות, שהיא נוצריה. מאוכזבים, עזבו הרשעים הצעירים את בית הסולטיס. בביתו של הסולטיס האכילו אותה ורק אסרו עליה להראות עוד בכפר.

שתינו שמחנו שנצלנו ממלאך המות ונשארו בחיים. תקותנו, שאולי נזכה לשחרור מידי המתנכלים בנו ובכל עם ישראל. כשעולים במוחי כל התלאות והצרות שעברו עלי ועדיין עוברים ואין אני בטוחה ביום המחרת ואפילו בשעה הבאה והרי לא פעם פרפרתי בין חיים ומות. — לא פלא, שהיאוש אכל אותי עד לשד עצמותי וחכיתי לתורי להשמדה. אבל אני מרגישה, שמשוהו חשוב מתרחש בקרבי. חל בי שנוי ואני רוצה לחיות, לחיות! וכל כמה שמתנכלים לחיי הצעירים, גוברת בי התשוקה לחיות ולראות במפלת שונאינו!

בוקר אחד קמנו שתינו והלכנו לאכר טוב אחד, שהתקין פעם עבורי — סנדלי עץ. בוטחת אני בטוב לבו ובישרו ובכל זאת לא רציתי להעמיד אותו בנסיון ולבקש מחסה. בידעי את אפיו החלש ושהוא פחדן. נכנסנו אם כן למרתף תפוחי האדמה, בלי ידיעתו.

זה יצר מצב טוב יחסי, כי לא ידע איש על קיומנו ויכולנו להתפרקד וליישר את עצמותינו. בטוחה אני, שאפילו יודע לבעל הבית, שיושבות אנו במרתפו, לא יעשה לנו כל רע ובמקרה הקצוני, יבקש אותנו לעזוב את משקו.

ישבנו והתלחשנו. השעה היתה 4 אחה"צ. לפתע הבחנו בגרמנים מזוינים בפתח המרתף. האכר עמד לא רחוק ושמענו איך הגרמנים שואלים אותנו, אם לא מסתיר יהודים, או אנשי כנופיות שודדים. האכר התמים ענה להם בבטחון, אדרבא, נסו לחפש בכל פנה. ישבנו מאובנות ורעדנו מפחד. מלאכי החבלה התרחקו מהמרתף ואנו שכבנו והתכסנו במעט הקש שהיה בקרבתנו, שמא יחזרו ויציצו דרך חור לתוך המרתף. נוכחנו, ששקט השתרר במשק ויצאנו לאויר הצח. דפקנו על דלתו של האכר. מה השתומם הוא, לראות אותנו בחיים, לאחר שידע על השמדת כל יהודי הסביבה. הוא רק שאל: כיצד זה, רק אתן בין החיים? אני עניתי, כי השם יתברך שמו, הוא עוזר לנו. התגרד האיש בראשו ופלט: אמנם הקבי"ה עוזר לכן ואני על אחת כמה וכמה חייב לעזור לכן.

בוריוות בלתי רגילה הכין לנו אוכל חם ויכולנו להתחמם בביתו. הודינו לו על טובו וחסדו, נפרדנו בלבביות ממנו והמשכנו לנדוד.

עברנו דרכים שונות ובכפרים התדפקנו על דלתות התושבים. או שלא פתחו לנו כלל, או שרצו לחטוף אותנו ובנסים התחמקנו מהם. סחור, סחור הגענו שוב לכפר לנדאבה. נכנסנו לבית פייקוטושצ'יכה. שם היתה פעם פייגלה. במקרה היה אצלה בן דודה, מכפר פולאד'ה והוא הציע שטייבה תלך אהו לכפרו. היא תוכל לתפור שם נעלי בית לתושבי הכפר ואיש לא יכיר בה יהודיה. טייבה הסכימה והלכה אהו ואני נשארת שוב בודדה וגלמודה ביאוש. מי יודע, אם אוכה לראותה שוב. התחילו עבורי זמנים קשים יותר, מרים יותר וקודרים. נדדתי לבד ותעיתי בדרכים בלילות, בשדות וביער.

הגעתי לכפר אחד, שם הייתי לפני כמה חדשים עם דודי פסח. הכלבים התנפלו עלי בבחיכה חזקה. יצא האכר והשקיט את כלביו ואותי הכניס הביתה. היו אצלו שלוש בנות ובן אחד וגם בן דוד, שעבד אצלו. צעיר זה, נעשה לאחרונה סוכן בולשת אצל הגרמנים.

אני הכרתי היטב את בני המשפחה הנ"ל והם שמחו מאד לקראתי. גם בן דודו של בעל הבית נראה מרוצה לראותני. נכנסנו לחדר האורחים וכולם שוחחו אתי בידידות. חכיתי שיומינו אותי לאכול. לפתע הבחנתי שבן דודו סטאשק נעלם מהבית. שאלתי את הבנות, היכן סטאשק והן ענו, שבודאי הלך לישון. ישבתי מבוהלת ולבי הלם בחזקה בקרבי.

רציתי לעזוב את הבית, אבל לא היה נוח סתם לצאת וגם הרעב הציק לי וחכיתי לקבל משהו לאכול. באותו רגע פנתה אלי בתו הקטנה של הכפרי ואמרה: קומי, צאי אתי החוצה, בחצר יראה אני ללכת לבדי. הלכתי אתה אל החצר ושוחחנו בצאתנו.

אך יצאנו מהבית ודרך השער חמק צל, רוכב על אפניים. הילדה הקטנה קראה לעומתי: ליובה, זהו סטאשק עם גרמנים! את נפשך הם מבקשים! ברחי מהר, מהר לכוון השדה! הספקתי לברוח ומצאתי את עצמי על אם הדרך, המובילה ללנדאבה.

עלה בדעתי להתדפק על דלתה של האשה הפקחית וטובת הלב, ליאופולדה, עבורה תפרתי לפני כמה חדשים — שמלות.

בחצרה נמצאו שמונה כלבים, גדולים כזאבים, אך זה לא הרתיע אותי מלהכנס. היה כבר אחרי חצות והסתי לדפוק בדלת. רק עמדתי וחכיתי. פתאום שמעתי קול עצבני שואל: מי שם? אני, ליובה, עניתי בקול רם. הדלת נפתחה ובפתחה ראיתי את בנה של הגברת ליאופולדה וגרון

בידו. הכניסו אותי לביתם וספרו לי ששמעו את צעדי, מבלי שנשמעה נביחת הכלבים וסבורים
 היו, כי גנבים הרעילו את הכלבים וגנבו את רכושם מהרפת ומהמחסנים.
 הליאופולדים היו האמידים שבכפר ובעלי ראשי בקר רבים וחזירים. הם הגיעו לסברה
 שהכלבים רדפו אחרי כלבה והתרחקו מהמשק ועל כן לא נשמעה נביחתם. מכל מקום היה הבן
 מוכן להתגמל על כל זר שהופיע במשק באישון לילה, כשהגרון בידו, כולם נרגעו והכל עבר
 בשלום ובפחד חנם.
 ליאפולדה הציעה לי להשאיר בביתה יומיים ושאתפור עבור בתה שמלה. היא הולוכה אותי
 למתבן ונתנה לי אדרת חמה להתכסות בה. הרגשתי עצמי כבגן עדן. לפנות בוקר העירו אותי
 וקבלתי תבשיל חם ומשביע.
 בהיותי בעלית הגורן בשקט ובשלוה אפפה אותי חמימות אחרי זמן כה רב של נדידות בקור,
 רעב ובפחד תמידי. הרגשתי כל כך מאושרת ונדרתי נדר לה, כי כאשר אוכה להשאיר בחיים אחרי
 המלחמה, אשתדל לעשות אך טוב עם הבריות והזקוקים לעזרה.
 ביום תפיתי לאור השמש, שקרניה חדרו דרך החורים והסדקים. בעלת הבית קראה "צ'יה,
 צ'יה" לתרנגולות, לשם הסואה לעיניים זרות, כדי להעלות אלי קערה עם אוכל טוב וחם, שלוש
 פעמים ביום.
 פתאום נגמר אושרי. הדבר קרה באותו יום בשעה 11 לפנה"צ. ליאופולדה באה אלי ואמרה,
 שהגרמנים באו לקבל את הקונטינגנט ועוברים מבית לבית וממשק למשק ושעלי מיד לעזוב,
 למען לא להמיט אסון על המשפחה.
 בקשתיה, שתתן לי להסתתר בערימות הקש ואף אם ימצאוני הגרמנים, אניד להם שהגעתי
 הנה, שלא בדיעת בעל-הבית. היא הלכה ממני ומיד חזרה מבוהלת באמרה, שהגרמנים נמצאים
 כבר על יד ביתה. שכבתי בין הערימות ושני נקשו זו לזו. רעדתי בכל אברי. בערב באה האשה
 וספרה, שכבדה את הגרמנים ביי"ש, ביצים ובשומן חזירי, במנה גדושה. בזה קנתה את לבם ולא
 המשיכו עוד לחפש. ובכל זאת היא יעצה לי לעזוב עוד היום את ביתה, מפאת הפחד לבאות.
 הודיתי לאשה הטובה והלכתי לפייקוטושצ'יכה. שם להפתעתי מצאתי את טויבה, ששבה
 בינתיים מכפר פוליאשה. היא ספרה לי, שבתחילה היה טוב לה וכי איש לא חשד בה כיהודיה,
 עד שהגיעו לשם צעירים מלנדאבה וגלו לפני התושבים את יהדותה. היא נאלצה במהירות לעזוב
 את המקום.
 מבעד לחלון שמענו קריאות גיל ושמחה וראינו, שהאכר ספאליקובסקי עבר בעגלתו לכון
 היער וצעק: "קטו קופוייה מיינסו?" (מי קונה בשר?)
 נודע לנו אחרי כן כי היו אלה גופותיהם של שני היהודים האחרונים, שנרצחו על ידי
 הגרמנים ושותפיהם הפולנים, החייטים חיים ושבתי'ל מבריינסק, הם תפרו בגדים עבור תושבי
 הכפר. עכשו מוביל אותם ספאליקובסקי בעגלתו לקבורה ביער, בלוזית אותם הכפריים, עבורם
 תפרו בגדים. אנשי הכפר צוהלים משמחה.
 הזהירו אותנו, שעוד מעט ויגיע תורנו. החלטנו לעזוב את הכפר לצמיתות וללכת ליערות
 לחפש שורות פרטיזאנים. הדרך השתרעה לפנינו.

צפורה טבק

ידו'קה הרועה חוזרת לחיק עמה

נולדתי בסוקולי בשנת 1936. בהיותי בת חמש למדתי בחדרו של המלמד הדרדקי מרדכי שמואל, שהיה שכנו הקרוב והיו לו שני בנים בגילי. אני זוכרת את כל המשפחה מצד אמי: את הסבא ישראל הנפח, דודי ודודותי, כל אחד ואחת מהם נחרתו היטב בזכרוני. כן זוכרת אני את דודי הרב ר' יעקב, בלבושו המיוחד. בשנת 1942, בהיותי בת 6 עדיין, זוכרת אני היטב את צעקותיהם הפראיות של הגרמנים, כשהיו עוברים על יד ביתינו, מפחד. הייתי מתחבאה תחת המטה. אמי הייתה הולכת ליער ללקט עצים, בכדי לבשל קצת אוכל. אבי מאנס היה נוסע בכל יום לפנות בוקר לעבודה בבתי חרושת של הרכבת בלאפי והיה חוזר מעבודתו בשעה מאוחרת בלילה. כך, שאני הייתי רואה אותו רק ביום ראשון בשבוע. אני זוכרת, כי ביום אחד בעת ההיא, היה ביתנו בסימן מהומת מות. אמי הודיעה כי מוכרחים אנחנו לברוח, אחרת יוציאו אותנו הגרמנים להורג. היא ארזה חפצים נחוצים שבביל התינוקות התאומים שלנו, שהיו בגיל של שבעה חדשים. אמי לקחה תינוק אחד מהתאומים על זרועותיה ובת דודתנו ליובה מטשיכונצ'י שהיתה בעת ההיא אצלינו לקחה את התינוק השני מהתאומים. אבי לקח אותי ואת אחי לייבל ומהרגו כולנו לברוח היערה. שם פגשנו הרבה מיהודי סוקולי, בתוכם דודתי שרה'צי ודודי פסח עם חמשת ילדיהם: פייגל, טויבה פרל משהל והצעיר שבכולם. כל בני משפחתנו התחברו יחד ובלילה הראשון, ליל חורף ישנו כולנו ביער תחת כיפת השמים השחורה. מאז החל המאבק המר והנורא שלנו למען חיינו. התחלנו לנדוד עמוק לתוך יער. בצידו דרכים מתחת לעצים שכבו התינוקות התאומים עטופים בכרים וכסתות והיו בוכים תמיד. וכך הלכנו מיער ליער, מגוי אחד לשני, לבקש קצת אוכל. בתחילה לא רצתה אמי שלנו לאכול את מאכלי הגויים, כי היא הייתה אדוקה מאוד ועיי'כ היא הייתה אוכלת רק מאכלי חלב כשרים. התינוקות מהתאומים ילד וילדה, לא רצו לאכול. הם בכו ללא הרף. חלב קר לא רצו לשתות ולחמם לא היה באפשרותה של אמי כאשר נדדנו ביערות כמה ימים התקימו התאומים רק מזה שלקקו מפעם לפעם אבקת סוכר. פעם בבוקר הלכה אמא ביחד עם דודתי שרה'יש וכאשר שבה, בכתה מאוד. אח'כ נודע לנו כי אמנו הניחה את שני

התינוקות התאומים והפקירם לחסדם של העוברים והשבים. אכר אלמוני אחד נטל את התאומים בעגלתו והובילם לביתו. ואח"כ הלכנו מכפר לכפר לבקש מזון ומקום לינה בשביל בני משפחתנו וכך נמשך הזמן עד שהחל הגשם לרדת. הגויים כבר לא נתנו לדרך על מפתן בתיהם. הם יראו מפני הגרמנים וסרבו לתת מחסה ליהודים. הם נתנו לנו חתיכות לחם ופקדו ללכת הלאה. ביום הדלקנו ביערות מדורת אש לצלות תפוחי אדמה וגם בכדי להתחמם קצת בקור. ובליילה היינו מתגנבים לגורנות כדי לישון שם. פעם, כאשר ישנו בגורן נכנסו אלינו באמצע הלילה גברים עם פנסי כיס חשמל בידיהם. נבהלנו מאוד וחשבנו שאלה גרמנים. והנה נוכחנו שהם פרטיונים רוסים ושמחנו עמהם מאוד. למחרת, כשעמדו הפרטיונים לצאת מהגורן שאלו אם הבחורות הבכירות תסכמנה ברשות אמותיהן להלוות אליהם כדי להגן עליהן. הפרטיונים יתנו להם מחסה יסקפו להן את כל צרכיהן. ההורים הסכימו, מחמת פקוח נפש, שבנותיהן הבכירות של הדודה שרה'צי תצטרפנה אל הפרטיונים. באופן כזה הוקטן מספר בני משפחתנו והמשכנו הלאה את נדודינו. פעם אחת נכנסנו לבית אחד, לא הרחק מהיער לבקש לחם. הגויים אמרו לנו לחכות קצת. בינתיים ישבנו מסביב לתנור החם. והנה אנשים זרים החלו להכנס לאותו הבית שבו הורה לנו בעל הבית לחכות. מרגע לרגע נתרבה מספר המבקרים הזרים עד שמלאו את כל הבית

חתונת הורי לאה עם מאנס טבק. מימין יושבת סבתא חניקה

מבקרים מפה לפה והם ישבו והתלחשו ביניהם. אבי הבין שמכינים מלכודת. ותיכף ומיד התחמקנו משם וברחנו היערה. אח"כ נודע לנו כי הגויים רצו למסור אותנו לגרמנים. היו גם גויים טובים שהרשו לנו להיות אצלם כמה ימים ולשכב בבתיהם על רצפות. היינו אצל גוי אחד שהיו לו הרבה ילדים קטנים. בתו הבכירה היתה עקרת בית כי אם הבנים מתה בדמי ימיה, היינו אצלם יומיים. אמנו הבטיחה לה לתת עבור האכסניה ועבור המזון שלנו חפצים ובגדים שונים ונתנה לה פתקה ללכת לכפר אחד הסמוך לסוקולי ולקבל את הבגדים והחפצים המופקדים אצל איש מסוים. הבחורה, בעלת הבית שלנו שבה מהכפר ההוא והודיעה לנו כי לא קבלה את החפצים הנפקדים וגרשה אותנו מביתה. כפי שנודע לנו אח"כ, היא קבלה את כל החפצים לפי הפתקה שנתנה לה אמנו, אלא שהבחורה רמתה אותנו. כך המשכנו לנדוד הלאה ביערות ולקפוא מקור. פעם אחת באנו לכפר מסוים וישנו אצל אכרה צעירה שהיה לה ילד קטן. האכרה שאלה אותי,

הרוצה אני להשאיר אצלה. עניתי בשלילה. אבל אמי ניסתה לדבר על לבי שאסכים להשאיר אצל האשה הזאת, אבל אני לא הסכמתי בשום אופן להשאיר אצלה בלי אמא. וכך נדדנו הלאה דרך יערות ושדות. פעם ישבנו ביער, ירד או שלג. הדלקנו מדורת אש להתחמם סביבה. פתאום ראינו רוסים, פרטיונים מזוינים נגשים אלינו. הכרנו בהם את הפרטיונים שלקחו אתם את הבחורות ליובא וטויבה, הם ישבו אתנו שעה קלה והלכו לדרכם. הם הפיחו בקרבינו קצת תקוה. ראינו שעוד ישנם אנשים כאלה שאינם מפחדים כמונו. הם היו נראים בעינינו כגבורים שאינם יודעים מה זה פחד? אנחנו קנאנו בהם. אע"פ שבאמת היה להם לא יותר מרובה אחד מקולקל. כך חלפו אצלנו שבועות וחדשים. בימים ובלילות נדדנו, התגוללנו וסבלנו ביערות ובכפרים הנידחים. לסוף הגענו לכפר לנדבה. היה לילה של שלג קור וסופה. הכלבים נבחו בלי הרף ולמרות הכל דפקנו על דלת בית, לא הרחק מהיער. אכרה זקנה הכניסה אותנו לביתה, הרשתה לנו ללון על יד התנור החם. אני שכבתי על ספסל קטן על יד התנור הלוהט וכך שקצתי בשנה עמיקה וישנתי עד אור הבוקר. כשקמנו בבוקר והתכוננו ללכת הלאה לדרכנו, שאלה האכרה הזקנה את אמנו: התסכים היא להשאירני אצלה. אמי הסכימה ושאלה אותי, המסכימה גם אנוכי להשאיר אצלה. עניתי: «כן, גם אני מסכימה להשאיר פה». באותו היום גם אמנו נשארה שם ועזרה לאכרה הזקנה לקלף תפוחי אדמה. למחרת הלכו אבא, אמא ואחי הבכור היערה ואני נשארת לבדי אצל האכרה הזקנה. בשבועות הראשונים הסתירה אותי הזקנה מעין האכרים הזרים שהיו באים אליה מפעם לפעם. בשמעה נביחת הכלב, היא הורתה לי להסתתר מהר במרתף של תפוחי האדמה, אח"כ חדלה בעלת הבית להסתיר אותי. כששאל איש עלי, היא אמרה שאני קרובה שלה מכפר אחר. במשך הזמן נודעה האמת לכולם כי אינני קרובת משפחה שלה וכי לא יודעת אני אפילו לדבר פולנית. האכרה לא הססה להודות שאימצה אותי, ילדה יהודיה, לבת. בשבועות הראשונים הייתי בוכה ימים ולילות, כי אמי לא היתה באה אלי זמן רב, אולם לאט לאט התרגלתי למצבי החדש ולא היה איכפת לי כלל. האכרה החלה ללמד אותי את תפילות הנוצרים וביום הראשון לשבוע הייתי הולכת ביחד איתה לכנסייה. שלוש פעמים ביום צריכה הייתי לקרוא את התפילות: בבוקר בצהריים ובערב. הייתי רועה את הפרות בשדות המרעה משעה 4 לפנות בוקר. לפנות ערב הייתי מובילה את הפרות בחזרה הביתה, ועוזרת לתת אוכל לחזירים. בעלת המחסה שלי היתה אלמנה. היה לה רק בן יחיד, שכמעט תמיד היה שיכור כלוט. בערב היתה יושבת ושרה, עד שגמרה לחבץ את החמאה. מזמן לזמן באו אליה יהודים שונים והיא נתנה להם אוכל ומקום לינה. זמן רב לא בקרה אותי אמי לסוף היא באה אלי ביחד עם אחי הבכור ואבא לא בא. אמא איפה אבא? שאלתי. «הוא יבוא אח"כ», ענתה לי. אולם אחי קרא לי אח"כ החוצה וספר לי כי הרוצחים הטפו והרגו את אבא. יומים אח"כ ספרו האכרים, כי הרוצחים רדפו אחרי אבא והטפוהו ביחד עם אחיו פסח ועוד שתי בנותיו של פסח: פייגל ופנינה. אבא נאבק עם הרוצחים אבל לא יכול להם וכך נשארה אמי רק עם אחי ומאז היא היתה מבקרת אותי כמעט בכל יום. בכפר לנדבה נמצאה משפחה מבריינסק: רופא שיניים לרמן ואשתו ובתם סטלה. אמי התידדה עם המשפחה מבריינסק והם ביחד עם עוד יהודים אחדים מצאו ביער בונקר לא רחוק מהאכרה שלי והסתתרו שם. לא ארכו הימים והגויים גילו את הבונקר, באו אל הגרמנים הודיעו להם ע"ד מחבוא היהודים. הגרמנים הקיפו את היעד והחלו לירות. הגויים ספרו אח"כ שאמי ואחי החלו לרוץ בעת הסריקה ביער. אמי נפצעה קשה ונפלה ואחי רץ הלאה. כאשר הבחין אחי כי אמא לא נמצאת מאחוריו רץ חזרה לחפש את אמו ומצא אותה כשהיא שוכבת מתה, על יד יתודי הרוג אחר. אחי ישב על יד אמו ובכה. אז ניגש אליו גרמני וירה גם בו.

אחרי השחיטה השליכו את כל היהודים ההרוגים לתוך בור עמוק וכסו את הבור באבן כבדה. לאחר שלושה ימים בא גוי, חפץ ופתח את קבר ההרוגים והוציא מפי אמי את שיני הזהב. אני נשארתי אצל האכרה הזקנה. עזרתי לה בכל עבודות הבית והמשק. עבדתי מבוקר השכם עד שעה מאוחרת בערב. פעם הגיעה אלינו בחורה יהודיה, שקפצה מחלון הרכבת מטרנספורט היהודים של גיטו ביאליסטוק, המובלים למחנה ההשמדה בטרבלינקה. בעלת הבית שלי הרשתה לבחורה ללון בגורן. פעם בלילה בא בנה של האכרה בלוויית חברו. נכנסו לגורן וירו בבחורה. הזקנה, בשמעה את קול היריה יצאה ממטתה לחצר לראות מה קרה? בשובה הביתה, רטנה ואמרה: הבנתי כי ככה יעשו. החיים שלי נמשכו כדרכי יום יום, בלי שום שנוי. היא למדה אותי לקרוא בכל יום תפילות והיתה מספרת לי אגדות ומעשיות שונות, כי היהודים חוטפים ילדים נוצרים ושמים אותם בחביות עם מסמרים ומוצצים את דמם לצורך אפיית מצות בפסח. ועוד אגדות, מעשיות והשמצות שונות ספרה לי על היהודים. המעשיות ספרה לי האשה השפיעו עלי כל כך עד שהתחלתי לפחד מפני היהודים ולשנוא אותם. פעם בערב ישבנו על יד התנור החם ושוחחנו. פתאום נכנס אלינו יהודי אחד במרוצה מכווץ ומקופל ורועד כולו מקור. היהודי חטף חתיכת כרוב מעל השולחן וברח, כנראה הציק לו הרעב עד שלא יכול עוד לשאת. והחליט לסחוב מבלי לשאול בתחילה את פי בעלת הבית. לכפר כמעט ולא הלכתי מעולם ובדרך כלל הרגשתי את עצמי בטוחה כמו כל הגויים. והגויים תושבי הכפר שידעו שאני יהודיה לא מסרונים לגרמנים. גוי אחד אמנם גילה לגרמנים כי מישוהו מתושבי הכפר מחזיק בביתו ילדה יהודיה, אולם המלשין לא הודיע את שם המשפחה של האכרה המחזיקה בביתה את הילדה אלא את כנויה. וכשבאו הגרמנים, ענתה להם שהיא לא מכירה אשה בשם זה והגרמנים עזבוה והלכו להם. ואני במקרה שחקתי או בכפר ביחד עם ילדות הכפר הנוצריות וכאשר הגויים מהכפר הטילו בפני את האשמה על היהודים שהם הרגו את בן אלוהים את ישו הנוצרי אני עניתי להם: «אבל היהודים הסוקולאים הרי לא הרגו אותו». מזמן לזמן היו באים לזקנה שלי גרמנים והיו שואלים אותי בגרמנית שאלות שונות. אע"פ שאני הבנתי הכל מה שדברו אלי לא עניתי להם כלום. וכשהלכו הגרמנים ואני ספרתי לאכרה הזקנה שלי מה שהגרמנים שאלו אצלי ולא רציתי לענות להם. אע"פ שאני הבנתי הכל מה שדברו אלי, היא שבחה מאוד את התנהגותי והזהירה אותי שגם להבא עלי להתנהג באופן כזה. שאסור לי לחלוטין לענות לגרמנים על שאלותיהם. בעלת המחסה שלי לימדה אותי גם מלאכת הסריגה ואני הייתי סורגת בכל ערב וכך חלף כל החורף. מזמן לזמן היו תושבי הכפר חוגגים. פעם בעת חגיגה כזאת, כשהאכרים אכלו ושתו לשכרה והיו בגילופין פתחו השקצים (בחורים נוצרים) דלת קטנה בבית והראו לשיקצות הצעירות (בחורות נוצריות) יהודי ערום מת וקפוא. עומד בפנה. השיקצות השמיעו קולות צהלה וברחו, כלומר מפחד. הן השמיעו צחוק ומצהלותיהן וצעקותיהן הגיעו עד לב השמים. בשבועות האחרונים לפני גמר המלחמה התאכסנו גרמנים אחדים בבית האכרה שלי. הם לא פגעו בנו לרעה, ומפעם לפעם הביאו לנו תשורות. בכל זאת היתה האכרה תמיד מפחדת מפניהם. בנה של האכרה הזקנה היה מתחבא מפני הגרמנים. כך נהלנו שתינו את המשק. בוקר אחד, קמנו משנתנו ראינו כי הבית ריק. הגרמנים שהתאכסנו בו בשבועות האחרונים ברחו והשאירו אצלינו נשק ותחמושת. האכרה לא נחנה לי לגעת בשום דבר. היא הזהירה באזהרות חמורות ובאיומים. שאם אמצא שעון או משהו אחר יפה וחשוב. אסור לי להרים מהקרע, כי הגרמנים הניחו במיוחד ובכוונה תחילה את הדברים היפים האלה, ומי שירים אותם, יהרג במקום. המלחמה נגמרה. הכפר נשתנה. האכרים החלו לזרוע את שדותיהם. בנה של בעלת המחסה שלי החל לזרוע דגן ותפוחי אדמה. אני עזרתי לחתוך

תפוחי אדמה לזריעה ובעבודות משק בית שונות. החיים נעשו יותר יפים גם השמש זרחה יותר יפה מקודם. גם היערות, השדות והאחו וכל הטבע כולו, קבלו צביון יפה מאשר קודם כאשר ראיתי מרחוק את הקבר של אמי ואחי ביער פחדתי לגשת. תמיד ברחתי משם, וראיתי בדמיוני צל שחור מרחף מעל קברם. הדבר קרה לעתים הכופות כאשר הלכתי לרעות את הפרות. שקעתי בהרהורים ושכחתי והנה פתאום הסתכלתי מסביב ואני שוב עומדת על יד הקבר של אמי ואחי ואני מתחילה לרוץ אל האחו במקום שהפרות היו רועות ומרחוק הבטתי מול הקבר בעינים מבוהלות.

כבר עבר הזמן שנקבע להתנצרות שלי בכנסיה המקומית. הכומר כבר היה אצל בעלת הבית שלי והזמין אותי לבוא לכנסיה לקיים את טכס ההתנצרות. אולם בכל פעם מצאה לה בעלת המחסה שלי עילה וסיבה לדחות את טכס ההתנצרות. פשוט, לעולם לא היה לה פנאי. לאחר כמה חודשים כשהייתי כדרכי עם הפרות באחו, היא באה אלי וצויתני ללכת הביתה ולאכול את ארוחתי. גמרתי לאכול ועמדתי לחזור לאחו אל הפרות. פתחתי את הדלת והנה רואה אני שני אנשים עם תרמילים על שכמיהם מתקרבים לכיוון ביתנו. כאשר האנשים התקרבו יותר אל ביתנו הכרתי באחד מהם, שהוא דודי אברהמיל. (את דודי אברהמיל זכרתי היטב כי בהיותי בסוקולי היה מביא לי לעתים סוכריות ושוקולדה). דודי אברהמיל נגש אלי והתחיל לדבר אלי אידיש. אז כבר שכחתי לגמרי את שפת האידיש ונבהלתי מאוד בראותי את היהודים. התחלתי לברוח ולצעוק בפולנית. "יהודים באו להרגני". (זשידו כצאן זאביטש מניע). הסתובבתי לאחור וראיתי שהם רודפים אחרי ואו התחלתי לרוץ במהירות גדולה יותר ליער. כשהגעתי אל האחו ספרתי לאכרה בדמעות כי היהודים רודפים אחרי. הגויים שחטבו עצים ביער ושמעו את קול הזעקה שלי נגשו לראות מה שקרה. דודי אברהמיל פנה אל בעלת הבית שלי, והיא שאלה אותי אם מכירה אני את היהודים האלה. את האחד אני מכירה זהו דודי אברהמיל עניתי לה. ובערב ההוא יראתי ללכת לחדרי אולם האשה הטובה דברה על לבי והבטיחה לי שאין לי מה לפחד. כי הם לא יעשו לי שום רעה. למחרת הלך לדרכו ואני שמחתי שדודי היהודי עזבני. לאחר זמן מסויים שכחתי לגמרי ע"ד הביקור. עברו כמה חודשים ואברהמיל ואחיו חיים יודל באו שנית לבקר. הפעם הביאו לי מתנות ודברים טובים, ממתקים ומגדנות, שלא ידעתי מעולם את טעמם. למחרת הלכו לדרכם מבלי להודיע, שרוצים לקחתני אתם.

לילה אחד, לאחר שנרדמנו במטות, אני, האשה ובנה, שמענו קול דפיקה חזקה בדלת ובחלון. נבהלנו מאד, כי בעת ההיא סובבו בכפרים כנופיות, שרצחו, שדדו ובצעו דברי אלימות. גם הכפריים פחדו מהם. הזקנה שלי, בשמעה את הקולות שאלה: "מי שם?"

קול גבר ענה מאחורי החלון: "משטרה באה, נא לפתוח!" האשה פחדה והססה לפתוח את הדלת. האנשים בחוץ לא חכו הרבה, פרצו את הדלת ונכנסו לתוך הבית. הכרתי מיד את דודי אברהמיל והבנתי שבא לקחתני, בלוויית אנשיו, עזריו. בין חבר האנשים היו רוסים, פולנים ויהודים מזוינים. תגבורת זאת שמשה לדודי, במקרה שתהיה התנגדות מצד אנשי הכפר שיעמדו לצדה של בעלת הבית שלי. אמנם, האשה התנגדה בכל תוקף לדרישת דודי ולא רצתה לשמוע כל פשרה. היא טענה, שאמצה אותי לבת בימים הכי מסוכנים עבורי ועבורה. החביאה אותי, החזיקה וגדלה אותי ושמרה עלי מכל פורענויות. דודי ניסה לדבר אליה רכות והבטיח לה סכום ניכר של כסף וחפצים שונים. הוא אפילו העיז לבקש אותה שתדבר על לבי להסכים ללכת עם הדוד, שהוא האיש היחידי הקרוב לי בלב ונפש. אברהמיל הציע גם לזקנתי מיטיבתי ללכת אתי ולדאוג לה לכל. אך היא בשלה: לא ולא!!

לא היתה לדודי ברירה, אלא לקחת אותי בכוח. כי גם אני לא רציתי בשום אופן לעזוב את

האכרה. בכיתי כל הזמן ונדבקתי לאשה הטובה. אך האנשים הפרידו בינינו ועוד מעט היינו בדרך לסוקולי. טרם נכנסנו לתוך העיר והמשטרה עצרה אותנו ובדקו מי אנחנו.

ביום זה קרה אסון גדול ליהודים, שרידי הפליטה בסוקולי. כנופית פולנים רצחו 7 יהודים ביריות. בין הקרבנות היתה גם ילדה, שאך לפני ימים מעטים החזירה ממשפחה נוצרית. מצאנו את יתר היהודים בסוקולי ביגון עמוק.

הסתכלתי על היהודים משארית הפליטה והם נראו בעיני כל כך מוזרים וזרים. לא הרגשתי את עצמי נוח וטוב עמהם.

לאחר כשעתיים נסענו הלאה לכיוון ביאליסטוק. על רצפת האוטו שכב בחור יהודי שנפצע קשה בידי הכנופיה הפולנית והובילוהו עכשיו לבית החולים לביאליסטוק. היה זה בן הכובען, דוד קושצ'בסקי. בכל זמן הנסיעה נאנח וגנח נורא מכאב ויסורים. זמן מסוים הייתי בוכה ומתגעגע לאכרה ולחיי הכפר, בין חברותי השיקצות. אולם לאט לאט התרגלתי לחיים החדשים. התחלתי ללכת לבית ספר, שפתחו בעת ההיא לילדי יהודים שארית הפליטה. המורה הראשון שלי היה מיכאל מאיק. לאחר זמן קצר הגיעה אלינו בת דודה, ליובה וורובל, שהיתה במשך המלחמה זמן מסוים בין פרטיזנים ביערות ואחרי המלחמה היא נישאה לדודי, חיים יודל גולדברג. אנחנו התכוננו לנסוע לוולדנבורג (עיר גרמנית גדולה בשלזיה התחתונה, שלפי החוזה של המעצמות נמסרה ביחד עם ערים אחרות בשלזיה התחתית לאחר מלחמת העולם השנייה, לפולין). דודי אברהמיל ביחד עם משה מאיק נסעו לשם בראשונה לתור את העיר ולהכין בשבילנו דירת מגורים מתאימה ומקורות פרנסה. אחרי כן נסענו לוולדנבורג, שבה מצאנו דירות ריקות עם כל הנוחיות בשביל כל בני משפחתנו. גם הנות גדולה של מקלטי רדיו ומכשירי חשמל מרכוש הנטוש ע"י הגרמנים שברחו לוולדנבורג. משה מאיק, כטכנאי רדיו, ובעל מקצוע מוסמך נהנה מזכויות מיוחדות במועצת העירייה הפולנית וולדנבורג. בחודשים הראשונים לאחר שבאנו לשם לא מצאנו שם פולנים, אלא קצת יהודים והחיים שם היו טובים באופן יחסי. במשך הזמן הלך וגדל מספר הפולנים שהתישבו בעיר. נוסד שם גם בית ספר פולני. נרשמתי לבית הספר הפולני הזה. הכומר היה נכנס לכתה לשעורי דת. והתלמידים היהודים היו יוצאים מהכתה. אבל אני הייתי נשארת תמיד לשעורי הדת. הרגשתי את עצמי ככל הילדות הנוצריות ואיש לא הבחין בי שאני יהודיה. לאחר זמן קצר נוסד בוולדנבורג קומיטט יהודי והיו מחלקים מפעם לפעם מתנות לילדי היהודים. פעם אחת הלכתי לקומיטט היהודי לקבל מתנות. שם ראיתי נער יהודי אחד שלמד אתי בבית הספר הפולני. הוא עקב אחרי ונדע לו כי אני יהודיה. למחרת כאשר נכנסתי לבית הספר מיד הרגשתי שהנער היהודי הנ"ל מגלה לחבריו היהודים ואח"כ לחבריו הנוצרים את הסוד שאני יהודיה. אחרי השעורים נגשו אלי תלמידות נוצריות אחדות וקראו לי "זשידובקא". קרעו מצוארי את מחרוזות האלמוגים. כאשר המורה הנוצרית ראתה את הפגיעות בי של התלמידות הנוצריות ושמעה שהן קוראות לי "זשידובקא" לא האמינה באמיתות הדבר. המורה חקרה אותי ובקשה ממני לספר לה את כל האמת. לזמן מסוים נרגעו הילדים, אח"כ החלו הפולנים שוב להתגרות ביהודים. בני משפחתי החליטו לעזוב את פולניה. דודי חיים יודל ואשתו ליובא החליטו לנסוע לגרמניה ולקחת גם אותי אתם. הגענו לגרמניה למחנה "הרצוג" שם היו הרבה יהודים שקבלו תמיכה מחברת "אונרא". נוסד שם גם בית ספר לעברית. התישבנו שם בצריפים, שתי משפחות בצריף אחד. חלמנו לעלות לארצנו הקדושה לארץ ישראל. לאחר זמן ממושך בא אלינו גם דודי אברהמיל. הוא התחתן בוולדנבורג. הרגשתי את עצמי מאושרת שהגיעה הבשורה, שנוסעים אנו לארץ ישראל. הילדים היו מקנאים בנו וכך החלנו לנדוד מגבול לגבול עד שהגענו לצרפת. שם

התישבנו בחוילה ישנה גדולה, של צרפתי אחד. בני הנוער למדו שם עברית ושרו שירים עבריים. לאחר שבועות אחדים נתבשרנו כי בקרוב נעלה לארץ ישראל וכי האוניה כבר מחכה לנו. כשהגיע הזמן, נסענו בערב לנמל, ובבוקר עלינו לאניה, בשיר "התקוה". כבר עולים אנחנו לארצנו הקדושה! בתקופה ההיא עדיין שלטו הבריטים בארץ ישראל והם לא נתנו ליהודים לעלות לארצם הקדושה ואנחנו נאלצנו להתגנב ולנדוד באופן בלתי חוקי על פני הימים. כשני שבועות הפלגנו באניה על פני הימים, בסערות וסופות. סבלנו מאוד מסערות הים החזקות, ביחוד הילדים. אנכי אישית לא סבלתי כל כך קשה, כאשר התקרבו לתל אביב ראינו מטוסים טסים בשמים ממעל לראשנו. נצטיינו להתחבא ולא להראות פנינו. לא עבר זמן רב ואלינו החלו להתקרב

צפורה עם בעלה יחיאל בורשטין וילדיהם

צפורה טבק חיילת צה"ל בשנת 1955

אניות קרב בריטיות. ברמקולים קראו אלינו במספר שפות, שנושב למקומות, משם באנו, כמובן, שהיו אלה קריאות שוא ואטמנו את אזנינו משמוע את דרישתם. אז החלו להתזו עלינו מים בלחץ גדול מצנורות. גם הטילו עלינו פצצות גז מדמיע, לחמנו אתם, עם הצי הבריטי האדיר וזרקנו מולם בקבוקי מולוטוב. הם לא נרתעו מלירות עלינו והיו מספר פצוצים קשה וקל מבינינו. לא בקלות גברו עלינו. הם פרצו לתוך אנייתנו והשתלטו בכוח על אנשינו. לאחר מכן קשרו את האניה שלנו — לשלהם וגררו אותנו לנמל חיפה.

שם אלצו אותנו לעבור לאניותם והעבירו אותנו לקפריסין, לא רצינו לרדת מאניותם בקפריסין והתנגדנו להם בנשק היחידי שלנו — בשיר "התקוה". סוף סוף נאלצנו גם כאן לרדת, בלי כל חפצים, כי הכל לקחו מאתנו.

לאחר כמחצית השנה של שהות בקפריסין, החלו להרשות לעלות לישראל. בתחילה עלו ילדים ללא הורים ואני הייתי ביניהם. אושר גדול היה בשבילי להגשים את חלומי ולהגיע לארץ ישראל. נשלחתי לקבוץ וחייתי בו כ־6 שנים תמימות. התגייסתי לצה"ל בגיל 18 ומלאתי בצבא את חובתי בתקופה של שנתיים.

איסר וונדלוביץ

בין הפטיש הגרמני והסדן הפולני

מיד עם פלישתם של הגרמנים בשנת 1939 לעירתנו סוקולי הם הרגו ביריות 4 יהודים ושרפו כמחצית בתי המקום.

לאחר מספר שבועות פינו הגרמנים את העירה ולפי הסכם עם הסובייטים נכנסו אלינו חיילי הצבא האדום. היתה תקופה של רגיעה ושקט יחסי. כל אחד מאתנו חי את חייו הרגילים. אולם, כעבור מספר ימים חויבו כל הצעירים להתגייס לצבא האדום. אני שרתתי בצבא זה, עד פרוץ המלחמה בין רוסיה וגרמניה, ביוני 1941. בתקופה זו חזרתי הביתה לסוקולי, הכבושה שוב, בידי חילות היטלר.

הגרמנים התנכלו כדרכם ליהודים, חטפו ברחובות אנשים עוברים וביניהם רבנים, לעבודות ולשם התעללות בהם. באחד הימים תלו הנאצים את ברל קרושבסקי, אב לשלושה ילדים, ההשמדות ההמוניות החלו בעירות פולין בנובמבר 1942.

יום קודם גרוש היהודים מסוקולי, הזמינו הרוצחים עשרות רבות של עגלות על בעליהן האכרים, לשם הובלת האוכלוסיה היהודית כצאן לטבח. רבים הצליחו להמלט ליערות הסמוכים, או לחזור לבתיהם זמנית, עד שהשיגום שוב הרוצחים והם נורו למות.

אני ואשתי נמלטנו מהגיהינום עם מספר יהודים. בדרך, התקיפה אותנו כנופיית פולנים, שניסו לשדוד מאתנו את הבגדים והנעליים. במקרה עבר במקום פולני אחר וכנראה נבהלו ממנו השודדים ועזבו אותנו לנפשנו. החלטנו לשנות את כוון דרכנו. נתקלנו לשמחתנו עם מספר קרובים מצד אשתי והיינו אתם יחד במשך כחודש ימים.

באותה התקופה הכריו האמטסקומיסר, כביכול על הקלות מסויימות בזכויותיהם של אלה היהודים, שיחזרו מרצונם לעירה, ממחבואיהם ביערות וכי לא יאונה להם כל רע...

את היהודים שחזרו לסוקולי מהיערות, הקהילו בבנין בית המדרש החדש והעבירו אותם מאוחר יותר לקסרקטין של הפולק ה-10 שבביאליסטוק ומשם — לטרבלינקה.

יום אחד, בהיותנו בבונקר ביער, נמצאנו מוקפים ע"י אנשים רבים. לא היו אלה גרמנים.

כפי ששערנו קודם, אלא זקן הכפר (סולטים) בלוויית רבים מחושבי כפרו. שני פולנים עמדו סמוך לבונקר שלנו והיתר עסקו בקרבנותיהם היהודים, כ־70-80 איש. שאלנו אותם מה בדעתם לעשות אתנו. הם ענו, שעלינו להגיע אתם לסוקולי ומשם תהיה לנו הדרך פתוחה לברוח...

אני וג'יסי פישל מאנקראש הצלחנו לברוח מהמקום ולהגיע לקצה יער אחר. נתקלנו שם ביהודים מסוקולי, יחפים וערומים למחצה, עטופים בבלויי סחבות, ושדודים מכל. חששנו להשאר במקום ושרכנו דרכנו ליער סמוך. בחרנו לנו שם מקום ויכולנו לנוח. יותר מכל התפלץ לבי, על שנפרדתי בדרך כה אכזרית, מאשתי.

למחרת היום הגענו לביתו של אכר אחד ונסינו לקנות אצלו לחם. בקשנו אותו להשאיל לנו את חפירה להכנת בונקר. האיש סירב לנו. בלית ברירה הפרנו בעזרת מקל ובידינו הוצאנו רגבי אדמה. אספנו זרדים והצלחנו לכסות בהם את פי הבונקר. נשאר לנו כעת לנסות למצוא את נשותינו ולהביאן אלינו. בדרך נתקלנו באשה פולניה, ממנה נודע לנו, שהנשים שלנו עם יתר היהודים מהיער נשלחו לגיטו ביאליסטוק. מרי נפש חזרנו על עקבותינו לבונקר שלנו.

אחד הכפריים שהכרנו, סיפר לנו שבסביבה הקרובה נמצא גיסנו, איצ'ה רחלסקי עם שתי בנותיו הרכות, יהודית וטייבלה. יומיים חפשנו אותם ובסוף נתקלנו בהם. הפגישה היתה דרמטית. נפלנו איש על צוואר רעהו ולא פסקנו מלבכות. חזרנו כולנו ליער והרחבנו את הבונקר לחמש הנפשות, שהיינו.

ערב אחד יצאנו עם אחת הבנות לכפר הסמוך, כדי לרצות, האכרה ריחמה על הילדה, בראותה את מצבה והציעה להשאיר אותה בביתה לכמה ימים. לא מהרנו לקחתה חזרה, כי היה לנו אמון באכרה הטובה וגם פני הילדה טייבלה לא יכלו להעיד על יהדותה.

כשאזל לנו המזון, הלכנו לכפר לבקש לחם. בהיותנו באחד הבתים נכנס לשם איש, פולני ותבע מאתנו להתלוות אליו וללכת לזקן הכפר (הסולטים).

ידענו, שנמצאים אנו בסכנת מות. איצ'ה נפל על ברכיו והתחנן בפני הפולני שירחם עלינו, אך לשוא. בדרך השתחרר איצ'ה מזרועותיו של האיש וברח. לבסוף החליט הגוי להרפות גם ממני. שמא עלה במחשבתו, שהיהודי שנמלט מסוגל להצית ביתו, כפי שקרה כבר דבר כזה. הפולני התרה בי לבל אציב עוד רגלי בכפר, כי בנפשי הוא.

נשארנו בבונקר עד לאחר ימי הקציר. יום אחד נתקלנו ביהודי צעיר. הוא סיפר לנו, שחי היה בגיטו ביאליסטוק עד גירוש היהודים הראשון, בחודש פברואר 42. רבבה של יהודים הובלו אז ברכבת לטרבלינקה בקרוונת בקר וכי הוא הצליח לקפוץ מהקרונן ולהמלט. מאז הוא נודד ומסתתר, מבקש לחם בבתי האכרים. מפייהם נודע לו על קיומנו. לאחר חפוש רבים הצליח לפגוש אותנו.

עם בואו של אותו בחור, החלו אצלנו צרות. בלכתו נשא אתו שקית תפוחי אדמה, שהתפורו בדרך. רועה שנמצא בקרבת המקום הבחין שפרותיו נעצרו ואוכלות תפוחי אדמה. העקבות הובילו אותו לשיח, ששימש מכסה לבונקר שלנו. כך גילה הרועה את מחבואנו. עמדתי אז על המשמר לפי תורי וראיתי את הסכנה האורבת לנו מצד הרועה. עוררתי מיד את שני הגיסים שלי ושלשתנו דברנו על לבו, שלא יגלה מה שראה ושלא יסכן את חיינו. הרועה הבטיח לנו לשתוק. בכל זאת לא היינו שקטים והגיסים הלכו לבקש רחמים אצל אביו של הנער, שישפיע על בנו לשמור על הסוד, תמורת גמול כספי. במצב זה חלפו עוד 4 שבועות.

יום אחד הבחנו שנעקרו ממקומותיהם שיחים, ששתלנום למען הסואת הבונקר. מיד התעורר

חשש בלבנו, שמא גילו אותנו ואורבת לנו סכנה. הגיסים שלי יצאו מיד, כדי לחפש מקום חדש ואני נשארת במקום עם הילדה, יהודית.

לפתע שמעתי קול צעדים בקרבתי וקריאה בשפה הפולנית:

"איצ'קו, כאדו' טוטי, ניע בוי שיען" (איצ'קו בא הנה, אל תפחד) ! יצאתי מהמחבוא וראיתי לפני את זקן הכפר בחברתו של אותו איש, שברצונו היה לפני כן למסור אותנו לרשות המקום. זקן הכפר הזהיר אותי, שעלינו מיד לעזוב את המקום, אחרת נעמוד בסכנת מות, יתפסו אותנו וירו בנו.

לפנות ערב חזרו שני הגיסים וסיפרתי להם על הפגישה עם הפולנים. הם לא מצאו בחפושיהם כל מקום מתאים לבונקר. איצ'ה אמר בפירושו, שלא מוכן לזוז מהמקום, כי נמאס לו ואין הוא רואה מקום טוב יותר. בקושי שכנענו אותו ועזבנו כולנו את הבונקר. שוב עברנו ליער אחר. שם נתקלנו באותו הצעיר, שנמלט מגיטו ביאליסטוק לאחר הגירוש. ישבנו שם ארבעה ימים.

גיסי פישל והצעיר וועלוול החליטו להסתגל לתוך קבוצת יהודים שעוברים יום יום מביאליסטוק לעבוד בתחנת הרכבת בלאפי. למטרה זאת הם ענדו את הטלאי הצהוב ויצאו לדרכם.

באותם הימים שמענו מפי אכר, שגיטו ביאליסטוק מוקף ע"י הגיסטאפו. היהודים אף לא יצאו לעבודתם הרגילה מחוץ לחומות הגיטו, רבה היתה הפתעתנו, שלאחר כמה ימים חזר אלינו וועלוול וסיפר שהצליח שנית להמלט מהמשלוח לטרבלינקה, בקפצו גם הפעם מקרון הרכבת. הצעיר היה פצוע, טפלו בו בעזרת עלי עצים, ששמנו על פצעיו. לאחר שהוטב לו במקצת נפרד מאתנו ועבר לבונקר ביער אחר.

שלושתנו; אני, גיסי איצ'ה ובתו הקטנה יהודית נשארו ובנינו מקלט לעצמנו. היינו זקוקים לכלי עבודה ולמטרה זו הלכנו לכפר הסמוך. האכר, שאליו פנינו בבקשה להשאיל לנו את הכלים, הזהיר אותנו, שעומדים להתנכל בהיינו. ובאמת, אך יצאנו מביתו ולעומתנו הגיח פולני. היה כבר חושך בחוץ וגיסי צעד ראשון. הגנאי התנפל עליו והלם בראשו במוט ברזל. איצ'ה ניסה לברוח מרוצחו, אך ספג מטר מהלומות תוך ריצה לאחד המשקים. רק אז הרפה האכור מקרבנו. באותו זמן מעדתי ומרוב פחד לא יכולתי לזוז מהמקום. בנסיים נצלתי ממות. לאחר התאוששות קמעא, קמתי ונגשתי להושיט עזרה לגיסי. הוא נאנח קשות ופלט: "הוי איסר, עבורי המלחמה נסתיימה!"

נחמתי אותו במלים, שמצאתי בפי ברגע זה. הוא נסחב עוד כמה צעדים אחרי ובזרועותי. מלותיו האחרונות היו: "גו, איסר, עוד אני צועד!" נשאתי את איצ'ה לתוך היער עד אפס כוחותי. הטלתי אותו על הקרקע, סימנתי היטב את המקום ורצתי לחפש מישהו מהיהודים שבבונקרים, שיעזור לי להעביר את גיסי למחבוא. היה זה במוצאי שבת. למחרת, יום א' החזיר איצ'ה את נשמתו הטהורה, לבוראו.

בתו, בת החמש יהודית, התאבנה עד כדי כך, שלא העיזה לשאול מה קרה לאביה וכיצד נפגע. הבאנו את איצ'ה למנוחת עולמים ביער, הי"ד.

היה חורף קשה. לרוע המזל נטפל אלינו "מלאך המות" מסוג חדש. היו אלה אנשי המחתרת הפולנית א.ק. (ארמיה קראיובה). שהחליטו להשמיד את שארית היהודים שהסתתרו ביערות. כבר הגיעו לאזני שמועות על רציחת 5 נשים וגבר, בצורה בסטיאלית. קרוב לאחר רצח זה הם גילו קבוצת יהודים בביתו של אכר. הם אלצו את הכפרי לרצוח את בני חסותו, אחרת ירצחוהו נפש. האכר נאלץ לבצע את זממם, בהרגו את כל הקבוצה.

אחרי הרצח המתועב הזה, נתקלה הכנופיה ביהודל קליפוביץ בנשאו מתחת לבית שחיו ככר לחם, שקבל בביתו של אחד הכפריים. הם הרגוהו במקום.

גודע לנו, שבנו של יוסף מנדריצקי, אשתו וילדם מסרו את עצמם לידי הו'נדרמריה הגרמנית בסוקולי, באין להם עוד כח לעמוד ביסורי החיים, ביערות.

גיסי שמואלקה נורז'ץ קפץ מקרון הרכבת בדרך לטרבלינקה ונפצע קשה. מאוחר יותר הובילוהו לבית העלמין בסוקולי ויירו בו. בדרך דומה נרצח הרופא מסוקולי, ד"ר מקובסקי ועורת ביתו, חייצ'ה יאפאק.

שבועיים ימים לא עזבתי את הבונקר ולאחר שיצאתי לאויר היום הגעתי למקום מחבואו של וועלוול, הוא מסר לי, שלאחר העדרו מהבונקר במשך מספר שעות, מצא בו פתק כתוב רוסי: חבר יקר! לא רצינו להרוג אותך, אלא לקחתך חי, כדי שתמסור לנו בדיוק היכן מתחבאים יתר היהודים. אנו מחכים לך עד חצות ביער היינזבקה. עליך להגיע למקום, אותו שרטטנו לך בדיקנות על גבי פתק זה".

על החתום

סטאפינקו.

אני והילדה נשארנו עדיין בבונקר. היתה לי הרגשה קשה. שמעתי שתי נקישות במקור של צפור ומיד צעדי אדם, ההולך ומתקרב. פלחה יריה באויר. בבהלה חטפתי את הילדה חצי ערומה ונמלטתי אתה מהבונקר. בחוץ שמעתי מדברים פולנית ושוב צרור יריות. לא רחוק משם עברה מסילת הברזל ועל ידה התהלך משמר גרמני. בזמן שריקת הכדורים הסתתרו החיילים ואנו חמקנו לעבר המסילה. הצלחנו להגיע ליער סמוך, שם מצאנו מספר אנשי סוקולי. הם ספרו לי, שהיו להם ארבע אבידות בנפש בימים האחרונים.

לאחר נדודים, שבנו לבונקר שלנו. בקרבתו ראינו אשה הרוגה בשם רניה, מסביבות וורשה. נכנסתי לפנים הבונקר, כדי להוציא משם פריטי לבוש של יהודית'קה ונתקלתי שם בצעיר יהודי במצב של עלפון. בקושי השבתי את רוחו. בהמשך דרכנו ביער נתקלנו בקרבן גוסף. היתה זאת צעירה מביאליסטוק, בשם באשקה.

אצל כפרי אחד השגתי את חפירה וקברתי את באשקה בבגדיה המגועלים בדם. באותו יום נודע על קרבן שלישי מתוך החבורה שלנו, נערה מגרודנו, בשם פרידה.

בתוך קבוצת יהודים שהיוו מספר חדשים בבונקר רטוב משלג נמס. בלילות היינו שואבים את המים ומעבירים אותם למרחק, לבל השאר עקבות. מזוננו היחידי היו תפודים מהשדות, שבשלגם בלילות.

פעם, בצאתנו מהבונקר שמענו ברכה בפולנית "דין דוברי כלופצ'י" (בוקר טוב, חבריא). נשארנו כמאובנים. נשאלנו ע"י הפולני, אם לא ראינו אדם עם שני סוסים. מבלי לחכות לתשובה התרחק האיש.

אנו שומעים לאחרונה יותר ויותר רעש מטוסים מפציצים, אף הבונקר שלנו נפגע ולשמחתנו, ללא קרבנות. נכנסתי לבונקר, שמא אמצא שם שק לעטיפת הרגלים. לא מצאתי שום דבר. מעתה התחבאנו בתוך ערימות התבואה שבשדות. היריות לא פסקו והארץ רעשה.

צרה חדשה פגעה בי. בתוך החברה שלנו קם מאבק. פשוט, לא הסכימו שאלך אני והילדה בחברתם. לא הועילו תחנונים ובכי. נאלצנו להסתתר בשדות בתוך ערימות התבואה. בלילה הגעתי עם הילדה לבית אכר. ישבנו מאחורי המשק כל היום, מבלי לטעום משהו. בזמן שהגישו

מספוא לבהמות בקשה אותי הילדה לפנות אל האכר, שיאכיל אותה. רמזתי לה שסכנה כעת לצאת ולבקש אוכל. בלילה נכנסנו לבית הכפרי. הוא נדהם וקרא בקול: "העוד חיים אתם?" האיש האכיל אותנו וסיפר, שהאמטסקומיסר והז'נדרמריה עזבו את סוקולי והחזית מתקרבת. בקשתי אותו לקבל לביתו את הילדה. האכר התחמק מהדבר. בהסבירו, שסכנה אורבת לו, במקרה שימצאו אצלו את הילדה. הוא יעץ לי להשאר בכפר. במרחק מה מביתו והבטיח לספק לנו מזון. קבלנו מיד לחם ורשות לקחת מהמרתף תפוחי־אדמה.

למחרת עבר מעל לכפר מטוס סובייטי והצית מספר בתים. ישבתי עם הילדה במרתף. לאחר יומיים בישר לנו האכר, שהסובייטים הגיעו לנהר נארב, לערך 18 ק"מ מהמקום, בו נמצאנו. האיש יעץ לנו להזהר משודדים והזכיר, שאך ימים ספורים נשארו לשחרור, ע"י הרוסים, לכשעצמי. שערתי שהענין עלול להמשך עוד כשבועיים. עקב הגשרים ההרוסים ע"י הגרמנים, שלא יתקנו במהרה.

הצטיידתי בלחם וחזרתי עם הילדה למקומי הישן, כדי לחכות שם עד שעת השחרור. לפתע הופיעו בפנינו שלשה אנשים. נבהלתי מאד, אך הם הרגיעו אותי ויעצו להסתלק לאלתר. כי עלולים לבוא לכאן אנשים כאלה, שלא יהססו לרצוח אותנו. עברנו מיד למקום אחר ולמעשה החלפנו את המקומות מדי יום ביומו.

פעם הבחנתי בתנועת אדם בקרבתנו ומיד התחבאנו בין ערמות התבואה. משם ראיתי איש גיטסאפו מתקרב, כאלו אלי... הרגשתי שאני אבוד. להפתעתי הוא הציץ רק לתוך מרתף עם תפוחי אדמה והתרחק, כדי לחזור עם עגלתו ולהעמיס עליה מטען.

פעם אחרת עבר בקרבתנו גרמני, שהוביל שלוש פרות. אחת הפרות התחככה בערימה שליידנו, התפתלה בחבל וכמעט דרסה אותנו, טוב, שהגרמני לא הבחין בנו.

לכפר לא יכולנו להגיע. מספר פעמים טעינו בדרך. פעם האונתי לשיחה בין שתי נשים, באם אפשר יהיה מחר ללכת לכנסייה ואם ישרור שקט בסביבה. שמעתי גם שיחה אחרת לנושא אספקה קונטינגנט מזון לחזית. לא יכולתי לדעת מה מתרחש ומה פירוש הדברים... היינו עייפים ורעבים לאחר נדידה במשך ארבעה ימים, מבלי יכולת להגיע לישוב בשעות הלילה. החלטתי ללכת לכפר סמוך לאור היום ולמצוא אוכל, אחרת נגוע ברעב. בדרכנו עברנו שדה בצלים והחיינו קמעא את נפשנו. אכר, שעבר בדרך אמר לי, שהסובייטים נמצאים בסוקולי, מאז יום ד'. קשה היה לי לתת אמון בדבריו...

ככפר, שמעתי אותה הגירסה על דבר בואם של הסובייטים, אולם באחד הבתים נאמר לי, שהגרמנים עדיין לא עזבו. קבלתי לחם והשתרענו מאחורי הכפר על הקרקע, לשם מנוחה. עד יום ב' המשכנו לנדוד, מבלי לדעת על המצב לאמיתו של דבר.

למחרת, יום ג' החלטתי להגיע לסוקולי, לאחר נדודים ביערות ובין בונקרים במשך 22 חדשים ארוכים.

בסוקולי מצאתי את גיסי לשעבר, חיים טוביה ליטבק. נפלנו זה על צוואר זה בחבוקים ובבכי. סיפרנו אחד לשני על התלאות ויסורי הגיהנום, שעברו על בשרנו.

ברחוב עצר אותי פטרול רוסי. בהיותי בלי תעודות, הובלתי לקומנדטורה. נמצא שם אדם, שהכיר אותי ומיד שוחררתי.

אט, אט נראו בסוקולי יותר נצולים יהודים, שחזרו מהיערות והבונקרים. כולם התגוררו יחד בחורבות הבית בן שלוש הקומות. של אלתרקה הקטן. מאוחר יותר נפרדו האנשים קבוצות

קבוצות ומצאו להם בתי מגורים. גם עבודה נמצאה וכולם הסתדרו פחות, או יותר, עד שקרה אסון חדש, ששם קץ ליישוב היהודי בסוקולי.

הדבר הנורא קרה שלושה ימים לאחר, שהקומנדטורה הסובייטית עזבה את סוקולי, המשרדים שלה נמצאו בביתו של מרדכי סורסקי. לאחר עזיבת הרוסים, נכנסו לשם שלוש משפחות של יהודים משארית הפליטה. באותו שבוע, במוצאי שבת ערכו יהודי סוקולי חגיגה בבית זה. לפתע, פלשו שודדים פולנים לדירה ורצחו במקום חמישה איש מהחוגגים; המהנדס הצעיר דוד זילטי, שהסתתר כל זמן הכבוש ביחד עם אמו, אצל פולני. דוד קוטצ'בסקי, שהובל למחנה ההשמדה טרבלינקה וניצל פעמיים ממות. שיינצ'יה אולשק, אשה צעירה מקובילין, שניצלה בעשרות נסים והתחתנה לאחרונה. טולקה, בת הארבע, קרובת משפחה של שיינצ'יה. באשה ויינשטיין, קרבן מחנה רכוז, שעמדה להנשא לבחור מסוקולי. מספר יהודים הסתתרו בחדר סמוך מתחת למטות ונפגעו אף הם מיריות הרוצחים. בין אלה היו: שמאי, בנו של חיים ליטבק ואחיו בן ה-12 שייקה, שאך הגיע למקום, ישר לזרועותיהם של היורים. מספר יהודים נמלטו דרך החלונות וחלק מהם נצלו ממות. עקב קלקול פתאומי של כלי היריה.

השודדים הרוצחים הורידו את המגפיים מרגלי קרבנותיהם ורוקנו את הארונות מהבגדים ומכל החפצים. תוך המהומה התהפכה עששית והנפט נשפך. פרצה דליקה ואז הסתלקו הפולנים הרוצחים. למחרת, נודע בקהילת ביאליסטוק על דבר הרצח ומשם הגיעו נציגים, כדי להעביר את הקרבנות לביאליסטוק, לערוך לוויה ולקברם בקבר אחים.

כל יתר יהודי סוקולי, שנשארו בחיים עזבו לצמיתות את עירם ועברו לביאליסטוק, שם התבססו בינתיים ישוב של יהודים.

משה סורסקי, כפר אביב

משה סורסקי

נתיבי היסורים שלי

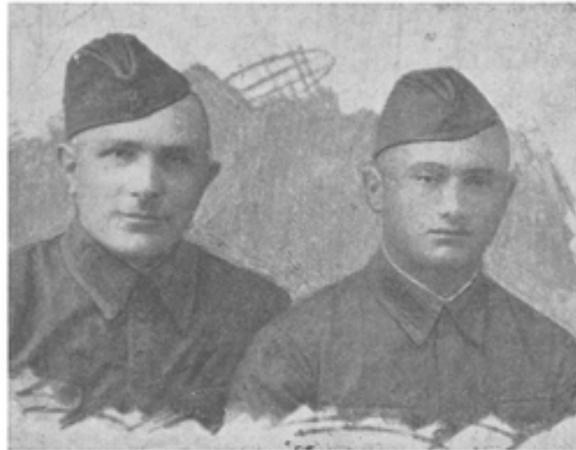
שבעה חברים היינו וראשונים שגויסו בעירנו סוקולי, מיד אחרי ראש השנה, שנת 1940. א. מנדל לב, בנו של לייבל בשקס. ב. דוד יהודל שבייצ'ניק, בן טובה דבורה הכובענית. ג. זלמן גולדברג, בן ישראל הנפח. ד. שמואלקה צ'רני, בן אברהמקה עושה החבלים. ה. שייקה צ'רני, בן זוסל החיט. ו. מנדל שווארץ מקובילין. ז. אני, משה בן יענקל הנפח. לנצח נחרת בזכרוני כיצד לוו אותנו הורינו לתחנת הרכבת — לאפי, דמעות זלגו כמים. הגענו לעיר הרוסית, צ'רניגוב ואז החל עבורנו הגיהנום. מיד נשלחנו לקו החזית הראשון. משבעת חברינו נשארו אך שניים בחיים: מנדל שווארץ ואנוכי. שאר חמשת החברים נפלו בקרב נגד היטלר. הגרמנים התקדמו ודהרו קדימה בחזית הרוסית. נמצאתי בחברתו של מכרי הפולני, וולאדק רושקובסקי, מיבלונובה והחלטנו שנינו להתרחק מהיחידה שלנו שנסוגה מהחזית ולהבקיע דוקא את הקו של הגרמנים, כדי להגיע חזרה לסוקולי. בדרכנו הספקנו לשמוע על מעשיהם הרצחניים של הכובשים. בן לוויית, וולאדק הבטיח לתת לי מחסה, אך לא שוכנעתי מדבריו והבינותי, שנכנס אני מרצוני ללוע האריה. ללא שהות, חזרתי על עקבותי והתערבתי עם המוני הולכים, בעקבות הצבא האדום הנסוג. נדדתי זמן מסוים עד שנעצרתי ונשלחתי לעיר הרחוקה, הרוסית — צ'ליאבינסק, שעל הנהר אורל. עבודתי שם עבודת פרך ואכלתי קדחת, עד שנחלשתי מאד ולא יכולתי ללכת עוד על רגלי.

פעם שמעתי קול צעקה מפי המפקד הפוליטרוק: צא אלי, סורסקי! אני חולה — ענית. הפוליטרוק נתן פקודה לשלוח אותי לרופא ובמקרה, שלא יאשר הרופא מחלה כלשהי אצלי, יש לשלוח אותי מיד חזרה אליו. משמעותו של הדבר, שאם הרופא לא יאשר את דברי על המחלה, יישלח כדור לראשי.

במקרה היה הרופא יהודי מקרקוב והחייל שהוביל אותי לרופא — גוי. רמזתי בידיש לרופא, שחיי נתונים בידי... הוא הבין יפה את הרמז ושחרר אותי בינתיים לשלושה ימים. כך

נצלתי ממות. שקלתי את מצבי הביש ולא נשאר לי, אלא לברוח ממחנה העבודה. ערקתי והגעתי לעיר אופה. נודע לי שבעיר זאת נמצא נציג פולני והלכתי למשרדו. שם ראיתי למולי, קפיטאן פולני, המוכר לי מסוקולי והוא חתנו של הנפח גראבובסקי. ספרתי לו מי אני והוא עזר לי הרבה. בתחילה שלח אותי לוועדה פולנית בטשקנט. בהיותי יהודי, סרבו לקבל אותי לשורות הצבא הפולני של הגנרל אנדרס. אז קבלתי מידי הקפיטאן גרבובסקי אשורי, המתיר לי לנסוע לכל מקום שארצה. בחרתי לנסוע לחבל אלטאי. עבדתי שם בקולחוז — כנפח.

באמצע שנת 1943 הגיעה אלי הזמנה להצטרף לצבא הפולני של וונדה ושילבסקה. השתוקקתי לנקום ברוצחי משפחתי ובני עמי. שאפתי להשתתף בקרבות ולהיות מהראשונים בכל מקום מסוכן. נפצעתי קשה בקרב ע"י העיר — לנינו ושכבתי בבית חולים כ-4 חודשים. אחרי זמן התגייסתי לדיביזיה הראשונה על שם קושצ'ושקו, ליד לובלין. התקדמנו והגענו לוורשה.

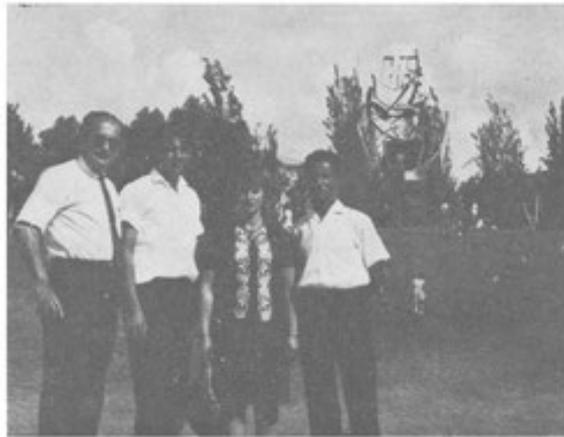
זלמן גולדברג ודוד יהודה שויצ'ניק

בהיותנו בעיר רמברטוב שעל יד וורשה, לא יכולתי לשקוט מבלי לראות את עיר מולדתי — סוקולי. הדרך לשם היתה בעת ההיא בחזקת סכנה, כי חיילי צבא המחותרת הפולני א. ק. (ארמיה קראיובה) האנטישמי, נפוצו בכל הדרכים והתנפלו על כל מי שהיה חשד להם עליו, שהוא יהודי.

סכנתי את חיי ולא התחשבתי בשום דבר ובלבד להסתכל ולראות את עירי — מקום הולדתי. בהגיעי לסוקולי נתקלתי ע"י הכביש בילד חלש וחיוור, הוא עמד על יד ביתו של מרדכי סורסקי. היה זה יענקלה בן חיים טוביה הנפח. הוא הכיר אותי מיד ובישר לי, שאיש מבני משפחתי לא נשאר בחיים.

נכנסתי בלווית הילד לבית ברל שייקס, שם התגוררו הנשארים בחיים ממשפחת חיים טוביה ליטבק. ראיתי במו עיני את התורבן של עירנו ומיד חזרתי ליחידתי. שאיפתי לנקום ברוצחי הורי, אחי ואחיותי התחזקה בי יותר ויותר.

בשנת 1946 שוחררתי מהצבא וזמן קצר עוד נשארתי בפולין. נוכחתי, כי לשארית הפליטה של עמנו אין כל עתיד בפולין והחלטתי לעלות לארץ ישראל.
 בדרכי ארצה, שהיתי באוסטריה. שם התחנתני והפלגנו עם אשתי באניית מעפילים לארץ ישראל.
 נגזר עלינו להאבק עוד שנה שלמה, כי נשלחנו לקפריסין. שם נולד בני בכורי.
 בשנת 1947 הגענו ארצה. היה זה בפתח מלחמת השחרור. התגייסתי לצה"ל ובמשך כל המלחמה שרתתי בחטיבת "גבעתי" — המפורסמת.

משפחת סורסקי בכפר אביב
 מימין: משה סורסקי, רעייתו חנו, בנו יעקב ודודו לייבל מאמריקה

בניו, כלתו ונכדתו של משה סורסקי

רחל קלישר, מכמורת

רחל קלישר

בובצה שפרן

מוטל ופשה שפרן, הורי בובצה שכלו ששה ילדים, ובובצ'לה השביעית, הצעירה בילדים נותרה להוריה האומללים. הם שמרו עליה כעל בבת עינם והעתירו עליה שפע אהבה ותשומת לב. כשפרצה מלחמת רוסיה-גרמניה היתה כבר בובצה עלמה בשנות העשרים שלה. יפה היתה. גזרה תמירה, שערות בהירות ועיני יונה כחולות וחולמניות. הוריה כבר לא צעירים היו, תשושים וחלשים. בליל חיסול יהדות סוקולי הצליחה משפחת שפרן, כמו רוב תושבי העירה, לברוח ליערות הסביבה. החורף התקרב והתחיל לתת אותותיו. הקור והצננה חדרו עמוק לעצמות ואז הודקו היהדים המסתתרים ביערות לעזרת האכרים, יושבי הכפרים. בימים הראשונים לבריחתם הושיטו הפולנים עזרת מה ליהודים, אך במשך הימים התאימו את יחסם לאומללים לפי מצב מזג האוויר, בחוץ הלך וגבר הקור ויחסם הלך והתקרר עד שבסוף לא הרשו ליהודי לדרוך על סף ביתם.

באותה תקופה נמצאה משפחת שפרן בשוחה ביער קובלבשיציזנה. מצבם היה כבר בכי רע. רגלו האחת של מוטל קפאה מקור והרעב הציק להם נורא. בלית ברירה שמה המשפחה את פעמיה לכפר בתקוה להשיג קצת תבשיל ואולי גם לשהות שעות מספר באחד הבתים כדי להתחמם.

היום כבר החשיך כשהגיעו לכפר. בבקתות העלו אור ומתוכן בקעו קולות עליונים. שם, בפנים יושבים אנשים שלווים ושבעים. הקור בחוץ אינו מדאיג אותם. מה איכפת להם הקרה, אם הם יושבים ספונים בבתיהם החמים ועל הכריים ממתינה להם ארוחת ערב דשנה. בובצה השאירה את הוריה על יד עץ ונכנסה אל אחת הבקתות. כשפתחה את הדלת עלה באפה ריחו הטוב של שומן מטוגן. היא מנסה את מזלה ואומרת: בבקשה תנו לי משהו לאכול, כי רעבה הנני.

— צאי מהר מביתי — רעמה באזניה תשובת עקרת הבית. — הטרים ידעת כי הכניסה לבית פולני אסורה ליהודים?

ב"קבלת פנים" דומה נתקלה בובצה בשאר בני הכפר.
היא חזרה אל הוריה, שחכו לה על יד העץ. אכזבה ויאוש תקף אותם בהאזינם לסיפור בתם.
אף אחד אינו מרשה להם להכנס. ננעלו בפניהם כל דלתות הבתים.
מה עליהם לעשות עכשו? לא נשארה להם דרך אחרת בלתי אם לחזור היערה לשוחה
ולהקבר בה חיים.

שלג עבה יורד. שלש דמויות, ספק אנשים, ספק צללים, עומדות, ידיהם שמוטות ומפעם
לפעם רוקעות ברגליים כדי להתחמם. בברכים כושלות חוזרים ליער. והנה ממורד הגבעה בוקע
אור בודד. "בבית זה עוד לא הייתי" התעוררה בובצה מקפאונה — אנסה עוד את מולי פה.
הוריה נשארו על יד הגדר והיא נכנסה פנימה. קרש הצלה אחרון.

"הרשו לי להתחמם תחת קורת גגכם" מלמלה הנערה.

לתמהונה הגדול שמעה תשובה:

"בבקשה, תחממי כאות נפשך".

— אבל — הוסיפה בובצה — אינני לבדי, הורי עומדים קפואים על יד הגדר.
עקרת הבית פתחה את הדלת והזמינה את ההורים. תפוחי אדמה מתובלים שביסקים ומרקת
כרוב מהביל השקיט את רעבון השלושה. עיניהם אורו, פניהם קרנו.
הם נשארו שם ללון חבויים בתוך ערמת שחת ומכוסים בשמיכות.
למחרת לא גרשום.

בובצה התיידדה עד מהרה עם בני המשפחה והתחילה לעזור בעבודות הבית. קלפה
תפוחי־אדמה, הדיחה כלים, בישלה לחוזרים והאכילה אותם. היא נראתה כאחת מבני המשפחה
בסינור ומטפחת לבנה לראשה.

פעם העירה לה בעלת הבית: אינך דומה בכלל ליהודיה, את יכולה בשקט להשאר אתנו.
אף אחד לא יכירך.

בעלת הבית, שליווּבסקה, היתה אלמנה. בנה, יחידה, סטשק ניהל את משקם הועיר. באותו
בית, בחדר שני, גרה בתה הנשואה עם בעלה ושני ילדיה.

מפעם לפעם בערבי יום ראשון של החורף היה סטשק נוהג להזמין את חבריו הקרובים
(מכפרים סמוכים) לביתו ל"כוסית". באחד מהערבים האלה נוכחה גם בובצה. הוא בטח בחבריו
ולא נרתע להציג לפניהם את ה"אורחת" היהודיה.

הבחורים שתו סמוגון (יי"ש תוצרת בית) ואכלו. מצב הרוח היה מרומם ונתנו בשיר קולם.
וכטוב לבם ביין בקשו מבובצה שתשמיץ להם גם היא איזה שיר. מהתחלה סרבה, אך כשנפגשה
עם מבטו המתחנן של סטשק הרהרה רגע והתחילה בשיר הפולני "הנודד":

Czy włączę jest coś najgorszego,
Czy włączę niema prawa żyć?
Czy włączę tylko jest do tego,
By go wyśmiewać, szturchać i bić?
Walęsam się jak opętany pies!

הישללו מנודד זכות קיום,
היהיה גורלו אך מכות ואיום?
אם כל יום יוסקר ללעג ורמיסה
וגורל חייו יהיו לטרף ולמשיסה?...
...ככלב בלי בית אשוטט!

בהגיעה למלים אלה נתק קולה ולא יכלה להמשיך. דמעות חנקו בגרונה ופרצה בבכי. כל המסובים נשארו דמומים במקומותיהם. אף אחד לא ניסה לנחמה. לאט, ובשקט חמקו החברים מהחדר.

ימים חלפו. בובצה התאקלמה בבית האכרים שליבובסקי. בנועם הליכותיה, ובחריצותה רכשה לה את אהדת בני המשפחה. הוריה היו במחבוא בתוך הבית. גם הם הביאו תועלת במשק הבית. פשה מרטה נוצות אוחזים ומוטל, שהיה שען במקצועו, תקן את שעוני בני משפחה. בינתיים הגיעו אליהם שמועות שבגיטו ביאליסטוק עדיין שקט ושרידי יהדות סוקולי התקבצו שם. לבם של השפרנים פעם לשמע הידיעות הללו: עוד יש פנה ברחבי המחוז בה חיים יהודים. ויהי מה, הם מוכרחים להגיע לשם. אם נותר להם עוד קצת לחיות הם רוצים להיות יחד עם אחיהם בני ישראל.

הרצון להמצא בין יהודים הלך וגבר. בובצה הודיעה לסטשק על החלטתם לעבור לגיטו ביאליסטוק. אז התחיל הדיכוח הדרמטי ביניהם. הוא רצה לשכנעה שהשהיה בגיטו ביליסטוק פירושו מות. אולי יתמהמה, אמר, אך בסופו יבוא.

השארי אתנו — אמר — נסדר כך שזרים לא ידעו שאתם נמצאים פה. להוריך אחפור בונקר ביער וכל יום נביא להם אוכל. את לעומת זאת יכולה בשקט להשאיר בבית. את נראית כאחת מאתנו ומטיבה לדבר פולנית. מפעם לפעם תחליפי את מקום מגוריך. יש לי חברים טובים בסביבה והם יעזרו לך. אני גם מקיה להשיג עבורך תעודת זהות פולנית. אל תלכי לגיטו.

בובציה שרון

סטשק — ענתה לו בובצה — זכור שבמעשיך אלה אתה מסכן את חיך והיי בני משפחתך. אם נתפש אצלכם יחסלו אתכם הגרמנים וחבל שאנשים כה טובים, כמוכם, ישמדו. אנחנו יהודים וגורלנו נחרץ. ולמה בעצם יהיה גורלנו יותר טוב מגורל שאר אחינו ואחיותנו היהודים? — בבציה, לכם יש סכויים להשאיר בחיים. אל תלכי לגיטו. שם מות בטוח. השארי פה. אני רוצה שתחיי. עודך כה צעירה ו...יפה.

בובצה אובדת עצות. נכונים דברי סטשק.

«בגיטו המות בטוח» ובבית זה? היא העיפה את מבטה על פני סטאשק הרחבים והטובים. כן, הרהרה, אותי הוא יציל אבל רק אותי. הורי יהיו מופקרים. הם לא יחזיקו מעמד ביער. אם אשאר בחיים, יהיה זה רק הודות לסטשק. חיי, אם כן, יהיו שייכים לו. רכושו הפרטי, תהיה לו כל הזכות לזה.

— מה החלטתך? הפסיק סטשק את מחשבוניה. בובצה נטלה את ידו בידה ולחצה אל לבה. סטשק — גמגמה בובצה מתוך דמעות — אתה כל כך טוב אלי, יותר מדי טוב. אבל הבן אותי אני יהודיה וכזאת אני רוצה להשאר. סטשק, מופתע, התרומם מהספסל.

— אבל איני דורש ממך דבר. חפצי הוא שלהבות הכבשן שבטרבלינקא לא תלכחנה את גופך. אני רוצה שתחיי, בובצה.

עוד באותו לילה רתם סטשק את עגלתו והסיע את משפחת שפרן לביאליסטוק. בהגיעם לפרבר העיר ירדו מהעגלה ובחשאי נפרדו מסטשק. בלחצו את ידה של בובצה לחש: זכרי, ביתי יהיה תמיד פתוח לפניך.

16 לאוגוסט 1943, יום חיסול גיטו ביאליסטוק, כחצי שעה לפני פרוץ קלגסי הגרמנים לגיטו ראיתי את בובצה עם הוריה. מישוהו הציע לה מקום בבונקר. היא סרבה. לא רצתה להשאיר את הוריה לבדם. את הדרך צעדה כל חייה יחד אתם, ולא רצתה לעזובם לנפשם בדרכם האחרונה. היא פנתה אז אלי ואמרה: רחל, אם תצליחי להחליץ מהתופת הזו, לכי אל סטשק, תמסרי לו דרישת שלום אחרונה ממני. הוא יעזור לך. לשמע דבריה נצנץ בי רעיון: בואי בובצ'ילה, אמרתי, נחפש יחד דרך הצלה.

— לא יקירתי, — היתה תשובתה. — אם אפילו תמצא לי דרך הצלה, לא אוכל להמשיך את חיי כיהודיה, מוטב לי איפוא לסיימם כמות שהנני. אלך, אם כן, עם כולם, כיהודיה. אלה היו מליה האחרונות של בובצה. נפרדנו ומאז לא ראיתיה יותר.

זלמן סוקמן ז"ל, תל-אביב

זלמן סוקמן

בכפר פיעטקבה

בכפר פיעטקבה הסמוך לסוקולי גרו שלשים וכמה משפחות נוצריות וכמה משפחות יהודיות. כשנכנסו הקלגסים הגרמנים לכפר פיעטקבה קראו להתאסף לכל תושבי הכפר והכריזו לפניהם את הפקודות דלהלן: ליהודי אסור להחזיק בסוס ובפרה, ליהודי אסור ללכת במדרכה, כי אם באמצע הרחוב, על יהודי לשאת אות קלון, סמרטוט צהוב על בגדיו, ליהודי אסור לנהל מסחר. כשנשלחו התושבים לעבודות שלחו את היהודים לנקות את בתי השמוש ולהוציא את הובל מרפתות הבהמות. הגרמנים מינו ראש כפר שהעמיד את כל היהודים שבכפר בשורה אחת, בדק אותם, אם נושאים אות קלון על בגדיהם והזהירם אם ימצא יהודי בלי אות, יירה במקום. בכפר פיעטקבה היתה טחנת קמח מונעת ע"י זרם מים ומפעל לתעשיית פחמים וזפת. על כל אחוזות הפריצים שבאיזור היתה ממונה מנהל גרמני, אולם בוועידה המקומית שרתו פקידים אורחים פולנים. המנהל המקומי של האחוזות והפנסקן, שניהם היו מידידי הטובים. כבעל מקצוע מנוסה בחרו בי המנהלים המקומיים לנהל את **טחנת** הקמח ומפעל הזפת והקציבו משכורת לי-750 מרקים גרמנים לחודש. לאחר זמן נודע למנהל הכללי הגרמני שאני יהודי והפחית את משכורת החדשית למחצית, על אף שהאזרחים המקומיים שבהוני כבעל מקצוע מנוסה. פעם אחת הודיעה אשת המנהל הכללי, לעובדיה היהודים כי למחרת יוציאו את כל היהודים מהכפר. בתי הלכה לשאול עצה אצל הפנסקן הנוצרי, והוא יעץ להניח את הפנסקים והמפתחות על השולחן. אני, אשתי יוכבד ושתי בנותינו גולדה וחיה, החלטנו באותו הלילה לברוח לעיר ברזיינסק. את יהודי הכפר הנשארים הובילו למחרת בבוקר לקרבת ברזיינסק והשמידו אותם. אני עם כל בני משפחתי היינו בבונקר בברזיינסק. לאחר זמן קבלנו ידיעה מגיטו ביאליסטוק כי למחרת יוציאו את היהודים מברזיינסק ויובילו אותם דרך ביעלסק לביאליסטוק. באותו יום גרשו את היהודים מ-56 עירות. אני ובני משפחתי החלטנו לברוח לכפר לוקוביצי לידיד נוצרי. הנוצרי יודי, יעצני לחלק את בני משפחתי לבודדים ולהסתירם לחוד. לאשתי קניתי תעודת זהות מתאימה לגיל שלה ושלתתיה בידי נוצרי מידידי לנוצרי מכר שני במקום בטוח. בדרכה נמלכה אשתי ובקשה את הנוצרי השליח

שיוליך אותה למקום אחר, שנדמה לה כי שם בטוח יותר בשבילה. שם נתקלה באנשים אחרים : אם ושני בחורים נוצרים הם רצחו אותה ונטלו ממנה את כל רכושה, דולרים, זהב ותכשיטים. הפשתי לי מקום בטוח בשביל בנותי, בכפר ליהו סטארא. שלמתי בעד המחבוא לשתי בנותי ולי, אלף מרקים גרמנים לחודש. בשביל שתי בנותי נתן חדר עם כניסה מיוחדת ובשבילי הכין חור בגורנו, שהכניסה לתוכו היתה דרך הגן. בחור היה חושך תמיד גם ביום. ממש קבר חי. בנותי היו בחדר הקטנטן שלהן כ־8 חדשים ושום איש לא ידע מי הן. פעם אחת, כשבעלת הבית אפתה לחם נכנסו בנותי לצלות קצת תפוחי אדמה בתנור החם. ואז נכנסה שכנה והבחינה בבנותי, אז נאלצו לעבור אלי לתוך חורי בגורן ואני הייתי עמהן ביחד 14 חדשים. כששתה האכר שלנו לשכרה, היה מתפאר, שיכול להמיתנו ולא יודע הדבר לאיש. אבל, היות ולא הוא נתן לנו את החיים, הוא גם לא יטול אותם מאתנו. אשתו היתה מתאוננת בפנינו, שאין לה למעשה כל תועלת משכירת הבוגר, כי בעלה שותה לשכרה ומבזבז את כל הכסף שמקבל. בקשתיו לשתף את אשתו ברווחים, כי עלולה היא לפטפט ולגלות את מקום מחבואנו. השכור התעלם מעצתי, באמרו שאשתו לא תעז לעשות כדבר הזה, כי היא מפחדת מפניו. פעמים הלכתי לידידים נוצרים ואפילו לכמרים, שהיו מידידי וקבלתי לחם ומצרכי מזון אחרים. בלעדי זאת היינו גועים מרעב. המות ארב לנו וריחף נגד עינינו.

לאשרנו הרב, איש לא ידע על קיומנו ואפילו בני משפחת האכר, כגון : אמו בנו ואחותו. באותו זמן עמדו הגרמנים לעזוב את האזור והם שרפו את בתי הכפר. האכר דרש מאתנו לעזוב את משקו ויצאנו משם. פה ושם שרצו עדיין גרמנים. ראינו בדרכנו חפירה ונכנסנו לתוכה. היה מונח שם חזיר. במקרה עבר במקום גרמני והבחין בנו. בתי בקשה אותי, שירשה לה לגשת לחורשה הקרובה, כי מונח שם שקיק עם לחם. הגרמני ענה, כי עובר כאן קו החזית ואסור לאורח להמצא במקום. כנראה, לא ידע הגרמני שיהודים אנחנו והלך להביא לנו את הלחם. אולי חרשו מרעמי התותחים. אחרי חצות קמנו ונסינו לעבור הרחק יותר, אל השדות. רק עברנו כמה מטרים ומיד עצר אותנו גרמני והוביל אותנו לקצין. הקצין שאל, אם פולנים אנחנו ? בתי ענתה : כן ! ואז גער בנו ושלה אותנו חזרה. באזרהה שיירו בנו, כפי שקרה אמש עם אשה וילדה. בתי שאלה אותו לאן לפנות ? הוא יעץ לנו להסתתר ביער, כי לפי השערתו יגיעו בקרוב הרוסים.

שבוע שלם נמשך המצב, בטרם באו הרוסים, בשדות יכולנו להסתתר בערימות התבואה, אך הגרמנים הציתו אותם לפני לכתם. בקושי נמלטנו היערה. היו שם חפירות, בהן ישבנו כיומיים. הרעב הציק לנו מאד ויצאנו לחפש אוכל. נתקלנו בפולני אחד שאמר לנו כי הגרמנים רדפו את הרוסים בחזית מרחק כ־4 קילומטרים וכרגע אין בכלל גרמנים בכפר. כך נכנסנו לתוך הכפר ועמדנו על יד אחד המשקים. לפתע הופיע גרמני ועצר אותנו ועוד מספר צעירים וצעירות. הוא רק הזהיר את כולם להסתלק, כי החזית קרובה.

אני ובתי שמחנו מאד וחשבנו, כי כבר נצלנו מהסכנה, אך אחת הצעירות הצביעה עלינו לגרמני כי יהודים אנחנו. הוא העמיד אותנו בהשגת פולני אחד והלך לקחת את רובהו. במקרה היה הפולני איש ישר ויעץ לנו לברוח, אם מסוגלים אנו לכך ! בתי אמרה לי, שאין בכוחה לרוץ. צעקתי עליה ונחמתיה : אולי יעזור ה' ואנחנו נושע. רצתי אני והגרמני פתח במטר יריות אחרי. הצלחתי להגיע לחורשה ולהעלם מטווח ראיתו. הוא נגש לבתי ושאל אותה שנית, אם אכן יהודיה היא והעמיד אותה בפניה לקיר. היא שמעה את טעינת הכדורים לקנה הרובה. קרה נס, ואיש עבר במקום וחבילה על גבו. הגרמני חשב אותו לרוסי ופקד עליו לעמוד עם פניו אל הקיר.

האיש טען שהוא פולני והוציא את תעודת הזהות שלו. הוא גם הוסיף שידע לדבר גרמנית. אם כך הדבר, אמר הגרמני, סימן שמרגל אתה!

בתי ניצלה את התענינותו של החייל באורח וחמקה לשדה, שם התחבאה בין הפשתן שהיה בתקופה זאת בשדות ונשארה שם יומיים.

בינתיים הגיעו הרוסים והיא נצלה ממות בטוח. לאחר שברחתי אני מהגרמני, נתקלתי בתעלת מים. מבלי לחשוב, קפצתי לתוכה ובקושי יכולתי אחר כך להחליץ ממנה. הייתי כולי רטוב ונכנסתי לשדה חטים. מסביב נעשה חושך, לא רחוק ממני עמדו תותחים וגרמנים על ידם. רעימת התותחים הייתה מלווה צעקות ופקודות. זחלתי על ארבע והתרחקתי מהם ככל האפשר. בבוקר הצטרפתי לקבוצת פולנים שעברו במקום לכוון הכפר השרוף. הבית האחרון בכפר נשאר שלם ומאחוריו גן עצי שזיפים. מצאתי ערימת קש ושכבתי לנוח עליה.

לא הספקתי לעצום את העיניים ומולי עברו גרמנים. תודה לאל, שלא הבחינו בי! לא יכולתי עוד להשאר במקום והמשכתי להתקדם. לפני הופיעו 2 חיילים והובילו אותי למטה שלהם. שם שאלו אותי לזהותי ומה עושה אני במקום? אמרתי כי מחפש אני אחרי פרתי, שברחה. שמי פלונסקי ואני פולני. הם שוכנעו בדברי ושחררו אותי.

נודע לי אחרי כן שהיו אלה רוסים. חזרתי אליהם וראיתי ביניהם חייל יהודי. אמרתי לו כי גם אני יהודי. החייל היהודי נכנס הביתה והביא לי משם לחם וכד חלב.

כשנודע במטה שיהודי אני, שאלוני על שם מה רמיתי אותם, באמרי שפולני אנוכי?

ספרתי להם מקצת הנוראות שפקדו אותי ואת משפחתי ומיד קרבוני בלבביות. קבלתי אוכל ומשקה טוב ויכולתי לנוח על מצע מצויין.

לאחר כל זאת הלכתי לחפש את עקבות בתי, שראיתייה לאחרונה ברשות הגרמני. לא האמנתי שאפגוש אותה בחיים. לאשרי הרב גליתי אחרי חפוש בכפר קרוב את שתי הבנות שלי. גם את הצעירה וגם את הבכירה, שעבדה שם במטבח בזמן הגרמנים ואיש לא ידע על שהיא יהודיה. מי יתאר את שמחתנו? התחבקנו ובכינו.

הרב יוסף רוזנבלום זצ"ל

הרב יוסף רוזנבלום זצ"ל

זכרונות וקורות חיי בסוקולי

(מיומנו של הרב)

עד פרוץ המלחמה ב־1 בספטמבר 1939 מנתה האוכלוסיה היהודית בסוקולי 1800 נפש. כיום, 1.1.1943 מסכם אנכי רשימה טרגית של אבדן והשמדת מחצית היהודים היקרים לי, בעירתי. 850 איש נעקרו ונשלחו למקומות בלתי ידועים, 650 נפש נהרסו, נפרדו ממשפחותיהם הענפות והובלו לגיטו ביאליסוק. 150 איש בערך, נורו למות. העירה סוקולי, היא תחנת רכבת בקו ביאליסטוק — לומז'ה. רוב תושבי המקום, יהודים, עסקו במלאכה ובמסחר, שעמד בדרגה לא מבוטלת והפולנים ואפילו הגרמנים לא יכלו להסתיר את הערכתם החיובית ממנו. ביום ג', ראש חודש אלול, 12.9.39 נפלה סוקולי בידי הגרמנים. באותו יום הגיע לביתי זקיף והובילוני לרשות צבאית עליונה, שבעיר. ביודעי את גורל הרבנים בערים אחרות, הבינתי שעלי להיות מוכן לדרך "ארוכה" ולקחתי אתי את התפילין. החייל שאל אותי, אם אין אתי נשק ועוד שאלות כהנה וכהנה. תוך כך הגענו לפרשת דרכים. יהודי המקום לוו אותי במבטי פחד וחרדה. להפתעתי נתקבלתי אצל הקצונה "באהדה". הציגו לי שאלות על היחסים בין היהודים והפולנים ובסוף הודיעו לי, שממנים אותי כנציג רוב אוכלוסי העירה וכאחראי לסדר ולשקט במקום. נסיתי להסביר, שאוכל לשאת באחריות על הקהילה היהודית והעזתי אפילו להציע למנות אחד מאישי הכנסיה, כנציג האוכלוסיה הנוצרית. אף שהבינו היטב את המוטיביציה שלי, עמדו בכל זאת על דעתם. כשחזרתי הביתה, מסרתי את הידיעה המרגיעה לתושבים בהנחה, שכל הרע מאחורינו. במצב זה התחילו היהודים להתכונן לחג ראש השנה. לפתע, באותו יום עברו גרמנים בלזוי פאול שויטהאוער, גרמני מקומי (פולקסדויטש) על פתחי הבתים ואסרו את כל הגברים, בגיל 15-60. הם הגיעו גם לביתי, אך נרתעו כנראה בהשפעת הבכי של ילדי הקטנים ולא נגעו בי לרעה. תוך כך, שמענו צרור יריות ובעקבותיהם הבחנתי מבעד החלונות תמרות עשן ולשונות אש

גרמני בסביבה. בצער נזכר אנכי, שדוקא הורים הפחידו את ילדיהם על מנת להרגיעם, באיום, לקרוא לגרמני, באם לא יפסיקו לבכות.

גרמנים בודדים עברו מבית לבית ועקלו סחורות עור וטקסטיל. אחרים מהם לקחו הכל, מה שבא לידיהם ולא בחלו כמובן, בתכשיטים, במטבע, בבגדים ובלבני גוף. פה ושם אצו רצו השודדים וסחבו אתם מוזודות וסלים, מלאי חפצים ודברי ערך. הם לא נרתעו מלחטט ולחפש בכלי מטה, בכביסה מלוכלכת, או לערוך חפושים אישיים על גופי גברים ונשים כאחד. לעתים קרובות ערכו הגרמנים חפושי לילה פתאומיים, באמתלה, שיהודים ירו מבעד חלונות. למעשה, הם בגדו בתורת הגזע שלהם ונטפלו לבנות ישראל. רק צעקות של הנתקפות יכלו להבריח את מתקיפיהן, מפאת חשש, שיוודע הדבר לממונים עליהם. כל הדברים האלה הפילו אימה על היהודים והרגשת אי בטחון תמיד.

ביום א' 17.9.39 זרמו לסוקולי פליטים רבים מויסקי מזובייצק. בעקבות התנגדות של אנשי משטרה פולניים לחיילים גרמנים, הציתו האחרונים את כל העירה. בני הנוער, 90% מהם יהודים, נאסרו והוחזקו בתנאים איומים. הם נשלחו לאחר מכן לעיר לומז'ה, מרחק 42 ק"מ ונסגרו בתוך חומות של כנסייה גרמנית ושוב בתנאים נוראים ותוך התעללות בהם. לא כל המגורשים הגיעו ללומז'ה החלשים נפלו בדרך מאפיסת כוחות ונורו ע"י הגרמנים. אנשים קשישים, נשים וילדים בויסקי מזובייצק, הובלו לשני מבנים גדולים שעוד נשארו לאחר השריפה ובאותו יום גורשו מהעיר. חלקם יצאו לעירה זמברובה השכנה, חלקם לביאליסטוק ויתרם הגיעו אלינו, לסוקולי. כזה היה גורלם של 3000 נפשות של יהודים, שנשארו בעירום ובחוסר כל. בין מחוסרי בית אלה, נמצא הזקן המופלג, הרב פרלמן מויסקי מזובייצק, אנשי סוקולי קבלו את אחיהם בלב חם וחלקו אתם את גורלם. פחות או יותר התאקלמו כולם, בדיור ובמוון. רבים מן הבאים נשארו בסוקולי עד חסול העירה היהודית (ליקבידציה) וגורשו יחד אתנו למחנה ביאליסטוק.

ביום ב' דראש השנה היו פתחי בית הכנסת סגורים, מחשש לבאות. מניני יהודים התפללו בבתיים ואפילו קיימו מצוות תקיעת שופר, אך תקעו לתוך ארונות, לבל ישמע קול השופר בחוץ. במשך הימים הספורים האלה, עמדתי בקשר עם ה"פולקסדויץ", שהזכרתי את שמו מקודם ויכולתי להכחיש כל מיני שמועות, שהתפשטו ברחוב.

בימים 20 ו-21 בספטמבר 1939 רווחו שמועות על הסכם גרמני-סובייטי. הדבר עורר התרגשות בין הבריות, אבל אף אחד לא ידע לנחש, ברשות מי משניהם תשאר עירתנו, סוקולי. באותם הימים הגורליים הבחנו אמנם בתנועה של צבא גרמני, נסוג.

ביום ו', 22 בספטמבר, ערב יום כפור, עברו בסוקולי עגלות רתומות לסוסים, בטור ארוך ועליהם חיילים גרמנים. נראה היה בעליל, שמתכוננים לתנות במקום. מיד החלו לעצור אנשים צעירים לעבודות פנוי של מספר בנינים, ביניהם בית הכנסת ומספר בתי מדרש. כאן רצוני לציין מקרה נדיר, לאחר תפילת מנחה הבחנתי מבעד לחלוני במספר יהודים המתקרבים לביתי וספרי תורה בזרועותיהם והם מלווים ע"י לויטננט גרמני.

חלחלה ורעדה עברה בגופי ובפרט, שלפני רגע נכנס לחצר ביתי יהודי וצרור קש על שכמו. שיערתי ברגע זה, שעלול להתבצע לעינינו "אוטו דא פה" זא. להעלות באש את ספרי התורה, כפי שקרה הדבר הנורא בעירה רוטקי קוסקי. שם, על גבי רפוד של קש וכסותות של מטות, השליכו ספרי תורה והעלום באש, קבל עם ועדה.

לתדהמתי הרבה פנה אלי הקצין באדיבות ושאל, האם אני "ההער רבינר" (אדון הרב)? הפניה הרגיעה אותי מאד והרגשתי מיד אמון ואהדה לגרמני בן החמשים. הקצין הסביר לי.

שידוע לו שאלה הם ספרי קודש של "מוזס" (משה) והם מקודשים בעולם כולו. הואיל ואנשי הצבא ינחו הלילה בבנין בית הכנסת, הוא מצא לנכון להעבירם ולמסרם לידי הרב עד יום מחר, לאחר שאנשיו יצאו משם ויעזבו את העיר.

הבעתי לקצין הגרמני את רגשי תודתי ושאלתי, האם מותר לי ללחוץ ידו בהוקרה, דבר שאסור ליהודי, לפי חוקי הגזע. בתשובה, הושיט לי ידו בחמימות ובחיוך לבבי ואני מצדי הוספתי לו אחולים טובים. היה אתנו במעמד זה יהודי בשם טנגבוים, מיוסקי מוובייצק והוא בקש מהקצין למסור לו את שמו, למען הנצחתו בתולדות קהילת סוקולי — לטובה. הגרמני הרהר והשיב, שאין כל צורך להזכיר את שמו, אך מקוה הוא להיות ראוי כאדם ולפי חוקי תורת מווס. בלווי ברכות מאת הנוכחים, עזב הגרמני את ביתי.

רק לאלוהים חיים ידוע מה שעלה בגורלם של ספרי התורה והאם נשאר הפקר, לאחר שנתרוקנה סוקולי מיהודיה ונשארה "יודן רייך"...

כל ליל יום כפור שדדו הגרמנים הנסוגים הכל, שבא לידם ושוב שררה אימה וחרדה בלב היהודים.

תפילת יום הכפורים נערכה בביתי בסודיות ולאחר תפילת מוסף נודע לצבור, שהמפקד הצבאי הגרמני הודיע לראש העיר הפולני על נסיגה כללית מהעיר סוקולי.

מיד אורגנה מיליציה אזרחית, מיהודים ופולנים כאחד. ביום ב' 25.9.39, י"ב תשרי הת"ש, נכנסו חיילי הצבא האדום לסוקולי וקבלו את השלטון במקום. לאחר ימים מועטים, אך קשים ונוראים לאין שעור של שלטון הרשע והאכזרי, של הגרמנים.

את תקופת השלטון הסובייטי אצלנו, אמנע מלתאר. רצוני להוסיף עוד על הצער שגרמו לנו הידיעות והשמעות, שהגיעו לאזנינו מהעירות והמקומות, שנפלו בידי הגרמנים. עצוב במיוחד היה המצב של יהודי אוסטריה. הפליטים שהגיעו לסוקולי ספרו על התעללויות והשפלת כבוד האדם. היהודים נחטפו ברחובות ואלצו אותם לנקות בתי שמוש בידיהם ואפילו ללקק את הצואה. הרשעים השליכו יהודים לתוך חבית עם מים קרים ואלצו אותם לעמוד במים שהגיעו עד צואר, במשך שעות ארוכות. משעה 6 בערב קבעו שעת עוצר וכדי להכשיל את היהודים, קראו להם להתאסף, החזיקו אותם עד שעות מאוחרות ורק אז צוו עליהם לחזור הביתה. היה זה קשור בסכנת נפש ולא מעטים היו הקרבנות שנפלו. הרב זינגר מאוסטרוב נורה למות, בשחיטה שנערכה בסלונים.

בפעם השניה נפלה סוקולי בידי הגרמנים ב־29 בסיון, 24 ביוני 1941. הפולנים ערכו להם קבלת פנים בשמחה ובהושטת פרחים. בימים הראשונים לכניסתם היה עדיין שקט ובעיר נמצא רק חיל חלוץ, אך במהרה התחילו הצרות. יחידות גדולות של צבא עברו את העירה וכדרכם, לא שכחו לשלוח ידיהם ביהודים. גם הפולנים לא טמנו ידם בצלחת, בהסיתם את הגרמנים ובהצביעם על יהודים. עצם חטיפת יהודים לעבודה לא הותה עדיין סכנה, לולא ההתעללות, ההשפלה והמכות, שנחכו על ראשיהם.

לביתי הגיעו הרשעים מספר פעמים. פה ושם עלה בידי להסתתר. פעמים הודיתי שהנני רב העיר והם הניחו לי, אך צעירים פולנים הצביעו עלי והגרמנים הוציאו אותי החוצה ביום א' אחד ואלצו אותי ועוד יהודי אחד, בשם שמעון טאבאק לנקות את תעלת הרחוב. הייתי מוכרח להתפשט מבגדי ולהשאר רק במכנסים. לשמעון טאבאק צו למלא את כובעי בלכלוך ובבוץ ועלי היה לרוקן את הכובע מפעם לפעם. תוך הצלפות שוט שנפלו על ראשינו, ולא היה די בכך. הובילו אותי לרחבת הכנסיה הסמוכה, המלאה קהל, שהתאסף שם לאחר התפילה. הושיבו אותי

וגזו את זקני, תוך לעג וקלס של הנוכחים. לאחר מעשה זה, שפכו עלי קיתונות מים קרים ללא הפוגה, כדי שלא אוכל לנשום ולהאנח. התחלתי לצעוק ולועוק מרה.

או הושיבו על ברכי את היהודי יעקב מידלר, מטורף וחולה נפש, הושיטו שוט ליהודי אחר ואלצוהו להצליף על גופו של המטורף ללא רחמנות. הגרמני אף "הדריך" אותו כיצד להכות... מי יודע כמה זמן עוד היו מתעללים בנו, לולא מטר סוהף, שניתך ארצה והיה למצילנו. שוב הובילו אותי לנקות את תעלת הרחוב כמקודם ומאוחר יותר לפרק מטענים ממשאיות, עם עוד יהודים. תוך הפריקה לא חסכו מכות והצלפות שיט, ששרקו מעל ראשינו ופגעו בכל חלקי גופינו. לפתע נגש אלי אחד הגרמנים, הושיט לי שפופרת של טלפון וצוה עלי לברך את סטאלין. אין לי כל ספק, שהפולנים הסיטו את הגרמני נגדי ואכן נהנו מאד מהתעלול. שאלתי את הגרמני משהו ובתשובה הכה אותי נמרצות והוביל אותי לגורן סמוך, כדי לירות בי. התחננתי בפניו שירחם עלי, אך לשוא. הוא העמיד אותי עם הפנים אל הקיר ושמעתי רשרושי האקדח. הרגשתי שאלה רגעים אחרונים של חיי. למולי, מנעו ממנו גרמנים אחרים לבצע זממו וכך ניצלתי ממות. רבים היהודים, שאף עליהם עברו צרות צרורות, עניו גוף והשפלות עדי ארץ. מאוחר יותר נודע לנו, שלעומת מקומות אחרים יצאנו אנחנו יהודי סוקולי בשן ועין. העירות: ידבבנה, סטאויסק ורדז'יבילוב סבלו יותר מאתנו. שם השתוללו בעיקר הפולנים ועשו את מלאכת הגרמנים לא גרוע מהם. הם גרשו את היהודים לתוך גורנות והציתום על הנוכחים בהם. היהודים נשרפו חיים, על קדוש השם.

גם גורל השחיתות ההמוניות פסחו על סוקולי. לא כן היה המצב בטיקטין וברוטקיקוסקי. שם אבדו את חייהם רוב היהודים, תודות לפולנים שסייעו בהנאה ואף עודדו את הגרמנים לרצח המוני.

אותנו הציל רבות גרמני מקומי (פולקסדויץ), בשם מארשאלק, שהיה ממונה על עירתנו מטעם השלטונות. בתקופת שלטון הפולנים והסובייטים התגורר האיש בבקתה עלובה מאחורי העיר, עם בני משפחתו. בנסיגה הראשונה של הגרמנים, עקב ההסכם עם הסובייטים, הלכו אתם כל גרמני המקום (הפולקסדו'צ'ים) למולדתם — גרמניה. המארשאלק נשאר במקום ונעשה כעת אישיות חשובה, כמלומד, משכיל ועל הכל, — כגרמני.

רצה הגורל והמארשאלק אהב כסף ולא בחל בכל מתת יד. זה היה לטובתנו והוא הציל את היהודים לא פעם, מכליון וממות. רצה המקרה וגם המפקד הצבאי של העירה בשם ואגנר נטה חסד ליהודים, בהיותו איש ליברלי ומחסידי אומות העולם. אגב, אף ואגנר הושיט לא פעם ידו לשוחד והיהודים מלאו ידיו בתדירות, בראותם במעשה, חבל הצלה עבורם.